

Sociaal en Cultureel Planbureau

Doe je mee?! Perspectieven op 'zinnvolle' participatie

Deelstudie MDT: perspectieven van jongeren

Doe je mee?! Perspectieven op 'zinnvolle' participatie

Deelstudie MDT: perspectieven van jongeren

Henrike Hoogenraad

Lonneke van Kampen

Sociaal en Cultureel Planbureau

Den Haag, januari 2025

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de 'Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus'.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2025

Opmaak binnenwerk: Xerox, Den Haag

Eindredactie en productiebegeleiding: Future Communication, Utrecht

Omslagontwerp: Xerox, Den Haag

Foto omslag: ANP | Andreas Pein (copyright)

Copyright

U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:

- 1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
- 2 u de bron vermeldt;
- 3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data

SCP-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via DANS: www.dans.knaw.nl.

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164

2500 BD Den Haag

www.scp.nl

info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	6
1 Introductie	7
1.1 Achtergrond en doel	7
1.2 Het onderzoek: onderzoeksvragen en methoden	9
1.3 Overzicht van de rapportage	14
Deel A Beleidsperspectieven op ‘zinnvolle’ participatie	17
2 Perspectieven op jongeren	18
2.1 Introductie	18
2.2 Jeugd als sociaal construct	18
2.3 Wetenschappelijke perspectieven op jeugd	20
2.4 De jeugd als (beleids)risico	23
2.5 Conclusie	26
3 Perspectieven op jongerenparticipatie	27
3.1 Introductie	27
3.2 Perspectieven op jeugdparticipatie	27
3.3 De opkomst van jongerenparticipatiebeleid	30
3.4 Jongerenparticipatiebeleid in Nederland	31
3.5 Conclusie	38
4 Discoursanalyse: maatschappelijke stage en maatschappelijke diensttijd	39
4.1 Introductie	39
4.2 De maatschappelijke stage: samen leven kun je leren	41
4.3 De maatschappelijke diensttijd: de ontdekkingsreis naar de beste versie van jezelf	49
4.4 Conclusie: de stille ideologie van MDT	58
5 MDT-beleid, participatief beleid	60
5.1 Inleiding	60
5.2 Participatief beleid	61
5.3 MDT: participatie op beleidsniveau	62
5.4 MDT: participatie op projectniveau	66
5.5 ‘Succesvolle’ participatie onder MDT-jongeren	71
5.6 Discussie	73
5.7 Conclusie	76
Deel B Jongerenperspectieven op ‘zinnvolle’ participatie	77
6 Talentontwikkeling	80
6.1 Inleiding	80
6.2 De entrepreneurial self	80
6.3 MDT-project impact ondernemen	83
6.4 Discussie	93
6.5 Conclusie	96

7	Iets doen voor de maatschappij	99
7.1	Introductie	99
7.2	Van kostenpost naar boordevol potentie	100
7.3	Beweeg! en Leef!	102
7.4	Discussie	110
7.5	Conclusie	113
8	Ontmoetingen	115
8.1	Inleiding	115
8.2	Een ander ontmoeten	116
8.3	MDT-maatjesproject	118
8.4	Discussie	127
8.5	Conclusie	130
Deel C	Discussie en handelingsperspectieven	132
9	MDT-cocreatie	133
9.1	Introductie	133
9.2	De MDT-cocreatiesessie	134
9.3	Conclusie	139
10	Slotbeschouwing	140
10.1	Samenvatting	140
10.2	Perspectieven op 'zinnvolle' participatie	145
10.3	Tot slot: politieke en maatschappelijke ontwikkelingen	153
Literatuur		156

Voorwoord

Met de reeks *Perspectieven op 'zinnvolle' participatie* brengt het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) in beeld hoe participatiebevorderend beleid gericht op verschillende levensfasen landt bij burgers. Dit rapport richt zich specifiek op jongeren en zoomt in op de maatschappelijke diensttijd (MDT). Tijdens de MDT zetten jongeren tussen de 12 en 30 jaar zich vrijwillig in voor een ander. Hierbij kunnen ze hun talenten ontdekken en komen zij in contact met andere mensen. MDT was onderdeel van het Regeerakkoord van 2017 en het programma is na een experimentele periode in 2020 officieel gestart.

Uit dit onderzoek blijkt dat zowel beleidsmakers als jongeren de doelen van MDT onderschrijven. Daarbij blijkt inspraak sterk bepalend voor de waardering van jongeren van het programma. Op beleidsniveau is een jongerenpanel ingericht met directe inspraak op de beleidsontwikkeling, en deelnemers hebben zelf invloed op de vorm en inhoud van hun eigen MDT-project. Via ontmoetingen en maatschappelijke participatie biedt de MDT jongeren de ruimte voor persoonlijke ontwikkeling. Dat maakt hen beter toegerust voor de arbeidsmarkt en de bredere samenleving.

Het rapport benoemt ook een aantal aandachtspunten. Allereerst kan een te groot accent op de maatschappelijke inzet van jongeren in bijvoorbeeld mantelzorg- of vrijwilligerswerk ten koste gaan van zelfgekozen persoonlijke ontwikkeling. Sterke aandacht voor talentontwikkeling kan bijdragen aan een verhoging van prestatiedruk. Ten slotte laat het onderzoek zien dat niet alle jongeren zich in dezelfde positie bevinden om mee te doen. Bewustzijn van structurele ongelijkheid is belangrijk om het beeld tegen te gaan dat deze jongeren niet uit eigen beweging hun verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen toekomst en voor maatschappelijke opgaven. Belangrijker nog omdat investeringen nodig zijn om gelijke toegang te realiseren. Instrumenten zoals de MDT hebben juist de potentie om voor jongeren meer gelijke kansen te creëren.

Wij danken prof. dr. Evelien Tonkens, universiteitshoogleraar aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht, hartelijk voor haar bijdrage in de leescommissie van dit rapport.

Prof. dr. Karen van Oudenhoven-van der Zee (directeur)

Drs. Charlotte van Hees (adjunct-directeur)

1 Introductie

Henrike Hoogenraad en Lonneke van Kampen

1.1 Achtergrond en doel

In Nederland worden burgers door de overheid opgeroepen om als ‘actieve burgers’ volop mee te doen (Schinkel en Van Houdt 2010; Verhoeven en Tonkens 2013). Burgerparticipatie is een middel om de kosten van de verzorgingsstaat binnen de perken te houden, maar wordt ook gezien als een middel om het welzijn van burgers te vergroten. ‘Meedoen’, zo wordt verondersteld, zorgt voor sociale verbinding en welzijn (Verweij et al. 2018). De onderzoeksreeks *Perspectieven op ‘zinnvolle’ participatie* richt zich op participatie op verschillende momenten binnen de levensloop. Dit project heeft als doel om inzicht te bieden in de wijze waarop en de mate waarin aannames die liggen onder participatie bevorderend beleid aansluiten bij (ideeën rondom) participatie van burgers zelf. Dit onderzoeksproject naar ‘zinnvolle’ participatie is een drieluik dat een blik werpt op participatie in verschillende levensfasen.

Dit deelonderzoek betreft jongeren en de maatschappelijke dienstdienst (MDT) als jongerenparticipatiebeleid.¹ MDT als beleidsinstrument bestaat uit (tijdelijke) projecten waaraan jongeren kunnen kiezen om mee te doen. Binnen deze projecten ontwikkelen jongeren hun talenten, doen ze iets voor een ander en/of de samenleving en ontmoeten ze anderen. MDT is slechts één van de instrumenten die de Nederlandse overheid inzet om jongerenparticipatiebeleid vorm te geven. MDT staat dus niet gelijk aan het jongerenparticipatiebeleid als geheel.

Zorgen over jongeren en hun vermogen en welwillendheid om te participeren zijn van alle tijden (Notten 2015: 14). Dat het huidige vermogen van jongeren om mee te doen onder druk staat, komt naar voren uit onderzoek dat laat zien dat jongeren kampen met druk door schoolwerk, prestatiedruk, stress, hoge verwachtingen van zichzelf en vanuit de maatschappij. Ook ervaren zij psychische problemen, zoals depressies, burn-outs en angststoornissen, en emotionele problemen (Boer et al. 2022; CBS 2022; Gezamenlijke Adviesraden 2022; Kleinjan et al. 2020; RVS 2018; RIVM 2018; SER 2019, 2022; Vermeulen et al. 2021). Ook laat onderzoek zien dat jongeren zich zorgen maken over hun maatschappelijke positie, participatievermogen en toekomst, door onder andere klimaatverandering, stijgende woningprijzen, studieschulden en flexcontracten (Gezamenlijke Adviesraden 2022; SER 2019, 2022). Enerzijds kunnen ze rekenen op sympathie vanuit de maatschappij. Zo staken de koning en koningin jongeren een hart onder de riem middels een brief en de kersttoespraak van 2022 en gaf de EU ze speciale aandacht door 2022 te benoemen tot het jaar van de jeugd. Anderzijds bestaat het idee dat mede door de immoraliteit van de jeugd hun participatie vermindert (De Winter 2016). Jongeren zouden minder maatschappelijk geëngageerd zijn en ook politiek minder meedoen door te stemmen of zich aan te sluiten bij een politieke partij (Kaulingfreks 2023).

Een gebrek aan participatie onder jongeren wordt om verschillende redenen gezien als een beleidsprobleem, zo geeft wetenschapper Micha de Winter (2016) aan. Ten eerste heeft participatie een pedagogisch karakter. Het idee is dat participatie een manier is voor jongeren om maatschappelijke betrokkenheid te ontwikkelen en deel uit te maken van de maatschappij (zie ook Hirzalla en Van Zoonen 2009). Jongerenparticipatie als vormingsmechanisme schept betrokken en actieve toekomstige burgers en een gebrek aan participatie betekent dan ook onvoldoende vorming en ontwikkeling. Ten tweede staat jongerenparticipatie in relatie tot het aanpakken van maatschappelijke problemen. Met name de

¹ Het eerste deelonderzoek is gericht op volwassenen in de werkende fase en het derde deelonderzoek op ouderen en participatiebeleid.

vergrijzing speelt hier een rol: het percentage jongeren in de samenleving wordt kleiner en het aantal gepensioneerden groeit. Zo is er een groeiende behoefte aan (informele) zorg en arbeidsmarktaandeelname. Er wordt daarom ook wel gezegd dat jongeren dus extra kostbaar zijn: het welzijn en het lot van de samenleving ligt voor een groot deel in hun handen. Het zou dus belangrijk zijn om voldoende te investeren in jongeren en om jongerenparticipatie te bewerkstelligen (De Winter 2016).

Naast de algemene zorgen wat betreft jongerenparticipatie, gaat er veelvuldig aandacht uit naar een specifieke groep jongeren die vaak weinig hulpbronnen genieten en ook wel als onderdeel van een 'risicogroep' gezien worden (Chalhi et al. 2018; De Koning 2015). Beleid ziet probleem en antwoord in participatie: het niet meedoen is het probleem en het meedoen en betrekken van individuele jongeren wordt gezien als een oplossing.

Jongerenparticipatiebeleid is één van de instrumenten om jongerenparticipatie te faciliteren. Doel van participatiebeleid voor jongeren is om hun maatschappelijke en politieke participatie te vergroten. Dergelijke wensen en participatiebeleid zijn niets nieuws. De vraag naar een actieve en onbetaalde maatschappelijke inzet van jongeren buiten hun opleiding en/of werk om staat al decennia hoog op beleidsagenda's en komt in verschillende vormen en benamingen regelmatig terug. In de jaren negentig van de vorige eeuw richtte deze discussie zich vooral op de 'sociale dienstplicht' (Commissie-Meijer 1992) en later op de 'maatschappelijke dienstplicht', zoals voorgesteld door het CDA. Tijdens het kabinet-Rutte I werd vervolgens de maatschappelijke stage ingevoerd als verplicht onderdeel van het onderwijscurriculum voor leerlingen op het voortgezet onderwijs, waarbij leerlingen minimaal 48 uur onbetaald stage moesten lopen (TK 2010/2011).²

De MDT in de huidige vorm werd in het regeerakkoord *Vertrouwen in de toekomst* van kabinet-Rutte III geïntroduceerd 'om jongeren in staat te stellen een bijdrage te leveren aan onze samenleving' (VVD et al. 2017: 10). Centraal stond dat door te investeren in de talenten en inzet van jongeren die vrijwillig iets doen voor een ander, de samenleving sterker zou worden en jongeren in staat zouden worden gesteld om maatschappelijke impact te maken (Nabben et al. 2019). De drie genoemde MDT-doelen zijn talentontwikkeling, ontmoetingen en iets doen voor een ander en/of de samenleving. In het regeerakkoord *Omzien naar Elkaar, Vooruitkijken naar de Toekomst* van kabinet-Rutte IV blijven de drie doelstellingen staan, maar worden er daarnaast verschillende dingen van de verbreding en herijking van de MDT verwacht. Zo zou MDT moeten bijdragen aan het vergroten van de kansengelijkheid onder jongeren (VVD et al. 2017: 20), zou MDT ingezet kunnen worden om de integratie van nieuwkomers te bevorderen (VVD et al. 2017: 27) en zou MDT eenzaamheid onder ouderen tegen kunnen gaan (VVD et al. 2017: 36). Daarnaast zou MDT zich kunnen toespitsen op sectoren die een tekort ondervinden en sociale cohesie kunnen bevorderen door mbo-, hbo- en wo-studenten te laten samenwerken (zie bv. de motie Van der Molen en Segers, TK 2022/2023a). Het kabinet-Rutte IV investeerde 200 miljoen euro per jaar in MDT.

Door mee te doen aan MDT ontwikkelen jongeren dus hun talenten, ontmoeten ze nieuwe mensen, en zetten ze zich in voor een ander of de maatschappij. Het idee is dat deze drie doelstellingen samen de participatie onder jongeren vergroten. Zodoende levert MDT iets op voor individuele jongeren zelf, maar ook voor de samenleving. Tegelijkertijd roepen de doelstellingen van MDT vragen op wat betreft aannames over jongeren en jongerenparticipatie. Hoe staat het met jongerenparticipatie in Nederland, en wat betekent jongerenparticipatie eigenlijk? Stelt MDT-beleid het welzijn van jongeren centraal, of beoogt het jongeren in te zetten om andere, meer structurele problemen op te lossen? Wat is en doet MDT in de praktijk, en hoe ervaren jongeren MDT?

Dit onderzoeksrapport biedt inzicht in perspectieven op 'zinvolle' jongerenparticipatie door MDT als casestudy te nemen. Allereerst gebruikten we literatuuronderzoek om MDT en jongerenparticipatie in sociaalhistorische context te plaatsen (hoofdstuk 2 en 3). Door te kijken naar beleidsteksten onderzochten we de beleidsdoelen, aannames en ideologieën achter MDT-beleid. Dit deden we door

² Tijdens het kabinet-Rutte II in 2015 werd deze maatschappelijke stage vervolgens afgeschaft en kon deze alleen nog in facultatieve vorm worden aangeboden (TK 2013/2014).

middel van een discoursanalyse (*critical discourse analysis*, CDA) (hoofdstuk 4). Daarnaast gebruikten we etnografisch onderzoek om inzicht te krijgen in de uitvoering van MDT-beleid en jongerenparticipatie in de praktijk. We namen deel aan vier MDT-projecten en spraken met jongeren en professionals in het MDT-veld (hoofdstuk 5 tot en met 8). Middels cocreatie gingen we in gesprek met beleidsmedewerkers om tot handelingsperspectieven te komen (hoofdstuk 9). Deze multimethodieke benadering biedt inzicht in de verscheidene perspectieven op 'zinvolle' jongerenparticipatie en de relatie tussen beleid op papier en beleid in uitvoering. De methoden tezamen helpen ons om inzicht te krijgen in waar perspectieven op jongerenparticipatie aansluiten en ook waar deze schuren. In deze rapportage delen wij de resultaten van dit onderzoek.

Door aannames en ideologieën wat betreft jongerenparticipatie en onderliggend aan MDT-beleid in kaart te brengen, alsmede hoe jongeren de beoogde doelen van MDT percipiëren, draagt dit rapport bij aan de kennis over de werking van jongerenparticipatiebeleid in de praktijk. Deze kennis kan nuttig zijn voor de inrichting van participatiebeleid vanuit het gesprek over de assumpties die hieraan ten grondslag liggen, en niet (alleen) vanuit de beleidsinstrumenten die hieruit voortvloeien. Inzicht in de assumpties die het beleid onderliggen biedt beleidsmakers ook handvaten bij het voeren van een meer fundamenteel gesprek over het waarom van ingezet beleid.

1.2 Het onderzoek: onderzoeksvragen en methoden

1.2.1 Onderzoeksvragen

Om inzicht te krijgen in MDT-beleid op papier en in de praktijk is de volgende hoofdvraag geformuleerd:

Hoe verhoudt overheidsbeleid gericht op de bevordering van participatie van jongeren – gezien vanuit MDT – zich tot hun eigen zienswijzen en gedragingen en wat zij als zinvolle participatie ervaren?

Deelvragen onderliggend aan deze hoofdvraag zijn de volgende:

- a Welke beleidsassumpties en (stille) ideologieën liggen ten grondslag aan jongerenparticipatiebeleid?
- b Wat betekent jongerenparticipatie binnen de MDT-context in de praktijk?
- c In hoeverre sluit MDT-participatie aan bij perspectieven van jongeren op (zinvolle) participatie, alsmede hun ervaringen met maatschappelijke in- en uitsluiting?
- d Zijn er punten aan te duiden waarop de perspectieven op zinvolle participatie middels MDT van jongeren enerzijds, en beleidsmakers en uitvoerders anderzijds, schuren? Welke handelingsperspectieven levert dit op?

Alle hoofdstukken van dit rapport staan ten dienste van de hoofdvraag. Deelvraag a wordt beantwoord in deel A van het rapport: hoofdstuk 2 tot en met 5. Deel B bestaat uit hoofdstuk 6, 7 en 8 en geeft antwoord op deelvragen b en c. Deel C, hoofdstuk 9 en 10, beantwoordt deelvraag d. In de slotbeschouwing geven we antwoord op de hoofdvraag.

Kader 1.1 Wat is MDT?

De maatschappelijke diensttijd (MDT) is een periode waarin jongeren aan de slag gaan met hun persoonlijke ontwikkeling en maatschappelijke inzet. Het is één van de instrumenten die de overheid inzet om vorm te geven aan haar jongerenparticipatiebeleid. MDT staat dus niet gelijk aan het Nederlandse jongerenparticipatiebeleid als geheel. Om jongeren concreet de kans te geven om 'maatschappelijke impact te realiseren', werden drie doelstellingen ontwikkeld (Significant Public et al. 2020: 12). Deze drie hoofddoelstellingen van MDT zijn:

- jongeren ontwikkelen via MDT hun talenten;
- jongeren doen (op termijn) iets voor een ander en/of de samenleving;
- jongeren ontmoeten via MDT nieuwe mensen.

Alle jongeren tussen de 12 en 30 jaar kunnen vrijwillig meedoen aan MDT. Hiernaast wordt MDT aan sommige jongeren aangeboden als een 'keuze binnen een verplichting'. Ze kunnen bijvoorbeeld voor MDT kiezen wanneer zij uitvallen op school maar nog wel leerplichtig zijn, of als tegenprestatie voor een uitkering. Zo kan MDT worden ingezet als beleidsinstrument ter ondersteuning van de Leerplichtwet en de Participatiewet. Er zijn ook andere vormen van deelname aan MDT. Zo zijn er jongeren die meedoen via school in ruil voor studiepunten of om invulling te geven aan burgerschapsonderwijs. Ook kan MDT ingezet worden als invulling van loopbaanoriëntatie en -begeleiding. MDT-deelname kan dus zowel buiten als (gedeeltelijk) tijdens schooltijd. MDT-projecten duren 80 uur, die over 4 tot 6 maanden uitgespreid kunnen worden. Dit komt neer op ongeveer 4 uur per week. Intensieve MDT-varianten bedragen minimaal 320 uur, ook verspreid over vier tot zes maanden (ongeveer 16 tot 20 uur per week). Binnen deze tijd gaan jongeren aan de slag met de ontwikkeling van hun talenten en zetten zij zich in voor de samenleving. De precieze invulling van de projecten varieert echter sterk, afhankelijk van de focus of het thema. Denk aan sport, natuur, ondernemen en maatjesprojecten. MDT-projecten vinden plaats verspreid over het hele land, al bieden grote(re) steden het meeste aanbod.

Eind 2022 waren bijna 63.500 jongeren gestart met een MDT en hadden 39.000 een regulier MDT afgerond.¹ Sommige jongeren waren hun project dus wel al gestart, maar hadden deze nog niet afgerond. De speciale MDT-rondes - de 'coronaronde' en 'Oekraïneronde' - zijn niet opgenomen in deze cijfers (OCW 2022). Het *Onderzoeksrapport Maatschappelijke Diensttijd* (Significant Public et al. 2020) deelt cijfers die inzicht geven in de jongeren die meedoen met MDT. De gemiddelde leeftijd van MDT-jongeren is 20 jaar. Van de deelnemende jongeren identificeert 61% zich als vrouw, heeft 32% een tweede generatie migratieachtergrond en komt 44% uit het (voorbereidend) beroepsonderwijs (vmbo of mbo). Het grote aandeel vrouwelijke deelnemers wordt verklaard door een grotere interesse die vrouwen zouden hebben in MDT. Het gebrek aan interesse onder mannen blijft onverklaard. Dat een groot aantal deelnemers een migratieachtergrond heeft, wordt verklaard door de concentratie van MDT-projecten in de grote steden en het feit dat veel projecten specifieke aandacht hebben voor deze jongeren. Meer interesse onder deze groep jongeren – zoals bij de categorie vrouwen werd genoemd – wordt niet als mogelijke reden opgegeven. De sterke vertegenwoordiging van jongeren die een vmbo- of mbo-opleiding volgen wordt niet verklaard, net als de relatief lage deelname (18%) van jongeren die een vwo- of wo-opleiding volgen. Van de deelnemende jongeren ontvangt 4% een uitkering, wat gelijkstaat aan het landelijk gemiddelde. Naar schatting heeft 10% tot 20% van de jongeren te maken met een minder kansrijke positie.

1.2.2 Theoretisch kader: governmentality

In dit rapport gebruiken we *governmentality* als het theoretisch kader waarmee we jongerenparticipatie-beleid onder de loep nemen. Dit concept wordt uitgebreid besproken in het analysekader dat te vinden is in bijlage A. Daarom wordt *governmentality* hier beknopt besproken.

De term *governmentality* werd geïntroduceerd door de Franse filosoof Michel Foucault. *Governmentality* kan vertaald worden als de mentaliteit of de praxis van reguleren en besturen. Het betreft de technieken, strategieën en rationaliteit onderliggend aan besturen; het gaat dus om het 'hoe' of het mechanisme van besturen. Voor Foucault (1991) gaat het reguleren, sturen en besturen van mensen niet alleen maar over wat een overheid doet. Het besturen van mensen en groepen mensen gebeurt volgens hem door mensen en groepen zelf: mensen besturen hun eigen gedrag, en ook dat van anderen. Dit soort besturen gebeurt door middel van het internaliseren van macht; besturen en reguleren is gebaseerd op bepaalde kennis uit boeken, tijdschriften, kranten en andere nieuwsmedia, en op medische en andere professionele expertise. Zulke algemeen als waarheid geaccepteerde kennis wordt ook wel 'discours' genoemd. Discours vormt dus maatschappelijke visies, normen en waarden. Het is een instrument om jezelf en anderen te reguleren, in het gareel te houden (Skoss et al. 2022). Het wordt namelijk gebruikt om te bepalen wat het betekent om een goede burger en een goed mens te zijn. Denk bijvoorbeeld aan alom geaccepteerde kennis dat roken tijdens de zwangerschap schadelijk is voor het kind en ideeën over het juiste moment om kinderen te krijgen of over hoe gezond te leven. Vice versa werkt discours ook de marginalisatie van individuen en groepen in de hand. Discours geeft dus sturing aan sociale controle.

Besturen gebeurt dus via kennis en ideeën, en de specifieke kennis en ideeën die worden ingezet om een bepaalde groep mensen, de ‘experts’, te autoriseren om anderen (en zichzelf) te besturen (Bessant 2003: 90-91). Wat wordt gezien als ‘de norm’, ‘een feit’ en ‘de waarheid’ is niet universeel, maar hangt af van de context, tijd en plek. Context heeft zo ook invloed op macht, besturen en kennisproductie. Machthebbers van het moment (politici, maar ook bv. onderzoekers, medici, schrijvers en journalisten) vormen samen de ‘waarheid’ van het moment en hebben invloed op welke kennis wel of niet geproduceerd wordt. Kennis ontwikkelt zich niet alleen, maar kan ook teruggedraaid worden.

Het concept *governmentality* helpt met het helder krijgen van perspectieven, aannames en mensbeelden onder beleid. Dergelijke visies zijn belangrijk om te herkennen, omdat ze gevolgen hebben voor de ontvangers van beleid. Het gebruik van een Foucaultiaans perspectief op besturen en discours brengt ons ertoe om gebruiken, normen, visies en kennis die gezien worden als vanzelfsprekend, waar of feitelijk, onder de loep te nemen. Door het ogenschijnlijk normale in vraag te stellen, biedt Foucaults theorie een manier om aannames te bekritisieren en eventueel te duiden waar ‘waarheden’ aan een actualisatie toe zijn (Skoss et al. 2022). Een Foucaultiaans perspectief wordt in dit onderzoek dan ook niet ingezet om bestaande kennis en perspectieven af te schieten, maar juist als een kans om met een kritische blik reflectief naar eigen beleid, methoden en gebruiken te kijken. Met als doel om inzicht te krijgen in waar beleid en het dagdagelijkse al dan niet schuren.

1.2.3 Methoden van onderzoek

Dit onderzoek hanteert verschillende methoden om tot een beantwoording van de onderzoeksvragen te komen. Deze paragraaf licht deze methoden per hoofdstuk kort toe, alsmede hoe ze bijdragen aan het beantwoorden van de deelvragen. Voor een uitgebreide methodologische reflectie verwijzen we naar bijlage B.

Hoofdstuk 2 gaat over maatschappelijke, sociaalwetenschappelijke en beleids perspectieven op jongeren en is volledig geschreven op basis van een literatuurstudie (*narrative review*). Hiervoor is gebruikgemaakt van *web of science* en van verschillende zoektermen naar verwachtingen van en beleid rondom jongeren en hun plek in de maatschappij. De relevante thema’s voor deze casus zijn uitgelicht en via de verfijning van zoektermen en *forward* en *backward referencing* is tot de huidige stand van zaken gekomen – als het gaat om perspectieven op en verwachtingen van jongeren en hoe die ook door de politiek en het beleid worden gereflecteerd.

Hoofdstuk 3 zet de beleidsgeschiedenis rondom jongerenparticipatie vanaf 1945 tot de eerste jaren van de eenentwintigste eeuw uiteen. Ook hiervoor is gebruikgemaakt van *web of science*, van verschillende zoektermen met betrekking tot jongerenparticipatie en jeugdparticipatiebeleid en van *forward* en *backward referencing*. Vanuit deze vergaarde kennis is het mogelijk om in hoofdstuk 4 meer recent en het huidig beleid in detail onder de loep te nemen middels een specifieke documentanalyse, een CDA (o.a. Fairclough 1989, 1992, 2003). CDA is een analysemethode die kan worden toegepast om inzicht te verkrijgen in de aannames en ideologieën waarin beleid is ingebed. Met de analyseresultaten kan vervolgens inzichtelijk worden gemaakt op welke aannames beleid voortbouwt (deelvraag a). Om zoveel mogelijk inzicht te krijgen in die context is ervoor gekozen om ook een aantal beleidsstukken van de maatschappelijke stage (MaS) als vroege voorloper van het MDT te betrekken.

Om de perspectieven van jongeren, professionals en beleidsmakers wat betreft jongerenparticipatie inzichtelijk te maken (hoofdstuk 5 tot en met 8), is gekozen voor etnografisch onderzoek. In de basis is het doel van etnografie het vergaren van diepe kennis over de leefwerelden van mensen en de manier waarop zij betekenis geven aan hun leven. Voor dit onderzoek is de keuze gemaakt voor een *focused ethnography* (Knoblauch 2005). Dit betekent dat in tegenstelling tot ‘klassiek’ etnografisch onderzoek, waarbij de onderzoeker langdurig en op intensieve wijze kennismaat met de leefwerelden van respondenten, veldbezoek plaatsvond op specifieke plekken en tijden, namelijk bij MDT-projecten. Onderzoek gebeurde bij vier verschillende MDT-projecten: een maatjesproject, een MDT gericht op

duurzaam ondernemen, een sportproject voor jongeren in kwetsbare posities en een project waarbij jongeren in kwetsbare posities een-op-een met een coach aan de slag gingen in plaats van in een groep.³

Middels participerende observatie, waarbij de onderzoeker zelf ook meedeed met MDT-projecten, en informele gesprekken met jongeren, maar ook coaches en coördinatoren, is inzicht vergaard in de manier waarop jongeren MDT ervaren en hoe zij hun eigen participatie bezien (deelvragen b en c, hoofdstuk 6, 7 en 8). Participerende observatie is bij uitstek nuttig om inzicht te krijgen in wat mensen zeggen, maar in ook wat ze daadwerkelijk doen. Door te participeren en observeren tijdens MDT-projecten leerde de onderzoeker over de inhoud van de projecten. Maar ook over de manier waarop jongeren de MDT-projecten benaderden en uitvoerden, inclusief hun interactie met de trainingen, activiteiten, andere jongeren en MDT-coaches. Daarnaast leverde participerende observatie vertrouwen op tussen de onderzoeker en de respondenten, wat een positieve uitwerking had op de kwaliteit en diepgang van interviews die in een later stadium plaatsvonden.

Participerende observatie is gecombineerd met diepte-interviews. Jongeren werden na een aantal ontmoetingen in het kader van hun MDT-project gevraagd voor een interview. In totaal zijn achttien interviews afgenomen met jongeren. Hiernaast vonden op één locatie informele gesprekken plaats met vier jongeren samen met hun coaches. Voorafgaand aan deze interviews en gesprekken informeerde de onderzoeker de jongeren mondeling en schriftelijk over de manier waarop het (opgenomen) interview of gesprek gebruikt zou worden. Zij gaven mondeling *informed consent*. De jongeren die als respondenten deel uitmaken van deze studie zijn niet representatief voor alle MDT-jongeren of alle jongeren in Nederland. We streefden in dit onderzoek geen representativiteit na, maar een diepgaand inzicht in de uitwerking van MDT-projecten in het leven van een aantal jongeren en de match of mismatch tussen hun opvattingen over participatie en de aannames achter MDT-beleid. Voor de namen van jongeren en andere respondenten in dit onderzoek zijn pseudoniemen gebruikt om hun privacy te waarborgen.⁴

Naast jongeren ontmoette de etnografisch onderzoeker ook andere MDT-betrokkenen, zoals beleids-medewerkers en uitvoerders van MDT-beleid. Op basis van interviews en informele gesprekken met deze betrokkenen is de ontwikkeling en invulling van MDT-beleid opgetekend (hoofdstuk 5). Het onderzoek liep in de periode tussen april en december 2022.

Kader 1.2 Positionaliteit

Het is gebruikelijk om te reflecteren op het doen van etnografisch onderzoek en de positie en *bias* van de etnografisch onderzoeker. Het kiezen van de etnografische methode werd enthousiast onthaald in het veld. MDT-projectleiders die de onderzoeker benaderde met de vraag of zij hun project beschikbaar wilden stellen voor het onderzoek, gaven soms zelf al de suggestie aan de onderzoeker om gewoon mee te doen. Dit zou volgens hen de beste manier zijn om erachter te komen wat hun MDT-project doet en betekent voor jongeren. Strakke interviews, zo gaven zij aan, of vragenlijsten, zouden niet een volledig beeld kunnen geven van wat er in de praktijk gebeurt. Ook jongeren zelf gaven aan dat een onderzoeker die meedoet en op den duur geen vreemde meer is, geen storende factor is, maar 'ook gewoon een MDT-participant'. Met sommige jongeren deelde de onderzoeker meer raakvlakken en privileges dan met andere jongeren. De onderzoeker was zich bewust van haar opleidingsachtergrond, taal, jargon en privileges ten opzichte van de jongeren die deze niet (altijd of allemaal) tot hun beschikking hadden.

³ Deze MDT-projecten zijn gekozen, omdat zij zeer van elkaar verschiden wat betreft inhoud, tijdsduur en de manier waarop invulling werd gegeven aan MDT-tijd. In hoofdstuk 6, 7 en 8 zullen de MDT-projecten en hun doelstellingen uitgebreid aan bod komen.

⁴ Alle jongeren die als respondenten deel uitmaken van dit onderzoek, deden mee aan MDT. Hiernaast heeft de onderzoeker één jongere gesproken die geen MDT deed, maar wel maatschappelijk betrokken was. Uiteindelijk is dit interview niet meegenomen in het rapport. Dit betekent dat dit rapport puur focust op perspectieven op 'zinvolle' participatie onder MDT-jongeren.

Waar zij zich initieel zorgen maakte over een gebrek aan kennis over deze 'anderen' en een gebrek aan identificatie met hen, bleek middels ontmoetingen in de praktijk dat zij zich hierbij deels had laten beïnvloeden door het beeld van jongeren dat geschept wordt in de media en deels puur te veel beren op de weg had gezien.

In onderzoek naar jongeren spelen ongelijke machtsrelaties inherent een rol. De etnografische methode kan deze mitigeren door de informele aard van participerende observatie: onderzoek voelt zo minder hiërarchisch. Desondanks blijft het onderscheid dat de onderzoeker maatschappelijk als volwassene wordt gecategoriseerd en MDT-participanten als jongeren of jongvolwassenen. De onderzoeker heeft daarom continu gereflecteerd op de (onzichtbare) aanwezigheid van adultisme – het concept dat de ideeën, manieren en activiteiten van volwassenen meer waardevol zijn dan die van kinderen of jongeren. Ook al gaven jongeren aan dat ze zich op hun gemak voelden in de interactie met de onderzoeker, zij is zich ervan bewust dat machtsrelaties gebaseerd op leeftijd niet zomaar uitgewist kunnen worden.

Tijdens interviews en informele gesprekken namen jongeren de tijd, waren ze open en deelden ze veel. Ze praatten over hun MDT-ervaringen, maar ook over veel meer dan dat: hun familiegeschiedenissen, dagelijkse bezigheden, passies, keuzes, onzekerheden, visies wat betreft participatie en kansengelijkheid in Nederland, enzovoort. De onderzoeker ervoer het als bijzonder om naar de jongeren te luisteren als het gaat over hun eigen levens en kijk op sociale kwesties. Ze ervoer het doen van dit onderzoek als een privilege dat haar naast professionele en academische inzichten, ook persoonlijke inzichten heeft geboden, waarvoor de onderzoeker de jongeren hartelijk wil bedanken.

Onderzoeksdata zijn geanalyseerd met behulp van een deductief codeboek, gebaseerd op het conceptuele raamwerk van het onderzoek en de onderzoeksvragen. Aandacht ging uit naar participatie, kansengelijkheid, MDT-ervaringen, dagdagelijkse activiteiten en ervaringen op de basis- en middelbare school. Hiernaast vond er inductieve codering plaats, waarbij thema's die voortkwamen uit de interviews toegevoegd werden aan het codeboek. Zo werden oude codes uitgebreid of juist verfijnd of uitgesplitst. Door middel van een constante vergelijking van oude en nieuwe data en door dataverzameling en -analyse af te wisselen, werden tussentijdse inzichten meegenomen en als het ware getoetst in een later stadium van het onderzoek (zie ook Boeije et al. 2016).

Tot slot is er een cocreatiesessie georganiseerd met jongeren en beleidsmakers- en uitvoerders (hoofdstuk 9). Waar cocreatie oorspronkelijk een product is van de private sector, wordt er ook binnen de beleidscontext gebruik van gemaakt. In de publieke context biedt cocreatie een moment waarop verschillende partijen die met specifiek beleid of een specifieke kwestie te maken krijgen, samen de mogelijkheid om problemen of schuringen te identificeren en met oplossingen te komen. De gebruikers van beleid krijgen dus door cocreatie invloed op de ontwikkeling van beleid (Voorberg et al. 2017). Tijdens de MDT-cocreatie werd een gesprek aangegaan met beleidsmedewerkers, professionals en jongeren, met drie doelen:

- Het presenteren en toetsen van de voorlopige onderzoeksresultaten en potentiële 'schuringsmomenten' tussen beleids- en jongerenperspectieven op participatie.
- In gesprek gaan over de wijze waarop de onderzoeksresultaten al dan niet aan (kunnen) sluiten bij de beleidscontext en over wat kwalitatief onderzoek beleid kan bieden.
- Het (potentieel) formuleren van handelingsperspectieven.

De som van de verschillende methoden helpt ons om de aannames die ten grondslag liggen aan jongerenparticipatiebeleid – en de eventuele risico's hieraan verbonden – te illustreren, evenals de ervaringen van jonge mensen op wie MDT-beleid is gericht. De resultaten tezamen bieden de mogelijkheid om eventuele blinde vlekken in beleid inzichtelijk te maken. De handelingsperspectieven als uitkomsten van dit onderzoek (hoofdstuk 10) zullen daarom ook gericht zijn op nuancering van beleid en doelstellingen.

1.3 Overzicht van de rapportage

Dit rapport bestaat uit drie delen, die elk zijn onderverdeeld in verschillende hoofdstukken.

1.3.1 Deel A: beleidsperspectieven onder de loep

In deel A geven we antwoord op deelvraag a en nemen we beleidsperspectieven onder de loep. Hoofdstuk 2 en 3 zijn gebaseerd op literatuuronderzoek en bieden samen inzicht in de sociaalhistorische context van jongerenparticipatiebeleid.

Omdat jongerenparticipatiebeleid jonge mensen onderscheidt van volwassenen of ouderen, bespreekt hoofdstuk 2 jeugd als sociale constructie. Het beschrijft hoe de ontwikkeling van kennis de manier van kijken naar jonge mensen beïnvloedt en hoe zulke kennis vervolgens jeugdbeleid beïnvloedt. Specifiek worden het transitieperspectief, het ontwikkelingsperspectief en het *critical youth*-perspectief op jeugd besproken, juist omdat deze herkenbaar zijn in beleid en relevant voor de analyse van jongerenparticipatiebeleid door dit rapport heen.

In hoofdstuk 3 komt specifiek jongerenparticipatiebeleid aan bod. Allereerst worden de belangrijkste perspectieven op jongerenparticipatie gedeeld: participatie als ontwikkelingsinstrument en als democratisch recht. Dan volgt een historisch overzicht van de opkomst en inzet van jongerenparticipatiebeleid van 1945 tot 2010. Tot slot volgt een analyse van jongerenparticipatiebeleid. Het hoofdstuk laat zien dat participatiebeleid aan populariteit wint en dat het veelal gezien wordt als een ontwikkelingsinstrument en zo jongeren kansen zou bieden om mee te doen. Tegelijkertijd wint het perspectief op participatie als democratisch recht aan invloed. Inspraak van jongeren op beleid neemt toe, al wordt de mate van deze inspraak ter discussie gesteld, evenals de doelen van jongerenparticipatiebeleid.

In hoofdstuk 4 komt de discoursanalyse van MDT-beleid aan bod. Aan de hand van een selectie aan beleidsstukken die wordt toegelicht, bespreekt het de aannames en ideologieën van MDT-beleid. Deze aannames en stille ideologieën worden geduid met secundaire literatuur. Er is met name aandacht voor de geformuleerde MDT-doelstellingen. Om een bredere context te bieden aan de beleids-geschiedenis van MDT is ervoor gekozen om ook een discoursanalyse van de MaS uit te voeren. Daarmee wordt inzicht geboden in de manier waarop discourses door de tijd heen veranderen en vorm krijgen binnen een specifieke (politieke) context. Er is specifiek aandacht voor de introductie van talentontwikkeling als beleidsdoelstelling binnen MDT, en hoe dit aansluiting vindt bij een breder discours, dat ook buiten MDT bestaat, omtrent de centrale rol van individuele keuzes. Dit sluit aan bij een invulling van jeugdparticipatiebeleid als zowel doel als middel, zoals ook omschreven wordt in hoofdstuk 3.

Gebaseerd op informele gesprekken met MDT-beleidsmakers, het MDT-jongerenpanel, vertegenwoordigers van het vrijwilligersveld en uitvoerders van beleid, biedt hoofdstuk 5 inzicht in de wijze waarop MDT-beleid participatief vorm krijgt in de praktijk. Het toont dat MDT participatie ziet als een democratisch recht en tegelijkertijd als een ontwikkelingsinstrument. Jongeren genieten ruimte voor inspraak, al is er ook sprake van beperkingen. Binnen MDT bestaat een spanning tussen een focus op zelfontplooiing, middels het MDT-doel talentontwikkeling, en dienstbaarheid, middels het MDT-doel iets doen voor een ander. Deze spanning hangt samen met de verschillende perspectieven op jongerenparticipatie: als een recht of als een ondersteuning bij (maatschappelijke) vorming en ontwikkeling. Dit hoofdstuk sluit deel A van het rapport af.

1.3.2 Deel B: MDT in de praktijk en ontvangst van 'zinvolle' participatie bij jongeren

In deel B van het rapport wordt antwoord gegeven op deelvragen b en c door te illustreren wat MDT doet in de praktijk en hoe jongeren 'zinvolle' participatie percipiëren. In de introductie van dit deel spreken jongeren zich uit als het gaat om 'zinvolle' participatie. Vanuit de etnografische traditie wordt er niet alleen waarde gehecht aan wat mensen zeggen, maar ook aan wat ze daadwerkelijk doen. Om hier inzicht in te krijgen, en om te illustreren wat MDT-participatie precies betekent in de praktijk, gaan de drie hoofdstukken die samen dit deel van het rapport vormen dieper in op de (MDT)-praxis van jongerenparticipatie. Naast het presenteren van het kwalitatieve materiaal dat de MDT-praktijk en participatie-ervaringen van jongeren illustreert, bieden deze hoofdstukken een analyse van de data met

behulp van wetenschappelijke literatuur. Zo bieden de hoofdstukken een goed inzicht in hoe MDT-participatie eruitziet in de praktijk en hoe MDT gerelateerd is aan de ervaringen van jongeren als het gaat om hun participatie. Ook nuanceert het middels wetenschappelijke duiding zulke inzichten, door het maken van een verbinding met de grotere context als het gaat om (visies op) jongerenparticipatie. De hoofdstukken betreffen alle drie verschillende thema's, namelijk de drie participatiedoelen die beleid koppelen aan MDT. Deze thema's zijn gekoppeld aan MDT-projecten op basis van de thematiek van de respectievelijke projecten.⁵

Hoofdstuk 6 bespreekt het thema talentontwikkeling, door een analyse te presenteren van het in het veldwerk bezochte project 'impact ondernemen'. Het hoofdstuk laat zien dat jongeren die meededen met MDT veel waarde hechten aan het ontwikkelen van hun talenten. Dit is niet verwonderlijk binnen de huidige tijdsgeest van maakbaarheid, zelfontplooiing en ondernemerschap. Als *entrepreneurial selves* waren zij bezig met zelfontwikkeling. Ze waardeerden MDT omdat het project hen hielp hun talenten te ontwikkelen, specifiek op een niet-competitieve, maar juist gemoedelijke en maatschappelijk relevante wijze. MDT bood hen zo ruimte voor een breder perspectief op talent, alsmede een verbinding met anderen. Desalniettemin bleef de connectie bestaan tussen 'talent' en eisen of kwaliteiten die nuttig zijn op de arbeidsmarkt.

Hoofdstuk 7 focust op de MDT-waarde 'iets doen voor een ander of de maatschappij' en is gebaseerd op veldwerk onder jongeren in kwetsbare posities die meededen aan twee verschillende MDT-projecten. Het hoofdstuk laat zien dat MDT jongeren ruimte, tijd en ondersteuning biedt om met zichzelf en de toekomst aan de slag te gaan. De methoden van beide projecten, met name het contact tussen jongeren en hun coach, en tussen jongeren onderling, gaf ze energie en moed. Ook blijkt dat jongeren zelf participeren en aansluiting bij anderen belangrijk vonden, maar ze bekritiseerden ook bepaalde maatschappelijke normen en mechanismen die uitsluiting veroorzaakten. MDT gaf jongeren wel een plek om zich thuis te voelen, maar tegelijkertijd bleef de focus op de ontwikkeling van individuele jongeren naar actieve burgers bestaan, en die op structurele ongelijkheden minder.

Hoofdstuk 8 focust op het thema ontmoetingen en is gebaseerd op veldwerk bij een MDT-maatjesproject dat zich richt op contact tussen Nederlandse jongeren en jonge statushouders. Het hoofdstuk laat zien dat de motivaties, verwachtingen en ervaringen voorafgaand aan MDT-participatie van invloed waren op de ontmoetingen. Contact ontstond vanuit een intrinsieke motivatie, maar ook omdat het wat kon opbrengen voor individuele jongeren, zoals (professionele) vaardigheden en studiepunten. Voor hen bestonden er zo verschillende doelen van het maatjescontact, die ook hun maatschappelijke posities weerspiegelden en machtsverschillen teweegbrachten. Het maatjescontact kan gezien worden als een hoopvolle interculturele ontmoeting – ondanks dat, of juist omdat, het af en toe stroef verliep – en als een doel op zichzelf, in plaats van een middel om maatschappelijke doelen te verwezenlijken.

1.3.3 Deel C: handelingsperspectieven

Deel C van dit rapport geeft antwoord op deelvraag d, door de geïdentificeerde schuringen tussen de verschillende perspectieven op 'zinvolle' participatie te toetsen bij jongeren, beleidsmakers en -uitvoerders. Het verbindt hier vervolgens conclusies aan en werkt deze uit tot handelingsperspectieven.

Hoofdstuk 9 presenteert de cocreatiesessie die de onderzoekers organiseerden en koppelt perspectieven op jongerenparticipatie van de deelnemers die vanuit beleid en de praktijk aansloten terug aan de eerdere hoofdstukken. De belangrijkste thema's die naar voren kwamen uit de sessie zijn: het belang van inspraak van jongeren zelf ten tijde van het opstellen en uitvoeren van beleid, en de overlap tussen MDT als doel en als middel, waarbij de perspectieven van jongeren en de politiek mogelijk schuren, maar ook in overeenstemming kunnen zijn. Tijdens deze cocreatiesessie zijn door deelnemers

⁵ Deze keuze is gemaakt op basis van de dataverzameling en -analyse. Namelijk, doordat de MDT-'doelgroepen' en -projecten dermate van elkaar verschillen, bleek het weinig constructief om de veldwerknooties, informele gesprekken en interviews van alle vier de projecten te combineren en vervolgens te presenteren per thema. De gekozen methode van het presenteren van de data biedt de mogelijkheid om de inhoud van de MDT-projecten in gepast detail te omschrijven en tegelijkertijd de diepte in te gaan als het gaat om thema's.

ook handelingsperspectieven ontwikkeld. Deze zijn meegenomen in de handelingsperspectieven gebaseerd op de som van de hoofdstukken hiervoor en worden aangeboden in de slotbeschouwing. De slotbeschouwing omvat naast deze handelingsperspectieven ook een samenvatting en een conclusie waarin de hoofdvraag beantwoord wordt.

1.3.4 Uitkomsten van het rapport

Door perspectieven op jongerenparticipatie in de sociaalhistorische context te plaatsen, door de discoursanalyse van MDT als huidig jongerenparticipatiebeleid en door etnografisch onderzoek met jongeren in MDT-projecten, biedt dit onderzoek inzicht in verschillende perspectieven op ‘zinvolle’ jongerenparticipatie. Zo draagt dit rapport bij aan de kennis en het gesprek over de werking van jongerenparticipatiebeleid in de praktijk, in het bijzonder wat betreft de normatieve kaders en assumpties die ten grondslag aan beleid kunnen liggen. Uit dit rapport vloeien twee – weliswaar samenhangende – uitkomsten.

Ten eerste laat het rapport zien dat inspraak van jongeren zelf maakt dat jongerenparticipatiebeleid aansluit bij de wensen en behoeften van deze beleidsdoelgroep. Zulke inspraak, ook wel politieke participatie genoemd, toont dat MDT als huidig jongerenparticipatiebeleid participatie ziet als een democratisch recht. Zo genieten jongeren invloed ten tijde van de beleidsontwikkeling alsmede tijdens de uitvoering van beleid. Deze inspraak blijkt fundamenteel voor de waardering van MDT door jongeren.

Ten tweede laat het onderzoek zien dat continue reflectie op de normatieve kaders en culturele context kan helpen om risico's die plakken aan beleid te identificeren en indien gewenst te mitigeren. De MDT-introductie van het doel talentontwikkeling is nieuw voor jongerenparticipatiebeleid en resulteerde uit inspraak van jongeren. Deze ontwikkeling laat zien dat naast het vergroten van politieke en maatschappelijke participatie – traditionele doelen van jongerenparticipatiebeleid – ook arbeidsmarktparticipatie een (expliciter) doel is voor MDT. Deze participatie kan vergroot worden door een focus op de talentontwikkeling van individuele jongeren. MDT biedt jongeren de mogelijkheid en ruimte om naast hun maatschappelijke inzet, hun talenten te ontwikkelen op een manier die past bij hun ambities en in een niet-competitieve context. Dit werd zeer gewaardeerd door jongeren; perspectieven op ‘zinvolle’ participatie van beleid en van jongeren komen zo overeen. Tegelijkertijd weerspiegelt deze focus op talentontwikkeling de huidige individualistische, entrepreneuriale en competitieve tijdsgeschiedenis, waar maakbaarheid, zelfoptimalisatie en zelfredzaamheid centraal staan. Hierbij bestaan de risico's dat er veel verantwoordelijkheden bij individuele jongeren gelegd (blijven) worden, wat prestatie- en participatiedruk kan veroorzaken, en dat structurele ongelijkheden uit het oog verloren raken, waarbij het dan ook de vraag blijft in hoeverre jongerenparticipatiebeleid kansengelijkheid kan bevorderen.

Deel A Beleidsperspectieven op ‘zinvolle’ participatie

Dit eerste deel van het rapport richt zich op beleidsperspectieven op ‘zinvolle’ participatie. De vier hoofdstukken in dit deel geven samen antwoord op deelvraag a:

Welke beleidsassumpties en (stille) ideologieën liggen ten gronde aan jongerenparticipatiebeleid?

(Beleids)perspectieven op ‘zinvolle’ jongerenparticipatie zijn niet statisch, ze veranderen door de tijd heen. Dat laten we in dit deel van het rapport zien. Om een goed en volledig beeld te vormen van MDT-beleidsperspectieven op jongerenparticipatie, is het van belang om inzicht te krijgen in de ontwikkeling van visies op jeugd en participatie door de jaren heen.

Hoofdstuk 2 kijkt daarom naar het perspectief op jeugd vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines en beleidsvisies en naar de manier waarop kennis beleid informeert. In hoofdstuk 3 bieden we een overzicht van de opkomst en ontwikkeling van jeugdparticipatiebeleid. We zullen zien dat de focus op jeugdparticipatie en de veranderende manier van inzet op participatie sterk gerelateerd is aan maatschappelijke, politieke en economische ontwikkelingen. In hoofdstuk 4 komt de discoursanalyse van de maatschappelijke stage (MaS) en van MDT-beleid zelf aan bod. Dit hoofdstuk biedt een gedetailleerde analyse van beleid om zo inzicht te krijgen in beleidsperspectieven op ‘zinvolle’ participatie. In hoofdstuk 5 komen MDT-beleidsmakers en uitvoerders van MDT-beleid aan het woord om zo een mondelinge reconstructie te presenteren van de wijze waarop MDT-beleid vorm gekregen heeft in de praktijk. Dit hoofdstuk laat zien dat beleid niet alleen veranderlijk is door de tijd, maar dat visies wat betreft ‘zinvolle’ participatie ook verschuiven door beleidslagen heen.

2 Perspectieven op jongeren

Henrike Hoogenraad

2.1 Introductie

MDT is één van de vormen van het Nederlands participatiebeleid specifiek gericht op jonge mensen. Zo worden jonge mensen gecategoriseerd als beleidsdoelgroep. In dit hoofdstuk gaan we dieper in op verschillende perspectieven op deze groep, gezien vanuit specifieke wetenschappelijke inzichten die beleid informeren.⁶ We doen dit omdat deze perspectieven aan de basis liggen van wat er door beleid verstaan wordt onder ‘zinnvolle’ jongerenparticipatie. We bespreken in dit hoofdstuk secundaire literatuur die de relatie tussen deze sociaalwetenschappelijke kennis en beleid illustreert. In de loop van dit rapport komen de verschillende perspectieven op jonge mensen terug die we hier bespreken.

In dit hoofdstuk laten we eerst zien hoe jonge mensen sociaal geconstrueerd worden en hoe wettelijke kaders in Nederland de jeugdcategorie vormgeven. Vervolgens presenteren we een beknopt overzicht van sociaalwetenschappelijke kennis die van invloed is op jeugdbeleid. Tot slot illustreren we hoe in Nederland dergelijke kennis betreffende jonge mensen jeugdbeleid informeert en welke implicaties dit met zich mee zou kunnen brengen voor jonge mensen en de samenleving.

2.2 Jeugd als sociaal construct

De verschillende termen die jonge mensen omschrijven, zoals jeugd en jongeren, zijn zogenoemde sociale constructies. Dit betekent dat de betekenis en inhoud van zulke begrippen afhankelijk is van de sociale context. Zo wordt door de een de jeugdfase geïnterpreteerd als de fase tussen het kind-zijn en de volwassenheid (Threadgold 2017: 10), en door een ander als een cultureel bepaalde fase waarin een langdurige of levenslange betrokkenheid met culturele gebruiken van start gaat (Bucholtz 2002: 526-527). De leeftijdspanne voor de categorie jeugd verschilt bijvoorbeeld ook per land en is mede afhankelijk van het instituut of de instantie die de categorie gebruikt. Daarnaast hebben wetenschappelijk onderzoekers ook invloed op de afbakening en interpretatie van de jeugdcategorie.

Jeugd wordt over het algemeen als een demografische groep gezien van mensen tussen de 15 en 25 jaar oud (Threadgold 2017: 10). Cornelissen (2000: 10) stelt dat jongeren tussen de 15 en 25 jaar in deze periode hun maatschappelijke en politieke bewustwording ontwikkelen en beginnen met zelfstandig (en los van hun ouders) te participeren. Adolescent, tiener en jongere zijn categorieën die gerelateerd zijn aan jeugd. Waar deze categorieën vaak specifieker zijn als het gaat om leeftijd, verschillen ze tegelijkertijd ook in vorm, afhankelijk van de context. Wereldwijd hebben zulke categorieën verschillende betekenissen, maar ook door de tijd heen verandert de invulling van de categorieën. Demografische veranderingen kunnen bijvoorbeeld het aantal adolescenten vergroten of verkleinen, maar ook economische omstandigheden kunnen leiden tot herdefineringen van de categorieën (Bucholtz 2002: 526-527). Dat zulke categorieën sociaal geconstrueerd en daarom veranderlijk zijn, betekent niet dat ze niet ‘echt’ bestaan, niet belangrijk zijn of er niet toedoen. Integendeel, sociale constructen hebben werkelijke gevolgen, waardoor dergelijke constructen weer in stand gehouden kunnen worden.

⁶ In dit rapport gebruiken wij afwisselend de termen ‘jonge mensen’ en ‘jongeren’, omdat deze het meest neutraal zijn.

De manier waarop we als maatschappij naar jonge mensen kijken en hoe we jeugd als categorie definiëren, is onder andere herkenbaar in wettelijke kaders. Wettelijk gezien doet leeftijd er op verschillende manieren toe en met name jongeren krijgen te maken met verschillende regelmatig verschuivende rechten, plichten, privileges en beperkingen gebaseerd op hun leeftijd. De leerplicht geldt bijvoorbeeld voor jeugd tussen de 5 en 16 jaar, en tot 18 jaar wanneer de startkwalificatie nog niet is afgerond. Op 12-jarige leeftijd komt een einde aan de bescherming van het kind en begint de strafrechtelijke minderjarigheid, die duurt tot de leeftijd van 23 jaar. Met 15 jaar hebben jongeren recht op het minimumjeugdloon. Met 16 jaar kunnen jongeren brommerrijden, voltijd werken en als vader een kind erkennen. Op 18-jarige leeftijd verandert veel: dan zijn jongeren handelingsbevoegd, meerderjarig, kunnen ze stemmen en zelf de politiek ingaan, zelfstandig autorijden, zelf de Nederlandse nationaliteit aanvragen, een bankrekening openen, alcohol kopen, trouwen zonder toestemming van ouders en sekswerker worden (al geldt voor dat laatste in de meeste gemeenten een minimumleeftijd van 21 jaar). Op 21-jarige leeftijd vervalt de onderhoudsplicht van ouders en hebben jongeren recht op het minimumloon (Cornelissen 2000: 16, met tijdsbijwerkingen gemaakt door de auteur van dit hoofdstuk).

Kader 2.1 Jonge mensen: jeugd, jongeren, tieners of adolescenten?

Er kunnen verschillende termen worden gebruikt om jonge mensen te omschrijven, zoals jongeren, jeugd, tieners en adolescenten. Dit zijn geen neutrale termen; ze 'doen' iets. Ze roepen bepaalde beelden en associaties op en kunnen strategisch ingezet worden (Bucholtz 2002: 527). Zulke termen passen ook bij verschillende beroepen en wetenschappelijke disciplines. Dat ze op verschillende wijzen en door verschillende professionals worden ingezet, werkt ook in op de beeldvorming passend bij de verschillende termen (Jeffs en Smith 1999: 51).

- Binnen de psychologie wordt bijvoorbeeld vaak gesproken van adolescenten. Adolescentie kan gekoppeld worden aan de persoonlijke en psychologische identiteit van een jong persoon en het gedrag en de problematiek die leeftijdgerelateerd zou zijn. Mentale gezondheid en onzekerheden zijn thema's die met regelmaat verbonden worden aan het woord adolescent.
- Het woord tiener vaak wordt gelinkt aan consumptie en gebruikt door de entertainmentindustrie. Tiener kent daarbij een feminie connotatie. Zo is tienerzwangerschap een gebruikelijkere term dan jeugdzwangerschap. Ook richten tienertijdschriften zich vaak op jonge vrouwen.
- Het jeugdwerk heeft het vaak over jongeren. Dit woord is neutraler en kan een positieve connotatie hebben, net als de term scholieren.
- Binnen de beleidscontext en door sociologen wordt vaak gesproken van jeugd. De term jeugd wordt vaak ingezet als het gaat om het gedrag van jonge mensen in de publieke sfeer (Jeffs en Smith 1999: 50). Jeugd is een woord dat in het maatschappelijk debat veelvuldig wordt ingezet om negatief gedrag en sociale problemen te duiden: de jeugd zou verantwoordelijk zijn voor de sociale problemen van het moment (Jeffs en Smith 1999; Threadgold 2017: 10). Jeugd heeft een mascuine connotatie: woorden zoals jeugdcriminaliteit, jeugdvandalisme en gemarginaliseerde jeugd roepen beelden op van jonge mannen als hangjongeren die de buurt zouden terroriseren (Jeffs en Smith 1999: 51).

Zulke wettelijke kaders bestaan om jonge mensen en anderen bescherming te bieden door bijvoorbeeld rechten vast te leggen en risico's in te perken. Ook kunnen economische belangen een motief zijn om leeftijd als criterium voor onderscheid te gebruiken, evenals het beschermen of bevoordelen van mensen met een achterstandspositie (Cornelissen 2000: 18). Voor jongeren pakken zulke kaders vaak gunstig uit, maar er kunnen ook beperkingen of nadelen aan kleven, stelt Cornelissen:

Bij al deze motieven kunnen stereotiepe opvattingen over levensloop, veronderstelde – met leeftijd samenhangende – capaciteiten en andere kenmerken van een bepaalde leeftijdsgroep een rol spelen. Deze opvattingen hoeven niet altijd juist te zijn. Ook hoeven vermeende groepskenmerken in het individuele geval niet op te gaan. Immers, op individueel niveau is leeftijd nooit een direct voorspellende factor. Vandaar dat er wel wordt gezegd dat leeftijd een sociale constructie is (Cornelissen 2000: 18).

Wettelijke leeftijdskaders staan in relatie tot de beeldvorming over jongeren. Cornelissen (2000: 18) legt uit dat het bij beeldvorming en leeftijd gaat om het 'bewust en onbewust toekennen van allerlei eigenschappen, kwaliteiten, gevoelens, behoeften en wensen op grond van leeftijd'. Waar dit niet per definitie negatief is en ook simpelweg een automatisch proces is dat nodig is om informatie te sorteren en verwerken, kan beeldvorming ook stereotypering in de hand werken waarbij jongeren over één kam geschoren worden. Literatuur geeft bijvoorbeeld aan dat jongeren ook wel geassocieerd kunnen worden met agressiviteit, een onverantwoordelijkheidsgevoel en een gebrek aan beschaving (Cornelissen 2000; Kimball 2017; Susser en Keating 1990).

Dergelijke beeldvorming kan effect hebben op jongeren en de manier waarop zij bejegend en behandeld worden. Voorbeelden hiervan die Cornelissen (2000: 13-14) geeft, zijn de manieren waarop media jongeren soms neerzetten als onbekwaam en op betuttelende wijze uitsluiten van maatschappelijke en politieke participatie, omdat jongeren niet geïnteresseerd of apolitiek zouden zijn. Dit kan zorgen voor een ontwikkeling van een negatief zelfbeeld onder jongeren. Ook kunnen wettelijke leeftijdskaders negatieve uitwerkingen hebben op jongeren, bijvoorbeeld doordat zij door het minimumloon, op basis van de aanname dat het levensonderhoud onder jongeren goedkoper zou zijn, in mindere mate financieel beloond worden voor het werk dat zij doen, al hebben zij vaak wel recht op bepaalde kortingen wegens hun leeftijd. Tot slot kan het categoriseren van jongeren intergenerationeel contact ondermijnen, doordat beleid zich toespitst op specifieke leeftijdsgroepen, wat vervolgens ook weer de maatschappelijke beeldvorming beïnvloedt.

2.3 Wetenschappelijke perspectieven op jeugd

Voor lange tijd bestond er geen aparte fase tussen de kindertijd en volwassenheid. Onder andere de ideeën van filosoof en schrijver Jean Jacques Rousseau – die in de achttiende eeuw de kindertijd omschreef als een fase van onschuld, waarbij kinderen zoveel mogelijk beschermd zouden moeten worden – droegen bij aan het uitstel van de transitie naar volwassenheid en de opkomst van de jeugdfase als een transitiefase (Musgrove 1964). Baxter (2011) is een van de wetenschappers die specifiek spreekt van de *uitvinding* van de adolescentiefase in de periode van de industriële revolutie, onder andere door de bijbehorende verstedelijking en sociale herzieningen die plaatsmaakten voor een categorie tussen kind en volwassene. Wetenschapper en psycholoog Stanley Hall introduceerde in 1904 de term adolescentie en zag biologische ontwikkelingen als belangrijkste aandachtspunten voor deze nieuw geïdentificeerde fase. Vervolgens bestudeerde antropoloog Margaret Mead (1928) de wijze waarop samenlevingen op verschillende manieren betekenis kunnen geven aan biologische processen (Baxter 2011). Sindsdien is jeugd een belangrijk onderwerp voor psychologen, sociologen en antropologen. Dergelijk onderzoek biedt inzicht in de culturele en sociale betekenissen die verbonden worden aan biologische processen. Wetenschappelijk onderzoek naar jeugd speelt een belangrijke rol als het gaat om de wijze waarop jongeren gezien worden binnen de (maatschappelijke en) beleidscontext. De voornaamste perspectieven op de jeugdfase die beleid onderliggen zijn het transitieperspectief en het ontwikkelingsperspectief.⁷ Een derde perspectief is dat van *critical youth studies*. Deze perspectieven worden in deze paragraaf kort uiteengezet omdat zij belangrijk zijn voor het begrijpen van (ontwikkelingen in) jeugd(participatie)beleid en perspectieven op jongerenparticipatie.

2.3.1 Jeugd als een transitiefase

Een belangrijk sociologisch perspectief op jeugd beziet de jeugdfase als een transitiefase. Deze tak van de sociologie gebruikt van origine voornamelijk kwantitatieve onderzoeksmethoden (Johansson 2017), en bestudeert de wijze waarop jeugd 'is constructed and structured through the institutions that 'process' the transitions to adulthood' (Wyn en White 1997: 5). Traditionele mijlpalen van transitie zijn bijvoorbeeld trouwen, een huis kopen, een betaalde baan vinden en kinderen krijgen.

⁷ De studie naar jeugdcultuur is een andere belangrijke stroming van sociaalwetenschappelijk onderzoek naar jonge mensen. Omdat deze minder relevant is voor dit onderzoek naar jeugdparticipatie wordt deze stroming niet opgenomen in dit rapport.

Wat met regelmaat onderzocht werd was wanneer transities niet helemaal 'goed' zouden gaan: verstoorde, vertraagde, verlengde, gefragmenteerde, of zelfs helemaal geblokkeerde transities (Jeffs en Smith 1999: 53).

Het bezien van jeugd als een overgangsfase naar volwassenheid, waar ontwikkeling volop plaatsvindt, impliceert volgens critici een incompleteheid: het gaat klaarblijkelijk over een periode waarin de persoon nog niet 'af' is (Jeffs en Smith 1999: 52; Wyn en White 1997). Het transitieperspectief duidt ook normatieve en morele tegenstellingen, zoals van onverantwoordelijk naar verantwoordelijk; van promiscue naar monogaam, van minderjarige naar stemgerechtigde burger; van apathisch naar toegewijd, en van onwetend naar wijs (Threadgold 2017: 14). Jeffs en Smith (1999: 52) stellen dat het transitieperspectief opgroeien ziet als een 'processie van jeugdige onwetendheid naar de wijsheid van volwassenheid; van tiener-trivia naar de serieusheid van de volwassene ... de volwassene, wat ons wordt verteld, is het voltooid product, het jonge persoon het incomplete prototype'.

Transities zijn tegenwoordig niet zo relevant meer als ze ooit waren voor de omslag van jeugd naar volwassenheid (Heinz 2009; Jeffs en Smith 1999; Mendoza-Denton en Boum 2015; Wyn en White 1997). In plaats daarvan vinden mijlpalen plaats op verschillende momenten in het leven: trouwen en het krijgen van kinderen wordt uitgesteld of afgesteld, door een gebrek aan betaalbare huisvesting blijven jongeren langer thuis wonen, en leren jongeren langer door en zelfs naast het hebben van een betaalde baan (zie ook Cornelissen 2000; Liefbroer en Puy 2005). Niet alleen worden zulke transities uitgesteld, ze kunnen ook opnieuw plaatsvinden, herzien worden, of teruggenomen worden. Ook volwassenen kiezen ervoor (opnieuw) een studie te doen, opnieuw te trouwen, of hun carrière volledig om te gooien (Cornelissen 2000; Jeffs en Smith 1999: 54). Zulke keuzes staan in relatie tot politieke, sociale en economische processen en gebeurtenissen (Threadgold 2017). Globalisering, technologisering en neoliberalisme als economische en politieke stromingen vormen samen de context waarin jonge mensen een onzeker bestaan (kunnen) leiden, met niet-vastgestelde toekomstbeelden (Evans 2016; Kooijmans 2019).

Opkomende volwassenheid en jongvolwassenheid

Onderzoekers die het transitieperspectief gebruiken hebben andere fases geïntroduceerd om zo het traditionele transitiemodel meer toepasbaar te maken voor de moderne tijd. Zo spreken Tanner en Arnett (2009) van een fase van opkomende volwassenheid. Dit betreft volgens hen de fase van 18 tot 25 jaar en is een fase waarin individuen hun focus zouden herzien ('*recentering*'): een fase van verandering, onzekerheid, een focus op de zelf als individu, en mogelijkheden (Tanner en Arnett 2009). Dit perspectief stoelt op psychosociale verklaringen (veranderingen in de maatschappij maar ook op het idee dat er cognitieve veranderingen plaatsvinden in deze periode van het leven). Sommige wetenschappers bevragen het nut van het toevoegen van een dergelijke extra fase, omdat volgens hen verschillen tussen jonge mensen onderling zo groot zijn dat zulke categorieën lastig toepasbaar zouden zijn (Cornelissen 2000; Heinz 2009). Andere onderzoekers spreken ook wel van jongvolwassenen, vaak zonder hier een specifieke leeftijdscategorie aan te verbinden omdat het vaststellen van harde leeftijdsgrenzen simpelweg lastig toepasbaar is in de realiteit (zie bv. Mendoza-Denton en Boum 2015; Weis 2009). Wanneer een individu belangrijke mijlpalen tegenkomt hangt af van de sociaalhistorische context, sociaal-economische omstandigheden, sociale relaties en eigen keuzes (Heinz 2009: 3).

Van een binaire relatie tussen jeugd en volwassenheid, en van een rechtlijnige transitie tussen twee fasen, lijkt dus geen sprake meer te zijn. Crawford (2006) stelt dat de binaire tegenstelling tussen jongeren en volwassenen zelfs helemaal niet meer relevant is, en dat volwassenheid, net als jeugd, toe is aan herziening, omdat de traditionele mijlpalen die volwassenheid bevestigden tegenwoordig niet meer vanzelfsprekend op één specifiek moment plaatsvinden. Ook Jeffs en Smith (1999: 52) stellen dat volwassenheid net zo enigmatisch is als jeugd. Zij stellen dat waar de volwassen fase wellicht ooit stabiel en voorspelbaar was, er tegenwoordig veel ontwikkelingen ook plaatsvinden in de fase van volwassenheid. Een vraag die gesteld kan worden, menen Jeffs en Smith (1999: 55), is in hoeverre de sociale situaties die jongeren ervaren uniek zijn of anders dan die van volwassenen. Zij stellen dat wellicht het enige verschil is dat ervaringen die vaak met jonge mensen geassocieerd worden – zoals het doen van een opleiding, ervaringen met de huizenmarkt en samenwonen of trouwen – voor het eerst opgedaan kunnen worden in de 'jeugdfase', en dat zulke eerste ervaringen mogelijk risico's met zich meebrengen.

Echter, zoals omschreven kunnen zulke mijlpalen ook na de jeugdfase plaatsvinden en zijn ze dus niet slechts relevant voor jonge mensen. Mijlpalen worden nog wel gebruikt door jongeren, jongvolwassenen en volwassenen, alsmede door instituties en in overheidsbeleid, als een oriëntatiemethode (Heinz 2009: 3). Zo hebben mijlpalen dus niet in relevantie verloren, maar zijn ze simpelweg niet meer zo gemakkelijk te koppelen aan een specifieke tijd in het leven van een individu.

Het transitieperspectief – inclusief de erkenning van de complexiteit van transities in de huidige snel veranderende samenleving – is ook aanwezig in Nederlands onderzoek naar jongeren (zie bv. Liefbroer en Puy 2005; Van Lieshout et al. 2007; Zeijl 2003). Specifieke contexten, omstandigheden, relaties en keuzes worden uitvoerig uitgelicht door bijvoorbeeld Kooijmans (2019). De auteur gebruikt Baumans theorie van *liquid modernity* om aan te geven dat jongeren in een complexe samenleving opgroeien waar normen zijn vervaagd en waar zij leren dat flexibiliteit en aanpassingsvermogen belangrijke persoonlijke kwaliteiten en handvatten zijn om te kunnen omgaan met een onzekere toekomst (Bauman 2000).⁸ Zo ontstaat er dus een genuanceerd beeld van jongere-zijn in Nederland. Tegelijkertijd blijft de focus op ontwikkeling naar complete volwassenheid – en het belang van begeleiding hierbij – bestaan.

2.3.2 Het ontwikkelingsperspectief

Een psychologische benadering tot jeugd is het ontwikkelingsperspectief. Dit perspectief benoemt ontwikkelingsfasen die individuele jeugdigen doorlopen totdat zij volgroei of volwassenheid bereiken. Zulke fasen gaan gepaard met bijvoorbeeld de ontwikkeling van de hersenen en fysieke kracht, periodes van risicogedrag en onzekerheden (Jeffs en Smith 1999: 55). Het ontwikkelingsperspectief helpt met het (tijdig of zelfs voortijdig) detecteren van afwijkingen, verlate of problematische ontwikkelingen, waardoor (preventief) ingegrepen kan worden en jonge mensen begeleid kunnen worden waar nodig (De Winter 2016). ‘Probleemjeugd’ is een belangrijk thema binnen dit perspectief, volgens Jeffs en Smith (1999: 55), omdat gebeurtenissen en ervaringen negatievere impact (kunnen) hebben op de onvolgroeide jeugdige (dan op volwassenen), en met alle gevolgen van dien. Het ontwikkelingsperspectief is naast het transitieperspectief een vanzelfsprekende aanwezigheid in onderzoek naar jeugd in Nederland, en wordt veelvuldig ingezet bij het ontwikkelen van beleid (De Winter 2016).

Waar fysieke groei en emotionele ontwikkeling haast vanzelfsprekend in stapjes gebeurt, stellen Jeffs en Smith (1999) dat het risicovol kan zijn om een gegeneraliseerde mechaniek – en dus ook verwachtingen – toe te passen op de ontwikkeling van jonge mensen. Universele raamwerken, menen de auteurs, passen niet bij veel van de levenslopen van individuen – deze zijn immers zelden rechttoe, rechtaan. En als er dan een typisch pad wordt uitgestippeld, dan blijkt dat er vaak van afgeweken wordt, of dat sommige fasen en stapjes wellicht gemist worden. Een ‘normale volgroei’, stellen Jeffs en Smith (1999: 54), bestaat niet.⁹ In de Nederlandse context stelt Elke Zeijl (2003), in de *SCP-Rapportage Jeugd 2002*, dat in tegenstelling tot de kindertijd, de jeugdfase vaak voorgesteld wordt als:

Een periode van ‘storm and stress’. De adolescentie zou een periode van verzet, onrust, wispelturigheid en psychische labiliteit zijn. Onderzoek heeft echter laten zien dat dit op een klein deel van de jeugd van toepassing is. Ook al horen gevoelens van onzekerheid, eenzaamheid en neerslachtigheid tot op zekere hoogte bij de adolescentie, voor de grote meerderheid geldt dat de overgang naar volwassenheid tamelijk rustig en geruisloos verloopt (Zeijl 2003: 21).

Desalniettemin heeft het ontwikkelingsperspectief belangrijke kennis gegenereerd (en doet dit nog steeds) waardoor verstoringen in de ontwikkeling tijdig gedetecteerd zouden kunnen worden, zodat eventuele achterstanden geminimaliseerd zouden kunnen worden en om zo kinderen en jongeren op gelijkere voet van start te laten gaan (De Winter 2016).

⁸ In dit rapport wordt door de hoofdstukken heen ook inzicht geboden in de huidige Nederlandse context.

⁹ Daarnaast stellen Jeffs en Smith (1999: 55) dat de wetenschap eigenlijk niet de ontwikkelingsfase van jeugd ondersteunt. Fysieke ontwikkeling vindt vaak plaats net voor en aan het begin van de pubertijd, en als het gaat om emotionele ontwikkeling zou er geen directe link tot leeftijd zijn. De vaak gebruikte theorieën als het gaat om jeugd en hun emotionele ontwikkeling – *attachment theory* en *social identity theory* – zouden niet specifiek ontwikkeld zijn met een blik op jeugd, en daarom ook van toepassing kunnen zijn op volwassenen (Jeffs en Smith 1999: 55).

2.3.3 Critical youth studies

Naast het ontwikkelings- en transitieperspectief op jongeren bestaat een meer recentelijk wetenschappelijk perspectief: *critical youth studies*. *Critical youth studies* maakt bewust een onderscheid tussen jeugd als categorie en de levens en ervaringen van jonge mensen zelf.

Critical youth-wetenschappers bevragen het normatieve perspectief op jonge mensen, dat volgens hen jongeren beziet als 'passieve ontvangers van informatie, die onderhevig zijn aan socialiserende discoursen die als doel hebben jongeren te vormen tot *toekomstige* burgers' (Quijada Cerecer et al. 2013: 217, cursivering toegevoegd door auteur van dit hoofdstuk). In plaats daarvan bezien *critical youth*-wetenschappers jongeren als reeds actieve burgers die volop participeren, onder andere door 'te definiëren wat het betekent om een burger te zijn in de huidige diverse samenleving' (Quijada Cerecer et al. 2013: 217). Het *critical youth*-perspectief maakt dus onderscheid tussen de alledaagse levens van jongeren, en de manier waarop jeugd als categorie wordt gebruikt in media, beleid en algemene maatschappelijke discoursen. Dit perspectief ziet jongeren in relatie tot lokale en globale processen, en biedt inzicht in de wijze waarop jongeren in relatie staan tot processen en instituties (Quijada Cerecer et al. 2013: 217; Weis en Fine 2000).

Critical youth studies is een aanvulling op de sociologische benadering van jeugd zoals tot op heden vaak nog wordt gebruikt. Wetenschappers die het *critical youth studies*-perspectief gebruiken, werpen een kritisch perspectief op het idee van transities en mijlpalen, zoals hiervoor uiteen is gezet. Daarnaast bevraagt en bekritiseert een *critical youth*-perspectief instituties – zoals familie, school en het juridische systeem – waar de volwassene centraal staat en die als doel stellen te hebben om jonge mensen te begeleiden naar volwassenheid, en ze te beschermen tegen de realiteit van alledag. Dit perspectief kan gezien worden als een aanvulling op het transitieperspectief omdat het ons helpt om kritisch te blijven, met name op normatieve kennis en ideeën. Hoewel het van belang kan zijn om mensen te begeleiden en beschermen wanneer zij dat zelf niet kunnen, laat het kritische perspectief ook zien dat er mogelijk risico's kunnen kleven aan het transitieperspectief, alsmede het psychologische perspectief die dit voorop stellen. Namelijk, het gedrag van jongeren wordt dankzij de geproduceerde kennis gemakkelijk te controleren. Daarmee bestaat het risico dat gedrag dat enigszins afwijkt van de norm als problematisch wordt gezien, en *moral panics* oplevert.¹⁰ Het *critical youth*-perspectief heeft juist als doel om door middel van een intersectionele benadering – waarbij gender, ras, etniciteit, seksualiteit, klasse en beperking/handicap in acht worden genomen – inzicht te bieden in waarom bepaald gedrag van sommige jongeren als meer problematisch gezien wordt dan anderen, en onderwerp wordt van beleid en aan ingrijpen onderhevig is. Dit ook in tegenstelling tot andere jongeren, die juist als onschuldig worden gezien, en beschermd zouden moeten worden (Quijada Cerecer et al. 2013: 217). Dit perspectief is behulpzaam in onze huidige studie, aangezien we juist op zoek zijn naar verschillende (normatieve) aannames onder beleid (zie § 2.4, en ook hoofdstuk 3, 4 en 5), en hoe deze al dan niet aansluiten bij de leefwerelden van mensen zelf (hoofdstuk 6, 7 en 8).

2.4 De jeugd als (beleids)risico

In deze laatste paragraaf illustreren we beknopt hoe de kennis hiervoor beleid informeert. Omdat dit rapport een theoretisch Foucaultiaans raamwerk heeft gebruiken we hiervoor voornamelijk het werk van De Winter (2016). Dit is slechts één van de perspectieven op jeugdbeleid, maar deze helpt ons om inzicht te vergaren in hoe (normatieve of 'stille') aannames over jeugd ook beleid informeren, en de eventueel verscholen risico's die dit met zich mee kan brengen. Specifiek bespreken we de hoe het perspectief op jongeren als een potentieel risico jeugdbeleid heeft geïnformeerd. We gebruiken deze (heel specifieke) normatieve aanname niet om het gehele jeugdbeleid te typeren, maar om te illustreren dat beleid

¹⁰ Een *moral panic* is een maatschappelijk gedragen (vaak irrationele) angst voor een ding, persoon of groep die het maatschappelijke welzijn en/of maatschappelijke waarden en doelen in gevaar zou brengen. Media verspreiden de angst, en ook kunnen politici en beleid een aandeel hebben in het vergroten of sturen van de angst. De term *moral panic* werd geïntroduceerd door socioloog en cultuurwetenschapper Stanley Cohen (1972), die aan de hand van een discoursanalyse schreef over de bijdrage van de media als het gaat om beeldvorming over jongeren.

niet per definitie neutraal is: onbewuste aannames bestaan. Door te analyseren hoe een aanname of construct zijn weg vindt binnen beleidstheorie, kunnen verscholen risico's worden blootgelegd en eventueel worden gemitigeerd. Waar het volgende hoofdstuk specifiek gericht is op participatiebeleid willen we hier dus alvast inzicht bieden in hoe specifieke kennis onderliggend kan zijn aan een algemene beleidsvisie op jeugd.

Sociologen Beck (1992) en Giddens (1990) spraken tegen het einde van de vorige eeuw over de moderne samenleving als een zogenoemde risicosamenleving, waarbij een focus op onzekerheden, veiligheid en het zekerstellen van de toekomst ook een focus op risico's teweegbracht. Zo kwam er een nadruk te liggen op het voorkomen en mitigeren van risico's. Wetenschappelijke kennis speelt een belangrijke rol als bron van oplossingen voor potentiële risico's. De verschuivende nadruk op risico's is een cultureel fenomeen en wordt zo zichtbaar in de samenleving, het leven en de keuzes van individuen en zo ook in (jeugd)beleid.

Zowel het transitie- als het ontwikkelingsperspectief op jeugd zijn herkenbaar in jeugdbeleid. Doel van jeugdbeleid is onder andere om jonge mensen te begeleiden en hulpmiddelen te bieden, om ondanks de onzekerheden die voortkomen uit de snel veranderende samenleving, zich te kunnen ontwikkelen tot zelfstandige en zelfredzame volwassenen. Het transitieperspectief wordt hier zichtbaar. De manieren om volwassen volgroei te bereiken, en de geïdentificeerde risico's die verbonden worden aan de jeugdfase zijn veelal gebaseerd op ontwikkelingspsychologische kennis (Zeijl 2003).

In het boek *Children as Fellow Citizens: Participation and Commitment*, over Nederlands jongerenparticipatiebeleid, omschrijft Micha de Winter (2016) hoe kinderen en jongeren op basis van wetenschappelijke inzichten die geïncorporeerd worden in het jeugdbeleid, door de jaren heen steeds vaker in verband worden gebracht met risico's en problemen. Het gaat dan om ofwel (maatschappelijke) risico's en problemen die jonge mensen zelf veroorzaken, ofwel problemen die zij zelf ondervinden. De Winter legt uit dat het verzamelen en ontwikkelen van kennis de basis vormde voor het ontstaan van 'professionele regimes' en een toename in het aantal experts betekende. Ook vormde bepaalde wetenschappelijke kennis de basis en uitbreiding van domeinen als onderwijs, gezondheidszorg en later ook sociale zekerheid. Zo werden de behoeften en problemen van individuen, en de ontwikkeling en socialisatie van jeugdigen tot volwassenen in steeds meer detail in kaart gebracht, en werd er vervolgens ook meer structuur aangebracht en sturing toegepast (door beleid). Omdat burgers de taal van experts overnamen, stelt De Winter, werden dergelijke professionele regimes niet ervaren als dwang maar langzaam maar zeker genormaliseerd. Zo creëren wetenschappers en andere experts een basis aan kennis over (in dit geval) jongeren die gemakkelijk geaccepteerd kan worden door individuen, en waar beleid (onder andere) op gebaseerd kan worden: beleid wordt ingezet om transities te faciliteren, om ontwikkeling in goede banen te leiden, om risico's zoveel mogelijk te vermijden en mitigeren.¹¹ De observaties die De Winter maakt worden gedeeld in de internationale literatuur (Bessant 2003; Kelly 2009; Rose 1990).

De Winter analyseert de ontwikkeling van Nederlands jeugdbeleid en identificeert drie manieren van denken over jeugd als een potentieel probleem of risico die voortkomen uit wetenschappelijke kennis, en die volgens hem nog steeds relevant zijn. Ten eerste noemt De Winter de introductie van Vroeg Tijdige Onderkenning (VTO), beleid dat in de jaren zeventig en tachtig ontwikkeld en geïntroduceerd werd om vroegtijdig ontwikkelingsstoornissen te kunnen identificeren bij kinderen tussen de 0 en 6 jaar. VTO kon tot stand komen dankzij ontwikkelingen in de zorg en medische technologie, alsmede de sterke invloed van de psychologie en pedagogische wetenschappen. Vanzelfsprekend, stelt De Winter, zijn dit goede ontwikkelingen.

¹¹ Van Lieshout (1993, in De Winter 2016: 8-9) stelt echter de invloed van experts in twijfel, en spreekt liever van een 'cultuurprobleem' waarin niet enkel maar experts maar ook leken een sterke oriëntatie tot potentiële problemen hebben, in alle verschillende domeinen van het leven. Dat Van Lieshout spreekt van *potentiële* problemen, is volgens De Winter, omdat de focus niet alleen ligt op problemen die ervaren worden in het heden, maar ook die ervaren in het verleden, door anderen, en mogelijk herwijn in de toekomst.

Tegelijkertijd geeft hij aan dat de introductie van VTO een cultuurverschuiving symboliseert: *'The pursuit, in itself laudable, of early detection has had the side-effect that children's potential problems have increasingly influenced the practice of upbringing'* (De Winter 2016: 10).

Vanaf het eind van de jaren tachtig werd jeugdbeleid toegespitst op het tegengaan van de marginalisering van niet-geprivilegieerde jeugd, zoals onder andere terug te zien is in de beleidsnota *Jeugd verdient de toekomst* (VWS 1993a: 36). Vaak ging (en gaat) het volgens De Winter (2016) dan om jeugd met een migratieachtergrond en wonende in armere wijken in grote steden. Zulke jeugd – als onderdeel van een 'risicogroep' – zouden veel verschillende individuele en sociale problemen kunnen ervaren, zoals verslaving of drugsmisbruik, onvoldoende taalontwikkeling, schooluitval, familieproblemen, misbruik, criminaliteit en potentiële toekomstige werkloosheid. Vaak zouden deze jonge mensen opgroeien in gezinnen die veel problemen ervaren, zoals stress, geweld, financiële problemen, discriminatie, enzovoorts (zie ook Chalhi et al. 2018; De Koning 2015; Notten 2015). Op lokaal niveau werken verschillende professionals samen om zo (preventief) kinderen en ouders te begeleiden met opgroeien en opvoeden (zie ook Gilsing et al. 2000; Zeijl 2003). De specifieke focus op deze 'probleemgroep' heeft volgens De Winter een aantal redenen. Ten eerste is er een economisch motief: het zou efficiënter zijn om te focussen op jeugd die later mogelijk meer zal kosten voor sectoren als zorg, sociaal werk en onderwijs. Daarnaast is sociale solidariteit een motief, waarbij beleid belang hecht aan het welzijn van diegenen met de minste kansen. Maar ook stelt De Winter (2016: 11) dat maatschappelijke angst een rol speelt: *'such prevention concerns not only children in danger, but also dangerous children or at least children society expects to be dangerous.'* Tot slot noemt De Winter professionele motieven voor deze focus, omdat (potentiële) risicojeugd een doelgroep vormt die als een nieuwe (en voor professionals lucratieve) uitdaging gezien kon worden ten tijde van de ontwikkeling van beleid.

De Winter verbindt een aantal risico's aan deze focus op risicojeugd. Ten eerste stelt hij dat de term 'risicogroep' wetenschappelijk en sociaal problematisch is. Kennis is nooit af, stelt De Winter, en gevonden oorzaken voor bepaald gedrag kunnen later ontkracht worden. Tegelijkertijd zijn oorzaken ook niet makkelijk te vinden als het gaat om complexe situaties. Het gevaar bestaat dus dat bijvoorbeeld 'migratie-achtergrond' wordt gekoppeld aan risico's waardoor alle gedrag van jeugd met een migratieachtergrond onder een vergrootglas komt te liggen. Dit werkt stigmatiserend en discriminerend, aldus De Winter (2016: 11. Zie ook De Koning 2015). Ten tweede geeft De Winter aan dat het individualiseren van interventies veelal de oorzaken en oplossingen van ontwikkelingsproblemen zoekt bij jeugd en hun ouders, in plaats van ook voldoende oog te hebben voor de sociale problemen en problemen in het maatschappelijke systeem als oorzaak.

Vanaf de jaren negentig ontstond er naast de focus op probleemjeugd een focus op alle jongeren; beleid werd zo in balans gebracht (Zeijl 2003). In plaats van puur te focussen op probleemjongeren en uitval, werd jeugdbeleid ontwikkeld om de ontwikkeling en ontwikkelingskansen van alle jongeren te vergroten. Zeijl (2003: 5) onderstreept de ontwikkelingspsychologische basis van dergelijke keuzes, maar stelt ook dat deze 'positieve invalshoek [niet kan] verbloemen dat er sprake is van bezorgdheid over mogelijke ontsporing van de jeugd'. Volgens Zeijl (2003) laat de nadruk die gelegd werd op ontwikkelingskansen zien dat er gepoogd wordt om 'de kans op problemen en probleemgedrag te verkleinen' (zie ook Roes et al. 2002). Volgens De Winter (2016) is deze omslag in beleid teken dat nu alle jeugd als onverantwoordelijk en immoreel, en daarom als een potentieel probleem gezien zou kunnen worden. Het bijbrengen van waarden en het ontwikkelen van een moreel kompas werd volgens hem onderdeel van het politiek en maatschappelijk debat omtrent jeugd (zie ook Notten 2015). De hiervoor genoemde ontwikkelingen zijn dus illustratief hoe een bepaald perspectief, bijvoorbeeld jeugd als risico, beleidsaannames (hoewel expliciet niet noodzakelijkerwijs de intenties) kan informeren.

De Winter (2016: 15) trekt de conclusie dat er drie risico's plakken aan de onderliggende aanname van jeugd als een probleem dat hij stelt dat onderdeel is van het beleidsperspectief op jeugd: generalisatie, individualisering en effecten van beleidsproblematiseren op individuen zelf. In feite zijn *alle* jeugdigen potentieel een probleem, alhoewel dit sterker geldt voor gemarginaliseerde jeugd, met een specifieke focus op jeugd met een migratieachtergrond. Dit werkt generaliserend en werkt stigmatisering in de hand. De Winter stelt dat oorzaken en oplossingen voor problemen vaak bij individuen en families zelf

worden neergelegd, in plaats van sociale factoren goed onder de loep te nemen en op in te grijpen waar nodig. Zo wordt bijvoorbeeld sociaal-economische status of migratieachtergrond wel als risicofactor benoemd, maar zijn beleids- of professionele interventies gericht op het individu en niet op sociale structuren. De Winter legt uit dat dit onder andere komt omdat dit lastige kwesties zijn die ook politiek vaak niet haalbaar zijn: het is makkelijker om in te grijpen middels voorschoolse programma's om zo kinderen met een migratieachtergrond op gelijke voet met andere kinderen van start te laten gaan, dan het is om in te grijpen op de arbeidsmarkt om discriminatie aan te pakken (De Winter 2016: 18). Zo worden problemen gezien als de verantwoordelijkheid van individuen zelf, in plaats van sociale verhoudingen en sociale problemen, wat slechts een gedeeltelijke waarheid tekent. Tot slot stelt De Winter (2016: 19) dat jongeren enerzijds als slachtoffers worden gezien van ontwikkelingsproblemen en door hun kwetsbaarheid met compassie bejegend worden, maar anderzijds – en steeds vaker – als probleem of sociaal risico. Zeker de immorele jeugd wordt volgens hem gezien als een probleem voor de samenleving, waarbij het welzijn van de samenleving als belangrijker lijkt bevonden dan het welzijn van jonge mensen – zij zijn slechts een probleem.

2.5 Conclusie

Jeugd, jongeren en aanverwante termen zijn sociale constructies die invulling krijgen afhankelijk van context. Biologische kenmerken (als leeftijd) krijgen betekenis in de culturele en sociale leefwereld en verschuiven door de tijd heen. De wettelijke kaders waar jongeren mee te maken krijgen zijn een voorbeeld hiervan. Daarnaast speelt sociaalwetenschappelijke kennis een belangrijke rol in het definiëren van termen als jeugd, jongeren en adolescentie. Verschillende perspectieven op jonge mensen informeren beleid, met de voornaamste perspectieven zijnde het transitieproces, het ontwikkelingsmodel en *critical youth studies*. Gebruikmakende van deze eerste twee perspectieven is doel van jeugdbeleid de transitie naar volwassenheid en de individuele ontwikkeling van jonge mensen in goede banen te leiden. Dit zijn vanzelfsprekend belangrijke doelen, al plakken er ook risico's aan vast. Namelijk, onder andere door een culturele focus op risico's en de gestaag groeiende kennis wat betreft de ontwikkeling van jonge mensen en hun transitie naar volwassenheid worden zij met regelmaat als potentieel probleem of risico gezien. Dit discours betreffende jonge mensen als toekomstige volwassenen en (potentieel) probleem is belangrijk om te benoemen in dit onderzoek naar jongerenparticipatiebeleid omdat het perspectieven op jongerenparticipatie, maar ook jongerenparticipatiebeleid beïnvloedt.

Inderdaad, tegen het eind van de jaren negentig werd participeren steeds vaker gezien als een oplossing voor risico's en problemen als uitsluiting en marginalisatie en om de transitie van jeugd naar volwassenheid in goede banen te leiden. Tegelijkertijd kwam rondom dezelfde periode een ander perspectief op jeugd op, dat van *positive youth development* (PYD) die jongeren niet zozeer beziet als een probleem, maar als in het bezit van veel potentie. Het perspectief op jeugd als potentieel probleem is echter niet verdwenen. De ontwikkeling van de veranderende en vergrote focus op participatie en de opkomst van PYD hangen samen en zijn te herkennen in MDT als jongerenparticipatiebeleid. In dit rapport kiezen we om nu allereerst in te gaan op (de opkomst en inhoud van) jongerenparticipatiebeleid in Nederland. Dit doen we in het volgende hoofdstuk (en in hoofdstuk 7 komt ook het PYD-perspectief aan bod).

3 Perspectieven op jongerenparticipatie

Henrike Hoogenraad en Lonneke van Kampen

3.1 Introductie

In dit hoofdstuk behandelen we verschillende ontwikkelingen rondom jongerenparticipatiebeleid. We geven de belangrijkste perspectieven op jongerenparticipatie en omschrijven de opkomst van jongerenparticipatiebeleid, evenals de culturele context waarin participatiebeleid aan populariteit heeft gewonnen. Tot slot bieden we een analyse van jongerenparticipatiebeleid aan. De tijdsspanne van dit hoofdstuk betreft 1945 tot ongeveer 2010 en betreft dus de analyse van beleidsperspectieven van voor de introductie van MDT. Zo hebben deze ontwikkelingen invloed op MDT-beleid, maar ook willen we onderstrepen dat perspectieven sinds 2010 niet stil hebben gestaan. De conceptuele en historische kennis aangeboden in dit hoofdstuk staat ten dienste van de onderzoeksresultaten die voortvloeien uit de discoursanalyse en het etnografische onderzoek en die besproken worden in de hoofdstukken die hierna aan bod komen.

3.2 Perspectieven op jeugdparticipatie

In de literatuur wordt met jeugdparticipatie de politieke en maatschappelijke participatie van jonge mensen bedoeld. Het gaat dus niet om vormen van meer sociale en passieve participatie, zoals lidmaatschap van sport- of jeugdverenigingen, of de familie- of sociale kring. Ook draait het niet om onderwijs of werk, al staan deze vormen van participatie wel in relatie tot politieke- en maatschappelijke participatie: jongeren die uitvallen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt doen dit als er weinig maatschappelijk engagement bestaat, zo is het idee (De Koning 2015; Whatman en Main 2018).

Vervolgens bestaan er verschillende perspectieven op het hoe en waarom van jongerenparticipatie. We bespreken de twee gebruikelijkste. Ten eerste wordt jongerenparticipatie vaak gebaseerd op democratische idealen, het recht van jeugdigen om hun stem gehoord te krijgen en om deel uit te mogen maken van besluitvorming als het gaat om zaken die hen aangaan (Laitinen 2018: 331; Shaw et al. 2014). Deze benadering ziet participatie in essentie als een machts- en agency-vraagstuk die de verhouding tussen volwassenen en jongeren op scherpt stelt (Laitinen 2018: 331). Jongerenparticipatie is voor de Raad van Europa (1993) bijvoorbeeld een democratisch recht. De Raad definieert jeugdparticipatie als ‘*young people’s right be included, to be allowed and to encouraged to assume duties and responsibilities and to make one’s own decisions*’ (Raad van Europa 1993, in: De Winter 2016: 26). Het gaat hier zowel om het democratisch recht op inspraak betreffende kwesties die jongeren aangaan, als over medezeggenschap betreffende jeugdbeleid (De Winter 2016: 26).

De jeugdparticipatieladder (Hart 1992) past bij dit democratisch perspectief op jongerenparticipatie. Deze ladder bestaat uit acht treden, waarbij de onderste drie (*manipulation*, *decoration* en *tokenism*) vormen van non- of schijnparticipatie zijn. De vijf bovenste treden staan voor verschillende maten van participatie. Hoe hoger de trede, des te groter de mate van verantwoordelijkheid, initiatief en vermogen tot inspraak en besluitvorming onder jonge mensen. Op de hoogste trede initiëren jonge mensen een project en nodigen zij volwassenen uit om mee te doen (Laitinen 2018: 331-332; De Winter 2016: 38-39). Critici menen dat de participatieladder te simplistisch is, en slechts focust op jongeren die reeds geïnteresseerd zijn en op voorhand al actief zijn binnen de wereld van volwassenen. Daarnaast is de ladder bekritiseerd omdat deze reeds bestaande structuren in stand houdt en daarmee de taal, kennis en agenda’s van volwassenen onderschrijft. Hierdoor bestaat er vrijwel geen ruimte voor andere en nieuwe manieren van denken en doen (Kaulingfreks 2023; Laitinen 2018: 332; De Winter 2016).

Een tweede en veel gebruikt perspectief beziet jongerenparticipatie als een leermoment en ontwikkelingskansen voor individuele jongeren, die overigens tegelijkertijd kansen biedt voor maatschappelijke ontwikkeling (De Winter 2016: 26). In een UNICEF-studie naar jeugdparticipatie stelt Hart (1992: 5) dat het onrealistisch zou zijn om van jonge mensen te verwachten dat ze plotseling verantwoordelijke en participerende volwassenen zullen zijn, zonder eerdere kennismaking met de vaardigheden en verantwoordelijkheden die hierbij horen. Deze visie op ontwikkeling is sterk gelieerd aan het normatieve idee dat jeugdigen recht hebben op een onbezonnen en onbezorgde kindertijd, en dat jonge mensen de kans zouden moeten krijgen om stapsgewijs en onder begeleiding zichzelf te ontwikkelen tot betrokken, verantwoordelijke en autonome burgers (De Winter 2016: 32). Deze benadering ziet participatie als een middel tot *'positive youth development'* dat volgens Laitinen (2018: 332) bestaat uit *'competence, confidence, character, connection, caring, and contribution'* (zie ook hoofdstuk 7). Participatie kan plaatsvinden binnen democratische en politieke processen, maar het kan ook gaan om andersoortige en meer creatieve projecten, waarbij jonge mensen de kans krijgen om zelf te beslissen wat ze willen doen en hoe. Dit zou een goede kans zijn om te leren en om vaardigheden te ontwikkelen voor de toekomst (Laitinen 2018: 332).

Critici van dit ontwikkelingsperspectief noemen het risico dat participatie hier kan betekenen dat jongeren simpelweg geïntegreerd worden in bestaande structuren zonder daar zelf ook maar enige invloed op uit te kunnen oefenen. Het zou binnen een westerse context voornamelijk gaan om het *'hidden curriculum'* van jongerenparticipatie(beleid) dat jongeren op subtiele en onzichtbare wijze stuurt om te conformeren aan participatienormen (De Winter 2016: 26; zie ook Hopman et al. 2014).

Het ontwikkelingsperspectief op participatie is wellicht meer relevant voor jongere jongeren, terwijl het democratisch perspectief relevanter zou kunnen zijn voor oudere jongeren als zij meer interesse zouden hebben in maatschappelijke participatie, stelt De Winter (2016: 27). Wel merkt De Winter op dat beide perspectieven spreken over jongerenparticipatie zonder daar de positionering, rechten, wensen en behoeften van jongeren zelf in mee te nemen: *'In this way the discussion on participation quickly takes on a moralistic and ideological character: education versus power, emancipation versus discipline.'* (De Winter 2016: 27)¹²

De twee visies op jongerenparticipatie reflecteren ideeën over jongeren als enerzijds reeds actieve en participerende burgers, en anderzijds toekomstige burgers, zoals besproken in het vorige hoofdstuk. De visies op jongerenparticipatie zijn in principe theoretisch: wanneer ze in beleid geïncorporeerd worden, worden ze geplaatst in een sociaalhistorische context. Zo sluiten de visies niet altijd rechttoe, rechtaan bij de specifieke context aan en zijn ze veranderlijk. De twee visies op jongerenparticipatie zijn beiden terug te vinden in Nederlands participatiebeleid door de jaren heen en specifiek in MDT-beleid. Ze zullen dan ook met regelmaat door dit rapport heen genoemd worden. In dit hoofdstuk volgt nu eerst een globale uiteenzetting van de opkomst van beleidsinteresse in jeugdparticipatie, waarna een illustratie van het Nederlands participatiebeleid vanaf 1945 volgt.

Kader 3.1 De staat van jongerenparticipatie

Jongerenparticipatie staat op de beleids- en onderzoeksagenda omdat er gesteld wordt dat het maatschappelijk engagement onder jongeren en jongerenparticipatie afneemt (Kaulingfreks 2023). Jongeren zouden een afnemende interesse hebben in politieke en maatschappelijke participatie, wat zorgen betreft de toekomst, democratie en actief burgerschap aanwakkert. Onderliggend aan zulke zorgen is onderzoek dat uitwijst dat vergeleken met voorgaande generaties, jongeren minder participeren op conventionele manieren, door bijvoorbeeld vrijwilligerswerk te doen, of de krant te lezen (Flanagan 2009). Jongeren brengen minder vaak hun

¹² Waar het democratisch en ontwikkelingsperspectief op jongerenparticipatie het gebruikelijkst zijn, bestaan er drie andere participatiediscoursen, die participatie als een wenselijke inspanning zien: *belonging*, *care* en *social justice*. Alle drie richten zich op specifieke groepen jeugd en vanuit het idee dat sommige jonge mensen meer ondersteuning nodig hebben dan anderen als het gaat om onderdeel uitmaken van de samenleving. Het perspectief van *belonging* ziet participatie als een mogelijkheid voor jongeren in kwetsbare situaties om hun gevoel van erbij horen te vergroten. Het *care*-perspectief ziet maatschappelijke participatie als een manier voor kwetsbare jongeren om hun veerkracht te vergroten. Tot slot ziet het *social justice*-perspectief participatie als een kans voor de empowerment gemarginaliseerde jongeren, om inzicht in hun situatie te vergaren en om zich in te zetten voor rechtvaardigheid. Dit laatste perspectief erkent dat de oorzaken voor marginalisatie structureel van aard zijn en dat deze dus niet veranderd kunnen worden door individuele effort alleen (Laitinen 2018: 332).

stem uit (Kaulingfreks 2023) en zijn minder geïnteresseerd in lidmaatschap van een associatie (Laitinen 2018). Tegelijkertijd is het bekend dat meer geprivilegieerde jongeren vaker politiek en maatschappelijk betrokken zijn dan jongeren in minder geprivilegieerde posities, en ervaart de laatste groep jongeren politieke en maatschappelijke uitsluiting (Kaulingfreks 2023; Laitinen 2018).

Ander onderzoek, dat de daling en het ogenschijnlijke gebrek aan jongerenparticipatie onder de loep neemt, laat zien dat jongeren niet per se minder participeren, maar wel op andere manieren. Zo wordt de traditionele vorm van vrijwilligerswerk doen gedeeltelijk vervangen andere vormen van maatschappelijke inzet (Flanagan 2009; Hustinx et al. 2012). Ook de maatschappelijke onderwerpen die voor jongeren belangrijk zijn, blijken minder in overeenstemming met die van niet-jongeren. Zo kiezen jongeren bijvoorbeeld voor een tijdelijke vrijwillige inzet in plaats van een structureel lidmaatschap van een vereniging, ondertekenen ze een online petitie, of gaan ze over tot een boycot van bepaalde producten gebaseerd morele en politieke overwegingen. Een andere verschuiving die opvalt is dat loyaliteit verschuift van een bepaalde groep, naar een specifiek doel of (beleids)kwestie (denk aan het klimaat, moderne slavernij, en institutioneel racisme). Zulke doelen kunnen vaak gekoppeld worden aan de interesses en ervaringen van jongeren zelf (Hustinx et al. 2012). Ook is zulke maatschappelijke participatie vaker internationaal van aard. Bijvoorbeeld, een Nederlandse jongere die sympathiseert met Palestijnen in bezet gebied zal in Amsterdam demonstreren naar aanleiding van Nederlands internationaal beleid, tegelijkertijd online petitities tekenen, en Israëliëse producten boycotten. Zo heeft participatie een transnationaal karakter gekregen en zijn levensstijl en consumptie vervlochten met maatschappelijke participatie (Flanagan 2009; Hustinx et al. 2012).

Dean (2015) verklaart de afnemende traditionele vormen van vrijwillige inzet onder jongeren niet als voortkomende uit desinteresse onder jongeren, maar als een gevolg van een cultuur van individualisme en flexibel kapitalisme (zie ook Hustinx en Meijs 2011). Immers, als een cultuur het individu structureel als belangrijker stelt dan het collectief, dan heeft dit gevolgen voor de vrijwilligerssector, alsmede de manier waarop (jonge) burgers in het leven staan (Dean 2015; zie ook Kooijmans 2019). Om jongeren toch zover te krijgen om op traditionele manieren vrijwillige inzet te tonen wordt vrijwilligerswerk nu als het ware als product 'verkocht' aan jongeren, onder andere als een manier om het cv op te krikken (Dean 2015; Ryan 2011). Onderzoek wijst uit dat jongeren, studenten en onderwijsinstellingen zoals universiteiten vrijwilligerswerk voornamelijk bezien als onderdeel van 'the game' om competitief te blijven, en pas op de tweede plek vrijwillige inzet koppelen aan altruïsme (Handy et al. 2010; Holdsworth en Brewis 2013). Hustinx en Meijs (2011) geven aan dat het herdefiniëren van vrijwillige inzet nodig is, om deze zo beter aan te laten sluiten bij de tegenwoordige tijd. Dit houdt in dat vrijwilligerswerk niet als puur vrijwillige bezien hoeft te worden, maar ook dat meer modernere manieren van vrijwillige inzet beter herkend zouden kunnen worden (Hustinx et al. 2012). Een voorbeeld van een minder vrijwillige vorm van het verrichten van vrijwilligerswerk is service learning in de Verenigde Staten, waarbij 'vrijwillige' inzet onderdeel is van het onderwijscurriculum. Waar dit inderdaad maatschappelijke participatie onder jongeren teweegbrengt, brengt dit het risico met zich mee dat participatie de vorm krijgt van liefdadigheid, waardoor onderliggende sociale problemen niet ter discussie staan en politieke jongerenparticipatie buiten spel wordt gezet (Flanagan 2009).

Minder conventionele vormen van jongerenparticipatie zijn overigens van alle tijden. Flanagan (2009) geeft aan dat net als voorgaande generaties jongeren, jongeren tegenwoordig vaak kiezen voor activisme in plaats van meer conventionele politieke participatie. Activisme als politieke methode krijgt dus een voorkeur van jongeren in het algemeen, niet slechts de huidige generaties jongeren. Jongeren organiseren en doen mee met demonstraties, laten hun stem horen door middel van burgerlijke ongehoorzaamheid, en door meer rust verstorende manieren van politieke actie (Flanagan 2009: 298). Waar zulke politieke keuzes volgens Flanagan als gevolg hebben dat jongeren worden weggezet als onruststokers of als niet-rationeel, geeft de geschiedenis aan dat zulke sociale bewegingen wel grote veranderingen teweeg hebben gebracht (denk bv. aan de afschaffing van apartheid in Zuid-Afrika).

3.3 De opkomst van jongerenparticipatiebeleid

De huidige populariteit van jongerenparticipatie binnen de westerse beleidscontext is gebaseerd op sociale, economische en politieke ontwikkelingen door de jaren heen. Tegen het eind van de jaren zestig kwam jeugd en politiek op de politieke agenda, met name dankzij de opkomst van jeugdbewegingen en jeugdculturen. In de jaren zeventig en tachtig ontstond een interesse in jongerenparticipatie als het gaat om besluitvorming, met name dankzij de internationale *youth rights movement*. Deze sociale en politieke bewegingen strenden voor de inclusie van jonge mensen in de politieke sfeer en in het maatschappelijke debat. De VN-conventie voor de rechten van het kind, ondertekend in 1989, symboliseert de toezegging van zulke participatieve rechten. Hierop volgde een periode waarin burgerschap centraal kwam te staan. Hier betrof burgerschap niet alleen rechten, maar ging het ook over de verantwoordelijkheden van burgers en politieke kennis. In de jaren negentig explodeerde een maatschappelijk discours wat betreft de participatie en het burgerschap onder jongeren. Gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek werd er gesteld dat jongeren te weinig participeerden en te weinig verantwoordelijkheden namen. Nationale overheden van verschillende landen ontwikkelden vervolgens beleid, programma's en curriculum om jongeren te onderwijzen wat betreft burgerschap en burgerlijke participatie. Deze trend zette zich voort in de jaren nul, met een sterke focus op het maatschappelijk engagement van jongeren (Harris 2009: 301-302).

Deze veranderende politieke focus op jongeren en participatie valt samen met andere veranderingen door de jaren heen, die op hun beurt ook van invloed zijn op de levens van jongeren. Vanaf de jaren zestig is voltijd jeugdarbeid haast volledig verdwenen, zijn er dankzij globalisering en technologisering grote veranderingen ontstaan als het gaat om de nationale en internationale arbeidsmarkt, en bestaat er een groter publiek bewustzijn wat betreft maatschappelijke problemen en vraagstukken (Bessant 2003; Kelly 2006, 2009). Een verschuiving van het aanbod van, en vooruitzicht naar, vast en voltijdwerk, naar een preciaire arbeidsmarkt, en het 'uiteenvallen' van het traditionele nucleaire instituut van gezin maken dat de transitie van jeugd naar volwassenheid er anders uit is komen te zien (Bessant 2003; Kooijmans 2019; Liefbroer en Puy 2005). Hiernaast kwam – met name in de jaren tachtig – werkloosheid onder jeugd op als sociaal probleem. Hierop volgde het idee van jeugdparticipatie ook als een belangrijke strategie om jeugd- en sociale problemen te voorkomen en recht te sturen. Rondom de eeuwwisseling was jeugdparticipatie als begrip veelvuldig opgenomen in jeugdbeleid (Bessant 2003: 90-91; Timmermans 2009).

De door de jaren heen sterker wordende beleidsfocus op jongerenparticipatie en burgerschap past ook binnen de (her)opkomst van liberaal individualisme (Bessant 2003; Kelly 2009). Een neoliberaal economische ideologie kan en wordt op verschillende wijzen toegepast, maar ligt geworteld in de neoclassicistische economie en gaat uit van individuele keuze, verantwoordelijkheid en vrijheid (Bernard 2016; Kennelly en Llewellyn 2011). Ten tijde van de ideologisch-politieke verschuivingen naar zulk neoliberaal beleid in Europese en Angelsaksische landen in de jaren tachtig en negentig, werd beweerd dat de publieke sector veel te bureaucratisch en daarom te log was, en dat regulering beter aan de markt besteed was dan aan een overheid. Sterker nog, overheden zouden zich zo min mogelijk met de markt moeten bemoeien (Kelly 2009; Vrooman et al. 2012).¹³

Tegelijkertijd en juist wellicht dankzij de economische verschuivingen bestond er een zekere nostalgie naar een ingebeelde versie van een vroegere periode waarin volop sociale zekerheid bestond, zo stelt Bessant:

'Longing for a sense of community, security, safety, high moral and social standards, contrasted dramatically with the prevailing 'uncertainty', rapidly changing global markets, fast capitalism and widespread apprehension' (Bessant 2003: 89).

¹³ Neoliberaal beleid wordt in verschillende landen op verschillende wijzen toegepast, daarom is het lastig en onwenselijk om te spreken van één vorm van neoliberaal beleid. 'Neoliberalisme' is een containerbegrip dat weinigzeggend is zonder in te gaan op de specifieke context. In de loop van deze rapportage zal de Nederlandse context in meer detail naar voren komen.

Hieruit voortvloeiend was de zogenoemde *'third way politics'*, een ideologie die de nadruk legt op de plicht van wederkerigheid, de gemeenschap, en participatie en tegelijkertijd vertrouwen geeft aan de markt in plaats van de overheid als het gaat om sociale zekerheid (Bessant 2003: 89; Oudenampsen 2021: 40). In Nederland werd 'de derde weg' geïntroduceerd tegen het eind van de jaren tachtig door toenmalig premier Wim Kok in de paarse kabinetten (Duyvendak 1999; Oudenampsen 2021).¹⁴

Terwijl participatie een oud en centraal begrip is dat past binnen de liberaal economische traditie, is de huidige populariteit van jeugdparticipatie onderdeel van deze twee recentelijke economische en politieke verschuivingen. De combinatie van neoliberal economisch beleid aan de ene kant, en de focus op het belang van de gemeenschap ('communitarisme') aan de andere kant, komt samen in een politiek verlangen naar actieve en betrokken burgers, evenals zelfredzame en zogenoemde zelfregulerende burgers; burgers die zichzelf in het gareel houden (Bessant 2003; Drosterij en Peeters 2011; Ossewaarde 2006; Vrooman et al. 2012). De taal die past bij deze visie bestaat volgens Bessant (2003: 91) uit woorden zoals gemeenschapsvorming, sociale vaardigheden, competenties, vernieuwing, inclusie, sociale solidariteit, sociaal kapitaal en burgerschap (zie ook Van Putten 2020; De Winter 2016). De aanname die aan de basis lag voor de omslag van jeugdbeleid naar een nadruk op jongerenparticipatie was volgens Bessant (2003: 91) dat oplossingen voor sociale- en tegelijkertijd jeugdproblemen gevonden konden worden in individuen en lokale gemeenschappen (zie ook De Winter 2016). Jongerenparticipatie kent volgens zulk beleid voordelen die benoemd worden als het vergroten van sociaal kapitaal, het ontwikkelen van talenten en capaciteiten, en het vergroten van de weerbaarheid van jongeren. Deze termen laten ook zien dat jongeren worden gezien als zowel de oorzaak van en het antwoord op sociale problemen (Bessant 2003: 91. Zie ook Chalhi et al. 2018). Jongeren zouden de kwaliteiten die passen bij 'goede' burgers missen, en tegelijkertijd kunnen jongeren middels hun (specifieke vormen van) participatie een tekort aan 'goed' burgerschap oplossen (Bessant 2003: 89-90. Zie ook Schinkel en Van Houdt 2010). Hierom stelt Banjac (2017: 471): *'Youth are pursued and encouraged to make them active citizens capable, as both individuals and communities, of managing their own risk.'*

3.4 Jongerenparticipatiebeleid in Nederland

In grote lijnen reflecteert de Nederlandse beleidsvisie wat betreft jeugd de politieke, economische en culturele verschuivingen en visies op jongeren en jongerenparticipatie zoals die hiervoor omschreven staan. Tegelijkertijd zijn er specifieke nuances die belangrijk zijn om te noemen. Dat doen we in deze paragraaf, evenals het analyseren van de manier waarop de term participatie terugkomt in Nederlands jeugdbeleid sinds 1945. We schetsen hier een algemeen beeld. Immers, jeugdbeleid is een immens concept. We baseren ons op secundaire literatuur. In het volgende hoofdstuk volgt een gedetailleerde (discours)analyse van de maatschappelijke Stage om zo een specifieke context te bieden voor MDT als jongerenparticipatiebeleid (die vervolgens zelf ook onderhevig is aan een discoursanalyse in datzelfde hoofdstuk).

3.4.1 Jongerenparticipatie en beleid van 1945 tot 2000

Sinds 1945 wordt participatie in Nederland op verschillende manieren ingezet binnen jeugdbeleid en schommelt de populariteit van de term (De Winter 2016). Notten (2015: 15) omschrijft hoe vanaf de vroege jaren vijftig zorgen werden geuit over de 'zedelijkheid' en de 'maatschappelijke verwildering' van de jeugd. Zulke zorgen moeten in de context geplaatst worden van de naoorlogse wederopbouw, waarbij het herstel van de religieuze en culturele zuilen van belang werd geacht. Participatie vond dan ook voornamelijk binnen de zuilen plaats, met de enige rol voor de overheid het verstrekken van subsidie. Jongeren betrekken, mee laten doen en maken tot leden van de gemeenschap waren de voornaamste doelen van participatie, waarbij de nadruk lag op het faciliteren van vrijetijdsbesteding middels onafhankelijk jeugdwerk (De Winter 2016: 35).

¹⁴ Oudenampsen (2021: 41) legt uit dat alwaar Wim Kok een voorloper is in de internationale context als het gaat om *third way politics*, hij in Nederland zelf de term niet veel gebruikte. Sociaaldemocraten in Nederland, stelt Oudenampsen, hielden een waakzame afstand van de term om zo niet openlijk te breken met hun traditionele visie op de sociale democratie.

In de tweede helft van de jaren zestig begon een nieuwe fase die volgens Notten (2015) in het teken stond van een generatieconflict dat overal in West-Europa voelbaar was. Het bedachtzame antwoord hierop van de Nederlandse regering bestond uit het jeugdparticipatiebeleid van minister Marga Klompé van Maatschappelijk Werk. Zij zag de jeugd als pioniers van maatschappelijke vernieuwing en erkende zowel de wens onder jeugdigen tot medezeggenschap als de behoefte aan een 'eigen belevingsruimte' (Notten 2015: 15). Zo initieerde Klompé lokale jeugdraden voor beleidsinspraak (De Winter 2016: 35). De besluitvorming van deze periode werd dus gekenmerkt door een bewuste bevordering van participatie en een nadruk op consultatie en participatie. Het idee van participatie als democratisch recht wordt hier herkenbaar. Er was niet zozeer sprake van zorgen over een vermeende verwildering van de jeugd, maar van erkenning voor de onvrede en weerstand onder jongeren ten opzichte van kaders vastgesteld door volwassenen (De Winter 2016: 35).

In de loop van de jaren zeventig verschoof het accent naar vormend onderwijs. Participatie werd gezien als een manier voor jongeren om zichzelf te ontwikkelen en te uiten als zelfstandige en verantwoordelijke individuen (De Winter 2016: 36). De manier waarin participatie hier wordt ingezet lijkt sterk gerelateerd te zijn aan het emancipatieperspectief dat opkwam in de jaren zeventig. Dit emancipatieperspectief stelde het belang van emancipatie, en daarmee de ontwikkeling van het individu centraal. Dit perspectief werd ook binnen het onderwijs toegepast, en zo leerden leerlingen wat het betekent zich te ontwikkelen als individu, inclusief ideeën rondom autonomie en vrije keuze (Timmermans 2009: 573). In dit discours valt het ontwikkelingsperspectief op jongerenparticipatie te herkennen.

Deze visie op participatie continueert in de jaren tachtig, maar een ander perspectief komt ondertussen ook op. Zoals in het vorige hoofdstuk omschreven focuste in deze periode jeugdbeleid steeds vaker op een specifieke groep jongeren: risicojongeren in kwetsbare situaties (De Winter 2016: 36). De grootste zorgen betroffen de 'afwezige jeugd', en het begrip 'hangjongere' is dan ook terug te leiden naar deze periode (Notten 2015: 15). Participatie als beleidsthema maakte gedeeltelijk plaats voor andere oplossingen voor de problemen van de dag (De Winter 2016: 36). Onder andere door een grote jeugdwerkloosheid werd er teruggesproken naar de visie dat 'sociale en zedelijke gevolgen' aangepakt moesten worden. Het gezin en de samenleving waren plekken waar dit zou moeten gebeuren, en tegelijkertijd kwam er een jeugdwerkgelegenheidsplan (Notten 2015: 15).

In de jaren negentig is de term jongerenparticipatie terug van weggeweest, volgens De Winter (2016: 36). In deze periode lijken de visies op participatie als recht en als ontwikkelingsinstrument gecombineerd, maar tevens wordt het ontwikkelingsperspectief verzaagd door het idee dat participatie een verantwoordelijkheid of een plicht is. Binnen het kader van sociale vernieuwing werd in 1993 de beleidsnota *Jeugd verdient de toekomst* gepubliceerd (VWS 1993a). Het intersectoraal jeugdbeleid spreekt nu van het faciliteren van kansen en het voorkomen van uitval onder jongeren (De Winter 2016: 36), en het prioriteren van het 'actief aanwenden van de eigen kracht van de jeugd' (VWS 1993a) waarbij participatie een belangrijk thema lijkt te zijn. Jeugdparticipatie wordt in de notitie *Jeugd betrekken* (VWS 1993b: 4) gedefinieerd als het recht 'om als volwaardig individu deel uit te maken van de maatschappij, om de gelegenheid te krijgen en te worden aangemoedigd taken op zich te nemen en verantwoordelijkheden te dragen, en om hun eigen beslissingen te nemen'. Zeijl (2003: 103) geeft aan dat 'meedoen, invloed uitoefenen en mee verantwoordelijkheid dragen' hier de belangrijkste begrippen zijn.

De minister schrijft in *Jeugd verdient de toekomst* (VWS 1993a: 36) dat maatschappelijke participatie 'een voorwaarde voor een gezonde ontwikkeling' is, die bij zou dragen aan een positief beeld van, en zelfvertrouwen onder jonge mensen (Zeijl 2003: 104). Betrokkenheid bij de maatschappij zou van pedagogische waarde zijn en zou marginalisatie tegengaan, en zo krijgt de maatschappelijke participatie van jongeren (meedoen in de samenleving) volgens De Winter (2016: 36) voornamelijk een preventieve functie. Waar beleid algemeen van aard is en dus gericht lijkt te zijn op alle jongeren, stelt De Winter (2016: 36) dat beleid voornamelijk uitweidt over jongeren met problemen: de zogenaamde risicojeugd. Van de Nederlandse jongeren zou maar liefst 15% deel uitmaken van deze groep risicojeugd: 'jongeren die opvoedingsondersteuning nodig hebben, jongeren die te weinig meedoen, en zwerfjongeren' (Notten 2015: 15). De focus op risicojeugd wordt ook onderkend door Zeijl et al. (2003: 23) die aangeven dat algemeen preventief, curatief en repressief beleid samen ten behoeve zijn van alle jeugdigen, maar in

het bijzonder risicogroepen, waarbij de drie voornaamste beleidsdoelen zijn: de '(ontwikkelings)kansen vergroten, uitval voorkomen en ontsporing tegengaan'. Het zijn dus deze jonge mensen die genoemd worden als risico die zouden profiteren van verhoogde participatie.

Net als in de beleidsnota *Jeugd verdient de toekomst* (1993) wordt ook in de nota's *Jeugdbeleid in Ba(la)ns I en II* (bans 1999, 2001) jeugd als 'de basis en toekomst van de samenleving' gezien (Zeijl et al. 2003: 23). De vergrijzing en het ingewikkelder geworden proces van volwassenwording worden in beleid aangehaald als redenen waarom het integreren van de jeugd (middels participatie) in de samenleving belangrijk is om zo de stabiliteit en sociale cohesie binnen de samenleving te waarborgen (Zeijl et al. 2003: 23). Zo wordt De Winter (2016: 37) ingezet op betrokkenheid middels participatie door het verwachte preventieve potentieel van participatie, waardoor participatie als recht en als basisbehoefte in het geding zou kunnen komen.

3.4.2 Jongerenparticipatiebeleid en burgerschap in de eenentwintigste eeuw

Tegen het eind van de twintigste eeuw wordt er veelvuldig aandacht besteed aan jongerenparticipatie (Van Lieshout et al. 2007: 258). Deze trend zet zich voort, al verschuift er ook het een en ander. Allereerst wordt jeugdbeleid sinds het begin van de eenentwintigste eeuw steeds vaker een verantwoordelijkheid van gemeenten (Timmermans 2009). Dit betekent dat jongerenparticipatie een lokale aangelegenheid wordt, al heeft de centrale overheid nog steeds een duidelijke visie op jongerenparticipatie (Zeijl 2003). Zo wordt sinds de eeuwwisseling jongerenparticipatie sterk gerelateerd aan (actief) burgerschap en verantwoordelijkheden (Hirzalla en Van Zoonen 2009). Daarom kan opgemerkt worden dat participatie naast een democratisch recht en een ontwikkelingsinstrument, ook wordt gezien als een plicht en verantwoordelijkheid van de actieve burger (zie kader 3.2).

Omdat het begin van de eenentwintigste eeuw de samenleving als minder stabiel en gestructureerd werd ervaren, verschoof het meer algemene pedagogische perspectief op jeugd, ontwikkeling en burgerschap van emancipatie (afkomstig uit de jaren zeventig, zie boven) naar die van participatie. De pedagogische visie op participatie lijkt voort te komen uit de transitie- en ontwikkelingsperspectieven op jeugd en participatie, en heeft als doel om onder jongeren vaardigheden te ontwikkelen die ze kunnen helpen met (maatschappelijk) participeren in 'verschillende contexten tegelijkertijd'. Het gaat hierbij om dialoog, samenleven, om zo marginalisatie te beperken en sociale cohesie te faciliteren. Waar dit pedagogische perspectief de voornaamste is in deze tijd, blijft ook de focus op emancipatie bestaan (Timmermans 2009: 573). Participatie is dus nog steeds een proces van leren, vanuit het ontwikkelingsperspectief op participatie: leren en oefenen wat het betekent om een goede en actieve burger te zijn in een superdiverse en snel-veranderende samenleving. Burgerschap en participatie blijven belangrijke thema's voor alle jonge mensen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de introductie van burgerschapsonderwijs (zie kader 3.2) en de introductie van de maatschappelijke stage (zie hoofdstuk 4). Tegelijkertijd blijft de specifieke aandacht voor jongeren met potentiële problemen bestaan.

Van jongeren wordt zo verwacht dat ze actief meedoen in de maatschappij, door mee te doen, mee te denken, en mee te beslissen (Programma voor Jeugd en Gezin 2007). Enerzijds is het stimuleren van politieke participatie (participatie als recht) een beleidsdoel, dat op verschillende manieren invulling krijgt. Voorbeelden zijn het jaarlijkse jeugddebate in de Tweede Kamer, de oprichting van de Nederlandse Jeugdraad (NJR) in 2001, maar ook jeugdraden die actief zijn binnen gemeenten, en praktische lokale projecten die als doel hebben om jongeren meer te betrekken bij de samenleving (Van Lieshout et al. 2007: 258. Zie ook Gilsing 1999).

Anderzijds blijft ook maatschappelijke participatie – in de vrije tijd en bijvoorbeeld middels vrijwilligerswerk en bij voorkeur in de eigen lokale omgeving – een belangrijk (ontwikkelings-)doel, in het bijzonder onder risicojeugd (Steketee et al. 2005). Notten (2015) geeft aan dat sinds het jaar 2000 de politieke interesse in probleemjongeren alleen maar is toegenomen. Zo noemt hij het centraal bestuurd lokaal jeugdbeleid, Operatie Jong (2003), dat ontstond in de periode 2002-04. Dit beleid had als doel om uitval onder jongeren terug te dringen, door middel van onder andere minder bureaucratie, en meer samenhang binnen jeugdbeleid en tussen ministeries. Belangrijke thema's waren jeugdwerkloosheid, vroegtijdig schoolverlaten, taalprogramma's voor jonge kinderen, jeugdcriminaliteit, inburgering en

integratie, en de aanpak van huiselijk geweld. Notten (2015: 15) observeert in zijn beleidsstudie dat de genoemde periode werd gekenmerkt door een focus op problemen en een algemeen wantrouwen jegens de jeugd. Notten stelt dat Het *Regeer-/Gedooakkoord* van het eerste kabinet-Rutte in 2010 'ondertonen had van argwaan, de tweedegeneratienieuwkomers, en kostenbeheersing' (Notten 2015: 15). Vanaf 2010 staat volgens Notten (2015: 15) een nieuw zogenoemd generatieconflict en de mentale gezondheid van jongeren in de belangstelling, al zou jeugdbeleid zelf 'mager' zijn en voornamelijk gefocust op 'veiligheid en arbeid- en zelfredzaamheid, afknijpen op uitkeringen'.

Kader 3.2 Burgerschap en burgerschapsonderwijs

Burgerschap gaat in essentie over hoe op een goede manier om te gaan met andere mensen: in het 'klein' in de relatie met anderen en in het 'groot' in de samenleving in het algemeen, zoals in de publieke ruimte, de democratie, de politiek en in relatie tot de overheid. Burgers met verschillende visies op hoe te leven moeten een vreedzame gemeenschap kunnen vormen (Munniksma et al. 2017: 12). Aan de basis van burgerschap liggen een aantal liberale waarden: vreedzaam samenleven in vrijheid en elkaar ruimte geven. Deze liberale waarden zijn een belangrijk onderdeel van het Nederlandse discours omtrent burgerschap. Dit betekent dat burgerschap een normatieve visie op het 'burger zijn' omhelst, die wordt vormgegeven aan de hand van bepaalde criteria en waarden. Er kan dus worden gesteld dat burgerschap moet worden gezien als een proces, of een ambacht (*craft*) (Hurenkamp et al. 2012). Bovendien is burgerschap sterk afhankelijk van cultuur, normen en waarden (Tonkens en Duyvendak 2016), en daarmee altijd een product van zijn tijd. Zo wordt de opkomst van 'actief burgerschap' binnen politiek en beleid ook wel gezien als een directe reactie op 9/11, veronderstelde problemen op het gebied van de integratie van moslims en het toentertijd populaire perspectief op de multiculturele samenleving van Paul Scheffer (2000) die sprak van 'het multiculturele drama' (Van Gunsteren 2009). Het geloof in actief burgerschap hangt daarmee ook samen met preventie, terreurbestrijding en het formuleren van 'risicoburgers' (Van Gunsteren 2009; Van Reekum 2016).

Bevordering van burgerschap (burgerschapsonderwijs) is een wettelijke taak van het voortgezet onderwijs middels de wet 'Actief burgerschap en sociale integratie' die van kracht is sinds 2006 en in 2021 is gewijzigd naar 'Actief burgerschap en sociale cohesie' (TK 2004/2005; WVO 2021). Er is echter geen inhoudelijke invulling van burgerschapsonderwijs voorgeschreven, wat te maken heeft met de grondwettelijke vrijheid van onderwijs. Wel staat vast dat burgerschapsonderwijs niet alleen het bijbrengen van kennis over het functioneren van de Nederlandse democratie en de rechtsstaat betreft. Burgerschapsonderwijs gaat niet enkel over kennis, maar juist ook over het bijbrengen van sociale en maatschappelijke competenties en vaardigheden (Munniksma et al. 2017). In de memorie van toelichting (TK 2004/2005) bij deze wetwijziging wordt burgerschap dan ook omschreven als 'de bereidheid en het vermogen deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren' (TK 2004/2005: 10) Burgerschap wordt hier dus geformuleerd als een activiteit (actief burgerschap), terwijl passief burgerschap ('de overheidsverantwoordelijkheid voor het garanderen van gelijke sociale en culturele rechten' (Fermin 2009: 24)) niet ter sprake komt. Burgerschapsonderwijs, zoals beschreven in beleid en wetsteksten, biedt dus een eenzijdige visie op burgerschap.

Gesteld wordt dat bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen de bevordering van burgerschap bij jongeren zou hebben beperkt. Individualisering en migratie zouden ervoor gezorgd hebben dat het bijbrengen van burgerschapsvaardigheden geen groot genoeg onderdeel meer zijn van de opvoedings- en leerdoelen van jongeren, tegelijkertijd lijkt de nadruk hier vooral te liggen op 'allochtone leerlingen'. Het bijbrengen van burgerschap wordt gezien als een essentieel onderdeel van het verbeteren van de sociale cohesie. Burgerschapsvorming wordt in de wetwijziging dan ook direct gelinkt aan integratie, waarbij de bedoeling is dat 'allochtone en autochtone leerlingen een gemeenschappelijk en gedeeld perspectief krijgen op de bijdrage die zij als burgers aan de samenleving kunnen leveren' (TK 2004/2005: 2).

Ondanks het gebrek aan eensgezindheid over wat burgerschapsonderwijs wel en niet zou moeten omvatten, maken onderzoekers op Europees niveau een onderscheid tussen vier verschillende domeinen van burgerschap (Schulz et al. 2016, in: Munniksma et al. 2017: 20-21):

- 1 *Democratie (civic society & systems): kennis van rechten en plichten van burgers en instellingen, organisaties en systemen;*
- 2 *Maatschappelijke basiswaarden (civic principles): kennis van de democratische basiswaarden: gelijkheid, gemeenschap, vrijheid en de wet;*
- 3 *Maatschappelijke participatie (civic participation): burgerschapsparticipatie;*
- 4 *Identiteit (civic identities): identiteit als burger en verbondenheid met de gemeenschap.*
- 5 *Deze vier verschillende domeinen tonen de variëteit van het concept burgerschapsonderwijs aan.*

Critici stellen dat de nadruk op burgerschap en de wettelijke invoering van burgerschapsonderwijs emblematisch is voor de manier waarop beleid maatschappelijke en sociale problemen voornamelijk formuleert als tekortkomingen van burgers (in dit geval 'allochtone' jongeren), in plaats van de politiek (Hedtke 2013). Beleid probeert op deze manier de mindset van burgers te beïnvloeden, waarbij een mentaliteit wordt aangeleerd die de heersende politiek- en sociaal filosofische ideologie zou bevestigen (Van der Ploeg 2015). Hoewel een begrip van de verschillen tussen mensen onderdeel is van burgerschapsvorming, is er ook kritiek op de eenzijdigheid van burgerschapsonderwijs. Zo zou er weinig ruimte zijn voor invullingen van burgerschap die afwijken van een liberale norm en is burgerschapsvorming vooral ingericht vanuit een beperkt normatief kader (Van der Ploeg 2015). Andere auteurs waarschuwen voor de inmenging van patriottisme en nationalisme in burgerschapsonderwijs, en de uitsluitingsmechanismen waarmee deze samengaan (Levering 2017).

3.4.3 Een alternatief perspectief op jongerenparticipatiebeleid

Uit dit overzicht van Nederlands jeugd(participatie)beleid komt naar voren dat in de omschreven periode van 1945 tot ongeveer 2010 ontwikkeling en vorming; consultatie en inspraak; en erbij horen en meedoen (*fitting in*) de drie doelen van participatiebeleid zijn. Participatie wordt ingezet als ontwikkelingsinstrument (met als doel de vorming van actieve burgers), als preventiemethode, en als democratisch recht. Het gebruikte perspectief op participatie hangt vanzelfsprekend samen met verschillende beleidssectoren. Binnen het onderwijs bestaat een grotere focus op ontwikkeling en vorming, terwijl lokaal beleid uitgaat van een meer democratisch perspectief op participatie (De Winter 2016).

Elke Zeijl (2003: 105) keek naar participatiebeleid in de jaren negentig en stelt dat door de 'nadruk op de preventieve functie van maatschappelijke participatie' het 'rechtsprincipe enigszins naar de achtergrond' verdwijnt. Zo wordt maatschappelijke participatie ingestoken als 'middel tot integratie' en niet slechts beperkt als het 'recht van de jeugd om mee te mogen doen en serieus genomen te worden' (Zeijl 2003: 105). Zeijl bevraagt de wenselijkheid van dit accent, dat volgens haar vooral ligt op 'hoe jongeren zich zouden moeten ontwikkelen en hoe vooral niet. Veel minder aandacht is er voor wat kinderen en jongeren nu zijn en wat ze op dit moment willen en kunnen' (Zeijl 2003: 105). De observaties van Zeijl sluiten aan bij het democratisch perspectief op participatie en de analyse van De Winter (2016) zoals hiervoor reeds genoemd.

Timmermans (2009) onderzocht lokaal jeugdbeleid in 26 gemeentes. Zij stelt in haar analyse dat er in principe een pedagogiek van participatie (dus een ontwikkelingsperspectief) ten grondslag ligt aan jongerenbeleid, maar dat in de praktijk weinig gedaan wordt met deze visie. Jongeren leren om samen te leven lijkt het voornaamste doel van lokaal jongerenbeleid, en het opstellen van beleid wordt tot op een bepaalde hoogte in samenspraak met jongeren gedaan, aldus Timmermans (2009: 573). Ook stelt Timmermans dat waar jongerenparticipatie het doel blijft, jongerenparticipatie als middel om beleid te maken beperkt blijft en dat er niet gesproken kan worden van een democratisch proces. Zo wordt jongerenparticipatie een politiek middel (waarbij het aannemelijk is dat er relatief laag gescoord wordt op de participatieladder), en niet de pedagogische praxis die het volgens experts zou moeten zijn (Timmermans 2009: 573). Dit onderzoek lijkt dus het ontwikkelings- en democratische perspectief op participatie te combineren en beziet participatie tegelijkertijd als doel en middel: participatie is een recht, maar voornamelijk een ontwikkelingsopgave.

Timmermans (2009: 573) geeft aan dat er volgens jeugdexperts een pedagogisch perspectief of een onderwijskundige visie ontbreekt binnen jongerenparticipatiebeleid, en dat juist het idee dat de jongere centraal zou moeten staan één van de redenen is waarom jeugdbeleid niet de gewenste uitkomsten zou hebben. In plaats van de jongere centraal te stellen, zou volgens experts dus een onderwijsideaal, en een visie wat betreft de integratie van jongeren in de samenleving centraal moeten staan: het ontwikkelingsperspectief op participatie (Boutellier 2006: 29; Timmermans 2009: 573).

Ook de WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) stelt dat de overheid een gedegen pedagogische visie – dus een ontwikkelingsperspectief op participatie – moet gebruiken als het gaat om beleid voor jongeren (en kinderen) (Van Lieshout et al. 2007). Van Lieshout et al. (2007) geven aan dat beleid gericht op jongerenparticipatie nu matig succesvol is. Allereerst zouden participatieprojecten enthousiast opgestart worden in samenspraak met de betrokken jongeren, om vervolgens langzaam weer ten onder te gaan doordat ofwel de problemen zijn opgelost, ofwel het enthousiasme onder jongeren is afgenomen. Daarnaast stellen Van Lieshout et al. (2007) dat sterk gemarginaliseerde jongeren lastig te bereiken zijn met dit soort initiatieven, en dat het vaak de toch al mondige jongeren zijn die wel aansluiten (dit werd overigens ook al opgemerkt door Zeijl (2003). Tot slot menen de auteurs dat het idee van jongerenparticipatie veronderstelt dat jongeren in staat zijn om te participeren, wat volgens hen niet per definitie het geval is. Democratische participatie is volgens hen een *te leren* proces, dat niet gelijk staat aan het *recht* om te mogen participeren, zoals bijvoorbeeld wordt onderstreept door artikel 12 van de VN-conventie van de rechten van het kind. Participatie, volgens Van Lieshout et al. (2007), zou een middel moeten zijn in plaats van een doel; een middel om te leren over de eigen leefomgeving en democratisch functioneren.

Concluderend lijkt het beleid het ontwikkelingsperspectief op participatie en het nut van jongerenparticipatie voor de maatschappij steeds te ondersteunen. Participatie wordt ook erkend als een democratisch recht, maar in mindere mate. Dergelijke visies op jongerenparticipatie en het vermogen van jongeren om te participeren weerspiegelen een perspectief op jongeren als in ontwikkeling zijnde en toekomstige burgers, niet als burgers die reeds meedoen. De beschikbare beleidsanalyses besteden in mindere mate aandacht aan participatie als verantwoordelijkheid of als plicht en aan machtsverhoudingen tussen jonge mensen en volwassenen, alsook vragen rondom agency, met uitzondering van het werk van Kaulingfreks (2023) en De Winter (2016). Onderzoek naar jongerenparticipatiebeleid in de Angelsaksische wereld doet dit meer en gebruikt hiervoor vaak een Foucaultiaans perspectief.

We beogen met de nu volgende bespreking van internationale literatuur niet te komen tot een vergelijking van Angelsaksisch en Nederlands jongerenparticipatiebeleid. In plaats daarvan dient deze ertoe om inzicht te krijgen in perspectieven op zulk beleid die in Nederlands onderzoek lijken te ontbreken. Een eerste perspectief op de beweging naar jongerenparticipatie wordt in de context van Australië geformuleerd door Anderson (2018). Volgens haar zou deze kunnen worden gezien als een reactie van de kant van overheden op de hiervoor omschreven oproep van onder andere *critical youth*-wetenschappers om jonge mensen niet langer als ‘incompleet’ of ‘minder dan’ volwassenen te zien. Zulke beleidshervormingen zouden door sommigen dan ook als een overwinning gezien worden omdat het zou illustreren dat beleid jongeren serieus neemt (Anderson 2018: 460). Anderen blijven, zo stelt Anderson, kritisch op beleid als het gaat om jongeren en participatie. Zij stellen dat het succes van participatief jeugdbeleid afhankelijk is van de mate van betrokkenheid van jongeren bij het maken en uitvoeren van beleid, en dat in werkelijkheid er sprake kan zijn van een dubbele of verborgen agenda waar participatie simpelweg wordt ingezet door volwassenen om jongeren in het gareel te houden (Anderson 2018: 460. Zie bv. Lesko 2012).

Deze perspectieven zien de vernieuwde focus op participatie binnen jeugdbeleid als passend bij de tijd. Jongerenparticipatie, zoals vormgegeven in verschillende beleidsstukken, zo stellen onder andere Bessant (2003: 91) en Kelly (2006), lijkt eerder het ‘managen’ van jongeren te beogen, in plaats van het vergroten van het vermogen van jongeren om daadwerkelijk te participeren. ‘Discipline en bescherming’, claimen Quijada Cerecer et al. (2013: 217), ‘zijn sociaal geaccepteerde gebruiken om de levens van jongeren onder controle te houden en om de toekomst van het land veilig te stellen’. Visies omtrent

jongeren en hoe zij hun toekomst vorm zouden moeten geven zijn verbonden aan *nation-building*, doordat het discours de grenzen van de sociale orde en de betekenis van burgerschap vaststelt, om deze vervolgens ook te beheersen en beïnvloeden: jongeren zouden uitvoering moeten geven aan de ingebeelde toekomst van de samenleving (Lesko 2012; Quijada Cerecer et al. 2013: 217).

Deze perspectieven zijn kritisch op de beperkte vorm van participatie waarop beleid soms in lijkt te zetten (Bernard 2016; Bessant 2003; Kennelly en Llewellyn 2011). Zo zou er in bepaalde gevallen voornamelijk gefocust worden op het aanzetten en vergroten van de participatie van jongeren in de maatschappij, waarbij participatie bestaat uit vrijwillige en educatieve activiteiten, en participeren op lokaal niveau en in een culturele zin. Het daadwerkelijk faciliteren van andere vormen van participatie, namelijk politieke en democratische participatie, zou te veel achterwege blijven.

Burgerschapsonderwijs in Canada, bijvoorbeeld, focust op actief burgerschap, en legt de nadruk op het belang van rationaliteit, verantwoordelijkheid, geïnformeerd zijn, maar ook op de gemeenschap en sociale cohesie. Zo focust burgerschapsonderwijs op de plichten van individuen naar de staat toe, en worden leerlingen onderwezen om zelf verantwoordelijkheid te nemen in plaats van gedegen geïnformeerd te worden over hun rechten vis-à-vis de staat (Kennelly en Llewellyn 2011). Ook binnen de Canadese context onderzocht Bernard (2016) beleid gericht op de participatie van gemarginaliseerde jeugd. Bernard laat zien hoe beleid in dit geval opgesteld en uitgevoerd kon worden met de beste intenties, maar dat het opstellen van beleid voornamelijk een aangelegenheid is voor volwassenen en dat jongeren slechts door schijnparticipatie deel uitmaakten van het opstellen van beleid. Als het doel oprechte inclusie en participatie van jongeren was, zo stelt Bernard, zouden normatieve ideeën over jongeren herzien moeten worden, de obstructies die jongeren ervaren in hun leven erkend moeten worden, en zou er intensiever met jongeren gewerkt moeten worden als het gaat om jongerenparticipatie.

Bessant (2003) laat zien hoe jongerenparticipatiebeleid – in dit geval in Australië en Engeland – het doel had om ('risico')jongeren meer te laten participeren, maar dat participatie in het politieke domein hier niet zozeer toe behoorde. Al zouden jongeren de mogelijkheid krijgen om input te geven in het beleidsontwerp, Bessant stelt dat jongeren in haar casestudy's verre van gelijke spelers waren als het ging om het opzetten en uitvoeren van beleid. Er werd van jongeren verwacht dat zij meer moesten participeren buiten de politiek om, op een meer praktische wijze. Bijvoorbeeld als vrijwilligers of via sport- of klimaatprogramma's, om zo sociale problemen – die jongeren zelf ook ervoeren – te bestrijden. Zo werd duidelijk dat dit jongerenparticipatiebeleid jongeren poogde te besturen, en tegelijkertijd jongeren buitensloot als het ging om politieke participatie. Bessant roept dan ook op om machtsrelaties tussen jongeren en volwassenen te erkennen en te herzien, en jongeren meer te betrekken in de publieke sfeer en tegelijkertijd deze publieke sfeer meer open te stellen voor jongeren.

De hiervoor besproken internationale literatuur biedt perspectieven op jongerenparticipatiebeleid die in Nederlands onderzoek doorgaans ontbreken. Toch komen deze tot op zekere hoogte overeen met de eerder behandelde analyses van participatiebeleid in Nederland van De Winter (2016) en Zeijl (2003). Ook Femke Kaulingfreks (2023) stelt in haar Movisie-participatielezing dat er in Nederland meer ruimte mag zijn voor wat zij noemt de 'eigen(-)wijsheid' van jonge mensen zelf en de stem en de invloed van jongeren op beleid en politiek, in plaats van de behoefte om jonge mensen te laten passen binnen de huidige kaders van de maatschappij. Dergelijke perspectieven op jongerenparticipatie en jongerenparticipatiebeleid zijn nuttig voor dit onderzoek omdat deze helpen te identificeren welke aspecten van jongerenparticipatiebeleid relevant zijn voor een Foucaultiaanse analyse van dit beleid.

3.5 Conclusie

Jongerenparticipatie heeft verschillende betekenissen, neemt verschillende vormen aan, en is zowel een doel en een middel. In Nederland lijken politieke en maatschappelijke jongerenparticipatie voor- namelijk gezien te worden als een ontwikkelingskans voor jongeren en een pedagogische exercitie. Jongeren zouden zo kunnen leren wat het betekent om te participeren, ergo, om actieve burgers te worden. Participatie zou burgerschap bijbrengen en jongeren helpen om zichzelf te positioneren in een snel veranderende wereld. Ook wordt jongerenparticipatie belangrijk geacht om maatschappelijke problemen aan te pakken, met name de vergrijzing. Jongeren worden dus door sommigen gezien als kostbare potentiële maatschappelijke resources, vanuit sociaal en demografisch perspectief.

Participatie wordt vaak gezien als belangrijk voor *alle* jongeren – wat bijvoorbeeld zichtbaar wordt in het introduceren van burgerschapsonderwijs – om zo het politieke en maatschappelijke engagement van jongeren te bewerkstelligen. Participatiebeleid zou het vergroten van een verantwoordelijkheidsgevoel en moreel kompas onder jongeren kunnen faciliteren. Deze gedachte komt ten dele voort uit het perspectief dat jongeren als een potentieel risico voor zichzelf en de samenleving positioneerde, en daar participatiebeleid als oplossing voor aandroeg. Tegelijkertijd ligt er een bijzondere focus op een groep jonge mensen die als specifiek probleem of als risico gezien worden: zij die om verschillende redenen niet genoeg mee (dreigen te) doen. Meedoen, specifiek maatschappelijke participatie, lijkt de verwachting die gelegd wordt op deze jongeren, en niet meedoen wordt gezien als een probleem waar participatiebeleid juist een antwoord op is. Door de nadruk te leggen op (non)participatie bestaat het risico dat structurele ongelijkheden als oorzaak van non (conventionele) participatie in mindere mate worden meegenomen en dat meedoen als verantwoordelijkheid bij jongeren zelf gelegd wordt.

Zoals verschillende analyses ook aangeven, biedt meedoen en ‘*fitting in*’ in mindere mate ruimte voor jonge mensen aan hun ‘eigen(-)wijsheid’ (Kaulingfreks 2023). En waar er ruimte is voor Nederlandse jongeren voor politieke inspraak als het gaat om kwesties die hen zelf ook aangaan, stelt de literatuur dat dergelijke ruimte voor inspraak beperkt blijft. Ook als het gaat om politieke participatie wordt deze vorm van meedoen gezien als een instrument ten behoeve van ontwikkeling in plaats van een democratisch recht. Deze observaties onderstrepen het belang van het verstrekken van voldoende ruimte voor jongeren om hun stem te laten horen en hun eigen manieren van doen te faciliteren – ook als deze anders zijn dan volwassenen in gedachten hadden.

Met het oog op MDT-beleid – waar we in het vervolg van dit rapport op focussen – zijn deze conclusies belangrijke pijlers. MDT-beleid stamt uit 2017 en valt zo dus buiten de tijdsspanne van het literatuuronderzoek in dit hoofdstuk. Dit betekent dat ten tijde van de ontwikkeling van MDT-kennis genomen kan zijn van analyses van voormalig participatiebeleid en dat MDT in een verschoven tijdsgeslacht is ontworpen en wordt uitgevoerd. Door de loop van dit rapport zullen we blijven reflecteren op de thema’s die in dit en voorgaand hoofdstuk naar voren kwamen, namelijk de ruimte voor politieke en maatschappelijke participatie die jongeren gegeven wordt, alsmede de manier waarop jongeren gezien en bejegend worden. Machtsrelaties tussen jongeren en volwassenen en agency van jongeren blijven zo belangrijke doorlopende thema’s in dit rapport. We zullen zien dat MDT-beleid relatief veel belang hecht aan inspraak van jongeren waardoor een trendbreuk zichtbaar lijkt: van een historische nadruk op participatie als een ontwikkelingsinstrument tot een evenwichtiger balans tussen participatie voor ontwikkeling en participatie als een democratisch recht. Dit uit zich op verschillende manieren. Dit zal in hoofdstuk 5, 6, 7 en 8 aan de orde komen. Hoofdstuk 4 zal nu eerst middels een kritische discoursanalyse MDT-beleid onder de loep nemen, alsmede MDT-voorganger de maatschappelijke stage.

4 Discoursanalyse: maatschappelijke stage en maatschappelijke diensttijd

Lonneke van Kampen

4.1 Introductie

Dit hoofdstuk biedt een discoursanalyse (*critical discourse analysis*) van de maatschappelijke stage (MaS) en maatschappelijke diensttijd (MDT). Een toelichting van deze methode (CDA) is terug te vinden in de bijlage van dit rapport. Zoals daar toegelicht begint dit hoofdstuk met een discoursanalyse van de MaS, waarna de MDT volgt. Zoals bekend is de MaS de directe voorloper van de MDT. We hebben deze opgenomen in de discoursanalyse om inzicht te bieden in de manier waarop het discours rondom (maatschappelijke) jongerenparticipatie en vrijwilligerswerk zich door de tijd heen ontwikkelt, en wat voor veranderingen er plaatsvinden binnen jongerenparticipatiebeleid. De discoursanalyse biedt inzicht in verschillende beleidsaannames. Zoals toegelicht in paragraaf 1.2.2 (methoden van onderzoek) is er een wezenlijk verschil tussen een *critical discourse analysis* en het reconstrueren van een beleidstheorie, waar de focus meer ligt op het in kaart brengen van (veronderstelde) oorzaak-gevolg relaties in relatie tot de beleidsdoelstellingen. Binnen deze vorm van discoursanalyse kijken we naar de manier waarop beleid is ingebed in aannames en daarmee aansluit bij een (bredere) stille ideologie (Van Montfort et al. 2012). Daarmee is er dus meer aandacht voor de politieke en maatschappelijke context waarbinnen MaS en MDT tot stand zijn gekomen. Hiermee schetsen we een gedetailleerder beeld van de ontwikkelingen in de afgelopen vijftien jaar, aansluitend bij het algemene beeld van verschuivende perspectieven op jongerenparticipatie zoals dit in het vorige hoofdstuk is besproken.

Van Montfort et al. (2012) definiëren in *Stille Ideologie: Onderstromen in beleid en bestuur* stille ideologieën als het tegenovergestelde van alomvattende ideologieën, waarbij zij stellen dat dergelijke alomvattende ideologieën luid zijn (zoals het communisme, fascisme of liberalisme). Echter is het landschap van politiek en bestuur tegenwoordig meer gefragmenteerd:

De oude ideologieën waren luid en omvattend. Luid omdat ze werden opgeschreven, uitgedragen en desnoods met geweld verdedigd door groepen volgelingen. [...] De stille ideologieën zijn geen alomvattende verhalen, maar betekenis gevende en legitimerende verhalen op deelgebieden (Van Montfort et al. 2012: 9).

Wat stille ideologieën dan ook onderscheidt, is het feit dat vooronderstellingen en uitgangspunten vaak onuitgesproken blijven. Echter is er wel een belangrijk onderscheid tussen het analyseren van normatieve beleidsaannames, waar binnen deze discoursanalyse de nadruk op ligt, en het vaststellen van een specifieke stille ideologie. Van Montfort et al. beargumenteren namelijk dat niet iedere aanname leidt tot een stille ideologie:

Stille ideologieën lijken op het eerste gezicht op 'gewone' normatieve assumpties die aan beleid en bestuur ten grondslag liggen. Inderdaad kunnen deze normatieve assumpties uitgroeien tot een stille ideologie als zij onuitgesproken ('stil') blijven en als er sprake is van een, met grote vanzelfsprekendheid, gedeelde en samenhangende visie op wat een goede burger, overheid en samenleving is. Normatieve assumpties die expliciet door de overheid worden uitgedragen, die niet breed worden gedeeld in de samenleving, of die niet leiden tot concrete handelingen beschouwen we niet als stille ideologie (Van Montfort et al. 2012: 15).

In dit hoofdstuk analyseren we zowel de stille als luide beleidsaannames zoals we deze terug vinden in de geselecteerde beleidsdocumenten. Op basis van de beleidsdocumenten kunnen we echter niet altijd vaststellen of een normatieve assumpties breder wordt gedeeld in de samenleving. Wel kunnen we reflecteren op de manier waarop deze normatieve assumpties grotendeels onuitgesproken blijven, tot welke concrete handelingen ze leiden, en bespreken we de mogelijke risico's van deze beleidsaannames en stille ideologieën. De beleidsaannames relateren we aan bestaande theorie over specifieke stille ideologieën, zoals uiteengezet in de verschillende hoofdstukken van in *Stille Ideologie: Onderstromen in beleid en bestuur* (Van Montfort et al. 2012).

Na een toelichting van de documentselectie volgt een beknopt inzicht in de belangrijkste en relevantste bevindingen. Er is gekozen om een discoursanalyse toe te passen op de volgende beleidsdocumenten:

- 1 Het plan van aanpak voor de MaS: *Maatschappelijke Stage: Samen leven kun je leren* (OCW 2007). Dit beleidsdocument biedt een goed inzicht in de beleidsgeschiedenis van het MDT en maakt het mogelijk om de onderlinge verschillen te laten zien: hoe veranderen opvattingen rondom jongeren en vrijwilligerswerk? Dit plan van aanpak is een publicatie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en is tot stand gekomen met hulp van een brede groep betrokkenen: vertegenwoordigers van onderwijsinstellingen, maatschappelijke en bestuurlijke organisaties, gemeentelijke, provinciale en landelijke overheidsorganisaties en jongeren.
- 2 Vier brieven van Paul Blokhuis – toenmalig staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) – aan de voorzitter van de Tweede Kamer (kamerdossier 35034): nr. 3 (TK 2018/2019), nr. 18 (TK 2019/2020a), nr. 19 (TK 2020/2021b) en nr. 20 (TK 2021/2022). Deze brieven bieden op verschillende stadia inzicht in het globaal ontwerp van de MDT, de doelstellingen van MDT, en in beperktere mate ook de motivatie achter bepaalde (politieke) keuzes.
- 3 Bijlage bij kamerbrief (TK 2019/2020a): Beleidskader MDT (TK 2019/2020b: bijlage 2). Dit is een beknopte factsheet waarin het beleidskader van MDT verwerkt is. Dit document biedt ook stakeholders een duidelijk kader waarbinnen zij hun MDT-projecten en programma's kunnen vormgeven. Ook wordt de rolverdeling hierin expliciet gemaakt.
- 4 Bijlage bij kamerbrief (TK 2019/2020a): MDT-doelstellingen, indicatoren en streefwaarden (TK 2019/2020c: bijlage 3). In dit document zijn de drie doelstellingen van MDT geconcretiseerd en meetbaar gemaakt in samenwerking met het CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek). Hiervoor zijn twaalf *outcome*-indicatoren geformuleerd. Dit biedt onder andere inzicht in de manier waarop succes voor de MDT gedefinieerd wordt.
- 5 Bijlage bij kamerbrief (TK 2019/2020a): Varianten van MDT in de praktijk (VWS 2020). In dit magazine wordt ingegaan op de verschillende vormen van de MDT, waarbij ook jongeren zelf aan het woord komen. Per variant zijn de beoogde resultaten van MDT geformuleerd. Het magazine is daarmee ook een verdere praktische uitwerking van het MDT-beleidskader. De jongeren die als voorbeeld zijn gekozen, hun verhalen en de manier waarop deze verteld worden zijn allemaal bruikbaar materiaal voor een discoursanalyse omdat ze inzicht geven in de idealen van MDT.
- 6 Coalitieakkoord 2021: *Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst* (VVD et al. 2021). Hier zal enkel gekeken worden naar de stukken in het coalitieakkoord waar het MDT benoemd wordt. Het coalitieakkoord is relevant voor de discoursanalyse omdat het laat zien waar het kabinet met het MDT heen wil, en binnen welke context MDT geplaatst wordt.
- 7 De officiële website van MDT gefaciliteerd door het ministerie van OCW: www.doemeemetmdt.nl (OCW z.d. a). Deze website is inzichtelijk voor de discoursanalyse omdat dit de andere zijde van het beleidsdiscours laat zien, namelijk dat wat vervolgens gepresenteerd wordt richting de doelgroep. Hierbij werd gekeken naar hoe de site is opgezet, welke informatie wordt verstrekt en welke informatie eventueel ook achterwege wordt gehouden. Zo is een belangrijk onderdeel van de website bijvoorbeeld de zoekhulp, waar geïnteresseerden door middel van zes vragen in twee minuten kunnen ontdekken welke MDT bij hen past.

Deze beleidsstukken zijn gekozen omdat zij een goed inzicht geven in de visie van het kabinet en de minister op MDT, en daarnaast ook inzicht geven in de vormgeving en ontwikkeling van MDT door de tijd heen. In de kamerbrieven aan de Tweede Kamer reflecteert de minister onder andere op de pilotfase van MDT, en op drie latere fases in een periode van anderhalf jaar op de voortgang van MDT. Ook de bijlages

van deze kamerbrieven zijn meegenomen in de analyse, omdat hiernaar in de brieven wordt verwezen. Aansluitend biedt de MDT-website een inzicht in de manier waarop de aansluiting wordt gevonden tussen beleid en beleidsdoelgroep. Bovendien is er ook gekozen om een document over de MaS te analyseren, waarmee zoals omschreven in hoofdstuk 1 er een verder inzicht wordt gegeven in de context en (beleids)geschiedenis waarin MDT tot stand kwam.

4.2 De maatschappelijke stage: samen leven kun je leren

4.2.1 Inleiding

De MaS is een stage voor leerlingen van het voortgezet onderwijs waarbij zij vrijwilligerswerk doen. Het gekozen beleidsstuk is gepubliceerd in 2007: voor de verplichting (en de afschaffing van deze verplichting drie jaar later) van de MaS. De bedoeling van de MaS is dat leerlingen activiteiten verrichten die 'bijdragen aan een behoefte in de samenleving' (TK 2010/2011: 1) en daarmee ook kennismaken met de samenleving: 'ervaren hoe leuk het is iets voor een ander te doen' (OCW 2007: 24). De MaS oriënteert zich niet op de arbeidsmarkt en/of beroepsoriëntatie, maar op de samenleving. De MaS kan tijdens of na schooltijd plaatsvinden en geeft een concrete invulling aan de wettelijke opdracht van het onderwijs om burgerschap en sociale integratie te bevorderen. Deze wettelijke opdracht tot burgerschapsonderwijs komt voort uit de opvatting dat onderwijs zou moeten voorbereiden op '(zo optimaal mogelijke) deelname aan de samenleving' (TK 2010/2011: 1-2).

In 2008 en 2009 vonden pilotprojecten plaats waarbij circa 60.000 leerlingen een MaS hebben gedaan. Hiermee werd in fasen toegewerkt naar een situatie waarin alle leerlingen tijdens hun middelbare-schooltijd verplicht een stage van minimaal 72 uur zouden volgen. In 2011 werd de MaS verplicht gesteld, maar in 2014 werd deze verplichting opgeheven. Tegenwoordig wordt de MaS facultatief aangeboden, wat wil zeggen dat de stage beschikbaar is voor leerlingen wiens school daarvoor de optie aanbiedt. Op de website voor MDT-onderwijs (gericht op onderwijsinstellingen die MDT binnen het curriculum willen aanbieden) wordt gesteld dat de MaS zich meer richt op de kennismaking met vrijwillige inzet, terwijl de MDT waarbij 'jongeren zich voor langere tijd daadwerkelijk inzetten voor de samenleving' (OCW z.d. b). Ook wordt de nadruk op talentontwikkeling bij de MDT (zie ook § 4.3.2) en de hierbij horende professionele begeleiding benoemd als verschil met de MaS.

De invoering van de MaS is vastgelegd in een plan van aanpak – opgesteld voor de wettelijke verplichting van MaS - van het ministerie van OCW (2007). Wel was bij het opstellen van het plan al bekend dat de MaS waarschijnlijk wettelijk verplicht zou worden vanaf schooljaar 2011/2012. De titel van dit plan van aanpak is *Samen leven kun je leren*. Het plan begint met een voorwoord van Marja van Bijsterveldt-Vliegenthart, destijds staatssecretaris van OCW. In dit voorwoord worden enkele uitgangspunten van de MaS kort opgesomd en toegelicht. Deze uitgangspunten bieden inzicht in het soort discursieve strategieën en beleidsaannames die in het gehele plan van aanpak terugkomen. Daarnaast bieden ze ook inzicht in de discursieve (politieke en maatschappelijke) context waarbinnen het MaS plan van aanpak tot stand is gekomen: deze doelstellingen worden niet ontwikkeld binnen een vacuüm.

Van Bijsterveldt-Vliegenthart schrijft:

Goed onderwijs bereidt leerlingen voor op hun rol in en bijdrage aan de samenleving. Met de invoering van een maatschappelijke stage voor alle leerlingen in het voortgezet onderwijs, wil het kabinet leerlingen doen ervaren hoe mooi het is om iets voor een ander te doen. Tijdens de stage merkt de leerling dat zijn/haar inzet ertoe doet en dat de samenleving is wat je er met anderen van maakt. De maatschappelijke stage stimuleert kennismaking met 'de ander' al op jonge leeftijd. En wat ook belangrijk is: de maatschappelijke stagiair van vandaag kan de vrijwilliger van morgen worden! (OCW 2007: 4)

Uit deze korte passage blijkt al dat de totstandkoming van de MaS gestoeld is op een brede groep stille en luide aannames over verschillende onderwerpen, waaronder: wat goed onderwijs is, de relatie tussen leerling en 'ander', wie de samenleving 'maakt', en vrijwilligerswerk. Allereerst zien we de connectie tussen onderwijs en burgerschap, deze relatie staat evenzo centraal in het gekozen motto:

‘Samen leven kun je leren’. Er wordt een moreel appel gedaan op leerlingen om actief deel te nemen en de samenleving vorm te geven: ‘de samenleving is wat je er met anderen van maakt’. Wie hier vallen onder ‘anderen’ blijft onbenoemd, dit blijft dus stil. Het beeld ontstaat van een maakbare samenleving, die staat of valt op de inzet en participatie van haar burgers. Ook verschijnt in het voorwoord ‘de ander’, die in het gehele plan terugkeert als iemand die de hulp van leerlingen behoeft en waarvan wordt verondersteld dat kennismaking met ‘de ander’ vanaf jonge leeftijd zal leiden tot positieve effecten. Het tussen aanhalingstekens plaatsen van deze ander in het voorwoord toont aan dat het hier gaat om een multi-interpretabel en ambigu begrip. Als laatste wordt ook de verwachting opgeroepen dat de verplichting van de MaS (mogelijk) zou kunnen leiden tot meer vrijwilligers in de toekomst. Het bevorderen van participatie gedurende de middelbareschooltijd zou er dus voor moeten zorgen dat burgers een noodzaak tot participatie internaliseren. Hiermee sluit de MaS aan bij de bredere ‘pedagogie van participatie’ die opkwam in samenspel met de focus op burgerschap in onderwijs (Timmermans 2009) zoals omschreven in hoofdstuk 3, waarover later meer.

Zoals alle beleidsdocumenten, is het plan van aanpak opgesteld binnen een specifieke politieke, sociale en historische context waarin burgerschap en participatie centraal zijn komen te staan. Drosterij en Peeters (2011: 456) dateren deze focus op burgerschap en participatie terug naar het tweede Paarse kabinet (1998-2002) en noemen deze tendens een ‘nieuwe burgerlijkheid’. Drosterij en Peeters (2011) zien deze nieuwe burgerlijkheid gelijktijdig als een depolitisering van burgerschap waarin de relatie tussen het publieke en het private verandert. Zij stellen dat overheidsbeleid de emancipatie van de burger heeft vervangen door zelfredzaamheid, een ‘homogeen burgerschapsideaal’ en ‘het vinden van manieren om privaat gedrag op zodanige wijze te ‘temmen’ dat het voldoet aan een onbetwiste standaard’ (Drosterij en Peeters 2011: 459). Enerzijds wordt er dus aanspraak gedaan op de zelfredzaamheid van burgers, anderzijds versmelt deze zelfredzaamheid met conformisme en dienen vormen van participatie te voldoen aan het homogene burgerschapsideaal. Hoewel de term zelfredzaamheid niet letterlijk in het MaS plan van aanpak staat, staan participatie, sociale cohesie en ‘een onbetaalde bijdrage leveren aan de samenleving’ wel centraal (OCW 2007: 24).

Dat deze veranderingen omtrent burgerschap ook hun weerslag hebben gevonden in het onderwijs blijkt onder andere uit de Koers Voortgezet Onderwijs 2004 getiteld *De leerling geboeid, de school ontketen*. De Koers VO verwoordt de visie van het kabinet-Balkenende II op het Voortgezet Onderwijs. Er wordt in dit document gesproken over de MaS als manier om te voldoen aan de maatschappelijke opdracht die scholen zouden hebben om goed burgerschap bij te brengen. Dit document dateert van voor de wettelijke invoer van burgerschapsonderwijs, vandaar dat hier nog wordt gesproken van enkel een maatschappelijke opdracht. Burgerschapsvorming werd namelijk pas vanaf 2006 een wettelijke verplichting voor het voortgezet onderwijs. In de memorie van toelichting (TK 2010/2011) op de wetwijziging die de verplichting van de MaS vastlegt, wordt dan ook gesteld dat de MaS concrete invulling geeft aan de wettelijke opdracht van burgerschapsvorming (WVO 2006).

Met deze context in het achterhoofd, zijn uit de analyse van het plan van aanpak MaS de volgende drie kernthema’s naar voren gekomen die verder worden toegelicht:

- 1 Vrijheid, geen vrijblijvendheid: een analyse van de manier waarop ‘vrijheid’ wordt ingezet binnen de context van een verplichte stage. Uit de analyse van het plan van aanpak blijkt een spanningsveld tussen de leerling als individu en het beoogde maatschappelijke doel van de MaS: het verbeteren van sociale cohesie¹⁵ en het bijbrengen van goed burgerschap.
- 2 In contact met de ander: in het plan van aanpak wordt vaak gesproken over ‘de ander’ waar de leerling mee in contact moet komen, waarvan wordt verondersteld dat dit nog niet in voldoende mate plaatsvindt. Hiermee ontstaat een relatief homogeen beeld van ‘de leerling’ versus ‘de ander’.

¹⁵ Het concept ‘sociale cohesie’ kent een rijke geschiedenis binnen de sociologie die terug dateert naar het werk van Emile Durkheim (1893). Sociale cohesie betreft de samenhang in de maatschappij en is zichtbaar in de wil en het vermogen van mensen om samen te leven en werken (Brock et al. 2019). Beïnvloed door het werk van Durkheim erkennen sociaal wetenschappers dat het welzijn van een bevolking niet enkel bepaald kan worden op basis van individuele kenmerken. De breedte van het concept en de grote variëteit aan definities maakt het operationaliseren van sociale cohesie in wetenschappelijk onderzoek een uitdaging waarover verschillende opvattingen bestaan.

Het contact met de ander en het verbreden van de leefwereld van leerlingen wordt benoemd als een aanpak die de sociale cohesie zou moeten verbeteren. Hierin worden veel verwachtingen geplaatst op interpersoonlijk contact en de capaciteiten van leerlingen om bij te dragen aan de oplossing van brede en structurele maatschappelijke problemen.

- 3 Veranderende visies op burgerschap binnen het onderwijs: de wettelijke verplichting van het burgerschapsonderwijs is een belangrijke reden geweest voor het verplicht stellen van de MaS. Met deze wetswijziging als uitgangspunt zoomen we verder in op de context van het burgerschapsonderwijs in relatie tot de MaS.

Na het bespreken van deze drie thema's volgt een concluderende bespreking aan de hand van de theorie van de stille ideologie (Van Montfort et al. 2012).

4.2.2 *Vrijheid, geen vrijblijvendheid*

Een van de uitgangspunten van het plan van aanpak is 'vrijheid, geen vrijblijvendheid':

Leerlingen, scholen en stagebieders krijgen veel vrijheid om de stage in te vullen. Maar het volgen van een stage is niet vrijblijvend. Het kabinet wil dat uiteindelijk iedere leerling de kans krijgt een maatschappelijke stage te volgen. Daarom wordt de maatschappelijke stage een verplicht onderdeel van het curriculum (OCW 2007: 4).

Enerzijds wordt hier gesproken over vrijheid, namelijk de vrijheid om de stage op een bepaalde manier in te vullen. Anderzijds is deze vrijheid ook niet vrijblijvend: de stage was verplicht. Hoewel er dus de vrijheid moest zijn om te kiezen, was kiezen om geen MaS te volgen geen optie. De noodzaak tot deze verplichting wordt in het plan van aanpak beargumenteerd vanuit het idee van 'gelijke kansen': om te verzekeren dat iedere leerling de kans krijgt een maatschappelijke stage te volgen moet deze verplicht worden. In zekere zin wordt de verplichting in dit plan van aanpak dan ook gezien als een instrument om gelijke kansen voor leerlingen te verzekeren. Hiermee moet worden voorkomen dat leerlingen die wel de kans krijgen een stage te volgen meer kansen krijgen om zichzelf te ontwikkelen.

Tegelijkertijd hangt de focus op vrijheid ook samen met responsabilisering en verantwoordelijkheidsverdeling wat betreft de uitvoering van de stage: 'Het kabinet wil de begeleiding niet van bovenaf regelen. Van de scholen wordt verwacht dat zij de begeleiding goed regelen met de stagebieders en leerlingen' (OCW 2007: 22). Diezelfde visie op verantwoordelijkheid is ook terug te zien in de stelling: 'Tijdens de stage merkt de leerling dat zijn/haar inzet ertoe doet en dat de samenleving is wat je er met anderen van maakt' (OCW 2007: 4). Hier wordt een grote verantwoordelijkheid gelegd bij burgers. Niet de overheid 'maakt' de samenleving, maar burgers onderling. Tegelijkertijd blijft dit ook abstract: wie 'je' en 'anderen' zijn is onduidelijk.

Vrijheid betreft na de verplichting van de MaS zoals die wordt aangekondigd in het plan van aanpak dus een relatieve vrijheid: het kiezen van een geschikte stage. Dat deze vrijheid relatief is, en dat er zoals in het voorwoord van het plan van aanpak wordt gesteld inderdaad geen sprake is van vrijblijvendheid blijkt niet alleen uit het feit dat de MaS verplicht wordt gesteld ('vanaf schooljaar 2011/2012 geldt: zonder maatschappelijke stage geen diploma' (OCW 2007: 57)). Een gebrek aan vrijblijvendheid blijkt ook uit de uitkomsten die van de invoer van een verplichting van de MaS worden verwacht. In het plan van aanpak zien we deze verwachtingen met name geformuleerd als verwachtingen richting de toekomst, zoals in de inleidende paragraaf al werd aangegeven: 'En wat ook belangrijk is: de maatschappelijke stagiair van vandaag kan de vrijwilliger van morgen worden!' (OCW 2007: 4). De MaS moet de motivatie van leerlingen bevorderen om actief burgerschap te tonen en later aan de slag te gaan met vrijwilligerswerk, waarmee de MaS niet alleen een vrijblijvend 'kijkje in de keuken' is.

Ook moet de MaS zorgen voor een betere sociale cohesie. In het plan van aanpak wordt een citaat uit het beleidsprogramma-Balkenende IV aangehaald: 'De kracht en kwaliteit van de samenleving worden bepaald door onderlinge betrokkenheid. Betrokkenheid begint met meedoen' (OCW 2007: 16). Hier is enigszins sprake van een gecompliceerde oorzaak-gevolgrelatie, waarbij de onderlinge relatie tussen de kwaliteit van de samenleving, betrokkenheid en meedoen niet wordt toegelicht: het is aan de lezer om te interpreteren dat 'meedoen' in direct verband staat met 'de kracht en kwaliteit van de samenleving'.

(Keuze)vrijheid kan binnen de context van de MaS worden gezien als een bestuursstechniek waarmee leerlingen worden aangemoedigd om actief burgerschap te tonen en te participeren op een gewenste manier. De op het eerste oog paradoxale situatie die daarmee ontstaat – het geven van vrijheid met goed en gewenst burgerschap als effect – wordt door Schinkel en Van Houdt (2010) als kenmerkend geacht voor een tijd waarin burgerschap centraal stond in sociaal beleid. In plaats van sociale problemen van bovenaf proberen op te lossen met maatregelen, wetten en beleid, wordt er een beroep gedaan op burgers:

Dominant in de manier waarop, op het niveau van de strategieën, gedacht wordt over de relatie tussen burger en overheid, is de verantwoordelijkheid van de burger. Dat behelst een zeer bepaalde manier van vrijheidsconstitutie. Vrijheid betekent hier: het zich inzetten van het individu voor de algemene zaak (Schinkel en Van Houdt 2010: 14).

Wanneer vrijheid daarmee dus binnen de context wordt geplaatst van verantwoordelijkheid en het algemene belang, wordt ook duidelijker dat het hier niet gaat over individuele vrijheid. Het verplicht stellen van de MaS gaat per definitie over het maken van een keuze binnen wat de overheid beschouwt als activiteiten die van algemeen belang zijn. Drosterij en Peeters (2011: 461) benoemen dit als het dichten van ‘de kloof tussen privaat handelen en publiek belang’. Het verplicht stellen van vrijwilligerswerk voor leerlingen is een manier om het publiek belang te bedienen, waarbij tegelijkertijd ook invloed wordt uitgeoefend op het privaat handelen van leerlingen. Het geschetste beeld van de leerling als de vrijwilliger van morgen benadrukt het belang dat wordt gehecht aan het cultiveren van verantwoordelijkheidsbesef voor de algemene zaak bij leerlingen.

We zouden ‘geen vrijblijvendheid’ hier dan ook kunnen vertalen naar ‘wel verantwoordelijkheid’, waarbij leerlingen worden geacht om verantwoordelijkheid te nemen voor de sociale problemen die in het plan van aanpak van de MaS worden genoemd: verminderde gemeenschapsvorming en sociale cohesie. Schinkel en Van Houdt (2010: 15) zien het beroep dat op de eigen verantwoordelijkheid van burgers wordt gedaan als een oproep tot ‘het ‘spontaan’ vormen van gemeenschappen die normvervaging tegengaan op terreinen variërend van integratie en sociale cohesie tot veiligheid’. Binnen het verplichte karakter van de MaS is er beduidend minder ruimte voor spontaniteit in dergelijke groepsvorming. Desalniettemin is de nadruk op het contact met de ander wel een vorm van dergelijk interpersoonlijk contact, waarbij het vormen van gemeenschap met de ‘ander’ zal moeten leiden tot een verbetering van de sociale cohesie in Nederland. Er wordt geen toelichting gegeven op wat exact wordt bedoeld met ‘sociale cohesie’, enkel*dat een grotere mate van betrokkenheid van leerlingen bij de samenleving zal leiden tot het toenemen van sociale cohesie. Hiermee blijft sociale cohesie relatief eendimensionaal, waarbij andere dimensies van het begrip zoals welvaartsverdeling (Forrest en Kearns 2001) niet betrokken worden.

Dat het verbeteren van de sociale cohesie als belangrijke uitkomst voor de MaS wordt gezien, blijkt onder andere uit de volgende passage: ‘De maatschappelijke stage kan zodoende een positieve bijdrage leveren aan de sociale samenhang. Veel Nederlanders vinden dat de maatschappelijke stage een kans is voor de leerling én voor de samenleving. Dat blijkt onder andere uit de brede steun voor dit beleidsvoornemen’ (OCW 2007: 4). Voor de stelling dat ‘veel Nederlanders’ dit vinden wordt geen bewijs geleverd. De vermeende ‘brede nationale steun’ wordt wel aangedragen als argument voor het verplichten van de MaS. Gezien het feit dat de wettelijke verplichting van de MaS bij de publicatie van het plan nog niet rond was, zouden we dit kunnen zien als een retorische strategie die de Eerste Kamer en Tweede Kamer dient te overtuigen. De effecten van de verplichting van de MaS worden ook onderdeel van de evaluatie:

Het is niet alleen belangrijk om te kijken of de invoering van de maatschappelijke stage naar wens verloopt, maar ook om te kijken welke effecten de stage heeft. Immers, de stage moet bijdragen aan de betrokkenheid van leerlingen bij de maatschappij (burgerschapsvorming), zodat sociale cohesie en veiligheid toenemen (OCW 2007: 32).

Deze genoemde gewenste effecten laten zien dat vrijheid, in het geval van de MaS, altijd hand in hand gaat met verantwoordelijkheid. De burger als autonoom individu wordt aangesproken om een bijdrage te leveren aan de samenleving, waarbij de MaS een manier is om (hopelijk) dit verantwoordelijkheidsgevoel van leerlingen – nu en later – aan te wakkeren. Keuzevrijheid moet vanuit dit perspectief, zoals beschreven in deze analyse, dan ook worden gezien als een bestuursstechniek of een vorm van *governmentality* (Foucault 1991). De op het eerste oog paradoxale verplichting van de MaS is dan ook verklaarbaar vanuit

het beeld van leerlingen als burgers van de toekomst, waarvoor een beleidsmaatregel als de MaS hen goed en actief burgerschap moet aanleren.

4.2.3 In contact met de ander

Het belang van het contact met 'de ander' komt veelvuldig terug in het plan van aanpak. De ander blijft een abstract figuur die tegenover de leerling wordt geplaatst. Deze tegenstelling wordt tekstueel benadrukt: 'De maatschappelijke stage stimuleert kennismaking met 'de ander' al op jonge leeftijd. De samenhang tussen jong en oud, ziek en gezond, Nederlander en nieuwkomer zal hierdoor toenemen' (OCW 2007: 29). Het binaire onderscheid tussen leerling en ander is essentieel voor de beoogde impact van de MaS op de sociale cohesie: 'Door bekendheid met andere groepen mensen in de samenleving, neemt het begrip voor elkaar toe. Dat versterkt de maatschappelijke samenhang en zorgt voor meer wederzijds respect' (OCW 2007: 18). Dat in contact komen met mensen uit een andere groep automatisch leidt tot wederzijds respect is in de werkelijkheid minder simpel dan hier beargumenteerd wordt. Zo blijkt uit onderzoek van Pettigrew et al. (2011) naar zogeheten *intergroup contact* dat contact tussen mensen uit verschillende groepen voornamelijk positief is wanneer er sprake is van vrijwillig contact. Dit wordt in het gevoel van een verplichting dus bemoeilijkt.

Holdsworth en Quinn (2012) stellen in een artikel over vrijwilligerswerk onder studenten in de Verenigde Staten dat de 'ander/leerling' tegenstelling beiden groepen typeert als een statisch geheel in plaats van dynamische en fluïde groeperingen. In het plan van aanpak is dit terug te zien in de aanname dat leerlingen, buiten hun status als leerling, niet ook op andere manieren deel uit kunnen maken van de groep 'ander': niet elke leerling is bijvoorbeeld 'gezond', en ook 'nieuwkomers' zitten op school. Hiermee ontstaat dus niet alleen een ongedefinieerd en ambigu beeld van 'de ander', maar wordt ook 'de leerling' gepresenteerd als een homogene groep die dient omgevormd te worden tot 'de burger'. Binnen zowel de groepen 'leerling' als 'ander' bestaan enorme culturele en sociaal-economische verschillen. Leerlingen komen hier in verschillende mate ook al mee in contact binnen het onderwijs, afhankelijk van de mate van diversiteit op school. Nicoll et al. (2013) beschrijven deze tendens in burgerschapsvormingsbeleid: ze stellen dat in beleid rondom burgerschapsvorming een verondersteld gebrek aan sociale cohesie en gebrek aan maatschappelijke jongerenparticipatie vaak terugkeren als motivaties. De focus op burgerschapsonderwijs construeert burgerschap op een zeer specifieke manier (zie ook hoofdstuk 3), op basis waarvan 'logische' of 'rationele' oplossingen volgen: meer participatie door jongeren en daarmee meer sociale cohesie.

De tegenstelling die wordt gecreëerd tussen ander en leerling zegt dan ook iets over de rol die leerlingen in de samenleving krijgen toebedeeld.¹⁶ Impliciet wordt gesteld dat het onderwijs zelf niet ook al onderdeel is van de samenleving. De MaS is er 'om jongeren kennis te laten maken met de samenleving' (OCW 2007: 42). De samenleving is dus datgene waar je in terechtkomt na het voortgezet onderwijs, het zogezegde 'echte leven'. De samenleving is ook daar waar jongeren pas in contact komen met 'de ander', waarmee deze ander buiten het onderwijs wordt geplaatst. In werkelijkheid is juist het onderwijs ook de plek waar dergelijk contact (al zou moeten) plaatsvinden, ware het niet dat er sprake is van een gesegregeerd onderwijsaanbod en een grote sociale gescheidenheid (Vogels et al. 2021). Het onderscheid tussen onderwijs en samenleving blijkt ook uit het volgende citaat over de verwachtingen van het contact met de ander:

Tijdens de stage leert de leerling van het contact met de samenleving. Hij ontdekt overeenkomsten en verschillen in eigen en andermans leefwijze, in cultuur en levensbeschouwing. Hij ziet welke gevolgen keuzes 'op het gebied van werk en zorg, wonen en recreëren, consumeren en budgetteren, verkeer en milieu' hebben op de samenleving (OCW 2007: 15).

Opvallend is hier dat het hier niet per se gaat om politiek bewustzijn maar eerder een vorm van maatschappelijke bewustzijn. Onduidelijk is namelijk of een kritische houding tegenover de genoemde

¹⁶ Zie ook hoofdstuk 2, dat omschrijft hoe jongeren als 'ander' en als categorie gezien worden.

(politieke) keuzes wordt aangemoedigd of niet. Het contact met de ander en de veronderstelling dat de leerling hiermee leert over de samenleving is ook een van de manieren die werd geopperd om vorm te geven aan artikel 17 van de Wet op het voortgezet onderwijs (WVO 2006). Dit wetsartikel uit 2006 (het werd later in 2021 weer gewijzigd) betreft onderwijs in een pluriforme samenleving en is specifiek in het leven geroepen om burgerschapsonderwijs en de burgerschapsvorming op scholen tot wettelijke verplichting te maken:

Het onderwijs:

- a Gaat er mede van uit dat leerlingen opgroeien in een pluriforme samenleving,*
- b Is mede gericht op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie, en*
- c Is er mede op gericht dat leerlingen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturele leefijdgenoten (WVO 2006: 23).*

De nadruk ligt hier op het bevorderen van actief burgerschap: het kennismaken met de pluriforme samenleving door middel van 'het leren kennen van 'de ander' (WVO 2006: 23). Binnen de MaS speelt 'intergroepscontact' hierbij een cruciale rol: contact tussen leerlingen moet worden ingezet om sociale cohesie te bevorderen en om burgerschap vorm te geven. Dit is een specifieke invulling van burgerschap: burgerschapsonderwijs betreft hier wat Schinkel en Van Houdt (2010) 'moreel burgerschap' noemen.

4.2.4 Veranderende visies op burgerschap en burgerschapsonderwijs

Voor de MaS geldt dat burgerschap voornamelijk wordt geduid in termen van 'betrokkenheid', wat weer wordt gekoppeld aan meedoen. Het gaat daarmee, zoals eerder gesteld, in het plan van aanpak voornamelijk over morele aspecten van burgerschap. Verwijzingen naar formeel burgerschap of politieke participatie zijn minder expliciet aanwezig. Burgerschap kan, als concept, zowel formeel als moreel worden ingevuld. Formeel burgerschap is de 'juridische status zoals lidmaatschap van een juridisch-politieke orde (een staat)', terwijl moreel burgerschap gaat om 'een buiten-juridische normatieve invulling van wat de goede burger is of moet zijn en doen' (Van Houdt en Schinkel 2009: 51). In de praktijk zijn deze twee niet altijd zo eenduidig gescheiden. Door een culturalisering van burgerschap worden burgers geacht om bijvoorbeeld liberalisme, secularisering en progressieve waarden omtrent gender en seksualiteit te omarmen (Tonkens en Duyvendak 2016: 9). Daarmee heeft formeel burgerschap dan ook altijd een moreel aspect, om aanspraak te maken op de juridische status van burger dienen nieuwkomers tijdens hun inburgeringstraject namelijk eerst hun moreel burgerschap te ontwikkelen.

Echter gaat het binnen de beleidsrealiteit wel vaak over het relatieve gewicht dat wordt gegeven aan formele of morele aspecten van burgerschap. De invoer van het burgerschapsonderwijs, en de brede invulling die hieraan wordt gegeven, is onderdeel van een accentverschuiving binnen beleid waarin de morele aspecten van burgerschap zwaarder zijn gaan wegen dan de formele aspecten. Deze verschuiving is te herleiden naar de veranderingen in het integratiebeleid vanaf het midden van de jaren negentig (Van Gunsteren 2009; Van Houdt en Schinkel 2009; Schinkel 2009). Specifieker stellen sommigen dat deze veranderingen omtrent het burgerschapsbegrip vooral gericht zijn op moslims. In een artikel over 'Burgerschap en multiculturaliteit in het Nederlandse integratiebeleid' (2009) schrijft Alfons Fermin:

Het begrip van burgerschap – veelal in combinatie met adjectieven als actief, activerend, of gedeeld – wordt tegenwoordig vooral gehanteerd om Marokkanen en moslims op te roepen zich eindelijk eens als 'goed' burger te gedragen en zich aan te passen aan de Nederlandse cultuur en mores (Fermin 2009: 12).

Beargumenteerd wordt dat in het integratiediscours 'cultuur' centraal is komen te staan, waarbij de nadruk ligt op Nederlandse 'normen en waarden', mede vanwege een radicaliseringsdiscours omtrent moslims. Emotionele binding en identificatie zijn steeds belangrijker geworden (Van Gunsteren 2009; Tonkens en Duyvendak 2016). Tonkens en Duyvendak (2016) benoemen dat de culturalisering van burgerschap – de vergrote focus op culturele aspecten van burgerschap – het secularisme presenteert als 'typisch Nederlands', waarbij secularisme sterk gelinkt wordt aan seksualiteit. Hiertegenover worden oriëntalistische discoursen over de moslim gepresenteerd: de seksueel onderdrukte 'ander' die de sociale en politieke gelijkheid van vrouwen niet erkent en seksuele minderheden niet respecteert (Tonkens en Duyvendak 2016: 10). Desondanks wordt het discours van secularisme gepresenteerd als

een neutraal gegeven, waarmee het vooral inzicht biedt in de manier waarop het ‘Nederlands-zijn’ wordt geconstrueerd, dan in de vermeende ‘ander’.

In hetzelfde jaar als het MaS-plan van aanpak publiceerde kabinet-Balkenende IV een nieuwe visie op integratie: de Integratienota 2007-2011 getiteld *Zorg dat je erbij hoort!* (TK 2007/2008). In deze nota speelt burgerschap, net als bij de MaS, een grote rol. Tegelijkertijd wordt er ook veel gesproken over sociale segregatie en polarisatie, waartegen actief burgerschap wordt gepresenteerd als oplossing. Een accurater onderscheid tussen formeel en moreel burgerschap is dan wellicht eerder passief versus actief burgerschap. Burgerschap in de jaren tachtig van de vorige eeuw ging nog vooral over ‘overheidsverantwoordelijkheid voor het garanderen van gelijke sociale en culturele rechten’ (Fermin 2009: 24). In de loop der tijd is burgerschap meer ingevuld in termen van participatie en identificatie, en daarmee actief burgerschap.¹⁷

Fermin (2009) beschrijft hoe burgerschap met de integratienota 2007-2011 zich steeds meer ging richten op specifieke doelgroepen:

Ook werden de doelgroepen steeds meer in religieuze (moslims) of etnische termen (Marokkanen) gedefinieerd. De kinderen van migranten en ook hun kinderen lijken nooit van het stigma ‘allochtoon’ af te kunnen komen (Fermin 2009: 24).

De focus op actief (of moreel) burgerschap ontstond dus in tandem met een verlengde focus op participatie, waarbij participatie ook weer van invloed is op het formeel burgerschap van nieuwkomers. Vermeulen (2007) claimt dat voorheen gesteld werd dat migranten, wanneer zij in juridische zin burger waren geworden (formeel burgerschap), in de loop van de tijd zichzelf met de Nederlandse maatschappij zouden verbinden, waarop integratie en participatie vanzelf zouden volgen. Met de nadruk op burgerschap in integratiebeleid is dit echter omgedraaid, de juridische status als burger moet worden verdiend door migranten door te tonen dat zij de fundamentele gemeenschappelijke normen van de Nederlandse samenleving aanvaarden en dat zij moreel en actief burgerschap laten zien (Vermeulen 2007: 101).

Het voltooien van een maatschappelijke stage past binnen deze context van een accentverschuiving naar actief of moreel burgerschap: een goede burger participeert en staat in contact met de maatschappij. In de context van de veranderingen in burgerschapsonderwijs was de verplichting van de MaS wellicht dan ook niet zo verrassend. Het tonen van moreel burgerschap werd onderdeel van het curriculum, met als doelstelling dat leerlingen in hun latere leven participeren waarbij vrijwilligerswerk hier vooral centraal staat als participatievorm. In zekere zin is hier dus sprake van een formalisering van moreel burgerschap. Tegelijkertijd laten beschreven veranderingen in het integratiebeleid zien dat de scheidslijn tussen moreel en formeel burgerschap in de realiteit altijd ambigu blijven. Daarmee wordt duidelijk dat voor verschillende groepen burgers andere aannames en verwachtingen bestaan.

4.2.5 De stille ideologie van de maatschappelijke stage

De causale relatie die wordt gelegd tussen contact met de ander en het verbeteren van de sociale cohesie is niet zonder controverse. Dit wordt ook in het plan van aanpak erkend: ‘Naar de causale relatie tussen burgerschapsvorming en sociale cohesie is wetenschappelijk nauwelijks onderzoek verricht’ (OCW 2007: 32). Een onderliggende aanname hier zou kunnen zijn dat dit wetenschappelijk bewijs in de toekomst nog zal volgen, maar nog meer laat het zien dat het beleidsvormingsproces niet enkel een rationele benadering kent. Er is hier ook sprake van een sterk ideologisch component: het beleidsvormingsproces wordt niet enkel vormgegeven op basis van wetenschappelijk onderzoek.

¹⁷ De Integratienota 2007-2011 (TK 2007/2008) presenteert actief burgerschap als oplossing voor sociale integratie. Gesteld wordt dat ‘de meeste mensen zich best [willen] inzetten voor zaken die iedereen aangaan. Alleen is die bereidheid niet onvoorwaardelijk’: ‘Alleen is die bereidheid niet onvoorwaardelijk. Burgers moeten erop kunnen vertrouwen dat de elementaire vrijheden en rechten die ze hebben daarbij overeind blijven. Dat hoort ook bij actief burgerschap’ (TK 2007/2008: 6).

De ideologie van de MaS is in de meest gesimplificeerde vorm als volgt: Als jongeren meer participeren en daardoor in contact komen met de ander dan vergroot dit de sociale cohesie. Zo staat in het plan: 'Immers, de stage moet bijdragen aan de betrokkenheid van leerlingen bij de maatschappij (burgerschapsvorming), zodat sociale cohesie en veiligheid toenemen' (OCW 2007: 61). Tot dusver betreft het hier dus een zogenoemde 'luide' ideologie die hardop en letterlijk wordt uitgesproken. Minder luid is de implicatie dat sociale cohesie hiermee dus wordt gezien als een kwestie van betrokkenheid, waar iedere burger op individueel niveau een rol in draagt. Daarmee is er dus voornamelijk aandacht voor de rol van het individu.

In het plan van aanpak wordt sociale cohesie gezien als een kwestie van betrokkenheid, maar blijft het 'stil' rondom de concrete invulling van deze betrokkenheid. Sociale cohesie en betrokkenheid zijn tot op zekere hoogte onbetwist: ze refereren naar waarden die in Nederland vanzelfsprekend zijn en die dus niet meer beargumenteerd hoeven te worden. Sociale cohesie en betrokkenheid hebben een dergelijke positieve lading dat het moeilijk is om hier op tegen te zijn. De vanzelfsprekendheid waarmee de connectie tussen jongeren, sociale cohesie en betrokkenheid wordt gelegd (zonder dat daar wetenschappelijke onderbouwing voor is), doet vermoeden dat er sprake is van kenmerken van een stille ideologie, die belangrijke implicaties heeft voor de manier waarop beleid wordt vormgegeven en middels de MaS ook leidt tot concrete acties (Van Montfort et al. 2012).

Een stille ideologie, zoals besproken in de introductie van dit hoofdstuk, wordt volgens Van Montfort et al. (2012: 13) onderscheiden door drie kenmerken:

- 1 *Er wordt met grote vanzelfsprekendheid een gedeelde en samenhangende visie gepresenteerd of gehanteerd op wat een goede burger, overheid en samenleving is.*
- 2 *De onderliggende keuzes en redeneringen blijven onuitgesproken.*
- 3 *Er zijn ook alternatieve visies mogelijk, maar deze blijven onbediscussieerd.*

Voor de MaS gaat deze definitie niet helemaal op: keuzes en redeneringen worden wel hardop benoemd, ondanks dat zij niet gebaseerd zijn op wetenschappelijk bewijs. Echter is het zo dat aan de basis van de ideologie 'de MaS vergoot door middel van participatie de betrokkenheid van jongeren en daarmee verbeteren we de sociale cohesie' een netwerk van stille aannames over de leefwereld van jongeren ligt. Zo lijkt in het plan van aanpak verondersteld te worden dat leerlingen niet juist ook al op school in contact komen met andere leefwerelden, en is het daarnaast ook niet altijd even duidelijk of contact met de ander inderdaad altijd een positieve uitwerking heeft. Daarnaast wordt gesproken over het belang van 'kennis maken met de samenleving', wat zoals hiervoor besproken veronderstelt dat jongeren opgroeien in een homogene bubbel en dat zij niet al in hun dagelijks leven en/of hun leefomgeving in contact komen met 'de ander'. Ook wordt er de aanname gedaan dat contact met deze ander zal zorgen voor meer wederzijds begrip, wat zoals besproken in paragraaf 4.2.3 in de realiteit niet altijd zo uitpakt.

Dergelijke stille aannames zijn niet inherent problematisch, maar kunnen wel een risico vormen als de onbenoemde ideologische kaders waarbinnen beleid geformuleerd wordt de ruimte laat voor ambivalente en/of tegenstrijdige doelstellingen (Van Rooij et al. 2019). Het kan bijvoorbeeld een risico vormen wanneer beleid dat zich focust op participatie stilzwijgend de overtuiging voedt dat overheid en burgers dezelfde belangen hebben (Drosterij en Peeters 2013), terwijl dat in het geval van de MaS niet per se het geval is: het beleid is niet uitgesproken participatief opgesteld in samenspraak met leerlingen. Ook het onbesproken laten van alternatieve visies op bijvoorbeeld sociale cohesie, zie kenmerk drie van stille ideologie, vormt een risico omdat de visie die wel gepresenteerd wordt daarmee een natuurlijk gegeven lijkt. Zo is uit onderzoek onder andere bekend dat de verbetering van de kwaliteit van de fysieke (woon)omgeving en de openbare ruimte een belangrijke invloed heeft op de sociale cohesie (Wennekers et al. 2019). Ook speelt bijvoorbeeld sociale solidariteit en welvaartsverdeling een rol bij sociale cohesie, net als sociale veiligheid en sociale controle. Sociale cohesie is gelaagd, en de mate waarin we kunnen spreken van een samenleving die cohesief is, is sterk afhankelijk van de gebruikte definitie en operationalisatie van sociale cohesie:

Sociale cohesie wordt meestal gezien als een positief concept: hoe meer cohesie, hoe beter. Cohesie op het ene niveau kan echter juist het tegenovergestelde betekenen op overstijgend niveau. Er bestaan bijvoorbeeld steden die op het eerste gezicht cohesief lijken, maar bestaan uit wijken die in toenemende mate polariseren: er is cohesie binnen de wijk, maar niet tussen de wijken (Brock et al. 2019: 15).

De manier waarop sociale cohesie in de context van de MaS wordt geoperationaliseerd, als een kwestie van onderlinge betrokkenheid van burgers, betreft dus slechts één domein of dimensie waarbij verantwoordelijkheid vooral ligt bij leerlingen/jongeren als de burgers van de toekomst.

Drosterij en Peeters (2013: 33) omschrijven de veronderstelde overeenkomst tussen het belang van burgers en dat van de overheid in termen van bondgenootschap en ‘mimetische politiek’, waarbij ‘de overheid individuele autonomie ‘logisch’ laat overgaan in een beleidsmatig medeverantwoordelijkheidsbesef’. Daarmee wordt verondersteld dat een overheid en burgers dezelfde doelstellingen hebben, en dat burgers daarom ook actief moeten ‘meewerken’ of bijdragen aan deze doelstellingen, of ze in ieder geval niet in de weg zitten. Dit medeverantwoordelijkheidsbesef is een belangrijk onderdeel van het politieke speelveld waarin de MaS zich afspeelde: ‘In het politieke discours van het afgelopen decennium is het gedrag van burgers zowel oorzaak van als oplossing voor veel sociale kwesties gezien [...] Gedrag van individuele burgers wordt gezien als belangrijkste determinant van maatschappelijke vraagstukken’ (Drosterij en Peeters 2013: 33). Dit speelt ook expliciet bij de MaS, waarin individueel contact (met de ander) wordt benoemd als oplossing voor maatschappelijke problemen als sociale cohesie, terwijl andere, meer structurele aanpakken hier buiten beschouwing blijven.

Vanuit een bredere context bezien past de stille ideologie van participatie, betrokkenheid en sociale cohesie binnen een verwachtingspatroon waarin individuele doelen zouden moeten aansluiten bij maatschappelijke doelstellingen en waar burgers ook individuele verantwoordelijkheid dragen voor maatschappelijke problemen. Dit zorgt, zoals eerder beschreven, voor een constant spanningsveld tussen enerzijds ‘eigen keuzes’ en intrinsieke motivatie en anderzijds de aanpak van grotere maatschappelijke problemen. De nadruk op individualiteit en de eigen identiteit vormen een belangrijke basis voor Foucaults (1982) theorie van macht: aan de ene kant is het subject verbonden aan degenen die haar aan macht onderwerpen, aan de andere kant is het subject dat individu met een eigen identiteit. Onderdeel van de bestuurstechniek is dan niet alleen keuzevrijheid (Schinkel en Van Houdt 2010), maar juist ook het benadrukken van de eigen identiteit. In Foucaults theorie is subjectiviteit (het ‘subject zijn’) dan ook niet een natuurlijk gegeven, maar juist het product van maatschappelijke en politieke structuren. De MaS is dan ook een vorm van subjectvorming: het aanzetten tot participatie en actief burgerschap.

Deze visie en doelstellingen leven voort in de MDT-beleidsstukken. Tegelijkertijd hebben er ook veranderingen plaatsgevonden binnen het beleidsvormingsproces en zijn hiermee doelstellingen toegevoegd. Ook is het discours rondom burgerschap door de tijd heen veranderd (waarover meer in de discoursanalyse MDT), en zijn er daarnaast andere onderwerpen en termen op de voorgrond getreden – waaronder talentontwikkeling en kansengelijkheid.

4.3 De maatschappelijke diensttijd: de ontdekkingsreis naar de beste versie van jezelf

Met de overgang van de verplichte MaS naar de invoer van de MDT hebben een aantal belangrijke veranderingen plaatsgevonden, zowel politiek als maatschappelijk. Een van de belangrijke verschillen tussen de verplichte MaS en de MDT, is dat voor de MDT geen verplichting geldt en deze niet enkel vanuit het Voortgezet Onderwijs wordt aangeboden. Er zijn echter wel degelijk scholen die hun leerlingen de optie bieden om een MDT-traject te volgen. Ook op het gebied van subsidiëring vinden veranderingen plaats. Tot en met februari 2023 konden scholen een subsidie aanvragen voor het organiseren van een MDT-traject. Het ministerie van OCW (de MDT-portefeuille is sinds kabinet-Rutte IV van VWS verhuisd naar OCW) stelt dat de MDT inderdaad een manier is om praktisch invulling te geven aan burgerschapsonderwijs, maar daarnaast ook aan loopbaanoriëntatie- en begeleiding. Ook de MDT-onderwijsgroep adviseert om MDT in te zetten om vorm te geven aan deze vernieuwde wet op

burgerschapsonderwijs (OCW z.d. c).

Niet alleen verhoudt MDT zich dus anders tot de opdracht tot burgerschapsvorming binnen het onderwijs dan de MaS, ook inhoudelijk is de burgerschapsopdracht met de wijziging van artikel 17 WVO (2006) aangescherpt. De MDT-onderwijsgroep adviseert om MDT in te zetten om vorm te geven aan deze vernieuwde wet op burgerschapsonderwijs (OCW z.d. c). De eisen die gesteld worden aan burgerschapsvorming zijn uitgebreider en concreter. Waar in de eerder benoemde wetswijziging van 2006 het vooral gaat over 'kennis maken met', gaat het in de wetswijziging van 2021 over 'bijbrengen van kennis over en respect voor' de democratische rechtstaat en verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid' (WVO 2006). In de memorie van toelichting (TK 2019/2020d: 1) op de wijziging van de onderwijswetten wordt benadrukt dat er bepaalde democratische basiswaarden zijn die ieder kind dient mee te krijgen: 'Kinderen worden niet geboren met een "democratisch gen" en krijgen niet vanzelfsprekend vanuit huis kennis en respect mee voor de basiswaarden van onze samenleving.' Daarmee wordt een verondersteld gebrek aan kennis in de privésfeer opgevangen binnen het onderwijs. Als noodzaak voor het versterken van burgerschapsonderwijs wordt in de memorie van toelichting (TK 2019/2020d) verwezen naar onderzoek van Paul Dekker en Josje den Ridder (2016) over de behoefte aan verbondenheid onder Nederlandse burgers. Het verbeteren van de sociale cohesie blijft dus een belangrijke drijfveer.

Naast de veranderingen omtrent burgerschapsvorming, zijn er ook nog andere belangrijke veranderingen wat betreft de doelstellingen van MDT. Waar de MaS nadrukkelijk niet een beroepsgeoriënteerde stage was, zijn het ontdekken van talenten, het ontwikkelen van interesses en toekomstoriëntatie op het gebied van studie of baan fundamentele doelstellingen van de MDT. Daarmee vormen deze doelstellingen ook de basis voor een discours dat beduidend anders is dan dat van de MaS. Met de focus op talentontwikkeling is er meer focus op het individu. Dat blijkt al uit de slogan: 'De ontdekkingsreis naar de beste versie van jezelf'. Waar de MaS zich richtte op het ontwikkelen van sociale competenties die leerlingen – als burgers van de toekomst – zouden moeten bezitten, is er binnen de MDT ruimte om hiernaast ook te focussen op persoonlijke competenties. Dit betekent echter niet dat deze persoonlijke competenties niet ook een algemeen maatschappelijk doel moeten dienen. Bij dit discours horen dan ook andere termen: er wordt minder gesproken over burgerschap (hoewel zoals hiervoor besproken nog steeds relevant), en veel meer over talentontwikkeling en kansengelijkheid. De opkomst van dergelijke termen is niet uniek aan MDT maar past binnen een breder tijdsbeeld, waarbij een belangrijke kanttekening is dat over dit discours (nog) beduidend minder wetenschappelijke literatuur is gepubliceerd dan over het discours waarbinnen de MaS ontstond: we zitten er nog middenin.

Onderdeel van de MDT-beleidsstukken is een omschrijving van de manier waarop het beleid tot stand is gekomen, waarin onder andere wordt gereflecteerd op de rol van het MDT-jongerenpanel, opgezet vanuit de Nationale Jeugdraad (NJR). Dit geldt met name voor de kamerbrieven van de staatssecretaris. Het gaat hier namelijk om participatief opgezet beleid, waarbij genoemd wordt dat inspraak van de doelgroep een van de doelstellingen was. De mate waarin burgers in dit proces gezag bezitten is een blijvend onderwerp van discussie en komt ook in deze discoursanalyse (en ook in hoofdstuk 5) ter sprake. Ondanks grote veranderingen ten opzichte van het MaS-beleid zijn er ook belangrijke overeenkomsten. Zo blijven het contact met de ander en het verbreden van de leefwereld van jongeren ook in MDT-beleid centrale doelstellingen.

Uit de analyse van de MDT-beleidsstukken kwamen de volgende drie thema's naar voren:

- 1 Participatiebeleid en (de)politisering: in de beleidsteksten wordt gereflecteerd op de totstandkoming van het MDT-beleid als jongerenparticipatiebeleid en de rol die jongeren hier zelf in hebben gespeeld. Deze ontwikkeling wordt geanalyseerd vanuit de context van gedepolitiseerd participatief burgerschap.
- 2 Talentontwikkeling = kansengelijkheid?: De focus op talentontwikkeling en kansengelijkheid onderscheidt MDT sterk van de MaS. Daarmee past MDT binnen een tijdsbeeld, zoals ook het coalitieakkoord 2021-2025 (VVD et al. 2021) laat zien, waarin 'talentontwikkeling' en 'kansengelijkheid' veelvuldig worden ingezet. Tegelijkertijd is er, zowel in beleid, politiek, als in wetenschappelijke literatuur, weinig overeenstemming over de definities, invullingen en consequenties van deze termen.

- De opkomst van talentontwikkeling wordt in deze paragraaf geplaatst in de context van meritocratische idealen. Ook wordt de onderlinge relatie tussen talentontwikkeling en kansengelijkheid uitgediept.
- 3 Het MDT-certificaat: belonen voor wie? Discussies en kwesties rondom de beloning die jongeren moeten krijgen na het afronden van hun MDT maken een belangrijk deel uit van de beleidsteksten. De vragen die daar rondom ontstaan, en de verschillen in visies tussen betrokken partijen (zoals jongeren, werkgevers, het kabinet, enz.) zijn typerend voor de manier waarop door hen naar de beoogde doelstelling van MDT wordt gekeken.

4.3.1 Participatiebeleid en (de)politisering

Op 3 juli 2020 schreef Paul Blokhuis – destijds staatssecretaris van VWS – een kamerbrief over de voortgang van de MDT, die in maart 2020 officieel van start was gegaan na afsluiting van de experimentperiode (TK 2021/2022). Hierin worden onder andere de doelstellingen van de MDT nogmaals toegelicht. De drie hoofddoelstellingen van de MDT zijn: ‘1. (Op termijn) iets doen voor een ander of de samenleving’, ‘2. Talentontwikkeling’, ‘3. Ontmoetingen’ (TK 2021/2022: 4). In de brief wordt benadrukt dat de invulling die aan de MDT wordt gegeven voortkomt uit behoeftes van jongerenwerkers, maar vooral ook van jongeren zelf:

Een belangrijke rol in de aanpak van MDT is weggelegd voor jongeren. Ook het MDT-jongerenpanel heeft zich in het afgelopen jaar verder ontwikkeld. Het panel bestaat uit ruim twintig zeer gemotiveerde jongeren uit verschillende windstreken met compleet verschillende achtergronden en interesses. Het panel is opgericht om het jongerenperspectief in te brengen bij de ontwikkeling en doorontwikkeling van MDT. Zij gaan dan ook op bezoek bij zoveel mogelijk MDT-projecten om te ontdekken hoe verschillende partijen dit aanpakken en wat de ervaringen van de deelnemende jongeren zijn. Die informatie verzamelen zij en geven zij terug aan mij. [...] Zo vormt zich een groeiend netwerk van MDT-jongeren die de ontwikkeling van MDT steeds blijven voeden met hun inzichten (TK 2021/2022: 18-19).

In dit fragment zien we dat participatie in MDT-beleid zowel middel als doel is: jongeren maken (in beperkte mate) in de vorm van een jongerenpanel deel uit van beleidsvorming gericht op jongeren-participatie. Deze relatie tussen middel en doel op het gebied van participatiebeleid is al eerder beschreven in hoofdstuk 3, en in de literatuur (Van Dooren 2012; Drosterij en Peeters 2011). Daarnaast wordt participatie ook op verschillende manieren ingevuld: het gaat zowel over ‘meedoen’, als over politieke participatie, burgerparticipatie en maatschappelijke participatie of sociale participatie (Jager-Vreugdenhil 2011). Ook voor MDT is het begrip participatie diffuus, maar wordt het voornamelijk gepresenteerd als doel (zoveel mogelijk jongeren laten participeren) en als middel (het inzetten van jongeren als ervaringsdeskundigen en adviseurs om beleidsmakers te adviseren en andere jongeren te enthousiasmeren).

Eenzelfde spanning tussen MDT als doel en middel komt overigens ook terug in het coalitieakkoord, waarin MDT genoemd wordt in de context van integratie (VVD et al. 2021). Via MDT zouden jongeren kunnen helpen bij de integratie van nieuwkomers in de Nederlandse samenleving (zie ook hoofdstuk 8). Daarnaast zou de MDT ook van pas kunnen komen bij het ‘waardig ouder worden’ en om eenzaamheid onder ouderen te verminderen. Hiermee past MDT in een bredere tendens van domein overstijgend beleid waarmee verschillende beleidsdoelstellingen moeten worden aangepakt: het vermeende gebrek aan participatie bij jongeren, toenemende eenzaamheid bij ouderen, en zorgen over de integratie van nieuwkomers en hun kennis van normen en waarden. In het coalitieakkoord is MDT dus zowel middel als doel: MDT is een middel om eenzaamheid, integratie, enzovoort aan te pakken, maar als doel is het een manier om jongeren (meer) te laten participeren (VVD et al. 2021). Dergelijke domeinoverstijgende beleidsmaatregelen, ook wel: ‘integraal werken’, zijn typerend voor participatiebeleid.

In de geanalyseerde beleidsstukken wordt beargumenteerd dat jongeren (samen met jongerenwerkers) belangrijke inspraak hebben gehad op de MDT-doelstellingen: ‘In de praktijk met elkaar aan de slag, leren van de ervaringen, onderzoeken wat wel en wat niet werkt en samen bepalen wat belangrijke kaders en voorwaarden zijn voor MDT’ (TK 2021/2022: 3). De mate waarin betrokkenen inspraak hebben in de beleidsvorming wordt echter niet verder geconcretiseerd. Een dergelijke manier van beleidsvorming wordt onder andere beschreven in termen van de ‘doe-democratie’ gericht op het stimuleren van

actief burgerschap (Verhoeven en Oude Vrielink 2012: 55) of de participatiesamenleving, en de daarbij horende responsabilisering van burgers (Brok 2016). Deze responsabilisering wordt door verschillende auteurs in verband gebracht met de dominantie van het neoliberale denken (Drosterij en Peeters 2011; Van Gunsteren 2009; Schinkel en Van Houdt 2010).

Hier bestaan wel belangrijke nuances tussen. Met ‘doe-democratie’ refereren Verhoeven en Oude Vrielink (2012) naar burgerinitiatieven, waarbij het initiatief dus ligt bij burgers en niet bij de overheid. Dit betreft dus een vorm van coproductie. Bij de MDT is dit niet het geval, MDT is namelijk niet als burgerinitiatief opgezet. Wel zijn er overeenkomsten in de manier waarop ambtenaren te werk gaan, waarbij hun rol niet puur invullend is, maar ook aanvullend dient te zijn in relatie tot de inspraak van het veld en de doelgroep: ‘Er ligt veel nadruk op de omkering van rollen tussen burgers en overheid, waarbij de overheid een ‘faciliterende’ rol aan moet nemen’ (Verhoeven en Oude Vrielink 2012: 57). Verhoeven en Oude Vrielink (2012: 56) waarschuwen echter wel voor depolitisering: er zou vooral ruimte worden geboden voor initiatieven die zich niet op verandering van beleid richten, en die voornamelijk het verantwoordelijkheidsgevoel van burgers aanspreken om zich te richten op ‘de publieke zaak’.

Bij de MDT gebeurt het samenwerken met de doelgroep (jongeren) middels het zogenoemde MDT-jongerenpanel. In een van de kamerbrieven schrijft Blokhuis hierover (TK 2019/2020a: 18): ‘Het panel bestaat uit ruim twintig zeer gemotiveerde jongeren uit verschillende windstreken met compleet verschillende achtergronden en interesses. Het panel is opgericht om het jongerenperspectief in te brengen bij de ontwikkeling en doorontwikkeling van MDT.’ Hieruit blijkt dat de diversiteit van het panel als belangrijk wordt geacht. Dit is relevant, gegeven dat uit onderzoek naar participatieve beleidsvorming blijkt dat dergelijke panels zelden representatief zijn, zo zijn bepaalde segmenten van de samenleving beter gerepresenteerd dan anderen (hbo- en wo-opgeleiden zijn bv. vaak overgerepresenteerd) (Van Dooren 2012; De Koning et al. 2023).

De taken die het panel vervult zijn onder andere het bezoeken van MDT-projecten, meedenken over de MDT-website, mee beoordelen van subsidieaanvragen en het vervullen van een ambassadeursrol. Het is de vraag in hoeverre hier sprake is van daadwerkelijke participatieve beleidsvorming ofwel coproductie, of dat er meer sprake is van een beleidsvormingsstructuur waarin beperkte inspraak van de doelgroep mogelijk is. Hiermee zou deze vorm van participatie dus lager op de zogenoemde ‘participatieladder’ (Van Dooren 2012: 41) staan. Deze ladder verwijst naar het werk van Arnstein (1969), die de metafoer van de ladder gebruikte om gradaties van burgerparticipatie in beleids- en besluitvorming te vergelijken. De hoogste ‘trede’ staat hier dan voor de meest wenselijke vorm van participatie, aldus Arnstein, waarbij burgers de meeste invloed hebben en meer macht bezitten.¹⁸

Het participatie-ideaal is niet alleen terug te vinden in het ‘ontwerpproces’ van de MDT, ook in het MDT-beleidskader (TK 2019/2020c: bijlage 2) wordt de mogelijkheid tot het nemen van eigen initiatief genoemd. Zo staat er onder het kopje ‘MDT past bij het talent van de jongere’ het volgende: ‘Eigen initiatief opzetten: Activiteiten waarin jongeren de kans krijgen om een eigen initiatief te bedenken, op te starten en uit te voeren’ (TK 2019/2020c: bijlage 2). Deze initiatieven moeten wel voldoen aan de richtlijnen en doelstellingen van MDT en vinden daarmee plaats binnen een vastgesteld kader. Verhoeven en Oude Vrielink (2012: 56) stellen dat binnen de doe-democratie er minder ruimte is voor gepolitiseerde burgerinitiatieven met een kritische en confronterende houding richting de overheid: ‘Actieve en verantwoordelijke burgers die doen en daarbij de overheid het vuur niet aan de schenen leggen krijgen vrij spel, terwijl eigenzinnige, kritische en vaak lastige hybride en protestinitiatieven als een “risico” voor het eigen handelen worden beschouwd’. Dat wil zeggen dat participatie initiatieven niet altijd het democratisch potentieel vergroten.

¹⁸ Zie ook hoofdstuk 3 voor de discussie rondom de participatieladder op het gebied van jeugdparticipatiebeleid. Hoofdstuk 5 weidt uit over de mate van invloed van het jongerenpanel.

Op basis van de beschikbare projectomschrijvingen op de wervingswebsite voor MDT www.doemeemetmdt.nl (OCW z.d. a), valt op dat projecten zich vaak richten op thema's die over het algemeen kunnen worden gezien als sterk gepolitiseerd (dat wil hier zeggen: thema's die onderwerp zijn van politieke discussie, waarover sterk uiteenlopende opvattingen bestaan (Wiesner 2021)) waaronder: klimaatverandering, vluchtelingenwerk, armoede, inclusie en diversiteit. Opvallend hierbij ook zijn de abstracte Engelstalige titels en het gebruik van leestekens, als #CHANGEMAKERS, *Become A Local Hero*, *Fair Future Generators*, *Citytrainer @ school* en *Futureproof*. Dergelijk taalgebruik kan worden gezien als een vorm van *netspeak* of internetjargon: de manier waarop taal zich heeft aangepast met de opkomst van het internet en sociale media (Crystal 2001). Een kenmerk hiervan is ook het gebruik van Engelse leenwoorden (Verheijen 2016). Ook wordt er gebruikgemaakt van termen die zich richten op de toekomst en die duiden op verandering. Mogelijk is dit te op te vatten als een poging om aan te sluiten bij de belevingswereld van jongeren. Onduidelijk is in welke mate jongeren hier zelf ook input leveren.

De sociaal-maatschappelijke problemen waar de MDT-projecten zich op focussen worden doorgaans bekeken vanuit een individueel perspectief: wat kunnen jongeren doen om deze sociaal-maatschappelijke problemen aan te pakken? Daarmee ligt de focus binnen de projecten minder op een structurele politieke aanpak, systeemverandering of de rol van de overheid en limiteert men zich tot het individuele niveau. Hoewel er dus wordt aangestuurd op engagement om sociaal-maatschappelijke problemen aan te pakken en daarbij voornamelijk uit te gaan van de rol van het individu, is er minder directe aandacht voor structurele oorzaken van dergelijke problemen die zich buiten de invloedssfeer van het individu bevinden. Een voorbeeld van een dergelijk individueel perspectief blijkt uit de volgende wervingstekst van een MDT-project (Futureproof z.d.):

Een toekomst die mooier, socialer en duurzamer is. Daar kun jij aan bijdragen! Jij kunt oplossingen verzinnen om klimaatverandering aan te pakken. Je kunt ongelijkheid bestrijden met jouw inclusieve project. Of ben je creatief en wil jij duurzame kleding ontwerpen? Ook dat kan! Of je nu je eigen start-up wil opzetten of bij een bestaande organisatie aan de slag wil, iedereen kan op ondernemende wijze impact maken.

Een dergelijke benadering van (in dit geval) klimaatverandering kan binnen de context geplaatst worden van wat Verhoeven en Oude Vrielink (2012) een gedepolitiseerd burgerinitiatief noemen. Centraal staat de rol van jongeren (het 'doen') en niet de rol van de overheid en eventuele kritiek hierop. Daarmee wordt aangesloten bij een breder geobserveerd proces van depolitisering van (Europese) jongeren in het publieke domein (Giugni en Grasso 2020), maar ook bij de recentere sturing richting depolitisering van de aanpak van klimaatproblematiek en klimaatbeleid in Nederland (Schouten 2017). Ook de eerder beschreven theorie van responsabilisering (Brok 2016; Drosterij en Peeters 2011) biedt hier inzicht in de manier waarop dergelijke wervingsteksten een ideaal van gedeelde verantwoordelijkheid (*shared responsibility*) cultiveren bij burgers (Peeters 2013). Hoewel de focus hier, zoals beschreven, ligt op het individu en minder op structurele oorzaken, betreft het hier een specifieke invulling van individuele verantwoordelijkheid:

'In other words, government does not make citizens 'responsible', in the sense that the state steps back and lets citizens deal with societal problems themselves, but rather aims to obligate citizens: to make them 'responsible' in the sense that they are expected to contribute to the 'res publica' (Peeters 2013: 587).

MDT is bijvoorbeeld niet het enige beleid dat de overheid voert op het gebied van klimaatverandering, waarmee verantwoordelijkheid niet geheel bij individuele burgers ligt. Wel worden jongeren aangespoord om zich te ontwikkelen tot burgers die participeren en daarmee bij te dragen aan het algemeen belang. Tegelijkertijd zet MDT, onder andere door de focus op talentontwikkeling, ook in op het individuele belang.

4.3.2 Talentontwikkeling = kansengelijkheid

Kader 4.1 Theoretisch kader – kansengelijkheid: drie benaderingen

In haar boek *Onderwijs maakt het verschil: Kansengelijkheid in het Nederlandse onderwijs* maakt Louise Elffers (2022) een globaal onderscheid tussen drie verschillende benaderingen van kansengelijkheid in de context van het onderwijs. Zij stelt dat hoewel er geen sluitende of perfecte definitie van kansengelijkheid is, de invulling en afbakening ervan van groot belang is om het streven naar kansengelijkheid in de praktijk te kunnen vormgeven en evalueren. Drie benaderingen staan centraal:

- 1 Gelijke kansen bij gelijke geschiktheid: individuen zouden bij gelijke geschiktheid gelijke kansen moeten krijgen om hun doelen te realiseren. Dit is de meest gebruikte definitie van kansengelijkheid, aldus Elffers (2022). Toch blijkt hij in de praktijk vaak problematisch: de schoolomgeving heeft een sterke invloed op de manier waarop leerlingen 'geschiktheid' ontwikkelen, maar ook de thuisomgeving heeft een grote invloed op de leerpotentieel kunnen ontwikkelen. Deze kwesties blijven binnen deze benadering buiten kijf, omdat wordt verondersteld dat iedere leerling in gelijke mate in staat is om hun talenten, ambities en inzet te ontwikkelen. Daarmee sluit deze benadering dan ook het dichtst aan bij een meritocratisch ideaal.
- 2 Gelijke kansen op geschiktheid: deze benadering van kansengelijkheid is gericht op 'de evaluatie van de kansen van leerlingen om hun leerpotentieel in en door het onderwijs te verwezenlijken en tonen' (Elffers 2022: 65). Deze benadering draait dan ook om levelling the playing field, waarbij het onderwijs de centrale rol heeft om leerlingen de kans te geven zich te ontwikkelen, talenten te ontdekken en hun horizon te verbreden. Binnen deze benadering wordt het onderwijs gepositioneerd als een 'compenserende factor voor datgene wat in de thuisomgeving ontbreekt' (Elffers: 68). Het risico daarvan is dat achterstanden op groepsniveau worden gegeneraliseerd en toegepast op individuele leerlingen: stereotypering.
- 3 Gelijke kansen bij ongelijke geschiktheid: de derde benadering van kansengelijkheid, volgens de classificatie van Elffers, stelt voornamelijk vraagtekens en bevraagt vooral waarom verschillen in geschiktheid – en de daaruit voortvloeiende verschillen in opleiding en werk – zouden moeten leiden tot grote verschillen in welvaart, status of macht. Daarmee staat deze benadering lijnrecht tegenover het meritocratische model: 'Deze benadering van kansengelijkheid redeneert dus niet zozeer vanuit de kansen die in het onderwijs zelf moeten worden gerealiseerd, als wel vanuit de kansen die gerealiseerde onderwijsuitkomsten bieden in de samenleving' (Elffers: 79-80). Het gaat hier dus om een breder ideaal van rechtvaardigheid, zoals dat de beloningsverschillen tussen verschillende sectoren en posities op de arbeidsmarkt minder afhankelijk moeten zijn van de mate waarin iemand 'geschiktheid' toont: het verkleinen van de verschillen tussen mbo-, hbo- en wo-opgeleiden.

Opvallend aan de doelstellingen van MDT, wanneer we deze vergelijken met de doelstellingen van de MaS, is de toevoeging van 'talentontwikkeling' als een nieuwe doelstelling. Waar bij de MaS nog werd gesteld dat het niet de bedoeling was dat leerlingen de stage 'voor zichzelf' doen (OCW 2007), is dit bij de MDT nadrukkelijk wel, of ook, het geval. Hoewel bij de MDT 'iets doen voor een ander' nog steeds een belangrijke doelstelling is, wordt die 'ander' wel anders benaderd binnen MDT. In een van de kamerbrieven schrijft de staatssecretaris: 'de inzet van jongeren is hier niet toe te leiden naar individuele personen. Het kan zijn dat de activiteiten die jongeren doen direct impact hebben op een ander en/of de samenleving, maar het kan ook zijn dat op termijn de impact zichtbaar is' (TK 2019/2020a: 4). Enigszins onduidelijk is wat hier wordt bedoeld met 'niet toe te leiden naar individuele personen'. De toevoeging van 'op termijn' – nog niet aanwezig bij de MaS – zorgt er mogelijk voor dat meer projecten kunnen voldoen aan de doelstellingen van MDT en daarmee dus subsidie kunnen aanvragen. Hierbij kan het dus ook over eerdergenoemde projecten op het gebied van milieu en duurzaamheid waarvan de effecten niet direct meetbaar zijn omdat het hier gaat over veranderingen op de lange termijn.

Toch lijkt in de verschillende kamerbrieven meer nadruk te liggen op persoonlijke ontwikkeling en talentontwikkeling. Zo is er meer aandacht voor eventuele positieve effecten van het voltooien van een MDT op het gebied van (betaald) werk, loopbaan en studie. In het onderzoeksrapport MDT (in opdracht van het ministerie van VWS) staat hierover: 'Talentontwikkeling gaat over het creëren van de juiste omstandigheden voor jongeren om hun talenten te kunnen ontdekken en (verder) te ontwikkelen'

(Significant Public et al. 2020: 62). Het al dan niet kunnen ontwikkelen van talenten wordt daarmee dus besproken in termen van kansen en omstandigheden. Dit discours van talenten en kansen zien we onder andere terug in het volgende citaat:

De missie van MDT is om iedere jongere in Nederland de kans te geven om in de eigen omgeving een MDT te doen die past bij de levensfase en interesse van een jongere. Door iedere jongere deze kans te geven, draagt MDT bij aan een nog sterkere samenleving. Een samenleving waarin jongeren zich vrijwillig kunnen inzetten voor een ander, nieuwe mensen ontmoeten, van invloed zijn en optimale kansen krijgen om hun talenten te ontdekken en ontwikkelen (TK 2020/2021b: 1).

Hoewel in de geanalyseerde MDT-beleidsteksten de term kansengelijkheid niet valt, is dit wel een belangrijke context voor MDT, gegeven het feit dat MDT in het coalitieakkoord 2021-2025 onder het kopje 'bestaanszekerheid en kansengelijkheid' en het subthema 'onderwijs en ontwikkeling' wordt geschaard: 'We investeren structureel € 1 miljard per jaar voor het vergroten van de kansengelijkheid, inclusief de maatschappelijke diensttijd' (VVD et al. 2021: 20). Ook in andere kamerstukken (waaronder een onderzoeksrapport) wordt genoemd dat MDT de kansengelijkheid van jongeren zou moeten bevorderen (TK 2020/2021a). Het is belangrijk om te benadrukken dat de term kansengelijkheid multi-interpretabel is, en dat men niet altijd even duidelijk is over welke interpretatie binnen die specifieke context wordt gebruikt (Elffers 2022, zie kader 4.1). Iedere interpretatie heeft dan ook een andere uitkomst. Hoewel werken aan kansengelijkheid over het algemeen positief wordt ontvangen, is het belangrijk dat beleidsmakers en politici uitspreken hoe zij de term interpreteren en wat de verwachtingen op het gebied van beleidsuitkomsten zijn. De definitie die wordt gehandhaafd heeft namelijk consequenties voor de manier waarop streven naar kansengelijkheid in de praktijk wordt vormgegeven (Elffers 2022).

De connectie tussen het ontwikkelen van talenten, kansen krijgen en de bredere context van kansengelijkheid toont een onderliggend verband van meritocratische ideeën: een samenleving waarin de sociaal-economische positie van burgers wordt bepaald op basis van verdiensten (talenten), in plaats van afkomst of andere 'toevallige' achtergrondkenmerken (waaronder gender, leeftijd, huidskleur, enz.). Het streven naar een dergelijke samenleving kunnen we ook omschrijven als een 'gelijkheidsamenleving' (Kooijmans 2019). De term meritocratie is bedacht door socioloog Michael Young (1958) en is ook uitgewerkt in de Nederlandse context, onder andere door Tsjalling Swierstra en Evelien Tonkens (2008). Zij beargumenteren dat hoewel in Nederland er (nog) geen sprake is van een meritocratie, er wel degelijk een sprake is van een 'meritocratische ideaal'. Zij stellen dat voor een meritocratie aan twee voorwaarden moet zijn voldaan: 'Enerzijds mag alleen verdienste tellen voor iemands maatschappelijke positie. Omgekeerd moet het voor iedereen gelijk mogelijk zijn zich door zijn verdiensten van anderen te onderscheiden' (Swierstra en Tonkens 2008: 12).

Vanuit het perspectief van het meritocratisch ideaal is het dan ook niet verwonderlijk dat het discours van talentontwikkeling en dat van kansengelijkheid vaak hand in hand gaan zoals bij MDT. Het meritocratische ideaal uit zich onder andere in een toename van overheidsinterventie op de opvoeding van kinderen met een achterstand (Swierstra en Tonkens 2008: 14). Hoewel in mindere mate is het meritocratische ideaal, net als 'kansengelijkheid', multi-interpretabel. In die ruimte voor interpretatie verbindt het politici van verschillende politieke achtergronden: liberalen zetten zich bijvoorbeeld in op de vrije ontplooiing van het individu, sociaaldemocraten leggen van de nadruk op gelijke kansen ondanks achtergronds- en persoonskenmerken. Daarmee vinden zij elkaar in dit pleidooi voor gelijke kansen, hoewel met andere verwachtingen ten aanzien van aangrijpingspunt en uitkomsten (Swierstra en Tonkens 2008).

In Nederland werd het onderwijs lange tijd gezien als 'de grote gelijkmaker'. Tegenwoordig is er meer aandacht voor de rol die het onderwijs – en met name het steeds sterker gesegregeerd onderwijssysteem – heeft in het in stand houden en vergroten van kansenongelijkheid (Elffers 2022; Vogels et al. 2021). Onduidelijk is hoe de relatie tussen het onderwijs en MDT op dit gebied wordt gezien: de overheveling van MDT naar het ministerie van OCW doet vermoeden dat een nauwere verbinding tussen MDT en onderwijs moet komen. Tegelijk is nog onduidelijk hoe MDT binnen het onderwijs moet worden geïntegreerd. Daarnaast is ook niet duidelijk in hoeverre de MDT een oplossing moet bieden voor

problemen omtrent kansengelijkheid die binnen het onderwijs bestaan.

Op het gebied van kansengelijkheid sluit de MDT zich aan bij de Gelijke Kansen Alliantie (GKA). Daarmee is het geplaatst binnen een bredere inspanning richting de vergroting van kansengelijkheid:

Nu MDT de fase ingaat van opschaling, is het belangrijk om dit te blijven monitoren en de samenwerking met de Gelijke Kansen Alliantie verder te versterken om met MDT bij te dragen aan het bevorderen van gelijke kansen van jongeren. Binnen de Gelijke Kansen Alliantie wordt samen met gemeenten, scholen en maatschappelijke organisaties gewerkt aan het bevorderen van gelijke kansen. MDT-trajecten zijn daarbij een waardevol initiatief. Met MDT wil ik bijdragen aan een inclusieve samenleving (TK 2019/2020a: 6).

Tegelijk wordt er niet gespecificeerd hoe er invulling zal worden gegeven aan de samenwerking met de GKA. De GKA is een initiatief van het ministerie van OCW. Ook hier wordt de connectie tussen talentontwikkeling en kansengelijkheid gemaakt. Zo publiceerde de GKA 'De 151 van de GKA: Index van interventies voor gelijke kansen'. Het verbeteren van de kansengelijkheid wordt hierin geformuleerd als het tegengaan van 'talentverspilling': 'De Gelijke Kansen Alliantie [...] wil talentverspilling bij kinderen én jongeren verminderen of beter nog voorkomen' (GKA 2021: 2). Om te voorkomen dat talent verloren gaat is het volgens deze logica essentieel om jongeren/leerlingen gelijke kansen te geven.

Welke rol speelt talentontwikkeling hierin dan precies? Persoonlijke ontwikkeling en talentontwikkeling wordt binnen het discours van de GKA en MDT gepositioneerd als een vereiste voor het bewerkstelligen van kansengelijkheid: er is sprake van kansengelijkheid wanneer ieder kind/jongere de ruimte en mogelijkheden heeft om hun talenten te ontwikkelen. Daarmee sluit deze benadering van kansengelijkheid aan bij de tweede benadering zoals omschreven door Elffers (2022, zie kader 4.1 in deze paragraaf), waarin de focus ligt op het bevorderen van kansen en mogelijkheden voor kinderen om zichzelf te ontwikkelen en hun talenten te leren kennen. 'Talentverspilling' zoals wordt genoemd door de GKA, wordt vooral negatief gezien vanuit het perspectief van de arbeidsmarkt en potentiële werkgevers: de kans is dat we toekomstige werknemers mislopen wanneer niet ieder kind volledig de ruimte en mogelijkheden krijgt aangeboden om talenten te ontwikkelen. Daaruit blijkt dus ook een duidelijk economisch investeringsargument. Blijkende uit het coalitieakkoord, maakt volgens het kabinet de MDT deel uit van deze aanpak (VVD et al. 2021). De slogan van MDT – 'de ontdekkingsreis naar de beste versie van jezelf' – sluit dan ook sterk aan bij deze (nieuwe) focus op talentontwikkeling en wijst daarnaast ook op een bredere (neoliberale) visie op de maakbaarheid van het zelf, zoals uitgebreider beschreven wordt in hoofdstuk 6.

Terugkerend naar de veranderingen in MDT-beleid ten opzichte van de MaS, lijkt binnen de beleidsdocumenten van MDT het maatschappelijk belang meer in dienst te staan van de persoonlijke ontwikkeling. Zo wordt er bijvoorbeeld binnen het beleidskader ook gesproken van jongeren die 'een steuntje in de rug' nodig hebben en 'gezien willen worden in hun talenten' (TK 2019/2020c: 5). Tegelijkertijd zegt dit dus ook iets over de schoolomgeving, waarvan wordt verondersteld dat talenten misschien niet altijd even goed worden benut of gezien. Dezelfde aannames zijn ook terug te vinden in de discussie rondom het belonen van jongeren in de vorm van een certificaat voor het voltooien van hun MDT: voor wie is deze beloning en wat is het doel van deze beloning?

4.3.3 Het MDT-certificaat: belonen voor wie?

In de kamerbrief van juli 2020 schreef staatssecretaris Blokhuis over het ontwikkelen van een landelijk MDT-certificaat (TK 2019/2020a). De verwachtingen die aan een dergelijk certificaat worden gehangen reflecteren ook op de doelstellingen van MDT. De functie die dit certificaat moet dienen, zowel richting jongeren maar ook richting potentiële werkgevers, geeft dan ook verder inzicht in de doelstellingen van MDT. Opvallend is dat in de brief van juli 2020 enkel wordt gefocust op de wensen van werkgevers:

Belangrijk daarbij is dat een certificaat door jongeren en door de organisaties pas echt gewaardeerd wordt als het een landelijk certificaat is dat erkend wordt door werkgevers. Op die manier kan het certificaat dienen als een symbool voor erkenning van de ontwikkelde vaardigheden en kennis. Daarbij is het van belang dat de kennis en vaardigheden gewaardeerd worden op een manier die werkgevers herkennen en die aansluit bij de bestaande structuur van het in de praktijk waarderen van kennis en vaardigheden (TK 2019/2020a: 18).

Hierin valt dus wederom het onderlinge verschil tussen de MaS en MDT te herkennen: waar de MaS nadrukkelijk niet een beroepsstage mocht zijn, kan MDT wel gericht zijn op het voorbereiden van jongeren op de arbeidsmarkt. Het certificaat moest zich dan ook richten op de belangen van werkgevers:

Het landelijke certificaat zal zich in eerste instantie richten op algemene werknemer gerelateerde vaardigheden; vaardigheden die te maken hebben met het algemeen functioneren op de werkplek. Denk aan vaardigheden als 'op tijd komen', 'omgaan met collega's en leidinggevende' en 'omgaan met opdrachten'. De keuze voor een certificaat gericht op werknemer gerelateerde vaardigheden sluit aan bij de wens van werkgevers die deze vaardigheden veelal onvoldoende aanwezig vinden bij een groot aantal jongeren in alle leeftijdscategorieën en alle opleidingsniveaus (TK 2019/2020a: 18).

Het gaat hier dus om algemene vaardigheden die het functioneren als werknemer zouden betreffen, waarvan werkgevers zouden veronderstellen dat deze bij grote groepen jongeren te weinig zijn ontwikkeld. Er wordt hier niet benoemd of de conclusie is dat dergelijke vaardigheden onvoldoende op school of tijdens de studie worden bijgebracht. Ook ontstaat er een spanning tussen het waarderen van algemene functioneringsvaardigheden en persoonlijke ontwikkeling/talentontwikkeling. In de manier waarop het doel van het MDT-certificaat in de kamerbrief wordt geformuleerd lijkt er minder ruimte voor het waarderen van talenten die misschien minder direct professioneel toepasbaar zijn en persoonlijke groei, terwijl dit wel primaire doelstellingen voor MDT zijn. Daarmee reflecteert het landelijke MDT-certificaat niet helemaal de doelstellingen van MDT: het biedt weinig inzicht in de persoonlijke ontwikkelingen die jongeren hebben doorgemaakt en de mate waarin zij betrokkenheid met de ander en de samenleving hebben getoond, omdat arbeidsmarktgerichte vaardigheden de boventoon voeren.

In de kamerbrief van september 2021 (TK 2021/2022) is het plan rondom het MDT-certificaat nog iets verder uitgewerkt. Ook wordt er een nieuwe pilot genoemd gericht op het ontwikkelen van zogenaemde 'werkskills':

De jongeren kunnen bij hun MDT-certificaat badges verdienen voor een tiental Werkskills. Werkskills zijn vaardigheden die je nodig hebt om goed te kunnen functioneren in je werk. Denk aan verantwoordelijkheid nemen, afspraken nakomen en betrouwbaar zijn. Werkgevers stellen inzicht in deze vaardigheden zeer op prijs (TK 2021/2022: 6).

Voor het opstellen van deze werkskills zal worden overlegd met stakeholders. De focus op de werkgevers/de arbeidsmarkt zet zich hier dus voort: 'Het is belangrijk voor hun eigenwaarde en tevens belangrijk voor mogelijke vervolgopleidingen en/of stagemogelijkheden én voor hun kansen op de arbeidsmarkt' (TK 2021/2022: 7).

Problematisch is dat hier wordt verondersteld dat de persoonlijke groei en ontwikkeling van jongeren wordt gemeten aan de hand van de wensen van werkgevers: sommige jongeren kampen misschien met behoeften, beperkingen of hindernissen die maken dat het maximaal haalbare doel van meedoen aan MDT, niet het vergroten van hun arbeidsmarktkansen is, maar het voltooien van het MDT-traject op zich. Dat kan voor jongeren die kampen met complexe problemen of uitval een ware overwinning zijn. Voor anderen is de ontwikkeling van basale en algemene competenties voor de arbeidsmarkt dan weer geen uitdaging die een certificaat verdient. Jongeren beginnen niet met een gelijke startpositie aan MDT en beloning zou daarbij dus passend moeten zijn. Ook beperkt strikte competentiegerichtheid de potentie van talentontwikkeling (Kooijmans 2019).

Dat zien we ook terug in de wensen van jongeren ten aanzien van de opbrengt van en beloning voor deelname aan MDT. Uit het onderzoek van Significant Public et al. (2020) in opdracht van het ministerie

van VWS, *Een ontdekkingsreis naar de beste versie van MDT*, blijkt dat jongeren vooral een combinatie van beloningen waarderen. Het gaat dan om een combinatie van een beloning in geld of natura met een diploma of certificaat. Een beloning van enkel een certificaat scoort lager. Tegelijkertijd is opvallend dat de beloning geen groot effect heeft op hoe MDT als geheel wordt beoordeeld door jongeren. Jongeren hechten vooral waarde aan de mate waarin zij erkenning en waardering ervaren. Enkel een certificaat zegt dan ook niet veel: 'maar het expliciet benoemen van de toegevoegde waarde van de jongere in het bijzijn van het netwerk van de jongere, *peers* of toonaangevende personen als lokale bestuursleden, experts op specifieke thema's en regionale of landelijke rolmodellen wordt door vrijwel alle jongeren gewaardeerd' (Significant Public et al. 2020: 37).

Daarmee raakt de discussie over beloning en het MDT-certificaat dan ook aan een dieper potentieel gevaar, dat vooral zit in de verwachtingen die ontstaan van beleidsmaatregelen als MDT. MDT speelt zich af in een wereld van constante veranderingen waarin de maakbaarheid van het leven en de invloed van keuzes constant worden benadrukt, waarin jongeren worden geacht te kunnen kiezen tussen een groeiend aantal aan opleidingen en loopbanen. Keuzes zijn omvangrijker en onoverzichtelijker geworden (Schoemaker et al. 2019). Tegelijkertijd ervaren veel jongeren schoolstress (Boer et al. 2022), is het onderwijs sterk competentiegericht en is er veel aandacht voor kennisproductie, leeruitkomsten en leerrendement (Kooijmans 2019).

Op basis van onderzoek weten we ook dat positieve identiteitsvorming en het opdoen van positieve ervaringen basisvoorwaarden zijn voor het ontwikkelen van talenten: 'Positieve emoties zijn een voorwaarde om te kunnen aspireren' (Kooijmans 2019: 27). Zoals de hierop volgende hoofdstukken laten zien, biedt MDT jongeren een setting waarin ze deze positieve ervaringen kunnen opdoen, waar de nadruk niet per definitie ligt op presteren en excelleren, maar (ook) op persoonlijke ontwikkeling en het welzijn in heden in plaats van de toekomst. De vraag kan dan gesteld worden in hoeverre werkskills en het landelijke MDT-certificaat een toevoeging bieden aan de werkzame elementen van MDT, en in hoeverre zij schuren met de doelstellingen van MDT.

4.4 Conclusie: de stille ideologie van MDT

Participatie wordt binnen MDT breed ingevuld: jongeren participeren aan de beleidsvorming, participeren door middel van talentontwikkeling, participeren als ontmoeting en participeren als bijdrage aan de maatschappij. Bij de MaS werd participatie nog beperkt tot de hiervoor genoemde laatste twee vormen van participatie, bij de MDT komt daar beleidsvorming en talentontwikkeling bij.

Uit de discoursanalyse van de MDT-beleidsteksten blijkt een focus op persoonlijke ontwikkeling en talentontwikkeling, waarbij het persoonlijke ook deels ten dienste staat van het maatschappelijke: op maatschappelijk vlak moeten jongeren zich ontwikkelen tot actieve en participerende burgers die betrokken zijn bij een breed scala aan sociaal-maatschappelijke kwesties (zoals: sociale cohesie, integratie en eenzaamheid onder ouderen). Tegelijkertijd zien we echter ook een intredende overheid die door middel van jeugdparticipatiebeleid interventies opzet om de kansengelijkheid van jongeren te verbeteren, en ligt de focus binnen MDT hiervoor op het bieden van kansen en mogelijkheden voor jongeren om hun talenten te ontdekken en te ontwikkelen. Daaruit blijkt een meritocratisch ideaal, waarbinnen de sociaal-economische positie die jongeren later kunnen innemen maakbaar is: niet afhankelijk van achtergrondkenmerken, maar van verdiensten en al dan niet ontwikkelde talenten.

Het is dan ook deze combinatie tussen maakbaarheid enerzijds – de focus op talentontwikkeling en kansengelijkheid – en verantwoordelijkheid anderzijds – iets doen voor een ander, betrokken zijn bij maatschappelijke problemen – die kenmerkend zijn voor MDT. We constateren echter ook dat er nog onduidelijkheid is over wat talentontwikkeling en kansengelijkheid precies inhouden, en welke rol en verantwoordelijkheid de overheid hier wil innemen. Voor het beoordelen van beleidsuitkomsten is duidelijkheid over de definities van dergelijke begrippen echter wel van belang, aangezien verschillende definities van bijvoorbeeld kansengelijkheid consequenties hebben voor de manier waarop dit in de praktijk wordt vormgegeven.

Voor de MaS en MDT geldt participatie als doel én middel als rode draad. Jongeren worden geacht hun verantwoordelijkheid te nemen en een bijdrage te leveren aan de maatschappij en maatschappelijke problemen. In dit hoofdstuk is beschreven hoe deze observatie ook aansluit bij bevindingen in literatuur naar participatiebeleid. Opvallend is wel dat juist jongerenparticipatiebeleid inzicht geeft in de manier waarop burgerschap geconstrueerd wordt, wat wordt verwacht van jongeren als toekomstige burgers in een pluriforme en veranderende samenleving. Hier is in beperkte mate sprake van een stille ideologie: burgerschap wordt gedefinieerd als het nemen van verantwoordelijkheid als individu, voor de oplossing van maatschappelijke problemen. Beduidend minder ruimte is er voor andere vormen van politiek geëngageerd burgerschap.

We kunnen de stille ideologie van MDT, aan de hand van Van Montfort et al. (2012) en op basis van de discoursanalyse van de beleidsstukken, dan ook definiëren als de stille ideologie van de verantwoordelijke burger: jongeren ontwikkelen zichzelf als verantwoordelijke en maakbare burgers die een bijdrage leveren aan brede maatschappelijke problemen. Deze stille ideologie sluit zich aan bij een breder geobserveerde verschuiving omtrent verantwoordelijkheid en veranderingen in de verzorgingsstaat, waarin de overheid inzet op het bevorderen van de mate waarin burgers zelf verantwoordelijkheid nemen om maatschappelijke problemen op te lossen. Een dergelijke vorm van besturen verlegt verantwoordelijkheid van de overheid naar burgers. Dit wil niet zeggen dat burgers per se individueel verantwoordelijk worden gehouden, maar wel dat ze onderdeel zijn van een breder geheel van zogenoemde *'shared responsibility'* voor de 'publieke zaak' (Peeters 2013: 587). Hierin is een speciale rol weggelegd voor jongeren en jeugdbeleid: jongeren (en kinderen) worden gezien als een groep waar preventie van risico de meeste impact kan maken, en die nog het meest beïnvloedbaar zijn. Deze verschuivingen in verantwoordelijkheid en de zoals hiervoor omschreven brede invulling van participatie als doel en middel komen ook in het volgende hoofdstuk aan bod aan de hand van observaties uit het veld.

5 MDT-beleid, participatief beleid

Henrike Hoogenraad

5.1 Inleiding

MDT-beleid is jongerenparticipatiebeleid waarbij zowel politieke en maatschappelijke participatie doelen zijn. Dit houdt in dat jongerenparticipatie het doel is van het beleid en tevens dat jongeren deel maken van het tot stand komen en het uitvoeren van beleid. Tegelijkertijd is MDT-beleid ook participatief in de zin dat het met andere belangengroepen wordt ontwikkeld. In hoofdstuk 3 van dit rapport werd jongerenparticipatiebeleid al aan een reflectie onderworpen. Dit hoofdstuk liet twee dingen zien. Ten eerste, dat jongeren in toenemende mate inspraak hebben als het gaat om beleid dat hen aangaat, maar dat critici scherp blijven als het gaat om de mate van deze inspraak. Daarnaast bleek dat politieke participatie vaak als ontwikkelingskans gezien wordt in plaats van een democratisch recht. Ten tweede lijkt jongerenparticipatiebeleid voornamelijk om maatschappelijke participatie te gaan waarbij maatschappelijke participatie ingezet wordt als pedagogiek en in een context waarin jongeren als potentieel probleem gezien worden – in het bijzonder gemarginaliseerde jeugdigen – en als een middel om antwoord te bieden aan (andere) sociale problemen. In hoofdstuk 4 zagen we dat MDT-beleid participatief beleid beoogt te zijn door middel van jongerenbeleidsinspraak. Daardoor rees de vraag in hoeverre jongeren betrokken worden bij de ontwikkeling van MDT-beleid en of er – zoals voorspeld in de literatuur – ook sprake is van (de)politisering van jongerenparticipatie binnen de MDT-context. Op basis van gesprekken met ontwikkelaars en uitvoerders (inclusief jongeren) van MDT-beleid wordt in dit hoofdstuk dieper ingegaan op de inhoud en doelen van MDT-beleid, met een specifieke focus op politieke participatie (inspraak) binnen de context van MDT-beleid. Het gaat hier om jongereninspraak, maar ook hoe de stem van jongeren zich verhoudt tot die van anderen die aan de MDT-onderhandelingstafel plaatsnemen. Daarnaast zijn we in dit hoofdstuk geïnteresseerd in de manier waarop over jongeren, hun wensen en hun behoeften gesproken wordt door de aanbieders van MDT-beleid. Het gaat hier om MDT-beleidsmakers, maar ook de uitvoerders van beleid.

Dit hoofdstuk is het eerste van een reeks hoofdstukken dat gebaseerd is op etnografisch onderzoek. Waar de volgende hoofdstukken voornamelijk gebaseerd zijn op onderzoek met jongeren die zelf meedoen aan MDT, is dit hoofdstuk gebaseerd op interviews en informele gesprekken met verschillende MDT-betrokkenen die zich bevinden op verschillende niveaus met betrekking tot beleid: van beleidsmedewerkers vanuit verschillende lagen van het landelijk programma MDT, de vrijwilligerscontext, jongerenorganisaties, onderzoekers, en MDT-programma coördinatoren en -uitvoerders zelf. Kortom, dit hoofdstuk focust op anderen die, naast deelnemende jongeren, te maken hebben met MDT in hun dagelijks leven: zij die werken aan en met MDT.

Dit hoofdstuk begint met een korte uiteenzetting van de praktijk van participatief beleid ontwikkelen. Vervolgens illustreert dit hoofdstuk participatief MDT-beleid door participatie op te splitsen op verschillende niveaus. Allereerst zal worden ingegaan op participatie tijdens het opstellen van MDT-beleid, om vervolgens te illustreren hoe participatie vorm krijgt tijdens de uitvoering van MDT-beleid. Hierna wordt besproken hoe MDT-beleidsmakers en -uitvoerders het succes van MDT bezien als het gaat om de individuele participatie van jongeren zelf. Dan volgt een korte discussie waarin de onderzoeksresultaten teruggekoppeld worden aan literatuur omtrent participatief beleid. De conclusie van dit hoofdstuk reflecteert op MDT-beleid als participatief beleid.

5.2 Participatief beleid

Het maken van beleid is in toenemende mate een maatschappelijk proces waarbij burgers en stakeholders (diegenen met specifieke kennis en interesse over het beleidsonderwerp, dit kunnen ook maatschappelijke organisaties of anderen belangengroepen zijn) betrokken worden (Blijleven en Kooiker 2022; Lucio en Papadakis 2008; Michels en De Graaf 2010). In plaats van een hiërarchische benadering van besturen wordt steeds vaker gebruikgemaakt van een horizontale manier van besturen, in samenspraak met burgers en stakeholders: zij die in hun dagelijks leven te maken krijgen met het beleid. Er bestaan verschillende redenen voor het betrekken van burgers. Ervoor willen zorgen dat beleid daadwerkelijk aansluit bij de behoeften van mensen in de praktijk is één reden, maar ook het mitigeren van risico's, het gezamenlijk dragen van verantwoordelijkheden en het creëren van draagvlak voor beleid, zijn redenen om burgers te betrekken bij het maken van beleid (Papadopoulos en Warin 2007: 446). Daarnaast kan een participatieve insteek als het gaat om het maken en uitvoeren van beleid ook bijdragen aan een positieve ervaring van democratie. Als burgers bijdragen aan beleid zullen ze zich niet alleen meer betrokken en verantwoordelijk voelen, het vergroot ook maatschappelijke participatie van burgers, moedigt burgers aan om te leren omgaan met en het respecteren van verschillende meningen en het draagt bij aan de legitimiteit van beleid (Michels en De Graaf 2010: 477). Dankzij de participatieve insteek kan in theorie beleid gevormd worden met inbreng van burgers en publieke en maatschappelijke spelers, die op basis van dialoog en discussie overeenstemming bereiken over de inhoud en uitvoering van beleid dat dienend is voor zoveel mogelijk betrokkenen (Lucio en Papadakis 2008: 1).

De theorie komt niet altijd overeen met de praktijk van participatief beleid. Literatuur betreffende participatief beleid laat ten eerste zien dat de mate van beleidsparticipatie varieert van een zeer milde versie van participatie, middels bijvoorbeeld inspraak van burgers op informatieavonden en het houden van oriënterende enquêtes, tot het actief betrekken van burgers en/of stakeholders bij de verschillende fases van beleidsvorming middels betrokken overleg (Van Dooren 2012; Michels en De Graaf 2010; Papadopoulos en Warin 2007). Om de mate van betrokkenheid te omschrijven of typeren wordt met regelmaat een participatieladder gebruikt, zoals de participatieladder ontworpen door Arnstein (1969) (zie hoofdstuk 4), of de jeugdparticipatieladder opgetekend door Hart (1992) (zie hoofdstuk 3). Het kan gesteld worden dat hoe groter de mate van overleg en consultatie, des te groter het participatieve karakter van beleid. Echter, zij die betrokken zijn bij het opstellen van beleid zijn niet altijd representatief voor diegenen die in hun dagelijks leven te maken krijgen met het beleid. Hierom worden niet per definitie eenieders belangen behartigd rond de onderhandelingstafel. Daarnaast is het in de praktijk ook lastig om alle burgers en/of stakeholders tevreden te stellen met het uiteindelijke beleid, en kan er dus gesteld worden dat hier winnaars en verliezers zijn (Michels en De Graaf 2010).

Tevens is het van belang dat burgers en/of stakeholders ruim in hun kennis en tijd zitten. Participeren in het beleidsproces behoeft ruime kennis van de beleidscontext, tijd, en vraagt ook het vermogen om te communiceren en onderhandelen op manieren die toepasbaar zijn in de verschillende fases van het beleidsproces. Hiervoor is ook onderhandelingsruimte nodig, die niet altijd gegeven wordt door de achterban van stakeholders. Dit laatste geldt ook voor beleidsmakers, die zelf te maken hebben met politieke restricties (Verbij et al. 2000). Ook blijkt dat de visie van maatschappelijke stakeholders op de kern van het beleidsprobleem soms te weinig afwijkt van die van beleid en politiek om een aanvullend en vooral alternatief perspectief te kunnen bieden (Lucio en Papadakis 2008: 2). Wat hiermee bedoeld wordt is dat maatschappelijke stakeholders zich vaak berusten op dezelfde kennis over het beleidsprobleem als de overheid. De groepen (burgers) die wel andere kennis bezitten, vanuit hun ervaring met het specifieke beleidsprobleem in de praktijk, zitten dan weer niet altijd aan tafel. Tegelijkertijd is de ruimte om te handelen vanuit de overheid niet alleen gelimiteerd door landelijke politieke overwegingen en de goedkeuring van de achterban, maar staat deze ook in verbinding met de internationale macro-economische context, wat beleidsmogelijkheden beperkt (Lucio en Papadakis 2008: 2).¹⁹

¹⁹ Nederlands beleid ontwikkelt zich niet in een vacuüm. Bijvoorbeeld, de aandacht die de VN schonk aan de rechten van het kind hadden invloed op politieke en beleidsbeslissingen omtrent jeugdparticipatie, en Europese doelen wat betreft ondernemerschapsonderwijs beïnvloedden politieke perspectieven op scholieren en studenten (zie hoofdstuk 6).

Hoofdstuk 4 liet zien dat MDT-beleid op papier een participatieve insteek heeft dankzij de inspraak van jongeren. In hoofdstuk 3 is besproken dat jongerenparticipatiebeleid in de praktijk vaak niet zo politiek participatief is als op papier gesteld wordt, en de informatie hiervoor geeft inzicht in de complexiteit van participatief beleid maken. MDT-betrokkenen (vanuit beleid, het maatschappelijk middenveld, en het jongerenperspectief) gaven ook aan dat het *doen* van jongerenparticipatiebeleid inderdaad niet altijd makkelijk is en niet voor allen altijd de gewenste uitkomsten biedt. Tegelijkertijd bleken MDT-betrokkenen vanuit hun verschillende posities zich in te spannen om MDT-beleid daadwerkelijk participatief te maken.

5.3 MDT: participatie op beleidsniveau

De participatieve insteek van MDT werd op de volgende wijze uiteengezet door respondenten die betrokken waren bij het ontwikkelen van MDT-beleid.²⁰ In de discussie die volgt wordt deze optekening van MDT geanalyseerd.

5.3.1 MDT als compromis

MDT, zo stelden verscheidene respondenten, komt uit de mensvisie en koker van de politieke partij het CDA. Deze sociaalchristelijke gedachtegang heeft als visie en doel jongeren meer te betrekken bij de samenleving. De gerelateerde behoefte om jongeren te resocialiseren en het idee dat de overheid kan of zelfs moet ingrijpen om (sommige) jongeren om te vormen tot 'goede burgers' is overigens van alle tijden, volgens respondenten. Voorheen gebeurde dit bijvoorbeeld door middel van de militaire dienstplicht, en ook de maatschappelijke stage. Het kabinet-Balkenende II zette in op de maatschappelijke stage, maar door dit verplichte programma werd twee jaar later op landelijk niveau een streep gezet vanwege de hoge kosten. Toch bleef binnen de politiek de behoefte om jongeren meer te betrekken bij de samenleving, met name door ze kennis te laten maken met, en te enthousiasmeren voor vrijwilligerswerk. Immers, de samenleving is aan het vergrijzen, er is nood aan vrijwilligers en jongeren zouden minder deelnemen aan vrijwilligerswerk. Het CDA stelde vervolgens een 'maatschappelijke dienstplicht' voor, om alle jongeren een extra manier van ontwikkeling aan te bieden en voor de samenleving aan het werk te zetten. Echter, D66 en VVD zagen geen heil in dit voorstel. Uiteindelijk ontstond een compromis: de maatschappelijke dienstdienst, met nog steeds het doel om jongeren meer te betrekken bij de samenleving, maar met meer vrijheid en keuzes voor jongeren zelf.

MDT stond vermeld in het regeerakkoord van 2017, maar omdat het programma ontstaan is vanuit een compromis tussen de regerende partijen, lag de inhoud van het beleid nog open. Het idee was dat jongeren meer betrokken zouden worden bij de samenleving, en daar was nu een budget voor, maar hoe dat precies vormgegeven zou moeten worden, dat was nog niet duidelijk. MDT werd geplaatst onder de ministeries van VWS, SZW en OCW. Omdat OCW niet lang geleden niet geheel positieve ervaringen had opgedaan met de maatschappelijke stage, en door het enthousiasme van de toenmalige VWS-secretaris-generaal en, zo stelden verschillende respondenten, werd MDT initieel ondergebracht bij VWS.

Het idee dat jongeren meer betrokken moeten worden bij de maatschappij en iets terug zouden moeten doen, is een kwetsbare aanname, stelden beleidmakers en andere respondenten die betrokken waren bij de beleidsontwikkeling. Het zou volgens hen suggereren dat jongeren niks of niet voldoende bijdragen, en dat zij daarom geen 'goede burgers' zouden zijn. Dit is een observatie die ook terugkomt in literatuur (zie hoofdstuk 3). Een beleidsprogramma dat zich inzet voor meer participatie onder jongeren maar met zo'n perspectief op jongeren zou, zo stelden deze respondenten, potentieel de reeds bestaande participatie onder jongeren minimaliseren of over het hoofd zien, jongeren betuttelen, en top-downbeleid

²⁰ Deze beleidsreconstructie is gebaseerd op de interviews en informele gesprekken met MDT-betrokkenen, en is dus niet gebaseerd op officiële documenten betreffende MDT. Zodoende kan deze beleidsreconstructie afwijken van officiële documentatie. De waarde van deze mondelinge beleidsreconstructie zit hem in de overlap in de reconstructies en ervaringen van de verschillende betrokkenen, en de gedeelde inzichten als het gaat om het praktisch uitvoeren van MDT en visies op jongeren en jongerenparticipatie. We specificeren zoveel mogelijk als het gaat om de positie en functie van de respondenten. Tegelijkertijd verkiezen wij de anonimiteit van respondenten boven het geven van functiedetails.

implementeren dat niet past bij de dagdagelijkse realiteit van jongeren. Respondenten stelden dat leidinggevend binnen VWS positieve ervaringen hadden opgedaan met participatief beleid en eigenaarschap door jongeren, alsmede minder positieve ervaringen met top-downbeleid, en daarom het idee hadden het ontwikkelen van MDT-beleid participatief in te steken. Ook het nieuw opgezet landelijk programma MDT was zich bewust van de genoemde risico's en stond open voor participatief MDT-beleid. Door samen met jongeren zelf, en het maatschappelijk middenveld aan de slag te gaan, is een volgens vrijwel alle respondenten dynamisch programma ontstaan.

5.3.2 Belangen rond de onderhandelingstafel

Participatief beleid betekent in de context van MDT ook dat het grotere aantal en meer diverse stemhebbenden ervoor zorgt dat het daadwerkelijke besluitvormingsproces een lastige is en dat consensus niet altijd even gemakkelijk te bereiken is. Verschillende groepen die samen aan de gesprekstafel zitten kunnen verschillende middelen en doelen voor ogen hebben. Participatie op beleidsniveau betekent veel overleg, het maken van afwegingen en concessies. Zulke onderhandelingen worden beïnvloed door de overtuigingen en de achterban van de MDT-betrokkenen aan tafel. Zo schippert het landelijk programma (onder andere) tussen visies van de politiek, jongeren en het vrijwilligersveld.²¹

In samenwerking met het MDT-jongerenpanel en het vrijwilligersveld is het landelijk programma MDT vorm gaan geven aan het beleid. Wensen en belangen van de specifieke groepen en beleidsidealen moesten worden samengebracht. Kansengelijkheid, talentontwikkeling, sociale cohesie, iets doen voor en integratie in de samenleving werden de belangrijkste thema's. Waar jongeren de nadruk legden op talentontwikkeling – want MDT zou zeker wel iets mogen opleveren voor individuele jongeren zelf – lag voor het vrijwilligerswerk het zwaartepunt bij het integreren van MDT in het (reeds bestaande) vrijwilligersveld en de kennismaking met het collectief van de samenleving. Door middel van samenwerking, discussie en overleg is de MDT-waardendriehoek ontstaan: het ontwikkelen van talenten, ontmoeten van de ander, en iets doen voor een ander of de samenleving.

Het MDT-jongerenpanel en het vrijwilligersveld behartigen verschillende belangen: die van jongeren en die van het netwerk van vrijwilligerscentrales. Dit betekent overigens niet dat deze belangen altijd haaks op elkaar staan – vaak ook sluiten zij aan en is er overeenstemming. Beide betrokken partijen vertegenwoordigen niet alle jongeren en vrijwilligers spreken. Ook kan het zijn dat doelen en visies hetzelfde zijn, maar dat er over de uitvoering van het beleid en het gebruik van middelen geen concordantie is. Zo lijkt het dat alle partijen het eens zijn over het belang van een betere verbinding tussen jongeren en de maatschappij, maar blijkt dat de vormgeving in de praktijk een puzzel vormt.

Het jongerenpanel

Het MDT-jongerenpanel maakt officieel onderdeel uit van de NJR, maar kan gezien worden als onderdeel van het landelijk programma MDT, omdat het panel actief betrokken is bij MDT-beleid. Het jongerenpanel heeft verantwoordelijkheden op verschillende vlakken. Zo adviseert het panel onder andere MDT-projecten en consortia, is het betrokken bij subsidieverstrekkings, bezoekt het panel MDT-projecten voor het MDT-prooflabel, denkt het mee over MDT-onderzoek, en heeft het panel input als het gaat om besluitvorming. 'Als ze jongerenparticipatie willen, dan kunnen ze die krijgen' stelde een van de jongeren tijdens de focusgroep die de SCP-onderzoeker organiseerde met 3 van de 25 leden van het jongerenpanel, doelend op het MDT-uitgangspunt, maar ook op de kracht en energie van het jongerenpanel. De jongeren waren overigens zeer te spreken over de mate van invloed die ze hebben, en hoezeer ze betrokken worden bij MDT. Ze gaven aan het gevoel te hebben op gelijke voet te staan met de volwassenen binnen de MDT-beleidscontext, en dat er goed naar ze geluisterd wordt.

Voor het MDT-jongerenpanel is de waarde 'talentontwikkeling' erg belangrijk, maar voor hen staat deze waarde in continue verbinding met deelname aan de maatschappij en het ontmoeten van de ander. Bij MDT-projecten, zo werd er gesteld, kunnen jongeren zichzelf ontwikkelen, en tegelijkertijd helemaal

²¹ Met het vrijwilligersveld bedoelen we de vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties die (onder andere) als doel hebben vrijwilligerswerk te populariseren en die MDT-beleid mee hielpen te ontwikkelen.

zichzelf zijn. De vrijwillige bijdrage aan de samenleving kan op een leuke en interessante manier, die aansluit bij de wensen van jongeren. Zo hebben jongeren veel inspraak in wat ze zullen gaan doen tijdens hun MDT-tijd, en hebben projecten een duidelijk begin en einde, in tegenstelling tot regulier vrijwilligerswerk. Dat is een van de aspecten van traditioneel vrijwilligerswerk dat niet goed meer past bij de wensen van jongeren (zie ook Hustinx et al. 2012). De persoonlijke begeleiding bij MDT-projecten helpt jongeren tegelijkertijd in hun eigen ontwikkeling. Persoonlijke ontwikkeling is voor deze jongeren dus direct gerelateerd aan maatschappelijke ontwikkeling. Via MDT, zo stelden de jongeren uit het jongerenpanel, toon je een actieve deelname aan de maatschappij, terwijl je tegelijkertijd voldoening haalt uit wat je doet, leert en groeit. Terwijl je geeft, neem je ook wat mee.

Ook belangrijk is de wijze waarop de jongeren uit het jongerenpanel 'talent' definieerden. De jongeren gaven duidelijk aan dat talent meer omvat dan academische vaardigheden die op school geleerd worden. Het zou ook gaan over persoonlijke ontwikkeling, sociale of communicatieve vaardigheden, alsmede de kennis die wordt opgedaan door het samenwerken met anderen in een context buiten school of werk, in een veilige omgeving.

Wat opvalt is dat het MDT-jongerenpanel jongeren beziet als inherent onderdeel uitmakend van de maatschappij: binnen de context van MDT staat persoonlijke ontwikkeling gelijk aan maatschappelijke inzet. Voor meer 'kwetsbare' jongeren betekent dit dat een MDT-project ze kan helpen zichzelf beter te positioneren in de maatschappij. Voor meer geprivilegieerde jongeren kan een MDT helpen om in contact te komen met mensen buiten hun bubbel. Zulke ervaringen zouden tellen als persoonlijke ontwikkeling en bewerkstelligen tegelijkertijd contact met een ander en sociale cohesie. Jongeren *zijn* (onderdeel van) de maatschappij, er bestaat geen binaire relatie tussen twee groepen, is het idee, en daarom heeft de maatschappij baat bij de som van de individuele ontwikkelingen van jongeren, net zo goed omdat deze ontwikkelingen niet in een vacuüm bestaan maar juist ook vaak van positieve invloed zijn op een ander subject of object uit diezelfde samenleving (een oudere, de natuur, de wijk, dieren, enzovoorts).

Het vrijwilligersveld

Terwijl ook respondenten die het vrijwilligersveld vertegenwoordigden aangaven talentontwikkeling een belangrijke waarde te vinden, stonden voor hen de waarden van elkaar ontmoeten en iets doen voor de samenleving voorop. Immers, werd er gesteld, wanneer MDT voornamelijk focust op talentontwikkeling onder jongeren, is MDT dan niet puur een vormingsprogramma voor jongeren? Al hadden deze respondenten geen principiële bezwaren heeft tegen het vormingselement van MDT, zou MDT als louter vorming in de praktijk wel lastig te realiseren zijn voor hen. Dit zou namelijk extra belasting voor hen betekenen in de vorm van de ondersteuning en talentontwikkeling van jongeren zonder daar veel voor terug te krijgen. Over het idee dat jongeren na het doen van een MDT doorgaan met vrijwilligerswerk waren respondenten sceptisch: de maatschappelijke stage zou hebben laten zien dat slechts 10% van de jongeren na afloop van het project doorgaat met vrijwilligerswerk.

Overigens deelden deze respondenten met het jongerenpanel de visie dat talentontwikkeling niet iets individueels hoeft te zijn, maar kan samenvallen met iets doen voor de ander of de maatschappij. In vergelijking met het jeugdpanel ligt voor het vrijwilligersveld het zwaartepunt wel bij de waarde 'iets doen voor de ander of de samenleving', om zo een sterkere verbinding tussen jongere en maatschappij te genereren, wat dan uiteindelijk ook jongeren zingeving zou bieden.

Tevens duiden de respondenten die het vrijwilligersveld vertegenwoordigden de complexiteit aan van het verbinden van MDT aan het reeds bestaande maatschappelijke veld en diens relatie met jongeren. Zij stelden dat hoewel er een algemeen gebrek is aan vrijwilligers, dat jongeren wel degelijk al hun aandeel leveren in het vrijwilligerswerk en dat dit niet over het hoofd gezien mag worden. Er werden voorbeelden genoemd van verschillende organisaties die nooit zijn aangehaakt bij MDT terwijl ze al wel veel doen met, voor en door jongeren, omdat ze dan buiten hun eigen structuur om nog iets apart zouden moeten gaan organiseren. Dat zou uiteindelijk niet dienend aan jongeren of anderen in de maatschappij, en zou ook haaks kunnen staan op de prioriteiten en missies van zulke organisaties. Concluderend stelden deze respondenten dat het MDT-raamwerk reeds bestaande vormen van vrijwilligerswerk door jongeren buitensluit. Zo lopen de betrokken maatschappelijke organisaties,

onder wie veel te maken hebben gekregen met bezuinigingen vanuit de overheid, een welkome en vaak broodnodige subsidie mis.

Deze observaties lijken in relatie te staan tot een onder de geïnterviewden zekere teleurstelling in de overheid, die wel vraagt om meer vrijwillige inzet maar daar zelf niet voldoende in investeert. Tegelijkertijd lijkt dat de overheid het vrijwilligerswerk dat al geleverd wordt door zoveel burgers, onderschat. Zo bekeken spreekt uit het opzetten van een 'nieuw' MDT-programma een onderwaardering van het vrijwilligersveld. Zeker wanneer het lijkt alsof wordt bezuinigd op de middelen van traditionele vrijwilligersorganisaties en -programma's.

Kortom, het vrijwilligersveld zag een ideologische en praktische breuklijn tussen een programma met een focus op individuele jongeren, en een sociaal-maatschappelijk programma. De kwesties die zij noemden laten ook zien dat een omslag van de benadering van de MaS – hoe kunnen jongeren betrokken worden en helpen bij maatschappelijke kwesties, naar het centraal stellen van de ontwikkeling van de jongeren zelf in de MDT – twijfels oproept. Waar dit voor jongeren aantrekkelijk was, riep het vrijwilligersveld op om niet de reeds bestaande initiatieven, inclusief hun werk met en focus op jongeren, over het hoofd te zien. Een grote kracht van participatief beleid maken is het in kaart brengen en verzoenen van zulke verschillende belevingen van de doelstellingen.

5.3.3 De grenzen van participatief beleid

Waar het landelijk programma MDT samenwerkingsverbanden aangaat, input vraagt van en werkt met jongeren, het vrijwilligersveld en onderzoekers en zo naar democratische besluitvorming en uitvoering streeft, krijgt het Programma zelf ook te maken met obstructies binnen de politieke- en beleidscontext. Visies en voorstellen geleverd door het vrijwilligersveld en het jongerenpanel leggen het soms af tegen van bovenaf genomen beslissingen. Hierna volgen enkele voorbeelden.

Wie neemt het uiteindelijke besluit?

Dat participatief beleid grenzen kent wordt ten eerste duidelijk als het gaat om de naam maatschappelijke diensttijd. Zo waarschuwden onder meer het jongerenpanel dat de naam MDT niet passend zou zijn, en dat jongeren zich niet aangesproken zouden voelen door deze naam. Ook het vrijwilligersveld gaf aan dat de naam wat onhandig gekozen was. Een nieuwe, Engelse naam werd voorgesteld door het jongerenpanel, maar dit voorstel zou door de CDA-fractie afgewezen zijn. Een gemiste kans volgens sommigen, die duidelijk maakt dat bepaalde belangen zwaarder kunnen wegen dan anderen, waardoor in dit geval zij die toch dicht bij de uitvoering en doelgroep staan aan het kortste eind trekken. De argumenten van de CDA-fractie om de voorgestelde benaming af te wijzen, zijn overigens niet bekend bij de onderzoekers.

Een tweede kwestie betreft het kiezen van thema's waar MDT mee aan de slag zal gaan. Waar jongeren, gebaseerd op onderzoek en gesprekken met het veld, voorstelden om in te zetten op thema's als mentale gezondheid, kansengelijkheid, pesten, sociale veiligheid, inburgering en cultuur, werd vanuit de politiek besloten met een heel andere insteek te komen, vermoedelijk gedeeltelijk door een maatschappelijke context die andere thema's als meer urgent bestempelde. Terwijl het jeugdpanel aangaf hier begrip voor te hebben, voelden zij teleurstelling wegens een gebrek aan een democratisch proces van besluitvorming. Ze gaven ook aan niet alleen in dienst te staan van de overheid en politiek, maar juist ook van jongeren en hun leefwereld die in hun optiek juist centraal zouden moeten staan in de besluitvorming over MDT.

De discussie omtrent het al dan niet verplicht stellen van MDT is een derde voorbeeld dat demonstreert dat participatief beleid voeren niet altijd even gemakkelijk en vanzelfsprekend is. Volgens de respondenten is het juist het vrijwillige karakter van MDT dat het programma succesvol maakt en waarom jongeren enthousiast aan de slag gaan binnen MDT-projecten. Deze visie werd gedeeld door beleidsmakers, jongeren, vertegenwoordigers van het vrijwilligersveld en uitvoerders van MDT-beleid. Momenteel kan MDT overigens wel uitgevoerd worden als een keuze binnen een verplichting. Bijvoorbeeld, groepen als minderjarige schoolverlaters en jongeren in de bijstand, worden verplicht aan een programma mee te doen om weer aansluiting te vinden met school of werk, en hebben als optie

daarvoor een MDT-project te doen (zie hoofdstuk 7). Terwijl respondenten dit wel zagen als een afbreuk aan de vrijwillige keuze, leek het merendeel van de respondenten deze vorm wel positief te bezien omdat MDT een kans zou zijn en met ruimte voor individuele jongeren om projecten zelf vorm te geven, in plaats van een verplicht nummer of afstraffing. De vrije vorm van MDT-projecten waarbij jongeren vrijheid hebben om zelf hun project in te vullen, zou motiverend werken. Dus ook MDT als keuze binnen een verplichting hoeft geen negatieve ervaring te zijn. Maar, stelden respondenten, MDT voor bepaalde groepen jongeren verplichten en voor anderen juist niet, dat brengt niet sociale cohesie ten goede en werkt in plaats daarvan stereotypering in de hand. Momenteel doet het landelijk programma onderzoek naar de meer verplichtere versie van MDT (zie bv. AEF 2021). Het lijkt erop dat de ervaringen van jongeren gemengd zijn en dat maatschappelijke doelen niet behaald worden.

De verhuizing van MDT van VWS naar OCW in 2022 lijkt zorgen opgewekt te hebben, met name onder de uitvoerders van MDT-beleid, maar ook onder leden van het jongerenpanel en beleidsmakers. Een sterkere link tussen onderwijs en MDT zou potentieel kunnen betekenen dat MDT meer op de maatschappelijke stage zal gaan lijken, en dus (meer) verplicht wordt. Waar een grotere verbinding met onderwijs MDT meer toegankelijk kan maken voor veel jongeren – immers, de gevraagde extra tijd voor een project buiten schooltijd is dan geen obstructie meer – gaven veel betrokkenen aan dat een verplichtstelling van MDT het falen van MDT zal betekenen. Dat motiveert jongeren niet, en dat maakt het uitvoeren van projecten ook erg lastig, stelden zij. Terwijl er op het moment van schrijven geen besluiten waren genomen over het al dan niet verplicht stellen van MDT, en dit op dit moment ook geen discussie is binnen de politiek, geven de betrokkenen aan dat een draai vanuit het beleid richting verplichting – tegen het advies van het veld in – toch niet geheel ondenkbaar is. Dit laat zien dat het MDT-veld niet het vertrouwen heeft dat er voldoende naar hen geluisterd wordt, en dat ‘Den Haag’ plotseling met lastig te realiseren plannen kan komen, die tevens als een obstructie gezien worden voor het bereiken van het MDT-doel: jongerenparticipatie.

Ongelijke beloningen

Een laatste observatie wat betreft het participatief opstellen van, en inhoud geven aan beleid dient gemaakt te worden. Het MDT-jongerenpanel dat mede helpt vorm te geven aan beleid doet dit op vrijwillige basis. Een respondent legde uit dat de redenen dat de NJR is betrokken is bij MDT – naast het feit dat de NJR vanzelfsprekend verstand van zaken zou hebben als het gaat om jongeren – is dat het ministerie geen vrijwilligers in dienst kan nemen. En de jongeren zijn (op het moment van schrijven) aangesloten bij het MDT-panel op vrijwillige basis. Dit betekent dat zij een vrijwilligersbijdrage krijgen voor hun inspanningen – die soms wel oplopen tot meer dan 20 uur per week, en in drukke periodes zelfs 40 of 60 uur aan vrijwillige inzet per week vragen. De vraag is echter of hun inspanningen en inspraak zo in verhouding is tot hun beloning. Onder volwassenen met veel kennis van jeugd en participatie werd vaak ‘intrinsieke motivatie’ genoemd als reden dat jongeren zich aansloten bij het MDT-panel, en dat het MDT-panel hen tevens de kans gaf om mooie en belangrijke (professionele) ervaringen op te doen. Terwijl jongeren van het panel zelf aangaven dat beloning niet zo belangrijk was, geeft het ongelijke beloningssysteem aan welke waarde er wordt gehecht aan welke stem. Dit legt een ambigue kwestie bloot. Het MDT-doel is het vergroten van participatie onder jongeren. Echter, wanneer jongeren niet in dezelfde hoedanigheid beloond worden voor hun inspanningen, binnen een programma dat juist trots zegt voor en door jongeren ontworpen te zijn, dan staan theorie en praktijk in conflict met elkaar.

Deze interrogaties van de uiteindelijke besluitvorming en het scheve beloningssysteem – waarbinnen het werk van volwassenen beloond wordt door een salaris, en dat van jongeren met een vrijwilligersbijdrage – geven ook de complexiteit van participatief beleid maken weer, zeker als het gaat om de autoriteit en legitimiteit van besluitvormingsmechanismen.

5.4 MDT: participatie op projectniveau

MDT-beleid is jong beleid. Al volgt MDT indirect ander beleid gericht op jeugd, voor het nieuw

samengestelde landelijk MDT-programma betekent dit in de uitvoeringsfase van beleid – voornamelijk in de eerste jaren sinds 2018 – naast uitproberen en experimenteren, ook goed monitoren, en juist ook samenwerken met het veld en onderzoekers om te zien wat werkt, en wat beter kan. Samenwerking is vanaf het opzetten van MDT in de praktijk gewenst en aanwezig, en wordt zichtbaar tussen beleidsmakers en -uitvoerders, alsmede tussen verschillende betrokkenen binnen en buiten het jongerenveld. Er zou dus gesteld kunnen worden dat net als in de fase van beleidsvormgeving, ook de uitvoering van MDT een proces is waarbij gestreefd wordt naar zoveel mogelijk participatie van en samenwerking tussen verschillende partijen. De ervaringen van respondenten die MDT in de praktijk vormgeven en uitvoeren staan in deze paragraaf centraal. Er wordt gekeken naar de ervaringen van deze betrokkenen met collega's binnen en tussen consortia, en met beleidsmakers en subsidieregelingen.

5.4.1 Een dynamisch veld

In de opstartfase van MDT plaatste het landelijk programma een oproep aan het veld om middels speciaal samengestelde consortia met MDT-projectvoorstellen voor 'proeftuinen' te komen, om ze vervolgens uit te voeren, te monitoren en waar nodig aan te passen. Proeftuinen waren als het ware proef-MDT-projecten, om te zien wat MDT is, kan doen, hoe het werkt en of het aanslaat bij jongeren. Een aantal consortia gaven zich op als proeftuin, en het aantal consortia en aanbod van verschillende MDT-projecten is sindsdien flink gegroeid. Verschillende organisaties komen bijeen binnen een consortium, afhankelijk van het thema en de inzet van het MDT-programma en van geografische context. Bijvoorbeeld, een MDT-project dat lokaal en kleinschalig van start gaat zal allereerst geïnitieerd zijn door lokale maatschappelijke organisaties. Lokale bedrijven en de gemeente zouden ook aan kunnen sluiten en alle partijen vervullen een gedeelte van het MDT-project. Zo zal de organisatie die penvoerder is de subsidie aanvragen en het leeuwendeel van MDT voor zijn rekening nemen als het gaat om de uitvoering. De gemeente kan bijdragen als het gaat om het werven van jongeren of door een locatie te verstrekken, een lokaal bedrijf kan lunches tijdens MDT-trainingen subsidiëren of trainers bieden en vrijwilligerscentrales kunnen aansluiten om een passende vrijwillige bijdrage voor jongeren op te zetten. Wanneer een MDT-project wil opschalen, dan kan het lokale consortium de grenzen verbreden door contact te maken met organisaties op andere plekken, of met landelijke organisaties.

De MDT-voorwaarde om samenwerkingsverbanden aan te gaan, en zo in consortia aan de slag te gaan om een MDT-project vorm te geven en uit te voeren werd over het algemeen als een succes ervaren door respondenten. Woorden als 'energie' en 'dynamiek' werden vaak gebruikt tijdens gesprekken. Vrijwel alle respondenten gaven aan dat terwijl er al veel sprake was van samenwerking, de MDT vereiste om consortia te vormen, in samenwerking met het open raamwerk van MDT-beleid, ontzettend veel positieve energie heeft opgeleverd. Nieuwe samenwerkingsverbanden werden aangegaan en met MDT-subsidie konden er mooie en passende projecten opgezet en uitgevoerd worden. MDT-subsidie heeft, kortom, een impuls gegeven aan het samenwerken binnen, en het verbeteren van, het veld dat zich inzet voor jongeren.

Dankzij MDT-financiering, lijkt het, is het mogelijk geworden om doelen van uitvoerders van beleid te verwezenlijken. Zulke doelen, vertelden deze respondenten, waren ten tijde van neoliberal beleid, financiële crises, jarenlange bezuinigingen en beleid van afschalen lastig te verwezenlijken. Juist omdat MDT-beleid landelijk beleid is, en dus niet via gemeenten stroomt, genereert het dynamiek en vernieuwingskracht in het veld; MDT-projecten zijn niet afhankelijk van de gemeentelijke beleidszuilen en nijpende budgetten, zeker binnen de context van jeugdzorg. Vóór MDT vielen veel jongeren tussen wal en schip, stelden respondenten. Voor minderjarige jongeren die niet pasten op school was vaak geen passend alternatief; voor jongeren in jeugdinstituten waren er weinig opties om in contact te blijven met de maatschappij; en ook voor jongeren met wie het ogenschijnlijk 'goed' ging was er vaak geen ruimte om eens stil te staan bij wat ze wilden en voelden. Kortom, er was niet veel voor jongeren, en MDT biedt een oplossing, juist omdat het open beleid vormgegeven kan worden met de behoeften van jongeren vooropgesteld. MDT biedt ruimte voor maatwerk en is zo een mooie investering in individuele jongeren die uiteindelijk zo de ruimte krijgen om zich te ontwikkelen tot meer evenwichtige en actieve, maatschappelijk verbonden volwassenen. Sommige respondenten stelden dat dergelijk maatwerk uiteindelijk een meest efficiënte methode is, als preventief beleid om toekomstige uitval te voorkomen.

De MDT-doelstellingen – talentontwikkeling, ontmoetingen, en iets doen voor een ander of de samenleving – vormen het raamwerk waar MDT-projecten invulling aan geven. Uitvoerders van MDT-beleid uitten grote waardering voor de vrijheid waarmee MDT-projecten vorming kunnen geven aan de drie doelen. De open structuur van MDT-beleid betekent voor deze respondenten dat zij invulling kunnen geven aan MDT op een manier die past bij de doelgroep die zij aanspreken. Ook dat er ruimte is voor interpretatie als het gaat om talentontwikkeling en iets doen voor een ander of de samenleving werd gewaardeerd, juist omdat de jongeren met wie respondenten werken zelf verschillende behoeften hebben. Sommige respondenten erkenden dat weinig structuur niet gemakkelijk zal zijn voor het ministerie, of beleidsmakers aan de top van de hiërarchie, maar over het algemeen werd de meerwaarde van de dynamische context erkend: juist zo zou MDT van toegevoegde waarde zijn voor alle jongeren, en juist zo zou je jongeren ‘in beweging krijgen’. Dat MDT niet te ingekaderd is geeft MDT de ruimte die nodig is om succesvol te zijn, meenden respondenten, en ook lijkt het een blijk te zijn van het vertrouwen van de overheid in het jongerenveld. Kortom, vertrouwen vanuit de overheid, gepaard met keuzevrijheid als het gaat om MDT inhoud te geven, én een gulle subsidieregeling brengt energie, vernieuwing en dynamiek binnen het jongerenveld.

Het wordt overigens duidelijk dat een omslag plaatsvindt als het gaat om jongeren en participatie. Waar bedenkers van beleid en het huidige regeerakkoord MDT onder andere gezien als een middel om maatschappelijke problemen op te lossen – zoals eenzaamheid onder ouderen, en het integreren van statushouders, maar ook jongeren zelf als probleem, zie hoofdstuk 3 en 4 – lijken zowel beleidsmakers als uitvoerders van MDT-beleid het welzijn van jongeren zelf voorop te stellen. Deze verschuiving werd al zichtbaar op de wijze waarom het Landelijk MDT-programma inhoud heeft gegeven aan MDT-beleid, maar ontwikkelt zich verder door de wijze waarop uitvoerders van MDT-beleid vorm geven aan hun MDT-projecten. De vraag ‘wat kunnen jongeren doen voor de maatschappij’ is zo veranderd in ‘wat kan de maatschappij voor jongeren betekenen’. Tegelijkertijd werd met regelmaat gesproken over jongeren in ontwikkeling naar volwassenheid, wat overeenkomt met de visie dat jongeren toekomstige burgers zijn in plaats van reeds volwaardige burgers. Zo blijkt dat jongerenparticipatie gezien wordt vanuit een ontwikkelings- en een democratisch perspectief, en als doel en als middel.

5.4.2 Uitdagingen van participatiebeleid in uitvoering

Het open MDT-beleid, de ruime subsidiering, en de samenwerkingsverbanden van MDT worden als zeer positief ervaren door het merendeel van de uitvoerders van MDT-beleid. MDT-beleid biedt mogelijkheden tot het opzetten van passende MDT-projecten voor jongeren, en juist aansluiting bij de behoeften, doelen en interesses van jongeren maakt dat MDT als succesvol wordt gezien. Echter, er komen er ook punten van aandacht voort uit gesprekken met respondenten. Samengevat bevragen respondenten op sommige punten perspectieven op en invullingen van participatie. Meer specifiek worden de aannames en verwachtingen van de overheid als het gaat om jongerenparticipatie bevraagd, blijkt de rol van andere partijen als het gaat om het genereren van jongerenparticipatie onduidelijk, en worden er vraagtekens gezet bij overheidsparticipatie en de mogelijkheid om MDT duurzaam te borgen.

Er lijkt wat onduidelijkheid te bestaan binnen het veld als het gaat over politieke aannames wat betreft jongeren en participatie. Terwijl, zoals hiervoor omschreven, respondenten enthousiast waren over het klaarblijkelijke belang dat de politiek hecht aan jongeren en participatie, stelden zij tegelijkertijd dat het verkeerd zou zijn om te veronderstellen dat jongeren niet zouden participeren. Gebaseerd op hun dagelijkse werk en contact met jongeren, menen zij dat dit verre van waar is. Wat er schort, volgens hen, is ruimte voor jongeren om te participeren en voorafgaand aan de invoering van MDT-beleid een gebrek aan voorzieningen voor jongeren om te floreren. Dat wekt de indruk dat de overheid middels MDT voldoende voorwaarden schept om jongeren tot participatie te brengen, omdat het bepaalde vormen van jongerenparticipatie meer zichtbaar maakt en door andere vormen van jongerenparticipatie aan te moedigen en toegankelijker te maken. In het veld is er dus grote waardering is voor de stimulans die MDT biedt, al is men kritisch over de aanname dat jongeren uit zichzelf niet voldoende willen participeren.

Tevens werd er gesteld dat de politiek wel meer kan doen aan eigen participatie. In meerdere gesprekken werd de suggestie gegeven dat niet jongeren, maar juist politici in Den Haag ver af staan van de samenleving. Niet alleen als het gaat om jongeren, maar ook met en voor andere groepen in de

samenleving werd dit als probleem benoemd. Dit komt overeen met onderzoek naar de het vertrouwen van burgers in de politiek (Den Ridder et al. 2022). Respondenten gaven de suggestie dat politici zelf meer kunnen participeren als ze dat ook van anderen in de samenleving verwachten. Zo zouden ze in aanvulling op werkbezoeken ook mee kunnen draaien op plekken waar hun portefeuille over gaat. Bijvoorbeeld, de minister en topambtenaren van het ministerie van VWS zouden aan de slag kunnen gaan in de zorg voor ouderen of mensen met een verstandelijke beperking. Een MDT-programma voor politici, als het ware. Overigens spraken uitvoerders van MDT-projecten erg positief over hun relatie met het Landelijk MDT-programma. Het Programma was volgens hen erg goed te bereiken, open voor feedback en suggesties, en zij stelden het zeer op prijs dat het Programma met regelmaat het veld bezoekt om MDT-projecten in levenden lijve waar te nemen. Dit laat zien dat contact met beleidsmakers niet zozeer als moeizaam wordt ervaren, maar juist de relatie tot politici.

Het is de bedoeling dat MDT uiteindelijk duurzaam geborgd wordt, en een stuk minder afhankelijk is van subsidie vanuit de landelijke overheid. Echter, binnen samenwerkingsverbanden vallen volgens respondenten twee beperkingen op die een duurzame toekomst in de weg kunnen staan. Ten eerste roept de rol van de gemeente vragen op. Gemeenten kunnen zich aansluiten bij consortia, en ook is er een specifieke subsidieronde geweest voor gemeenten (maar die overigens ook beperkt zou zijn geweest omdat deze specifiek gericht was op projecten voor jongeren in kwetsbare posities). Echter, binnen MDT is het niet duidelijk of gemeenten hier een private of een publieke rol innemen, omdat zij binnen de subsidieregeling concurreren met private spelers. Sommige respondenten stelden vragen bij de wenselijkheid van de twijfelachtige positie van gemeenten. Ook stelden deze respondenten dat waar enerzijds juist een landelijk beleidsstuk de dynamiek en het creatievermogen van het huidige veld teweeg heeft gebracht, maakt anderzijds dat het als het ware buitensluiten van gemeentelijk beleid MDT minder vanzelfsprekend te borgen valt binnen gemeentelijk beleid. Er werd gesteld dat ervan uit (voornamelijk grote) gemeenten weinig interesse is voor MDT, onder andere uit angst dat zij straks opgezadeld zitten met duur MDT-beleid, binnen een context van financiële tekorten.

Ten tweede stelden sommige uitvoerders van beleid vragen bij het betrekken van bedrijven bij MDT-projecten. Waar bedrijven soms onderdeel uitmaken van MDT-consortia, komt participatie (middels financiële bijdrage) vanuit het bedrijfsleven nog erg moeizaam op gang. Zoals respondenten het bezagen is het tevens de wens vanuit de overheid dat in de toekomst bedrijven een gedeelte van de kosten van MDT-projecten over zullen nemen. Participatie vanuit het bedrijfsleven is dus gewenst, maar brengt ook onzekerheden met zich mee. Namelijk, zo stelde een respondent, stel dat een vermogend bedrijf besluit in zee te gaan met één MDT-project, dat zou betekenen dat dit project meer budget heeft om doelen te verwezenlijken. Andere projecten lukt het wellicht niet op zulke samenwerkingsverbanden aan te gaan, met alle gevolgen van dien. Een marktwerking binnen het MDT-veld, en de concurrentie die dit als gevolg zou kunnen hebben, is een angst waar verschillende betrokkenen zich over uitspraken, net als de bijkomende behoefte aan overheidstoezicht. Kortom, aan de ene kant bestaat de wens en de oproep aan het bedrijfsleven om meer maatschappelijk te participeren middels MDT, en tegelijkertijd bestaan de wens om marktwerking en concurrentie buiten de context te houden.

5.4.3 Subsidieregelingen en geldstromen

De secties hiervoor laten zien hoe MDT participatief beleid is in ontwerp en uitvoering, maar laat ook zien dat het daadwerkelijk doen van participatief beleid – samenwerken – complex is omdat doelen, rollen en verantwoordelijkheden onduidelijk kunnen zijn. Naast de besproken samenwerkingsverbanden kan participatie ook gekoppeld worden aan subsidieregelingen en geldstromen. In deze sectie wordt kort ingegaan op ervaringen uit het veld met subsidieregelingen en de effecten van grote geldstromen op samenwerkingsverbanden binnen het veld. Competitie, visies op de ‘MDT-waardigheid’ van projecten, het bureaucratisch proces van de subsidieaanvraag en tot slot reflecties op cofinanciering komen hier aan bod.

Veel uitvoerders van beleid benoemden het werk en de kunst van het schrijven van subsidieaanvragen. Er werd vaak aangegeven dat consortia waar betrokkenen deel van uitmaakten een of twee collega's hadden die zich bezighielden met de subsidieaanvraag. Respondenten noemden het belang van het vermogen subsidieaanvragen te kunnen schrijven, en goed te kunnen begrijpen wat belangrijk is

voor subsidiebeoordelaars. Zou het bijvoorbeeld makkelijker zijn voor de grotere maatschappelijke organisaties – met een ruim budget voor subsidie-specialisten – om subsidies te krijgen, terwijl de kleinere partijen met minder tijd en geld, minder kansen overhielden om subsidie te bemachtigen.

Sommige respondenten maakten zich zorgen om de ‘eerlijkheid’ van subsidiekeuzes. Zo zouden maatschappelijke organisaties die wel veel met jongeren aan het werk zijn niet de MDT-taal eigen zijn, en dus buiten de boot vallen. Ook werd er gesproken over organisaties die MDT als een ‘verdienmodel’ zouden gebruiken. Dit waren overigens altijd *andere* organisaties die gezien werden als niet-ethisch. Zulke zorgen zijn ook gedeeld in de media en binnen de overheid (zie bv. NOS 2019). Dergelijke subjectieve visies op ‘goede’ en ‘nuttige’, versus ‘onethische’ of ‘niet effectieve’ initiatieven zijn inherent aan een proces van competitie om een schaars goed.

Aan de andere kant benoemden respondenten de voorwaarde om te werken in grotere consortia als een pluspunt. Een landelijk consortium kan werken met verschillende lokale organisaties en initiatieven. In zo’n geval doet de landelijke penvoerder van het consortium de subsidieaanvraag, en wordt de uiteindelijke subsidie onderverdeeld aan de lokale deelnemende organisatie – al naar gelang hun rol binnen het MDT-project. Deze structuur maakt dat de competitie tussen de kleinere organisaties wegvalt, en dat er zo ook meer ruimte ontstaat voor maatschappelijke organisaties om hun kennis en kunde onderling te delen. Wellicht deden ze dat voorheen minder, stelden respondenten, omdat voor de invoering van MDT-beleid deze organisaties in competitie waren om dezelfde subsidies. Het werken in consortia maakt indirect dus dat samenwerking verdiept kan worden, en de kwaliteit van het product vergroot kan worden door uitwisseling.

De laatste subsidierondes hebben als één van de condities het opschalen van MDT-programma’s. Consortia moeten dus groter, idealiter verspreid door het land, om zo zoveel mogelijk jongeren te bereiken. Of, het bestaande MDT-project werft meer jongeren dan voorheen, in dezelfde regio. Het doel lijkt simpelweg te zijn het bereiken van meer jongeren. Al kunnen op deze wijze nieuwe organisaties en partners toegevoegd worden aan een consortium, het veld wees erop dat het op deze manier lastiger zou zijn voor nieuwe consortia om een subsidieaanvraag in te dienen.

De subsidieaanvraag zelf werd vaak omschreven door betrokkenen als een stressvol maar noodzakelijk kwaad. Een laatste subsidieronde liep af tijdens de veldwerkperiode van dit onderzoek, in de zomer van 2022. Respondenten gaven aan dat de subsidieronde erg kort open was. Dit betekende dat om heel veel werk gevraagd werd in een korte periode, die ook nog eens viel in een periode waarin veel collega’s met vakantie waren. Ook stelden sommige betrokkenen tijdens hun vakantie aan de slag te zijn geweest, wat tot vermoeidheid, stress en frustratie leidde. Respondenten waren niet eenduidig of ze dit durfden aan te geven bij de subsidieverstrekker, uit angst dat dit eventuele implicaties zou hebben voor toekomstige subsidieaanvragen. Wel uitten zij hun tevredenheid over de inspanningen van het landelijk programma om de subsidieregeling te versimpelen en korter te maken. Helaas, stelden een aantal respondenten, is het er in de praktijk niet veel makkelijker op geworden. Ja, er zijn minder vragen, maar het aantal voetnoten en uitzonderingen maakt het systeem juist weer net zo complex, zo niet nog complexer. Desalniettemin spraken alle respondenten duidelijk uit dat het er nu eenmaal bij hoort, het papierwerk, en dat de partijen die subsidieaanvragen beoordelen behulpzaam zijn en gemakkelijk te bereiken.

Alle respondenten gaven aan na te denken over de toekomst van hun projecten op het moment dat overheidssubsidie eventueel zou eindigen. Ze omschreven dat ze zich vooralsnog geen zorgen maakten, omdat MDT-beleid ruim begroot is in het laatste regeerakkoord. En al hoopten respondenten dat het geldstroom nooit volledig dichtgedraaid zal worden, gezien hun ervaringen met ander en voormalig beleid beseften ze zich goed dat MDT best eens een einddatum zou kunnen hebben. Op het moment van onderzoek werd er nagedacht over een duurzame toekomst, urgenter waren de subsidieaanvragen van dit moment. Al waren alle betrokkenen positief over cofinanciering, en ervoeren ze geen problemen met de cofinanciering die op het moment van onderzoek als voorwaarde voor subsidie gesteld werd, allen waren het erover eens dat als overheidssubsidie stopt, dat dan MDT hoogstwaarschijnlijk wegvalt. Een kleinere bijdrage vanuit de overheid werd gezien als onontkoombaar en logisch, maar een absolute stop van subsidie zou het beleid onuitvoerbaar maken.

5.5 ‘Succesvolle’ participatie onder MDT-jongeren

Deze laatste paragraaf gaat in op het beoogde doel van MDT: het vergroten van (maatschappelijke) participatie van jongeren in de samenleving. Specifiek wordt er gekeken naar visies op het meten van MDT-uitkomsten – wanneer is MDT succesvol? Momenteel zijn er verschillende ideeën van ‘succes’ binnen MDT-beleid. Aan de ene kant zijn er de al dan niet positieve uitkomsten voor individuele jongeren, volgend op hun MDT-traject, en aan de andere kant meet het Landelijk MDT-programma aan de hand van verschillende methoden in hoeverre MDT-beleid werkzaam is, en dus hoe succesvol MDT als beleid is. Al bestaat er overlap tussen ideeën omtrent succes voor jongeren en beleid, kunnen de twee ook met elkaar in conflict staan. Daarnaast leveren verschillende visies op succes en de methoden van het meten van succes veel op, maar brengen ze ook beperkingen met zich mee. Deze kwesties zullen in deze paragraaf aan bod komen. De focus van de paragraaf ligt op het perspectief van succes volgens beleidsmakers en -uitvoerders. De drie hoofdstukken die volgen gaan in op de MDT-ervaringen van jongeren en neemt dus een jongerenperspectief als het gaat om MDT en participatie op individueel niveau.

5.5.1 Meten voor beleidsontwikkeling

Het landelijk programma doet, onder andere in samenwerking met het Impact Centre aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, onderzoek naar de ‘werkzame elementen’ van MDT (zie bv. Nabben et al. 2019). Dergelijk onderzoek be vraagt jongeren naar hun MDT-ervaringen, en gebruikt ook de cijfers van MDT-projecten als het gaat om het aantal deelnemers dat MDT-trajecten succesvol afrondt, of juist het aantal jongeren dat vroegtijdig stopt. Ook doet het CBS onderzoek naar MDT, waarin jongeren be vraagd worden of ze bekend zijn met MDT, en of ze al dan niet mee zouden doen met een MDT-project (zie ook Schmeets en Coumans 2021; Tummers-Van der Aa en Coumans 2022). Ten slotte monitoren en evalueren MDT-consortia en -projecten zelf hun projecten – soms in samenwerking met hogescholen – om een beter beeld te krijgen van wat werkt en wat beter kan.

Een veel gebruikte methode voor dergelijk onderzoek is de enquête. Voor MDT-deelnemers betekent dit het veelvuldig invullen van online vragenlijsten; aan het begin en einde van het MDT-traject, en vaak ook nog eens halverwege een traject of zelfs na iedere groepsessie. Respondenten uit het veld gaven aan dat dit best veel vragenlijsten zijn, en dat zij een zekere enquête-vermoeidheid onder jongeren constateerden. Voor jongeren zou het ook niet altijd duidelijk zijn voor welke MDT-partij zij de enquête invullen (bv. voor landelijk beleid, of voor het lokale project), en stellen sommige MDT-projectleiders dat voor sommige jongeren vragenlijsten als lastig of bedreigend kunnen overkomen, wat het creëren van een veilige omgeving aan het begin van een MDT-traject bemoeilijkt.²²

Uit gesprekken met respondenten bleek dat dergelijk kwantitatief meten van MDT-uitkomsten geen volledig beeld kan geven van het effect van MDT op jongeren, of van de ontwikkelingen die jongeren doormaken. Allereest omdat succes lastig te definiëren zou zijn, en daarom lastig te meten. Zij stelden bijvoorbeeld dat waar uitval van jongeren voor het landelijk programma als niet succesvol bestempeld zal worden, dat dit voor de jongere zelf niet zo hoeft te zijn. Het kan namelijk dat de jongere in kwestie een baan gevonden heeft, of besluit dat het voor henzelf op dat moment belangrijker is om andere zaken of activiteiten te prioriteren. Uitval, kortom, zegt niet veel over de mate van participatie van de jongere zelf. Ook benoemden uitvoerders van beleid een gebrek aan transparantie als het gaat over het onderzoek dat het landelijk programma uitvoert. Deze respondenten opperden dat het landelijk programma de onderzoeksuitkomsten stevast zouden moeten delen met het veld en/of de samenleving in den brede, bijvoorbeeld door ze beschikbaar te stellen op de MDT-website.

Uitvoerders van beleid reflecteerden ook op de beperkingen van kwantitatief onderzoek als het gaat om het meten van MDT-impact onder jongeren in bredere zin en op de lange termijn. MDT kan voor grote positieve effecten zorgen in het leven van een jongere, en deze vallen niet te meten in cijfers, aldus de respondenten. Echter, in hun ogen was er slechts beperkte mogelijkheid om de effecten van MDT kwalitatief te onderzoeken. Wel noemden ze opties om een beter beeld te krijgen van de impact van MDT

²² Dit bleek uit het etnografisch onderzoek bij MDT-projecten en ook uit gesprekken met betrokkenen.

op jongeren, nu en in hun toekomst. Zo hoopten respondenten dat er meer interviews met jongeren afgenomen kunnen worden na het afronden van een MDT-traject. Maar ook het volgen van jongeren in de jaren na afloop van hun MDT-traject zou waardevol zijn. Zo zou onderzocht kunnen worden in hoeverre de MDT-ervaring vormend is geweest voor de levensverloop van de jongere in kwestie. MDT kan tastbare en niet-tastbare effecten hebben, stelden respondenten; de ene jongere kan dankzij MDT direct aan de slag bij een werkgever, de andere gaat na afloop van MDT weer terug naar school. Maar voor sommige jongeren duurt het wat langer, of zijn uitkomsten niet direct zichtbaar of meetbaar, maar biedt MDT uiteindelijk andere handvatten, inzichten en leermomenten die een grote positieve impact hebben. Respondenten noemden kwaliteiten als communicatievaardigheden, zelfvertrouwen en verbinding met anderen die op de lange termijn belangrijker zouden zijn dan het starten van een baan, om die wellicht na een aantal maanden weer op te geven. Kortom, voor respondenten uit het veld leken verbinding met de ander en samenleving en persoonlijke ontwikkeling de belangrijkste uitkomsten, en herkenden ze deze uitkomsten niet zozeer in de huidige meettraditie van beleidsevaluatie en monitoring.

Al is MDT grotendeels een programma waar jongeren vrijwillig aan mee kunnen doen, kregen uitvoerders van beleid de impressie dat het aantal deelnemers wel degelijk uitmaakt vanuit politiek oogpunt. Dit werd ze onder andere duidelijk uit de vraag om op te schalen vanuit de subsidieregeling. Sommige respondenten ervoeren dit als ongemakkelijk. Zij zagen in dat opschalen belangrijk is om succes te demonstreren naar politici en de samenleving toe, niet ten minste om verantwoording af te leggen voor de financiële investering in MDT. Echter, deze uitvoerders van beleid benadrukten dat ook impact maken onder een kleinere groep jongeren gezien kan worden als een geweldige uitkomst. Kwantiteit zou niet in de weg moeten staan van kwaliteit. Tevens spraken sommige respondenten zich uit over de uitdaging om voldoende jongeren te werven. Soms werden trajecten uitgevoerd met een kleinere groep dan gehoopt, en soms werden trajecten helemaal uitgesteld vanwege wervingsproblemen. Waar naamsbekendheid van MDT hier ongetwijfeld een rol speelt, zouden de behoeften van jongeren niet over het hoofd gezien moeten worden. Als veel jongeren simpelweg geen behoefte hebben aan MDT, dan maakt dat het programma niet minder succesvol voor die jongeren die er wel graag aan meedoen. Wellicht zijn veel jongeren al verzadigd als het gaat om participatie buiten MDT om, stelden respondenten.

Overigens laten zulke reflecties zien dat voor veel betrokkenen de focus voornamelijk ligt op het welzijn van jongeren, en niet zozeer op wat jongerenparticipatie de samenleving oplevert. Iets doen voor een ander of de samenleving lijkt zo een middel te zijn om het doel van welzijn onder jongeren te vergroten. Uiteindelijk, zo leek het idee, profiteert de samenleving daar als geheel van.

5.5.2 Het MDT-certificaat en werkskills

Zoals besproken in het vorige hoofdstuk ontvangen jongeren na het succesvol afronden van hun MDT-traject een MDT-certificaat. Onder respondenten waren de meningen over zulke beloningen verdeeld. Allereerst bevroegen sommige uitvoerders van beleid het nut van een MDT-certificaat. In het vrijwilligersveld wordt bijvoorbeeld al langer met een *Europass*-certificaat gewerkt, dat EU-breed erkend wordt. Respondenten bevroegen het nut van het opnieuw uitvinden van het wiel, met het oog op een al werkend en wijder erkend gelijkaardig certificaat. Voor sommige groepen jongeren zou een MDT-certificaat overigens meer betekenen dan voor andere jongeren, stelden respondenten. Zo zouden statushouders heel blij zijn met het certificaat, omdat dit vaak een van de eerste Nederlandse certificaten zal zijn dat ze in ontvangst nemen. Ook hun Nederlandse cv zou vaak wel wat opvulling kunnen gebruiken. Daarnaast is een MDT-traject afsluiten wellicht een grotere mijlpaal in het leven van een statushouder, die zo als het ware een beloning ontvangt voor de inzet van integreren in Nederland. Voor andere jongeren, bijvoorbeeld Nederlandse jongeren met afgeronde hbo- en wo- opleidingen, zou zo'n certificaat weinig voorstellen. Respondenten stelden dat deze jongeren vaak wel op de hoogte zijn van de meerwaarde van vrijwilligerswerk op het cv, en mits dit voor henzelf van belang is, zullen ze die 'bonuspunten' voor werkgevers al wel eerder opgehaald hebben.²³

²³ Dit is het perspectief van MDT-respondenten op het certificaat. Voor visies van jongeren betreffende het certificaat, zie het onderzoek *Een ontdekkingsreis naar de beste versie van MDT* van Significant Public et al. (2020).

Tevens krijgen jongeren tijdens hun MDT de mogelijkheid om hun 'werkskills' te ontwikkelen, zoals ook is omschreven in het vorige hoofdstuk. Er bestaan tien werkskills, zijnde vaardigheden waar werkgevers naar op zoek zijn, zoals betrouwbaarheid, verantwoordelijkheid, probleem-oplossend vermogen, op tijd komen. Indien de werkskills voldoende zijn ontwikkeld, kunnen ze gecertificeerd en op het cv geplaatst worden (OCW z.d. d). Respondenten die spraken over werkskills waren er kritisch over, al lijkt dit te maken te hebben met hun specifieke betrokkenheid bij projecten voor hbo- en wo-opgeleide jongeren. Deze respondenten zagen geen nut in het benoemen en belonen van vaardigheden als op tijd komen, of je aan afspraken houden. Voor 'hun' jongeren waren dit geen kwaliteiten die ontwikkeld hoefden te worden. Integendeel, de betrokkenen zagen het lijstje van werkskills als betuttelend of zelfs beledigend. Deze respondenten zagen overigens wel het nut in van het benoemen en het ontwikkelen van de genoemde kwaliteiten voor andere jongeren. Althans, ze konden zich voorstellen dat voor sommige jongeren, zulke 'kwaliteiten' uitdagingen zullen zijn. Wat ze aangaven was dat deze poging van beleid om meer structuur aan te brengen, om MDT-succes te duiden en meetbaar te maken, een beperkende uitwerking heeft in de praktijk. Door middel van werkskills gaat beleid uit van één versie van 'de jongere', die, zoals betrokkenen aangaven, niet bestaat.

Zowel het MDT-certificaat als werkskills leken door respondenten gezien te worden als beloningen die niet geheel passen bij de behoeften van alle MDT-jongeren. Ook illustreren het MDT-certificaat en werkskills een relatief beperkte visie op talentontwikkeling, omdat het slechts gaat om 'talenten' vanuit het perspectief van werkgevers. De ervaringen die worden opgedaan tijdens de MDT-projecten, die niet per se meetbaar zijn op kwantitatieve wijze, of uitgedrukt kunnen worden in certificaten, zouden voor jongeren de ware MDT-beloning zijn. Dit werd onderstreept door respondenten in het veld, door jongeren uit het jeugdpanel, en ook door jongeren in MDT-projecten zelf, zoals de komende hoofdstukken ook zullen illustreren (en zie Significant Public et al. 2020).

5.6 Discussie

Uit de uiteenzetting hiervoor van de wijze van het opstellen en uitvoeren van MDT als jeugd-participatiebeleid kunnen een aantal thema's geïdentificeerd worden. Deze thema's zullen in deze discussie besproken worden en zijn de volgende: visies betreffende jongeren en jongerenparticipatie, participatiebeleid en inspraak (politieke participatie), participatie middels samenwerken en het definiëren en beoordelen van 'succesvolle' maatschappelijke jongerenparticipatie.

Er bestaan verschillen maar ook overlap in de wijze waarop verschillende MDT-respondenten jongeren en jongerenparticipatie bezien. Vanuit de politiek lijken jongeren initieel gezien te worden vanuit een ontwikkelingsperspectief en als toekomstige burgers. MDT-beleid lijkt tot stand te zijn gekomen vanuit de aanname dat jongeren kennis moeten maken met de maatschappij, omdat dit hen zou helpen in hun ontwikkeling en vorming en om actieve burgers te worden. Omdat inhoudelijk nog geen vorm gegeven was aan MDT gingen beleidsmakers aan tafel met betrokkenen als jongeren en stakeholders uit het vrijwilligersveld. Deze participatieve insteek van beleid past bij de huidige tijd waarin inspraak populair is. Doordat er tegenwoordig veel belang wordt gehecht aan politieke jongerenparticipatie hadden MDT-beleidsmakers vrijwel niet de keuze om MDT-beleid zonder de aanwezigheid of inspraak van jongeren op te stellen. Op het moment dat beleidsmakers besluiten met betrokkenen om tafel gaan om MDT-beleid invulling te geven verandert het MDT-perspectief op jongeren. Het jongerenpanel ziet jongeren als reeds volwaardige en actieve burgers. Voor hen lijkt MDT een middel te zijn voor zelfontwikkeling als persoon, niet zozeer als jeugdige op weg naar volwassenheid, en is MDT gebaseerd op de behoefte vanuit jongeren om te participeren in plaats van MDT als een instrument om jongeren aan te sporen tot participatie (zonder een behoefte vanuit jongeren), en zo te leren wat het betekent om een actieve burger te zijn. Ook het vrijwilligersveld beziet jongeren als actief participierend, maar noemt ook het belang van maatschappelijke ontwikkeling onder jongeren. Dit laatste impliceert een pedagogische insteek, alsmede dat de connectie tussen jongeren en de maatschappij niet zozeer vanzelfsprekend is. Het landelijk programma zelf geeft aan dat jongeren volop participeren, en dat MDT jongeren in hun behoeften voorziet. Er lijkt dus niet per definitie uitgegaan te worden van een gebrek aan participatie onder jongeren, al lijkt er consensus te zijn dat participatie een middel is dat ontwikkeling faciliteert en

wordt MDT ook genoemd als preventief beleid dat uitval kan voorkomen of effectief kan opvangen. Respondenten die MDT-beleid uitvoeren gebruiken het perspectief van de jongerenfase als transitiefase, en nemen jongeren tegelijkertijd serieus als het gaat om behoeften en de praktische invulling van het programma. Zo wordt participatie naast een ontwikkelingskans ook gezien als een democratisch recht.

Alle respondenten geven zo impliciet aan dat MDT als participatiebeleid bijdraagt aan het emanciperen en stimuleren van jongeren, al verschillen de onderliggende visies op jongeren. Dergelijke stromingen als het gaat om visies op jongeren zijn uiteengezet in hoofdstuk 2. De jeugdfase bezien als een fase van transitie en ontwikkeling (Heinz 2009; Mortimer en Shanahan 2003) komt terug in het politieke perspectief onderliggende aan MDT, en gedeeltelijk in de visies van het vrijwilligersveld om de onderhandelingsstafel en de uitvoerders van MDT-beleid. Een *critical youth*-perspectief (Quijada Cerecer et al. 2013), dat jongeren beziet als reeds actief participerende burgers, komt ook gedeeltelijk terug in de visies van het vrijwilligersveld en de uitvoerders van MDT-beleid, door hun erkenning van reeds bestaande jeugdparticipatie en hun behoeften om met jongeren samen te werken. De visies van deze betrokkenen laten zien dat verschillende theoretische perspectieven op jongeren in de praktijk kunnen overlappen. Tot slot sluit het perspectief van het jongerenpanel het meest aan bij het *critical youth*-perspectief. Het perspectief van jongeren zelf blijven betrekken bij MDT-beleid is belangrijk, zo stelt ook De Winter (2016: 27), omdat zonder dit eigen perspectief het gesprek al snel moralistisch of ideologisch wordt: het zou dan potentieel (alleen) gaan om onderwijs en discipline, niet om agency en emancipatie.

De Sociaal-Economische Raad (SER 2022) roept op tot meer ruimte voor jongerenparticipatie als het gaat om het ontwikkelen en uitvoeren van beleid (politieke inspraak, participatie als democratisch recht). Waar literatuur spreekt van de met regelmaat beperkte mate van participatie binnen participatief beleid (Van Dooren 2012; Michels en De Graaf 2010; Papadopoulos en Warin 2007), laat de beleidsreconstructie zoals uiteengezet in dit hoofdstuk zien dat participatie binnen MDT-beleid significant is. Het jongerenpanel en het vrijwilligersveld waren vanaf het begin nauw betrokken bij het opstellen van beleid, en blijven betrokken door de tijd heen. Dit lijkt een positieve invloed te hebben op de aansluiting van MDT bij de werkelijkheid van jongeren zelf, zoals in de volgende hoofdstukken zal worden geïllustreerd. MDT-ervaringen met het opstellen van participatief beleid in termen van knelpunten sluiten aan bij de literatuur zoals uiteengezet aan het begin van dit hoofdstuk (Michels en De Graaf 2010; Verbij et al. 2000). Kennis van de beleidscontext blijkt bijvoorbeeld belangrijk te zijn. Zo lijkt het vrijwilligersveld meer kennis te hebben van jongerenbeleid en jongerenparticipatie als het gaat om vrijwilligerswerk, dan het jongerenpanel. Ook blijkt de onderhandelingsruimte in zekere mate beperkt doordat de verschillende partijen hun achterban willen vertegenwoordigen, wat onderhandelingen bemoeilijkt. Tot slot laat ook MDT-beleid zien dat beleidsmakers politieke obstructies ervaren, zoals bijvoorbeeld zichtbaar werd in de discussie betreffende de naam MDT.

Tegelijkertijd lijkt de rol van het jongerenpanel ambigu. Aan de ene kant worden de wensen van het jongerenpanel gehonoreerd, wat blijkt uit het overnemen van hun suggestie om talentontwikkeling van jongeren een groot aspect van MDT-beleid te maken. Het lijkt er zelfs op dat de wensen van jongeren in grotere mate zijn overgenomen dan die van het vrijwilligersveld. Aan de andere kant worden jongeren niet op gelijke voet gesteld met volwassenen die deelnemen aan de creatie van MDT-beleid. Ten eerste worden jongeren in mindere mate financieel gecompenseerd dan beleidsmakers en het vrijwilligersveld (de laatste groep onderhandelt mee als onderdeel van hun professie). Jongeren worden beloond middels een vrijwilligersbijdrage en op immateriële wijze; bijdragen aan beleid wordt gezien als een kans tot professionele ontwikkeling en *cv-building*. Ten tweede wordt het jongerenpanel, als zijne vertegenwoordigers van jongeren in Nederland beperkt in hun participatie door politieke hiërarchische structuren. Dit kwam naar voren op het moment dat MDT-thema's opgesteld door jongeren verworpen werden vanwege politieke belangen van bovenaf. Waar dit laatste punt ook als een onderdeel van onderhandelingen gezien kan worden, geven beide observaties aan dat jongeren niet gelijk aan volwassenen beschouwd worden. Jongeren inzetten als vrijwilligers in plaats van medebestuurders, met de verwachting dat zij actief bijdragen, kan ook gezien worden als het gedeeltelijk buitensluiten van jongerenparticipatie in de politieke context (Bernard 2016; Bessant 2003; Timmermans 2009; De Winter 2016). De vraag is dan op welke trede van de jongerenparticipatieladder (Hart 1992) MDT-beleid zich wil bevinden, en zich in werkelijkheid bevindt. Kaulingfreks (2023) en De Winter (2016) geven ook aan dat

participatie binnen vastgestelde kaders geen ruimte overlaat voor de ideeën en manieren van doen van jonge mensen zelf, wat overeenkomt met onderzoeksobservaties: de ruimte lijkt gegeven te worden, maar is niet vanzelfsprekend. Zo bestaat het risico dat participatie simpelweg de integratie van jongeren in bestaande structuren betekent, zonder dat zij zelf voldoende invloed op kunnen uitoefenen (zie hoofdstuk 3). Participatieve besluitvorming is overigens ook een vraag van legitimiteit (zie Vlieg et al. 2023; De Haan 2014). Gesteld zou kunnen worden dat het maken van beleid uiteindelijk een taak is van beleidsmakers, die over de nodige kennis en ervaring beschikken.

Ook bleek de rol van de overheid als het gaat om participatief beleid een thema. De mate waarin en de wijze waarop de overheid participeert bleek van belang. Uitvoerders van MDT-beleid waren zeer te spreken over MDT-beleid, door het open karakter van het beleid, de ruime financiering, en doordat ze de samenwerking met beleid grotendeels als positief ervoeren. Wat echter sterk naar voren kwam is de wens vanuit het veld voor een betrokken overheid, die tegelijkertijd ruimte geeft aan uitvoerders van beleid. De overheidsvisie op de verantwoordelijkheidsverdeling relateert hieraan. Blijleven en Kooiker (2022) onderstrepen het belang van het vinden van een balans waarbij de overheid het voortouw neemt, en tegelijkertijd maatschappelijke organisaties en ook burgers betreft bij zowel het maken als uitvoeren van beleid. Waar momenteel MDT-beleid deze complexe samenwerking weet te bewerkstelligen, wordt het potentiële wegvallen van financiële steun vanuit de centrale overheid gezien als een zorg. Het idee dat MDT kan blijven bestaan zonder subsidiering vanuit de centrale overheid zou de verantwoordelijkheidsverdeling scheeftrekken. De wens voor goed leiderschap wordt ook zichtbaar als het gaat om de verbinding met lokaal beleid, alsmede het besturen van subsidieregelingen. Niet alleen de vormgeving van de subsidieregeling, maar ook het open karakter van de subsidieregeling blijken onderwerpen die continue aandacht verdienen. Dit komt overeen met een studie van Phillips en Goodwin (2014). De auteurs geven aan dat de opdracht vanuit een terugtrekkende overheid aan maatschappelijke organisaties om beleid uit te voeren (in dit geval de MDT-consortia) ongewenste marktwerking in de hand kan werken en tot uiting komt in ongelijke machtsverhoudingen waarbij grotere partijen de kansen van kleinere organisaties sterk verkleinen.

Maatschappelijke jongerenparticipatie als uitkomst van beleid is een laatste thema. Dit wordt slechts kort besproken, aangezien de volgende hoofdstukken hier specifiek aandacht aan zullen besteden. De vertaalslag van veelvuldigheid aan ervaringen en uitkomsten in de praktijk naar de werkzame elementen van beleid in termen van indicatoren en ander beleidsjargon is een van de taken waar betrokkenen in het veld verantwoordelijkheid voor nemen en zich ook zorgen over maken. Het demonstreren van ‘succes’ werd niet als gemakkelijk ervaren, terwijl tegelijkertijd betrokkenen in het veld geen gebrek zeiden te hebben aan observaties van positieve ontwikkelingen onder jongeren. Uitvoerders van beleid in het veld functioneren als het ware als tussenpersonen (*brokers*), die corresponderen met zowel beleid als MDT-jongeren (Chalhi et al. 2018; Duyvendak en Uitermark 2005). Onderdeel van deze taak is ook de vertaalslag tussen de MDT-ervaringen van jongeren, en de terugkoppeling van zulke ervaringen naar beleid toe. Betrokkenen in het veld gebruiken de instrumenten voor het meten van jongerenparticipatie geboden vanuit beleid, maar moeten deze beleidsbehoefte en noodzaak vertalen naar de jongeren toe. De manier van het meten van jongerenparticipatie, en de manier waarop succes wordt gemeten, sluit niet vanzelfsprekend aan bij de MDT-praktijk.

Tot slot bleken de materiele beloningen aangeboden aan jongeren die MDT afronden niet goed aan te sluiten bij de wensen van betrokkenen, omdat deze beloningen generiek waren en daarom niet goed aan zouden sluiten bij de behoeften van jongeren. Zulke beloningssystemen kunnen gezien worden als voortkomende uit een behoefte vanuit beleid om structuur aan te brengen en systematisch te werk te gaan. Ook illustreren het MDT-certificaat en werkskills een nauwe definitie van talentontwikkeling, doordat de nadruk wordt gelegd op de wensen van werkgevers. Zo worden jongeren gezien als economische units en als toekomstige werknemers, in plaats van participerende burgers (Kelly 2009; Threadgold 2017).

5.7 Conclusie

Dit hoofdstuk bood inzicht in MDT als participatief beleid, waarbij participatie uiteen werd gezet op basis van drie aspecten van beleidsparticipatie: (politieke) participatie op beleidsniveau en als het gaat om het opstellen van beleid, participatie op projectniveau en dus als het gaat om de (samenwerking binnen de) uitvoering van MDT, en (maatschappelijke) participatie op individueel niveau, wat visies op beleidsuitkomsten betreft.

De inspraak van jongeren en het vrijwilligersveld dragen in grote mate bij aan MDT-beleid. Uit gesprekken met beleidsmakers – ook na het afsluiten van de veldwerkperiode – bleek dat de politieke participatie van jongeren als belangrijk en zelfs essentieel werd gezien. Het jongerenpanel is tevreden over de mate van politieke inspraak die zij genieten. Het panel heeft de MDT-waarde talentontwikkeling ingebracht, wat ook aangeeft dat hun inbreng serieus genomen wordt. Zo wordt zelfontplooiing onderdeel van het beleidsperspectief op jongerenparticipatie. Tegelijkertijd kunnen politieke belangen en de mate waarin beleid past bij de doelgroep schuren; de keuze voor de naam MDT is hier een voorbeeld van.

Aan de andere kant bestaat er een spanning tussen zelfontplooiing en dienstbaarheid, zoals respondenten uit het vrijwilligersveld ook benoemden. Deze spanning lijkt (onder andere) voort te komen uit de verschillende perspectieven op participatie (als ontwikkelingskans/middel) of als democratisch recht/doel), of als middel om andere doelen te verwezenlijken. Gebaseerd op dit onderzoek lijken de verschillende perspectieven op participatie naast elkaar te (kunnen) bestaan, mits een continue discussie wat betreft participatie zich voortzet en mits jongeren zelf hierin betrokken worden om zo niet het risico te lopen om over jongeren te praten en hun wensen en behoeften voor hen in te vullen. Overigens lijken visies op (maatschappelijke) ontwikkeling van jongeren en het vrijwilligersveld goed bij elkaar aan te sluiten, en gaat het voornamelijk om het bewaken van de *agency* en autonomie van jongeren zelf.

De vrijwillige basis voor maatschappelijke participatie middels van MDT lijkt een groot succes te zijn. Dit is wat respondenten aangaven, en ook MDT-onderzoek zelf wijst uit dat verplichten niet motiveert. Aan de andere kant zal ook hoofdstuk 8 illustreren dat een keuze binnen een verplichting goed kan uitpakken voor sommige jongeren. Desalniettemin lijkt de mogelijkheid voor het maken van de eigen keuze voor MDT essentieel, eveneens de vrijheid die jongeren krijgen om eigen projecten zelf (mede) vorm te kunnen geven. Beleid dat weerstand oproept en niet aansluit bij behoeften van jongeren zal wellicht niet de betrokken burgers creëren waar de politiek op lijkt te hopen.

Tot slot was er onder uitvoerders van beleid behoefte aan een betrokken overheid door middel van duurzame doorlopende subsidie en doorlopend, participatief leiderschap. Subsidie vanuit rijk is cruciaal voor het voortbestaan van MDT. Doordat gemeentes kampen met tekorten, maar ook om kansengelijkheid te faciliteren ligt hier een belangrijke taak voor de centrale overheid. En waar bijdragen van bedrijven een mooie sociale werkelijkheid zou betekenen, kan het onderhevig maken van MDT aan marktwerkingen negatief uitpakken voor het vergroten van kansengelijkheid onder jongeren. Daarnaast sluit MDT-beleid niet altijd aan bij de dagelijkse werkelijkheid van MDT-projecten zelf (bv. de subsidieaanvragen, monitorend onderzoek, certificaten en werkskills). Een ideale betrokken overheid lijkt er een die betrokken is door het bieden van financiële ondersteuning, en een die tegelijkertijd ruimte en vertrouwen biedt aan zowel uitvoerders van beleid als MDT-jongeren zelf. (Overheids)participatie gaat hier over het in de gaten houden van de machtsverhoudingen tussen, en de *agency* van, allen die betrokken zijn bij en samen blijven werken aan (het verder ontwikkelen van) MDT.

Deel B Jongerenperspectieven op 'zinnvolle' participatie

Tot dusver heeft dit rapport inzicht geboden in de perspectieven op jeugdparticipatie die te vinden zijn in beleid en in het maatschappelijk debat. In deel B van dit rapport kijken we naar wat jongerenparticipatie betekent binnen de MDT-context en naar de manier waarop jongeren zelf participatie percipiëren. De drie hoofdstukken die volgen geven samen antwoord op de volgende deelvragen (b en c):

- *Wat betekent jongerenparticipatie binnen de MDT-context in de praktijk?*
- *In hoeverre sluit MDT-participatie aan bij perspectieven van jongeren op (zinvolle) participatie alsmede hun ervaringen met maatschappelijke in- en uitsluiting?*

Alle drie de hoofdstukken zijn gebaseerd op etnografisch onderzoek. Ze hebben allen één van de drie MDT-participatiedoelen als thema en richten zich op specifieke MDT-projecten die door de etnografisch onderzoeker gevolgd zijn. Dit doen we om zo niet alleen de perspectieven op participatie van jongeren op te tekenen, maar ook recht te doen aan de rijke participatie-context van MDT-projecten. Het is namelijk in deze contexten dat jongerenparticipatie gedaan wordt, en wat inzicht biedt in de praxis van jongerenparticipatie. Hoofdstuk 6 behandelt talentontwikkeling en is gebaseerd op veldwerk bij een project impact ondernemen. Hoofdstuk 7 betreft iets doen voor een ander of de samenleving en is gebaseerd op veldwerk bij twee MDT-projecten gericht op jongeren in kwetsbare posities. Hoofdstuk 8 is gebaseerd op veldwerk bij een maatjesproject en behandelt de laatste MDT-waarde, ontmoetingen.

Tijdens het veldwerk voor dit onderzoek werden jongeren onder andere gevraagd naar hun perspectieven op participatie. Met de meer abstracte definities van participatie die jongeren gaven, en hun perspectieven op de manier waarop de overheid jongeren poogt te activeren, willen we de komende hoofdstukken kort inleiden.

Veel jongeren leken de vraag 'hoe zie jij participatie?' een vage vraag te vinden, zeker wanneer naar 'zinvolle participatie' gevraagd werd. Dit bleek uit de wens die jongeren uitspraken om verheldering, en in sommige gevallen de passendheid van hun antwoord te controleren bij de onderzoeker: is dit waar je naar op zoek bent? Sommige jongeren vroegen om verduidelijking door zelf vast het onderscheid te maken tussen de persoonlijke context en de context van de participatiesamenleving. Eén jongere riep enthousiast dat hij wel wist wat participatie was omdat hij niet lang geleden er op school nog over moest leren.

Participatie werd op verschillende manieren omschreven door jongeren: als meedoen, een bijdrage leveren aan de maatschappij, elkaar helpen en voor elkaar klaarstaan en politieke participatie. Participatie zou zinvol zijn wanneer de persoon zelf en ook anderen in de samenleving gediend zijn van de specifieke vorm van participatie. Ook werd er erkend dat wat zinvol is voor de één of een groep mensen, als niet zinvol gezien kan worden door anderen. 'Niets doen' werd door sommigen gezien als het tegenovergestelde van (zinvolle) participatie. Als voorbeelden van locaties van participatie gaven jongeren werk, school, vrijwilligerswerk, binnen ngo's of als activisten, en binnen de vriendenkring, *online community* en familie. Een jongere sprak van het belang van het gevoel van participatie, en gebruikte hiervoor zijn moedertaal om een vertaling te maken en participatie te definiëren als: opdagen, aanwezigheid en meedoen. Voor hem was participatie emotioneel en relationeel in de basis en hij verbaasde zich erover dat participatie ook gedefinieerd kon worden als vrijwilligerswerk of politieke participatie – dat zouden meer praktische vormen zijn van de uiting van participatie als gevoel of relationeel gegeven.

Ook benoemden jongeren barrières die participatie kunnen verhinderen. Armoede zou de vrijwillige inzet beperken, bijvoorbeeld omdat een jongere liever een bijbaantje heeft naast de studie om zo de lening en studieschuld te beperken. Wachten op een bsn maakt dat participatie vrijwel onmogelijk wordt.

Weinig kennis van de Nederlandse taal was ook een barrière voor sommige jongeren, net als (mentale en fysieke) gezondheidsproblemen, racisme en discriminatie. Ook stelde een jongere dat persoonlijke ontwikkeling zoals aangeboden middels MDT een middenklasse behoefte zou zijn, waar niet iedereen behoefte aan zou hebben. Persoonlijke ontwikkeling is iets voor mensen met meer tijd, geld, kansen en mogelijkheden, stelde deze jongere.

Volgens jongeren participeren jonge mensen in Nederland voldoende, hebben ze het vaak zelfs te druk en ervaren ze ook veel druk. Jongeren zijn druk met school en werk, maar ook met culturele en sociale activiteiten. Jongeren gaven vaak aan dat ze niet voor alle jongeren konden spreken, maar dat ze binnen hun vriendenkring ruimschoots participatie observeerden. Aan de andere kant merkte een jongere op dat waar zijzelf en haar vrienden heel druk zijn, er ook veel tijd achter schermen wordt gezeten. Zij wenste voor meer sociale participatie buitenshuis en het ontmoeten van elkaar in levenden lijve.

Dat de overheid zou inzetten op participatiebevordering onder jongeren sloot niet zozeer aan bij respondenten en hun eigen leefwerelden. Jongeren merkten wel op dat (jongeren)participatie wellicht niet herkend wordt, zoals bijvoorbeeld vrijwillige inzet voor de moskee, of activisme. Eén jongere gaf als onzichtbare jongerenparticipatie het voorbeeld van het in acht nemen van de avondklok tijdens de coronapandemie. Jongeren, zo stelde hij, gingen niet naar school of studie en konden niet uit omdat anderen in de samenleving beschermd moesten worden. Dit vroeg volgens hem veel van jongeren, maar hun inzet is niet voldoende erkend. Een andere jongere merkte op dat jongerenparticipatiebeleid in principe prima is, maar dat de visie dat jongeren niet voldoende participeren niet aan de basis zou moeten liggen, omdat deze incorrect is. In zijn ervaring hebben jongeren het over het algemeen te druk om ook nog een MDT te doen. Jongerenparticipatiebeleid, stelde deze jongere, kan wel jongerenparticipatie faciliteren omdat het middels het geven van ruimte, het jongeren in staat stelt om hun punt te maken en inbreng te leveren. Dat die ruimte voor inbreng die middels MDT wordt gefaciliteerd werd door deze jongere als positief ervaren.

Een andere jongere legde uit dat het idee van de overheid dat jongeren meer zouden moeten participeren niet aansluit bij onderzoek naar jongeren en druk. Zij vroeg zich tevens hardop af in hoeverre de overheid zelf problemen oplost. Al ervoer zij vrijwilligerswerk middels MDT als zingevend en raadde zij haar vrienden aan om hetzelfde te doen, ze sprak kritisch over de overheid die volgens haar verantwoordelijk is voor sociale problemen, niet individuele jongeren zoals zij. Desalniettemin zag zij in dat een relatief kleine tijdsinvestering vanuit haarzelf belangrijk was voor samenleven, ook vanuit de gedachten dat als de overheid het niet doet, dat burgers het dan zelf zullen moeten doen.

Een gebrek aan vertrouwen in de overheid kwam ook naar voren uit een gesprek met twee andere jongeren, die stelden dat als het gaat om participatie, de overheid wel meer zou mogen participeren. Een van de jongeren sprak uit dat hij niets meer van de overheid verwachtte omdat de overheid hem niet dient en omdat hij ziet dat de bestaande structuren niet aansluiten bij de behoeften van jongeren om hem heen. Hij sprak over een ongelijk speelveld, waarbij bijvoorbeeld jongeren die ervoor kiezen om te gaan studeren wel een lening of studiefinanciering kunnen krijgen, terwijl andere jongeren die een andere weg kiezen geen recht hebben op een dergelijke lening of investering. Zijn vriend kon zo niet een kapperszaak openen, bijvoorbeeld, waardoor hij minder kansen had om zichzelf te ontwikkelen dan een jongere die kiest voor een studie. Zijn punt was dat bepaalde keuzes die in lijn zijn met de norm wel gefaciliteerd worden en andere keuzes niet, terwijl voor hem die norm niet zou aansluiten bij de leefwerelden en behoeften van mensen om hem heen. Deze jongere was van mening dat jongeren niet dezelfde kansen krijgen omdat de overheid vast blijft houden aan een bepaalde maatschappelijke visie en verwachtingen van jongeren en burgers in het algemeen.

Ruimte en inbreng, ook om het anders te doen, passende ondersteuning en vertrouwen in inzichten en keuzes van jongeren blijken sleutelwoorden. Deze ideeën sluiten aan bij perspectieven op jongerenparticipatie van wat kritischere academici, zoals Kaulingfreks (2023) en De Winter (2016) die aangeven dat meedoen, ruimte en de mogelijkheid krijgen om bestaande sociale structuren om te buigen onderdeel zouden moeten zijn van jongerenparticipatie (zie hoofdstuk 3). De definities en visies die hier zijn uitgeschreven zijn van jongeren van de verschillende MDT-projecten. Het zijn algemene,

meer abstracte visies op participatie, die minder zeggen over de eigenlijke participatie van jongeren zelf. Deze (perspectieven op zinvolle) participatie behandelen we per thema en per MDT-project in de volgende hoofdstukken.

6 Talentontwikkeling

Henrike Hoogenraad

6.1 Inleiding

Dit eerste etnografische hoofdstuk bespreekt de eerste MDT-waarde: talentontwikkeling. Voor MDT betekent talentontwikkeling dat jongeren hun vaardigheden ontwikkelen, persoonlijke ontwikkeling doormaken en hun toekomstperspectief vergroten (Significant Public et al. 2020). Het begrip talentontwikkeling is al met regelmaat aan bod gekomen in dit rapport. Hoofdstuk 3 liet zien dat talentontwikkeling past bij de huidige tijd met een grote focus op competenties van het individu. In hoofdstuk 4 werd het begrip talentontwikkeling zoals geformuleerd in MDT-beleid geanalyseerd, en uit hoofdstuk 5 bleek dat talentontwikkeling als waarde ingebracht is in MDT-beleid door jongeren. In dit hoofdstuk kijken we naar de manier waarop participatie door middel van talentontwikkeling vormt krijgt in de praktijk. Ook kijken we naar de wijze waarop MDT-participatie en talentontwikkeling aansluiten bij perspectieven van jongeren op (zinvolle) participatie, en hoe hun perspectieven en participatievormen in verband staan tot hun positie in de samenleving.

Dit hoofdstuk is gebaseerd op etnografisch onderzoek bij één MDT-project dat zich met uitstekend leent voor een focus op talentontwikkeling, namelijk een project ‘impact ondernemen’.²⁴ Tijdens deze intensieve vorm van MDT leren jongeren in twintig weken over impact ondernemen, en wat daar voor nodig is. Voorafgaand aan de resultaten van dit gedeelte van het onderzoek wordt eerst meer duiding gegeven aan talentontwikkeling, door de term *entrepreneurial self* uiteen te zetten. De term *entrepreneurial self* betreft een actieve manier van in het leven staan, het leven zien als een project dat altijd beter kan, en wordt onder meer gebruikt in wetenschappelijke studies naar jongeren en jongerenparticipatiebeleid. De *entrepreneurial self* kan gezien worden als tegenhanger van ‘risicojeugd’, waar het volgende hoofdstuk meer aandacht aan zal besteden. Het idee van talentontwikkeling past bij het concept van de *entrepreneurial self* omdat de ondernemersgeest die passend is bij de *entrepreneurial self* voortdurend bezig is met de ontwikkeling van het ‘zelf’ en de eigen talenten.

Na de uiteenzetting van de *entrepreneurial self* komt het MDT-project impact ondernemen aan bod. Hierna wordt het MDT-project omschreven, om vervolgens de ervaringen van de deelnemende jongeren uiteen te zetten. Vervolgens zal in de discussie een analyse plaatsvinden waarin het concept van de *entrepreneurial self* gekoppeld wordt aan de onderzoeksresultaten. In de conclusie geven we antwoord op de vraag wat jongerenparticipatie concreet betekent in de praktijk, alsmede de vraag in hoeverre de perspectieven op participatie en talentontwikkeling van MDT-beleid en jongeren zelf bij elkaar aansluiten.

6.2 De entrepreneurial self

De *entrepreneurial self* is een ‘ideale’ manier van zijn die goed bij de huidige tijd past, maar die wordt bekritiseerd door academici (Bröckling 2016). De *entrepreneurial self* wordt ‘gekenmerkt door rationaliteit, autonomie, en verantwoordelijkheid en is tegelijkertijd vrij, verstandig en actief’ (Kelly 2006: 18). Een individu en het leven van dit individu, is een project waaraan het leven lang aan gewerkt en op gereflecteerd kan en moet worden (Foster 2016; Kelly 2009). Zelfoptimalisatie gaat gepaard met jezelf vergelijken met anderen, wat competitie in de hand werkt. Zulke competitie nodigt vervolgens

²⁴ Impact ondernemen betekent middels ondernemerschap inzetten op het behalen van een duurzaam of maatschappelijk doel.

zelfverbetering en ook de marketing van het zelf uit. Een entrepreneur zijn is meer een houding dan een beroep (Oinonen 2018: 1346). De *entrepreneurial self* is een manier van persoon-zijn waarbij het individu zichzelf ziet als verantwoordelijk voor het eigen gedrag, en zichzelf dus onder controle weet te houden tijdens de *'business of life'*. Een individu werkt niet aan een project, nee, het is het project, de onderneming, de taak, de missie (Kelly 2006: 18).

De *entrepreneurial self* als ideaalbeeld past binnen een sociaalhistorische context die duiding behoeft.²⁵ Ten eerste past het concept binnen de liberale democratie en is het gerelateerd aan de individualisering, die van grote invloed is op de manier waarop het leven van jongeren richting krijgt (Franceschelli en Keating 2018: 3). Zoals genoemd in hoofdstuk 2, omschreef Beck (1992) in de jaren negentig van de vorige eeuw de hedendaagse samenleving als een 'risicomaatschappij'. In zo'n maatschappij, die draait om de beheersing van risico's, wordt het gedrag van individuen als bron van risico gezien, in plaats van bijvoorbeeld het toeval, de natuur of God die buiten de controlesfeer van individuen liggen. Dat legt zowel de potentie als de verantwoordelijkheid om risico's te beheersen bij individuen. Giddens (1991) stelde daarom dat het zelf maakbaar is geworden: onder individuen is een continu proces van zelfreflectie en zelfverbetering ontstaan. Mensen zouden zichzelf immers continu moeten ontwikkelen en verbeteren, als reactie op potentiële nieuwe risico's en mogelijkheden (Franceschelli en Keating 2018: 3). Beck (2007) ziet dit proces als onderdeel van een grotere verschuiving naar individualisering, waarbij het idee is dat individuen vrijer zijn van structuren en institutionele arrangementen, waardoor er meer ruimte ontstaat voor individuen om zelf keuzes te maken over de manier waarop zij invulling willen geven aan hun leven (Franceschelli en Keating 2018: 3). Het entrepreneuriale narratief veronderstelt dan, volgens Kelly (2006; zie ook Rose 1996), dat jongeren controle kunnen uitoefenen over hun toekomst: ze hebben meer agency en zeggenschap over hun leven, hebben meer te kiezen, en als entrepreneurs kunnen ze hun leven inrichten om het maximale eruit te halen. Als keerzijde stellen Franceschelli en Keating (2018: 3) dat individualisme en vervaagde sociale structuren het vermogen om te oriënteren op de toekomst vermindert, en ook isolatie en een gebrek aan verbondenheid in de hand werkt. Aan de andere kant zijn niet alle sociale structuren verdwenen: er is geen sprake van een gelijk speelveld waarin iedereen dezelfde kansen heeft (o.a. Kooijmans 2019; Oinonen 2018; Putnam 2016).

Ten tweede noemen wetenschappelijke studies naar jongeren de neoliberale (beleid-)cultuur, die aan het eind van de twintigste eeuw in Noordwest Europa dominant werd, als saillant. De neoliberale visie op individuen is een economische: een individu is een *homo economicus*, en maakt rationele keuzes (Bröckling 2016; Van Putten 2020; Trommel 2015). Tegelijkertijd moet het individu voortdurend aanstaan en open staan voor 'signalen: van de markt, betreffende risico's en andere gevaren, en voor kansen en mogelijkheden' (Kelly 2006: 24). Het individu zelf wordt een *do-it-yourself*-project (Beck 1992; Giddens 1991) waarbij het project van de zelf streeft naar het maximaliseren van kansen voor een goed leven door het maken van keuzes. Het leven zelf staat zo gelijk aan de uitkomsten van de keuzes die al gemaakt zijn en, belangrijk, van de keuzes die nog gemaakt zullen worden. Alles lijkt dus afhankelijk te zijn van het vermogen van een individu om de juiste keuzes te maken (Beer en Pinxteren 2016; Kelly 2006: 24; Van Putten 2020; Rose 1996). Binnen de Nederlandse context van 'neoliberaal communitarisme' (zie hoofdstuk 3) worden burgers als individuen zo bestuurd en gestuurd zodat zij zich verantwoordelijk voelen voor hun eigen succes en tegelijkertijd zich verantwoordelijk voelen voor het oplossen van maatschappelijke problemen (Ossewaarde 2006; Schinkel en Van Houdt 2010). Responsabilisering, ook een term die in overheidsbeleid gebruikt wordt, kan zo gezien worden als een manier van het sturen van individuen om de verantwoordelijkheid te 'pakken' om succesvol te zijn. Succesvol als het gaat om het maken van rationele keuzes, in het reguleren van de eigen vrijheid en het grijpen van kansen; kortom, succesvol in het ondernemen van het leven (Bröckling 2016; Drosterij en Peeters 2011; Van Putten 2020; Trommel 2015).

²⁵ Deze duiding is al deels gegeven in hoofdstuk 3, waarin een aantal belangrijke politiek-economische beslissingen sinds de sinds het begin van de jaren tachtig genomen zijn, kort omschreven zijn.

Oinonen (2018) stelt dat het probleem met het narratief van de *entrepreneurial self* zit in het feit dat het sociale structuren uit het oog verliest. En waar de waarde en vorm van structuren en instituties aan verandering onderhevig zijn, geeft Oinonen aan dat het te simplistisch is om te stellen dat er geen ongelijkheden bestaan, of dat een zogenoemde vrije markt ongelijkheden kan uitwissen. Leeftijd, gender, klasse, etniciteit en ras zijn nog altijd van invloed op kansen en vormen zo obstructies of juist privileges voor verschillende individuen. Het discours van de *entrepreneurial self* laat ons geloven dat als we falen, door bijvoorbeeld het ervaren van werkloosheid, dat dit onze eigen schuld is. Welzijn en inclusie zijn zo aan het individu zelf (Oinonen 2018: 1346-1347. Zie ook Bröckling 2016; Gill en Ganesh 2007; Vogels et al. 2021).

Studies naar jongeren signaleren dat jongeren opgroeien in een context waar de *entrepreneurial self* als de norm geldt, waar jongeren naar (moeten) streven en waar het maatschappelijk discours en overheidsbeleid op aansturen (Kelly 2006: 18; Laalo en Heinonen 2016; Oinonen 2018). Volgens Kelly (2006) bestaat er een angst dat jongeren – zeker ‘risicojeugd’ – niet voldoende ondernemend zijn en daardoor niet voldoende zelfredzaam. Het discours van ondernemerschap houdt volgens Oinonen (2018) ook in dat beleid en kennisbronnen jongeren laat focussen op wat ze allemaal kunnen doen en bereiken in de toekomst, in plaats van wie ze zijn in het heden. Het zou voornamelijk gaan om vooruitkijken en anticiperen op welke wijze ze het meest kunnen bereiken: de mate van kennis, aanpassingsvermogen, flexibiliteit, en mobiliteit zijn van belang als het gaat om de toekomst in de huidige kenniseconomie (Kelly 2009: 18; Oinonen 2018: 1346).

Zulke visies worden zichtbaar in verschillende beleidsstukken. De Europese Unie stelt het belang van ondernemerschap centraal en poogt ondernemerschap en onderwijs gericht op ondernemen aan te moedigen (EC 2013; EC et al. 2016; OESO/EU 2018). Europese universiteiten bieden in toenemende mate ondernemerschapsonderwijs aan om studenten zo voor te bereiden op de huidige dynamische kenniseconomie waarin flexibiliteit, creativiteit en mobiliteit centraal staan (Laalo en Heinonen 2016). Zelfverbetering zou overigens continu door moeten gaan, bijvoorbeeld door het leven lang ontwikkelen beleid (EC 2018; Maslowski 2019; TK 2022/2023b) waarbij burgers worden gestimuleerd om zich professioneel verder te blijven ontwikkelen om relevant te blijven in de context van flexibel kapitalisme. Het individu is dus nooit af.

De huidige neoliberale cultuur stelt dus dat individuen ‘flexibele, creatieve, zelfstandige, verantwoordelijke en weerbare managers van hun eigen leven en carrières moeten zijn, en dat hun succes of falen afhankelijk is van hun eigen ondernemersgeest’ (Oinonen 2018: 1346). Dit heeft een invloed op de manier waarop jongeren denken, doen en zich voelen, stellen onderzoekers. Franceschelli en Keating (2018) laten zien dat de jongeren met wie zij onderzoek deden veel reflecteerden op zichzelf, en tegelijkertijd zich verantwoordelijk voelen voor hun eigen succes of falen. Dit zorgde onder de jongeren voor een grote druk omdat zij beseften dat succes niet vanzelfsprekend is in een macro-context die zij ervoeren als onzeker. Desalniettemin bleef hard werken de sleutel tot succes, aldus de jongeren. De studie van Laalo en Heinonen (2016) laat zien dat studenten in ondernemerschap aan een Finse universiteit het entrepreneuriale discours, waarbij zelfdiscipline en zelfbesturing centraal staan, volledig eigen zijn en dus breder trekken dan een puur professionele identiteit: een entrepreneur ben je in hart en nieren.

Oinonen (2018) laat in haar studie met studenten in Finland en Spanje zien dat deze studenten de ondernemersgeest geïnternaliseerd hebben, maar er tegelijkertijd niet onkritisch tegenover staan. Zo bekritiseerden de studenten de huidige focus op professioneel economisch succes als het gaat om het bezien van individueel succes. Deze kritiek komt voort uit de ervaring onder studenten dat werk en inkomen niet langer voldoende betrouwbare elementen zijn voor een goed leven. Immers, zo stelden de studenten, permanente contracten en banen zijn haast niet te vinden. Hierom hechtten de studenten veel waarde aan een goede balans tussen werk en privé, evenals een verbinding met de woonplek en het sociale netwerk in plaats van mobiliteit – een van de karaktereigenschappen van de *entrepreneurial self*. Zulke sociale en fysieke verbindingen kunnen gezien worden als een strategie om te kunnen omgaan met de structurele onzekerheden die de huidige maatschappij met zich meebrengt.

Bovengenoemd onderzoek komt grotendeels overeen met de onderzoeksresultaten die hierna omschreven staan, als het gaat om de jongeren die het MDT-project impact ondernemen volgden. Ook deze MDT-jongeren bleken als *entrepreneurial selves* hun leven te willen vormgeven. Allen aspireerden zelfontwikkeling alsmede de ontwikkeling van praktische vaardigheden waar ze professioneel hun voordeel mee konden doen. Niet alle jongeren waren even succesvol in het najagen van de ondernemersgeest in de professionele zin. Niet alleen structurele obstructies zaten ze in de weg, maar ook andere benaderingen van een 'goed leven', groei en welzijn werden verkozen boven het entrepreneuriele perspectief. Zo kan gesteld worden dat datgeen wat deze MDT-jongeren denken en doen onderdeel is van het *entrepreneurial self*-discours, en tegelijkertijd ook een reactie op dit discours. Jongeren kiezen ervoor om het anders te doen, als dit hun behoeft. Zulke gedachten en gedragingen werden aangemoedigd door het professionele team van dit MDT-project impact ondernemen, dat zelf ontwikkeld is als gevolg van, en reactie op, politieke en sociaal-economische ontwikkelingen.

Kader 6.1 'Gezellig meedoen' bij het project impact ondernemen

Het SCP mocht onderzoek doen op een MDT-locatie in een van de randsteden. De SCP-onderzoeker is aanwezig geweest bij en heeft meegedaan met de laatste zeven weken van het programma. Dit houdt in dat de onderzoeker deelnam aan de trainingen die jongeren aangeboden kregen, zoals bijvoorbeeld marketing en communicatie, personal branding en pitchten. Ook het huiswerk dat jongeren kregen ter voorbereiding van de sessies werd gedaan door de onderzoeker en zo werd de onderzoeker uiteindelijk onderdeel van de groep. Ook heeft de onderzoeker de jongeren geholpen met de voorbereiding van de presentatieavond en ze is aanwezig geweest bij de avond. De jongeren die het programma deden waardeerden deze mate van participatie: een onderzoeker die stillettjes in een hoekje observeert, daar moesten ze niet aan denken. De jongeren meenden dat het actief participeren van de onderzoeker, inclusief meedenken over vraagstukken, vragen stellen en feedback geven, een positieve aanvulling was op hun programma.

De MDT-coördinator en twee coaches binnen dit MDT-programma die iedere week aanwezig waren, hebben deze manier van onderzoek doen gefaciliteerd. Het voorstel dat de onderzoeker gewoon mee zou doen, om zo echt kennis te kunnen maken met het programma en de jongeren, kwam van de coördinator. Zo werd de onderzoeker ook aan de groep voorgesteld: een onderzoeker die gezellig mee komt doen. Ook de twee coaches verwelkomden de onderzoeker hartelijk en normaliseerde zo haar aanwezigheid.

Naast participerende observatie zijn ook diepte-interviews afgenomen met de jongeren. Tijdens de laatste programmadagen van het MDT-project vroeg de onderzoeker of de jongeren daar open voor stonden, wat zij allemaal beaamden. Telefoonnummers werden uitgewisseld, en de onderzoeker sprak af met jongeren op tijden en plekken die gemakkelijk pasten in het schema van de jongeren. Interviews duurde tussen de anderhalf en twee uur. In totaal deden acht jongeren mee aan het MDT-project. Omdat één van de jongeren direct na het programma op reis ging, zijn de resterende zeven jongeren geïnterviewd. Ook is één oud-deelnemer geïnterviewd, om te zien hoe er teruggekeken kan worden op het MDT-project. Naast het onderzoek met de jongeren, zijn ook gesprekken gevoerd met de coördinator van het lokale MDT-project, alsmede met de coördinator Kwaliteit & Methodiek van de penvoerder van het MDT-consortium.

6.3 MDT-project impact ondernemen

6.3.1 Projectdoelstellingen

Tijdens het MDT-project impact ondernemen leren jongeren in twintig weken over sociaal ondernemen, en wat daar voor nodig is. Jongeren kunnen kiezen tussen twee *tracks*: met een focus op ofwel het opzetten van een eigen start-up, ofwel het leren over sociaal ondernemen en het versterken van een jonge sociale onderneming. Tijdens de loop van het programma komen jongeren een dag per week samen om trainingen te volgen, bijvoorbeeld over marketing, communicatie en personal branding. Een tweede dag per week lopen jongeren mee bij de sociale onderneming waar ze zich bij aangesloten hebben, of werken ze aan het concretiseren van hun eigen start-up. Onderstaande is gebaseerd op gesprekken met de lokale MDT-coördinator, Joost, en geeft een beter beeld van het MDT-project

impact ondernemen.

Het MDT-project impact ondernemen gaat op het moment van schrijven (november 2022) het derde jaar in, met vier projecten achter de rug. Echter, het programma impact ondernemen bestaat al negen à tien jaar. Toentertijd, in de nasleep van de economische crisis, merkten jonge professionals hoe lastig het was voor pasafgestudeerden – zeker zij in de sociale wetenschappen en geesteswetenschappen – om een maatschappelijk betrokken baan te vinden, aldus programmacoördinator Joost. Er heerste een relatief grote werkloosheid en de hoogopgeleide idealistische afgestudeerden werden vaak teleurgesteld: er was haast geen impactwerk te vinden, en zo solliciteerden ze met honderden tegelijk op één functie, vaak ook nog een stage. De oprichters van de sociale onderneming die het project impact ondernemen startte merkten dit en wilden een verschil maken. De sociale onderneming biedt trainingen en programma's aan waarbij deelnemers de mogelijkheid krijgen om zich te ontwikkelen als *changemakers*. De sociale onderneming stelt dat de som van zulke *changemakers* de samenleving meer betrokken en sociaal maakt. Directe doelen van de organisatie zijn het investeren in impactvolle en betekenisvolle carrières, en een sterk en groeiend netwerk van sociale ondernemers, om zo sociale verandering te realiseren. De verwachting is overigens niet dat alle deelnemers uiteindelijk impact ondernemers worden. Andere uitkomsten zijn meer zelfkennis en -acceptatie, het uitbreiden van het sociale netwerk, het uitstippelen van een carrière en het ontwikkelen van praktische vaardigheden.

De trainingen van de sociale onderneming richtten zich volgens Joost oorspronkelijk op starters die lastig een zingevende baan konden vinden, maar wel graag impact wilden maken. Deze individuen hadden wel de motivatie, maar misten nog praktische vaardigheden. Ze hadden bijvoorbeeld goede ideeën voor hun eigen woonwijk, maar hadden te weinig kennis of vaardigheden om plannen werkelijkheid te maken. Zo is het trainingsprogramma ontstaan, om starters op de arbeidsmarkt naast hun academische vaardigheden, ook de praktische ervaring te bieden om hun sociale of duurzame initiatieven werkelijkheid te maken. Voor de deelnemers genereren de trainingsprogramma's naast praktische vaardigheden ook ervaring en verbinding met een netwerk. Organisaties waar de deelnemers soms aan de slag gaan winnen aan meedeenkracht, creativiteit, en een verbrede visie. Uiteindelijk zal de samenleving een duurzamer en socialer gezicht krijgen, is het idee.

Voordat het programma impact ondernemen onderdeel werd van MDT, werd het programma mogelijk gemaakt door kleine subsidies en samenwerkingsverbanden, een gedeeltelijk vrijwillige inzet van coaches en trainers, crowdfunding en een financiële bijdrage van de deelnemers. Zo leverde op de locatie van dit MDT-project de gemeente bijvoorbeeld een kleine subsidie en voorzag ze de organisatie van een werkplek, en leverde een accountancybureau een aantal pro bono-uren financieel advies. Terwijl ze zo een heel eind kwamen, inclusief de crowdfunding die deelnemers deden aan het begin van hun trainingen, maakten medewerkers uit het kleine team regelmatig onbetaalde overuren, gaven de externe trainers vaak kortingen op hun werk en had de organisatie ook schulden. Toen kwam de organisatie in aanraking met MDT. Om zich heen zagen werknemers van de sociale organisatie partijen opkomen met programma's specifiek gericht op jongeren, soms zelfs met vergelijkbare projecten. De sociale organisatie had ook interesse in MDT en deed, in samenwerking met andere partijen, een succesvolle subsidieaanvraag.

Het MDT-project impact ondernemen opereert landelijk op acht verschillende plekken in Nederland en biedt ook een onlineprogramma aan. Deze verschillende programma's hebben elk hun eigen naam en kennen ieder hun eigen lokale netwerk. Wat zij overeenkomstig hebben is de penvoerder – de sociale organisatie – en natuurlijk de focus op impact ondernemen. Elk programma kent lokale samenwerkingsverbanden, met bijvoorbeeld de gemeente en sociale organisaties zoals vrijwilligers-centrales en andere maatschappelijk betrokken partijen.

Joost is specifiek betrokken op de locatie waar dit SCP-onderzoek plaatsvindt en benoemde in het gesprek wat er is veranderd en wat er hetzelfde is gebleven sinds het trainingsprogramma wordt aangeboden als MDT. Zo is dankzij de overheidssubsidie het programma gratis te volgen voor deelnemers. Hiernaast geeft het grotere budget ademruimte, is onbetaald werken niet meer aan de orde en krijgt de organisatie ruimte om de duurzaamheid van het programma te onderzoeken en ontwikkelen.

Ook is de doelgroep die meedoet met dit MDT-project groter geworden. Voordat het project onderdeel van MDT werd bestond er geen specifieke leeftijdscategorie, maar vaak waren zij ouder dan 25 jaar en hadden deelnemers over het algemeen hun hbo- of universitaire studie al afgerond. Nu het project onder de MDT valt, werft het actief jongere en andere deelnemers mee: zij die een tussenjaar nemen om hun toekomstplannen te herevalueren, deelnemers die nog niet met een vervolgstudie zijn begonnen en ook vroegtijdige schoolverlaters. Ook het type opleiding verschilt nu dus meer: er doen naast hbo- en wo-geschoolden ook mbo-geschoolden mee en jongeren zonder een afgeronde vervolgstudie.²⁶ Waar de gemiddelde leeftijd nu ongeveer 25 is, zijn er ook deelnemers van 19 jaar oud. De gemene deler onder deelnemers blijft echter hun interesse in sociaal ondernemen en maatschappelijke kwesties.

Het programma zelf is niet veranderd door de aansluiting bij MDT. Deelnemers leren nog steeds in twintig weken, ongeveer zestien uur per week, over impact ondernemen. Ze krijgen dezelfde thema's en programmadagen aangeboden en al is de doelgroep nu meer divers wat betreft leeftijd en opleiding, het programma sluit net zo goed aan bij de deelnemers, aldus Joost.

Binnen het programma is er veel ruimte voor het eigen initiatief van deelnemers. Ze hebben vaak al ideeën over wat ze willen doen wat betreft bepaalde thema's, ondernemingen of duurzame producten, en tijdens de wekelijkse sessies worden ze begeleid met de uitvoering ervan. Daarnaast worden workshops, netwerk- en infosessies georganiseerd, bijvoorbeeld in samenwerking met de plaatselijke vrijwilligerscentrale, om zo het maatschappelijk middenveld en het netwerk te leren kennen. Het programma ligt vast en dient als kader, maar binnen het programma gaan de deelnemers aan de slag met hun persoonlijke missie. De opdrachten die ze moeten uitvoeren tijdens de trainingen zijn direct gerelateerd aan die eigen missie.

Naast de programmafocus op impact ondernemen is persoonlijke ontwikkeling een belangrijk thema. Dit vanuit het gedachtegoed dat passie, een persoonlijk verhaal en een persoonlijke missie gerelateerd (kunnen) zijn, en dat een meer holistische benadering sociaal ondernemen faciliteert. Joost gaf aan dat het faciliteren van een veilige setting een belangrijke randvoorwaarde is voor programmacoördinatoren en coaches. Deelnemers moeten zichzelf kunnen zijn en faalverhalen moeten als inspiratie gedeeld en gevierd kunnen worden. Het idee, zo omschreef Joost, is dat zo'n veilige omgeving de context biedt waar samen naar iets toe gewerkt kan worden, en waar er verschillen zijn, maar zeker ook overeenkomsten. Joost noemde aandacht voor persoonlijke ontwikkeling binnen een veilige setting een van de *unique selling points* van het programma.

6.3.2 Ervaringen van jongeren

Uit de omschrijving hiervoor van de projectdoelen wordt het duidelijk dat talentontwikkeling binnen de context van dit MDT-project gezien wordt als het ontwikkelen niet alleen van arbeidsmarkt-gerelateerde talenten, maar ook de ontwikkeling van de persoon. Deze twee manieren van ontwikkeling overlappen, en zo kan dus ook in de projectdoelen het zelf als onderneming herkend worden. Tegelijkertijd wordt het duidelijk dat binnen dit MDT-project samenzijn, een veilige context en *belonging* belangrijk zijn, en dat het idee van presteren in de schaduw staat van sociaal en emotioneel welzijn. Dat wil zeggen dat er geen strakke definitie van 'succes' is.

Om een idee te krijgen van hoe en in welke context er in dit MDT-project aan talentontwikkeling gewerkt wordt, volgt eerst een vignet geschreven na de eerste deelname van de SCP-onderzoeker aan het MDT-project. Dit vignet illustreert tevens hoe talentontwikkeling holistisch benaderd wordt en de maakbaarheid van de zelf weerspiegelt – zoals ook naar voren kwam in uiteenzetting van de *entrepreneurial self* hiervoor. Hierna volgt een meer persoonlijke kennismaking met de een aantal jongeren. De gesprekken met jongeren gingen vaak over persoonlijke ontwikkeling in relatie tot zingeving en keuzes maken en laten zien dat deelnemers (op verschillende manieren en in verschillende maten) zichzelf als het ware entrepreneurs aan het 'maken' waren, maar hier tegelijkertijd niet altijd comfortabel

²⁶ Het werven van een meer diverse groep jongeren staat in relatie tot de MDT-doelstelling om ontmoetingen te faciliteren. In de subsidieaanvraag moeten projecten dan ook ingaan op de manier waarop zij dergelijke ontmoetingen faciliteren. Een diverse groep deelnemers is een van de manieren van invulling geven aan dit doel/deze vereiste.

mee leken te zijn. De discussie die hierop volgt bespreekt de thema's die naar voren komen in de MDT-praktijk en uit de gesprekken met jongeren. Deze thema's staan allen in relatie tot talentontwikkeling en zijn: het leven zien als project of onderneming; keuzes (maken); reflectie op, kennis en ontwikkeling van het zelf; maakbaarheid en responsabilisering; sociaal contact en leven in het nu als reactie op (het gevoel van) het moeten maken van het zelf en het leven.

Marketing, communicatie en personal branding

Veldwerknootie SCP-onderzoeker:

Op de fiets naar de voor mij eerste sessie van dit MDT-project voel ik wat spanning in mijn lijf. Het onderwerp van de training is marketing en communicatie – twee onderwerpen die voor een persoon zonder enige kennis van ondernemerschap als complex klinken. Op de locatie aangekomen – een groot kantoorgebouw waar veel sociale ondernemingen via de gemeente hun onderkomen hebben gevonden – loop ik door naar de zaal waar de wekelijkse sessies plaatsvinden.

Bij binnenkomst wordt het direct duidelijk dat de jongeren een fijne band hebben opgebouwd samen. Jongeren weten van elkaars leven buiten de MDT-context, wat blijkt uit interesse die ze tonen in elkaars sollicitaties, festivalavonturen, relatieperikelen en woonsituaties. Als Freek op tijd aankomt bij de sessie, wordt er gejuicht – dat zou anders nooit gebeuren. Van Joost mag ik zitten waar ik wil, en hij schenkt een kop thee voor me in. De trainer van de dag staat aan het hoofd van de tafels die in een vierkant zijn opgesteld, en waar de deelnemers aan de resterende drie kanten omheen kunnen zitten. Ik besluit eerst aan een van de tafels te gaan zitten, maar verplaats later naar achteren – zo neem ik niemands plaats in, en kan ik beter aantekeningen maken, meen ik. Maar snel staan we allemaal weer op, voor het kringmoment. Tijdens het kringmoment – waarin de groep kort ingaat op hoe ze zich die dag voelen (productief, afgeleid, hyper, enz.) – vertelt Sarah dat ze enthousiast is over de sessie van vandaag. David vertelt dat hij het te druk heeft op werk, maar dat hij sociaal ook te veel onderneemt, en nu moe is en een kater heeft. Coördinator Joost vertelt dat iemand in de familie op het punt staat te sterven, en dat hij daardoor 'storm in zijn hoofd' ervaart.

Als iedereen aan de beurt is geweest, is het tijd voor de trainer om te beginnen. Het programma is erg interactief, en we maken allerlei opdrachten om na te denken over wie precies onze producten zouden willen gebruiken, om er zo achter te komen hoe we het best onze producten op de markt kunnen aanbieden. Tijdens de opdrachten mag ik actief meedoen. Een keer speel ik voor een rollenspel 'de consument' en stellen drie jongeren mij vragen om hun potentiële klant beter te leren kennen. Voor een andere opdracht brainstorm ik met drie andere jongeren hoe een van hen, David – die een huiswerkbegeleidings- en mentorprogramma voor minder geprivilegieerde basisschoolkinderen aan het opzetten is – meer kan leren over de haalbaarheid van zijn missie. We denken na over met wie hij in gesprek kan gaan, en over zijn eigen ervaringen op de basis- en middelbare school, die niet heel positief waren. We denken dat Davids persoonlijke verhaal niet alleen zijn drijfveer is voor het opzetten van deze onderneming, maar ook wat mensen zal aantrekken.

Dit vignet maakt helder dat naast de praktische focus op impact ondernemen, persoonlijke ontwikkeling en zelfontplooiing, ook zelfreflectie, het persoonlijk verhaal, identiteit en emoties een prominente rol innemen binnen het programma. Het zou gesteld kunnen worden dat Joosts persoonlijke verhaal zoals hiervoor omschreven niet gedeeld behoort te worden binnen zijn rol als programmacoördinator. Echter, het delen van zijn persoonlijke kwesties lijkt een functie te dienen. Joost laat zien dat hij de groep vertrouwt, als veilig ervaart en dat hij zichzelf kan zijn, en nodigt zo indirect ook anderen uit om hetzelfde te doen. Daarnaast geeft Joost met zijn verhaal ook aan dat persoonlijke gebeurtenissen ertoe doen, en dat juist het persoonlijke een belangrijk onderdeel maakt van impact ondernemen. Namelijk, jezelf en je waarden kennen, maakt het vormgeven van je missie ook helderder, en het persoonlijke verhaal maakt uiteindelijk je product geloofwaardiger en aantrekkelijker voor consumenten. De trainer van die dag vraagt jongeren al om na te denken over hun persoonlijke verhaal, maar de sessie van de week erop zal volledig in het teken staan van het persoonlijke verhaal.

Davids (24) persoonlijke ervaringen op de basis- en middelbare school hebben zijn professionele keuzes gevormd, zo komt naar voren tijdens de brainstorm sessie. Dat hij zich veilig voelt om hierover te vertellen wordt nog duidelijker tijdens de sessie van de week erop, die het persoonlijk verhaal en

personal branding betreft. Voor deze sessie krijgen we een huiswerkopdracht mee: het voorbereiden van een kort verhaal over wat onze missie is, wat onze principes of waarden zijn, en wat in ons leven ervoor heeft gezorgd dat dit zo is. Voor David blijkt dit duidelijk. Hij deed het ontzettend goed op de basisschool en ging vervolgens naar het gymnasium. Daar was hij de enige bruine jongen in de klas, en ook de manier van leren vond hij lastig. Hij moest heel veel talen leren, bijvoorbeeld, en dat vond hij verwarrend. Hij had behoefte aan meer ondersteuning maar die kreeg hij niet. Toen ging hij naar de havo, waar hij een meer diverse groep trof, en waar hij zich prettiger voelde. Maar hij miste toch de sfeer van het gymnasium, waar leerlingen een sterke focus hebben in zijn ervaring, en waar leraren de leerlingen serieuzer nemen als het gaat om prestaties. Op de havo waren docenten 'relaxter', en David denkt dat daarom leerlingen minder gemotiveerd worden om mee te doen naar hun volle potentie. David wil zijn ervaren teleurstellingen omzetten in het concretiseren van zijn missie. Met zijn onderneming wil hij oudere kinderen huiswerkbegeleiding laten geven aan jongere kinderen. Het liefst koppelt hij kinderen aan elkaar die eenzelfde culturele achtergrond delen, zodat de oudere kinderen een herkenbaar rolmodel kunnen zijn voor de jongere kinderen. Het is de bedoeling dat naast de praktische huiswerkbegeleiding, de oudere kinderen dan ook de rol van mentor kunnen aannemen, en zo worden de jongere kinderen gemotiveerd om meer hun best te doen. Deze missie vloeit dus direct voort uit Davids eigen ervaringen en gemis tijdens zijn schooltijd.

Net als David is ook een andere deelnemer, Sarah, open en kwetsbaar tijdens het delen van haar verhaal. Sarah (26) liep tijdens haar hbo-studie stage bij een ministerie en kreeg daar vervolgens haar eerste (voltijd)baan aangeboden. Maar na een paar jaar in dienst te zijn geweest merkte ze dat de functie haar ongelukkig maakte. De hiërarchische omgeving en generatiekloof maakten dat zij zich niet serieus genomen voelde. Uiteindelijk voelde ze zich zo rot dat ze haar ontslag indiende, iets wat ze erg eng vond om te doen; zonder salaris kon ze immers geen huur betalen. Sarah werkte bij een callcenter en nu bij een koffietentje om zo haar vaste lasten te kunnen dekken. Ze vertelt de groep dat het haar opvalt dat wanneer ze mensen vertelt over haar ontslag, ze vaak te horen krijgt dat het zo moedig en knap van haar was om deze keuze te maken. Dat verbaast Sarah, die zich hardop afvraagt waarom iedereen dan klaarblijkelijk zich niet goed voelt op en over het werk dat dat ze doen. Sarah denkt erover na om als coach aan de slag te gaan om zo mensen te begeleiden in de zoektocht naar wat ze echt zouden willen. Als feedback van de groep krijgt Sarah te horen dat haar eigen ervaringen haar een goede coach zullen maken, omdat ze authentiek is en haar verhaal zo herkenbaar. Dat hoopt Sarah, zegt ze, maar zelf twijfelt ze nog wel: wil ze echt coach worden? Daar zijn er al zo veel van, verzucht ze.

Waar voor David en Sarah hun persoonlijke verhaal naadloos aan lijken te sluiten bij hun persoonlijke missie, lijkt dat niet voor alle jongeren zo. Laura (26) en Nienke (24) presenteren geen duidelijk moment of een bepaalde ervaring die vormend is geweest. Hun verhalen zijn kort en vrij abstract, vertellen geen ingrijpende gebeurtenissen en geen lastige identiteitskwesaties. Na afloop heeft de groep moeite met vragen stellen, omdat er weinig informatie is gedeeld. Dat is wel anders bij de jongeren die genereus vertellen over de ervaringen die hun leven en missie gevormd hebben, die vaak niet leuk waren of zijn, maar wel vormend zijn en als drijfveer gelden. Wat hier opvalt is dat structurele obstructies waar jongeren tegenaan lopen (zoals discriminatie), net als ingrijpende gebeurtenissen nodig of handig zouden kunnen zijn om een missie te vormen: zij worden de *unique selling points* waar Joost hiervoor over sprak. Interessant is dan ook dat de trainer van de week erop haarzelf introduceerde door te vertellen over een traumatische gebeurtenis in haar leven, om zo de aandacht en sympathie van haar publiek te winnen. Voor haar is haar introductie, zo vertelt ze zelf tijdens haar pitchtraining, een pitchstrategie om haar product te kunnen verkopen. Tegelijkertijd geven de trainers beiden duidelijk aan dat niet alles altijd gedeeld hoeft te worden en dat de eigen grenzen goed in de gaten gehouden moeten worden.

In de trainingen wordt zo het entrepreneuriale discours zichtbaar, waarbij het persoonlijke en professionele idealiter samenvloeien en ten dienste staan van een zingeving biedende loopbaan. Onderdeel van talentontwikkeling lijkt ook het identificeren van de persoonlijke *unique selling points*.

Persoonlijke ontwikkeling, keuzes en zingeving

Uit informele gesprekken en diepte-interviews blijkt dat jongeren besluiten om mee te doen met het project impact ondernemen omdat het aansluit bij hun levens zoals deze er op dit moment uitzien. Zo zijn jongeren op diverse manieren bezig met hun persoonlijke en professionele ontwikkeling – twee vormen van ontwikkeling die eigenlijk niet zoveel van elkaar blijken te verschillen. De vervlechting van het persoonlijke en professionele domein van het zelf als het gaat om ‘ontwikkeling’ van het zelf, is herkenbaar in het concept van de *entrepreneurial self*. Het MDT-project sluit aan bij de jongeren omdat de meeste van hen veel bezig zijn met richting geven aan hun leven, en een carrièrepad te vinden gebaseerd op hun eigen waarden en missies: zij pogen als *entrepreneurial selves* hun leven vorm te geven met het idee dat alle aspecten van het zelf aan zouden moeten sluiten. Hierom wordt deelname aan het MDT-project als zinvol ervaren. Tijdens de interviews werd het duidelijk dat het vinden van passie, en dat dan kunnen vertalen in een betaalde baan, niet gemakkelijk te realiseren is. Het merendeel van de jongeren zegt moeite te hebben met het maken van de ‘goede’ keuze. Aan die keuzestress wordt amper afgedaan door het geloof dat ze uitspreken, dat keuzes herzien kunnen worden. Als een reactie daarop lijken jongeren graag te focussen op het heden. Ook hier biedt MDT uitkomst: het geeft jongeren een plek waar ze met zichzelf en hun toekomst bezig kunnen zijn zonder het ervaren van druk en in een positieve, relaxte en veilige setting. Alhoewel de zojuist genoemde thema’s naar voren komen uit de gesprekken met alle jongeren, ondernemen en ervaren jongeren hun levens op unieke wijze. De ervaringen van vier verschillende jongeren zijn hierna uitgetekend, om zo inzicht te bieden in de verscheidenheid van de belevenis van het dagelijks leven. In de discussie die volgt worden de ervaringen van jongeren geanalyseerd.

Laura

Laura weet momenteel niet precies wat ze zal gaan doen, maar denkt veel na over haar toekomst en wat ze wil. Ik ontmoet Laura op haar suggestie in een alternatief café vlak bij haar huis, met een klein menu vol wereldse gerechten. Ze wilde hier altijd al eens heen, dus leek dit haar een goede gelegenheid. Laura is 26 jaar oud en woont met huisgenoten – studenten in de laatste fase van hun studie en anderen die net hun eerste baan hebben gevonden – in een huis op loopafstand van het stadscentrum. Oorspronkelijk komt ze uit een dorp ongeveer een half uur rijden van haar huidige woonplek, waar haar ouders nog steeds wonen. Ze ging naar een vrije basisschool en heeft ook haar vwo afgerond op een vrije school. Haar vader was de kostwinner en haar moeder zorgde voor het gezin en deed hiernaast vrijwilligerswerk. Laura’s oudere broer woont in een stad dichtbij en heeft net als haar gestudeerd. Laura deed een bachelor Liberal Arts and Sciences en heeft vorig jaar haar tweejarige master in antropologie afgerond. Voor haar masteronderzoek zou ze naar Nieuw-Zeeland afreizen, maar door corona is dat Terschelling geworden. Nu ze klaar is weet ze niet zo goed wat ze zal doen. Ze wilde even wat ruimte om te bedenken wat ze precies wilde doen en besloot in een café te gaan werken. Maar door de pandemie kon dat niet doorgaan en is ze begonnen met solliciteren op functies die bij haar studie aansluiten. Helaas vroegen deze werkgevers naar werkervaring, wat ze nog niet had, en is ze nooit op gesprek gevraagd. Een vriendin vertelde haar over het MDT-project en zo is Laura uiteindelijk bij impact ondernemen terechtgekomen.

Momenteel werkt Laura drie dagen per week in een restaurant en twee dagen per week is ze bezig met het MDT-project. Verder spreekt ze af met vrienden, bezoekt ze concerten, en zit ze op *swing dance*. Ze ziet haar ouders en broer ongeveer een keer in de drie weken. Van de zomer gaat ze in haar eentje op de fiets naar Berlijn, waar ze vrienden heeft wonen. Als ik Laura vraag hoe het momenteel gaat, geeft ze aan dat dat het nog niet helemaal optimaal gaat:

Het gaat.. een beetje, ik ben ’n beetje aan het zoeken merk ik. Vooral na m’n studie heb ik best een lastige periode gehad.. waar ik niet per se heel goed in m’n vel zat en nu merk ik dat ik ’n beetje daar uit aan het oprabbelen ben. Het gaat wel iets beter. Dus dat is wel heel fijn.

Laura vertelt dat ze het lastig heeft met het feit dat ze niet goed weet wat ze wil en kan doen, nu ze klaar is met haar studie. Dat komt onder andere omdat de studie antropologie niet makkelijk aansluit bij het banenaanbod, maar voornamelijk omdat ze het ‘best wel overweldigend’ vindt om in één keer een goede beslissing te nemen wat betreft haar toekomst. Ze zegt dat ze weet dat ze te veel ophangt aan deze keuze, maar toch ervaart ze het vaak wel zo, al kan ze daar ook steeds beter vanaf stappen. Omdat ze het

gevoel heeft dat haar leven meer vorm begint te krijgen en ze beter weet wat ze wel en niet wil, voelt ze zich wel beter dan dat ze zich heeft gevoeld.

Het MDT-project is een van de manieren waarop zij zichzelf tijd en ook de middelen heeft gegeven om haar keuzes te ontdekken, na te denken over haar talenten en richting te geven aan haar leven. Zo heeft ze ontdekt dat sociaal ondernemen wel leuk is, maar dat het ook commerciëler is dan ze had gedacht en dat het dus uiteindelijk niet iets voor haar is. De mensen die ze ontmoette tijdens het MDT-project waren erg inspirerend voor Laura en zo heeft ze geleerd over verschillende manieren van het leven invullen. Ook merkt ze dat ze de behoefte voelt om naar het buitenland te gaan en kijkt ze naar banen in andere landen. Laura vertelt dat ze onlangs terugblikte op de banen waarop ze had gesolliciteerd voordat het MDT-project begon en realiseert zich dat ze geen van die banen echt gewild zou hebben. Als ze gelijksoortige vacatures nu langs ziet komen krijgt ze een benauwend gevoel. Tegelijkertijd erkent ze dat als ze wel was aangenomen voor een van deze banen, dat het ook goed gekund zou hebben dat ze de functie wel met plezier had uitgevoerd. Zo lijkt Laura zich erg bewust van de manier waarop haar huidige positie haar visies en gevoelens beïnvloedt. Het was fijn, zegt Laura, dat ze de ruimte heeft kunnen nemen de afgelopen maanden om even te kunnen reflecteren op haarzelf en de volgende stappen. Tegelijkertijd is nog niets geconcretiseerd als het gaat om haar toekomst.

Freek

Net als Laura weet ook Freek niet precies wat hij graag zou willen doen, maar voor Freek speelt dit al langer en hij lijkt er ook meer last van te hebben. Freek is 22 jaar oud en hij komt uit de buurt van een grote stad, waar zijn ouders nog wonen. Beide ouders hebben gestudeerd en Freek komt uit een 'best wel goeie familie qua geen geldzorgen'. Hij heeft een oudere zus die momenteel in Londen bij een grote internationale bank werkt. Over een paar maanden zal ze met haar master aan de Universiteit van Oxford beginnen. Freek's eigen studiep pad verloopt wat anders. Op de basisschool was zijn schooladvies mavo/havo en is hij naar de havo gegaan. Dat was niet makkelijk voor hem en hij meent zelfs dat zijn diploma 'gekocht' is, door alle bijles die hij ontving. Als ik vraag of hij het wel een beetje naar zijn zin had, spreekt Freek duidelijk uit van niet: 'Nee, ik kon het helemaal niet en ik had helemaal geen zin meer in school.' Als hij vervolgens omschrijft dat toen hij besloot een niveautje lager te gaan hockeyen, en dat zo ontzettend fijn vond, en ik hem daarop vraag waarom hij dan niet ook ervoor koos om naar het vmbo-TL te gaan, zegt hij dat dit eigenlijk nooit een optie was:

Nou eigenlijk als ik nu zo met je praat merk ik dat het bij ons thuis nooit in onze gedachten is opgekomen: moet ie niet eventjes naar de mavo overstappen. Het was havo, en dat was het. Mavo is nooit besproken.

Freek's ervaring met studeren is ook niet positief. Op zijn 17^e begon hij met een hbo-studie en heeft deze vier jaar lang gevolgd, maar niet afgemaakt. De reden die Freek geeft voor het niet afmaken van zijn studie is overheidsbeleid. Namelijk, zo vertelt Freek, de regeling is dat na het afronden van een eerste bachelor, een tweede bachelor vijf keer zoveel kost als de eerste bachelor. Dat is zoveel geld dat het strategischer was om de eerste studie dan maar niet af te maken, opdat Freek zo een studie kon beginnen die hem leuker leek. Freek is vervolgens begonnen met Liberal Arts and Sciences aan de universiteit, om daar vervolgens na een half jaar weer mee te stoppen. Ongeveer zes maanden voorafgaand aan dit interview, aan het begin van het academische jaar, begon Freek met de studie filosofie, maar ook daar is hij na een aantal maanden mee gestopt.

Toen wilde Freek op reis, 'om zichzelf te leren kennen'. Hij zegde zijn huur op en begon met liften. Hij wist niet hoelang hij weg zou blijven, maar na niet al te lange tijd realiseerde hij zich dat reizen een soort van vluchten was en dat wanneer je jezelf echt goed wil leren kennen, je bij je ouders en vrienden moet zijn. Maar eenmaal thuis voelden de conventies verstikkend. Ook had Freek geen woonruimte meer en na een paar weken bij vrienden verbleven te hebben, logeerde hij een paar nachten in een kraakpand en uiteindelijk ook een nacht buiten. Bij zijn ouders logeren was voor hem geen optie. Waarschijnlijk geschrokken van Freek's gebrek aan onderkomen heeft zijn vader een appartement gekocht waar Freek sinds kort samen met een vriend woont.

Nu Freek terug is in Nederland werkt hij niet. Hij heeft tijdens zijn studies ook niet veel gewerkt, maar was toen naast studeren ook druk met professioneel roeien. Freek besloot impulsief mee te doen aan het MDT-project impact ondernemen. Tijdens vrijwilligerswerk bij Vluchtelingenwerk sprak hij met een andere vrijwilliger die hem vertelde over het MDT-programma. Binnen het project ontwikkelt hij zijn schrijfvaardigheden en denkt hij na over de boodschap die hij via zijn verhalen, en misschien ook door middel van *spoken word*, aan de wereld mee wil geven. Freek probeert een vrij en 'kunstenaarsbestaan' te omarmen, maar makkelijk is het niet. Als ik Freek vraag hoe het voelt om vast te lopen met de studie en tegelijkertijd de vrijheid als inspiratie te gebruiken voor zijn persoonlijke ontwikkeling als aspirant schrijver, zegt hij dat hij ermee worstelt:

Nou ik kan je wel vertellen dat ik liever ook wel had geweten wat ik zal gaan doen. Dat ik bijvoorbeeld economie had gestudeerd, en dan nu had gedacht, ach nu heb ik economie gedaan, dan vervolg ik dat met accountancy, net zoals mijn vader, en dan ga ik gewoon lekker bij een accountantskantoor werken. Dat zou wel heel fijn, het zo weten, want zo helder heb ik het niet.

Freek zou vastigheid, structuur en zekerheid fijn vinden, zo geeft hij aan. Hij zegt dat hij geen idee heeft hoe zijn toekomst eruit zal gaan zien en dat vindt hij op het moment van spreken erg beangstigend. Aan de andere kant ziet hij ook in dat 'binnen de structuren passen' ook niet zaligmakend hoeft te zijn, bijvoorbeeld als hij zijn leven vergelijkt met dat van zijn zus:

Ik ken mijn zus ook wel en ik zie hoe het met haar gaat. En als ik zie hoe die gebaande paden gaan, dan zou ik niet met haar willen ruilen. Wat mensen niet zien, zegt mijn zus, is dat iedereen die bij zulke grote kantoren werkt een beetje gek is. Dat is echt zo. Je werkt niet vrijwillig 80 uur in de week.

Naar aanleiding van deze observaties vraag ik Freek hoe hij zich momenteel eigenlijk voelt. Hij reageert ambivalent:

Het is een warboel. Ik heb het vandaag ook in mijn boek geschreven, maar dan denk ik van het is stom om zoiets op te schrijven, maar het voelt alsof het zand, alsof het leven als zand door mijn vingers heen glipt: het gaat zo snel dat het pijn doet.

Freek legt uit dat hij erg veel aan het twijfelen is over wat hij aan het doen is en dat hij zich eigenlijk best wel afvraagt of hij geniet van het leven, om vervolgens 'stommig' te reflecteren op de definitie van genieten.

Freek lijkt door het project impact ondernemen de weg van het schrijverschap ingeslagen te zijn, maar is naarmate de weken verstreken toch ook hierover aan het twijfelen geslagen. Toch zet hij door met dit plan en gaat na afloop van het project weer op reis, ditmaal naar het Midden-Oosten, om daar door te gaan met schrijven en ontdekken.

Micha

Ook voor Micha is het MDT-project impact ondernemen één van de manieren om er beter achter te komen wat hij graag zou willen doen. Micha is 19 jaar oud en woont nog thuis bij zijn beide ouders. Zijn oudere zus is uit huis maar woont op vijf minuten fietsen afstand. Zij studeert sociale wetenschappen aan de universiteit. Micha heeft zelf twee jaar geleden, op 17-jarige leeftijd, zijn vmbo-tl-diploma behaald. Momenteel besteedt Micha twee dagen per week aan het MDT-project en werkt hij ongeveer tien uur per week in de lokale supermarkt als vakkenvuller. In zijn vrije tijd doet Micha aan volleybal en spreekt hij met vrienden af. Een van de dingen die hij graag doet met zijn vrienden is het spel *Dungeons and Dragons*, wat hij zelf omschrijft als 'supernerdy'.

Micha heeft vrijwel geen goede ervaringen op school. Groep 1 vond hij nog leuk, groep 2 al wat minder, omdat hij toen toch al een beetje moest beginnen met letters en sommetjes. Toen hij nog erg jong was lag hij 's ochtends soms uren demonstratief op de grond en weigerde hij op te staan en naar school te gaan. Op school deden ze eigenlijk alsof hij laagbegaafd was. Hij werd gedwongen om mee te doen, dus dan kwam hij gewoon niet. Uiteindelijk heeft Micha tl-advies gekregen. Op de eerste middelbare

school zat Micha officieel een jaar, waarvan hij zegt ongeveer een half jaar aanwezig te zijn geweest. Micha omschrijft zijn ervaring op deze eerste tl-school als gezellig met andere scholieren, maar hij deed er verder niks aan schoolwerk. Vervolgens ging Micha in het tweede jaar naar een school voor speciaal onderwijs. Hier kwam Micha in de klas met jongeren met veel verschillende problemen:

Alles wat niet past, moet op een andere plek. Maar dat wil niet zeggen dat dingen die nu niet passen bij elkaar passen, op die ene plek, zeg maar. Er zat een jongen met een angststoornis in de klas, en een gozer die vuurwerk in de klas afstak. Dat zijn combinaties waarvan ik denk... ja, ze hebben allebei een andere plek nodig, maar niet dezelfde plek.

Op deze school is Micha een maand geweest om vervolgens te stoppen. Toen heeft hij een tijdje 'niks gedaan'. Uiteindelijk kwam Micha bij een stichting waar hij het erg naar zijn zin heeft gehad. Dit is een dagbestedingsplek waar onder andere hoogbegaafde 'drop-outs' samenkomen en daar is Micha drie à vier jaar gebleven. Micha heeft tijdens zijn tijd bij de stichting staatsexamen aangevraagd, vervolgens twee maanden erg hard geleerd en is uiteindelijk geslaagd voor zijn tl-diploma. Omdat dit een impulsieve beslissing was, vraagt Micha zich achteraf wel af waarom hij niet een ander examen had aangevraagd. Micha vraagt zich namelijk af wat hij nou eigenlijk kan, met een tl-diploma. Maar, zoveel voorbereidingstijd had hij niet en ook zijn dyslexie zit hem in de weg, meent hij, in het bijzonder als het gaat om het vak Nederlands.

Na zijn tijd bij de stichting heeft Micha eerst een baantje gevonden en na ongeveer anderhalf jaar kwam hij via een begeleider van de stichting (die overigens onderdeel uitmaakt van het MDT-consortium) bij het MDT-project impact ondernemen. Micha's ervaringen met het MDT-project zijn erg goed. Het bevalt hem zeer dat binnen de toch wel vaststaande structuur, er erg veel ruimte is voor persoonlijke voorkeuren, en manieren van vormgeven aan de verschillende thema's. De groep deelnemers vond Micha ook erg fijn, juist omdat zij net als de coaches flexibel omgingen met de structuur en dus met Micha's wensen en behoeften, en Micha niet wegzetten als anders of vervelend. Micha had het gevoel dat hij erbij hoorde.

Als ik vraag hoe het gaat, momenteel, spreekt Micha op een accepterende wijze over zijn eigen leven:

Ik vind het nu wel prima gaan. Maar dat is ook meer van ... zoals het gaat, gaat het goed. Het is nou eenmaal zoals het is. Ik moet wel van mezelf iets proberen gewoon, in het algemeen, en dan gaat het goed vind ik.

Als ik Micha complimenteer met zijn zelfcompassie, geeft Micha aan dat dit een gevolg is van het 'niks doen' de helft van zijn schoolperiode. Hij lijkt te bedoelen dat hij is wie hij is, en dat boos zijn op zichzelf niet constructief is. Uiteindelijk weet Micha nog niet wat hij wil doen in de toekomst. De toekomst blijkt trouwens geen relevante of lastige kwestie voor Micha, zo blijkt wanneer ik hem vraag hoe hij zijn toekomst beziet:

Ik ben ook iemand die totaal niet naar de toekomst kijkt. Behalve, ik zou het fijn vinden als de wereld iets acceptender is. En als er meer mogelijkheden zijn voor mensen, in plaats van heel stellig te zijn van: dit is het pad, en dat is het bos, en in een bos raak je verdwaald. Dat er gewoon even een extra pad gemaakt wordt.

Het is opmerkelijk dat waar andere jongeren deze vraag antwoorden vanuit hun eigen perspectief, en dus dachten over werk, familie en financiën, dat Micha de vraag beziet vanuit een maatschappelijk perspectief.

Thomas

In tegenstelling tot Laura, Freek en Micha, weet Thomas precies wat hij aan het doen is en welke doelen hij wil bereiken in de toekomst. Thomas is 19 jaar oud en pendelt heen en weer tussen zijn vader en moeder, die op slechts drie minuten lopen van elkaar vandaan wonen in een nieuwe woonwijk van een grote stad. Sinds een half jaar heeft Thomas een vriendin en is stapelverliefd. Thomas heeft de havo afgemaakt en volgt een hbo-opleiding. Daarnaast heeft hij een eigen bedrijf, een bijbaantje, spreekt graag af met vrienden en is vier keer per week in de sportschool te vinden.

Doelen halen en tegelijkertijd genieten zijn belangrijk voor Thomas. Doelen behaalt hij al vanaf jonge leeftijd, zo lijkt het. Op de basisschool kreeg Thomas eerst een voorlopig tl-advies. Dit maakte hem verdrietig – hij wist dat hij meer uit zichzelf kon halen. Al vonden zijn ouders alles goed, met de hulp van een ‘bijlesjuffrouw’ en het vertrouwen van zijn juf kreeg Thomas uiteindelijk havoadvies.

In 2020, direct na het afronden van de havo, begon Thomas met de hbo-studie Ondernemerschap en Retailmanagement. Hij vond het leuk en haalde 51 van de 60 studiepunten (45 zijn nodig voor een positief bindend studieadvies) maar besloot toch een tussenjaar te nemen. Dit besluit kwam voornamelijk door corona. Thomas had geen goede ervaringen met studeren vanuit huis. Te isolerend, vond hij. Daarnaast zorgde corona er ook voor dat zijn eigen bedrijf plotseling ontzettend succesvol werd omdat hij een erg gewild product in- en verkocht. Hij wilde dus even al zijn tijd in het ondernemerschap stoppen in plaats van te veel ballen tegelijkertijd in de lucht te moeten houden. Al vindt Thomas studeren niet heel leuk en vindt hij studeren ook onnodig vanzelfsprekend geworden – hij is van mening dat er meerdere manieren zijn om een goed leven te leiden – gaat hij zijn studie wel afmaken. Zijn directe collega's in het magazijn waar Thomas zijn bijbaantje heeft, die hij omschrijft als oudere mannen zonder diploma's of perspectief, fungeren voor Thomas als een stok achter de deur.

Thomas' tussenjaar loopt op zijn einde. De eerste zes maanden van het jaar besteedde Thomas aan zijn bedrijf. Daarna merkte hij dat zijn bedrijf wel prima liep en besloot hij het MDT-project impact ondernemen eraan te knopen om zo te blijven leren en bezig te blijven. Thomas werd getipt over het MDT-project impact ondernemen door de vader van een van zijn vrienden die erover in de krant had gelezen. Thomas is zeer te spreken over zijn MDT-ervaring. Wat hem initieel aansprak was het ondernemersgedeelte van het project. Voordat hij begon wist hij eigenlijk niet dat het ging over sociaal-maatschappelijk en duurzaam ondernemen. Juist deze focus op duurzaamheid heeft Thomas veel gebracht. Voordat hij hierover uitweidt, geeft hij wel aan dat het maar goed is dat hij deze benadering naar ondernemen toe niet goed begrepen had aan het begin. Want duurzaamheid, zo stelt Thomas, ‘trekt natuurlijk ook bepaalde mensen aan. Had ik het misschien geweten, had ik het misschien niet eens gedaan.’

Door het project impact ondernemen beseft Thomas zich nu dat er geen toekomst zit in zijn eigen businessmodel. Het is totaal niet duurzaam, legt hij uit, en gaat alleen maar over geld verdienen en consumeren. Nu weet Thomas dat een dergelijk businessmodel niet verantwoordelijk is, en dat hij daar niet nog meer tijd in wil investeren. Ook legt Thomas uit dat duurzaamheid de toekomst is als het gaat om ondernemen. Want, ‘dan gaat je business het nog langer overleven’, waarmee hij lijkt te doelen op een veranderende vraag naar duurzaamheid vanuit consumenten.

Voor Thomas was het MDT-project een mooie aanvulling op zijn studie en een mooie invulling van zijn tussenjaar. Professioneel heeft het hem veel opgeleverd. Hij meent dat MDT hem ‘100 keer meer geleerd’ heeft dan tijdens zijn studie tot nu toe:

Maar dat heeft ook te maken met dat ik... zelf natuurlijk in de praktijk al had geleerd... maar het zijn gewoon vakken weet je wel... echt ondernemerschap, dat leer je dan weer [bij dit MDT-project]. Ze zeggen wel ‘Ondernemerschap en Retailmanagement’, maar het is eigenlijk gewoon vakken die je kunt leren om een bedrijf op te starten, maar niet eigenschappen die je kunt leren om ondernemer te worden.

Zo heeft het MDT hem veel opgeleverd om te kunnen blijven groeien als ondernemer, wat ook precies is wat Thomas wil de komende jaren: ontwikkelen als ondernemer. Tegelijkertijd geeft Thomas aan dat ‘een goed leven’ betekent ‘gelukkig’ en ‘blij’ zijn. Zijn vader was ook ondernemer, maar lang niet altijd een succesvolle. Dit zorgde ervoor dat het gezin niet altijd de middelen had om samen erop uit te gaan. Zijn vaders keuze om toch door te blijven gaan als ondernemer betekende volgens Thomas uiteindelijk de genadeklap voor het huwelijk van zijn ouders. Al is Thomas hier verdrietig om geweest in de periode rondom de scheiding, hij ziet in dat deze gebeurtenis hem veel geleerd heeft over wat belangrijk is in het leven, zoals een balans tussen familie en werk.

Thomas spreekt geen grote twijfels uit en ook spreekt hij niet over keuzestress. Voor Thomas lijkt alles op het moment prima te lopen. Voor hem, zo lijkt het, is zijn leven betekenisvol. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de wijze waarop Thomas zingeving beziet, waar ik hem tegen het eind van het interview naar vraag:

Zingeving, ik versta onder zingeving ... dat je eigenlijk iets gedaan hebt met je dag, ergens tijd in hebt geïnvesteerd en dat je dus met een voldaan gevoel naar huis gaat. Plus dat je zeg maar op die manier dus een steentje hebt bijgedragen aan iets groters. Dat is zingeving.

Thomas geeft een voorbeeld uit zijn eigen leven om zijn definitie van zingeving inkleuring te geven. Hij legt uit dat hij voor zijn bijbaantje als orderpicker in een drankenmagazijn samen met zijn collega's heel hard werkt om alle kratten op pallets te zetten, die dan vervolgens naar de klant gaan. Vervolgens genieten mensen in de desbetreffende cafés van hun drankje. 'Dan heb je wel het gevoel dat je hebt meegedaan aan die cola, dat colaflesje... Dus dan heb je gewoon het gevoel van: oké, ik heb wel gewoon iets gedaan ofzo.' Als een spil in de machine, vat ik het samen in het gesprek met Thomas, wat Thomas beaamt.

Het lijkt erg goed te gaan met Thomas. Hij is te spreken over zijn familie, zijn vriendin, en ziet zijn toekomst rooskleurig in. Na een naderende zomer vol festivals, hoopt Thomas zijn studie te vervolgen.

6.4 Discussie

De jongeren die zijn gesproken ervoeren dat het MDT-project goed bij hen aansluit. Zowel de doelstellingen van het programma als de ervaringen van deelnemers zelf kennen veel overeenkomsten met de *entrepreneurial self* door het bezien van het leven als een project of als een onderneming. Tegelijkertijd valt het op dat er ook belangrijke nuances bestaan, dat het *entrepreneurial self*-narratief niet klakkeloos is overgenomen en dat er soms ook tegenin gegaan wordt. In deze analyse worden de belangrijkste thema's besproken die voortkomen uit de onderzoeksresultaten, en worden teruggekoppeld aan wetenschappelijk onderzoek. De thema's zijn: het leven als project of onderneming; keuzes (maken); zelfreflectie en zelfontwikkeling, maakbaarheid en responsabilisering, sociaal contact en leven in het hier en nu als reactie op het zekerstellen van de toekomst.

Het leven bezien als project of als onderneming lijkt ten grondslag te liggen aan zowel het MDT-project als aan de levensvisie van de deelnemers. Wat de deelnemers betreft kwam dit naar voren in de manier waarop zij keuzes maken bezien, wat zij graag zouden willen van een toekomstige baan en hoe zij hun eigen identiteit en ervaringen zouden willen of kunnen inzetten in hun professionele leven. Het product of de professie, het sociale netwerk alsook de emotie en het gevoel: idealiter is er synergie tussen de verschillende aspecten van het zelf. Het lijkt dat jongeren de behoefte hebben om alle 'onderdelen' van het 'zelf als onderneming' bij elkaar te laten aansluiten. Passie voedt motivatie, motivatie maakt hard werk aantrekkelijk, en hard werk loont vervolgens (op basis van zingeving en/of financieel).

Althans, idealiter werkt het zo. De gesprekken met deelnemers lieten zien dat dit niet gemakkelijk te behalen is. Voor David lukte het aardig. Hij zei dat hij weet wat hij wil en zag zijn slechte ervaringen op de middelbare school als inspiratiebron. Deze persoonlijke ervaringen kan hij namelijk omzetten in een levensdoel en een onderneming. Tijdens het MDT-project ontwikkelt hij ook zijn netwerktaent, om zo sociale contacten ook inzetbaar te maken. Thomas zag zichzelf letterlijk als ondernemer en richt zijn leven hier ook op in door zijn opleidingskeuze en het volgen van dit MDT-project. Echter, in tegenstelling tot David leek Thomas een minder sterk persoonlijk verhaal of persoonlijke missie te hebben. In het interview gaf hij aan dat hij hoopt succesvol te zijn door winst te maken en dit lijkt dan ook zijn motivatie. Een verschuiving van zijn focus naar duurzaamheid lijkt voornamelijk gemotiveerd uit financiële duurzaamheid op de lange termijn. Zo herkende Thomas 'kansen' en is hij flexibel om hierop in te springen. Net als de studenten uit de studie van Laalo en Heinonen (2016), lijkt Thomas het entrepreneuriele discours volledig eigen te hebben gemaakt.

Aan de andere kant leek het voor Laura bijvoorbeeld niet zo eenduidig. Ze wilde heel graag haar droombaan vinden die haar alles kan bieden, maar tot nu toe was dit niet gelukt. Laura stuitte op weerstand: waar ze op hoopte, een baan die haar inspireert en goed aansluit bij haar studie, zag zij niet als beschikbaar. Laura heeft een onderzoeksmaster afgerond en zei maatschappelijk betrokken te zijn. De banen waar ze op solliciteerde pasten niet goed bij haar (en andersom) en tijdens de MDT voelde ze een aversie tegen de commerciële kant van sociaal ondernemen. Laura zei dat ze het fijn vond dit nu te weten, om zo gericht zoeken naar wat wel past. Zo lijkt Laura wellicht niet zo flexibel als een individu idealiter zou moeten zijn op de arbeidsmarkt (Kelly 2009; Oinonen 2018). Laura lijkt met haar diploma's niet bang om helemaal geen baan te kunnen vinden, maar is wel bang dat bepaalde keuzes niet de juiste zullen zijn en haar daarom van haar ideale carrière pad af zullen brengen. Daarnaast was Laura bescheiden over haar kunnen, maar probeerde ze zichzelf ook te trainen in bepaalde aspecten, onder andere door het deelnemen aan dit MDT-project om zo haar vaardigheden uit te breiden en potentieel op een andere manier in te kunnen zetten. Dit komt overeen met de onderzoeksresultaten van een studie naar studenten in Finland en Spanje, waar studenten aangaven vertrouwen te hebben in de waarde van hun diploma, maar tegelijkertijd vaardigheden bleven ontwikkelen om zo competitief te blijven, wat een voorwaarde zou zijn voor succes op de arbeidsmarkt (Oinonen 2018).

Laura probeerde zelf een oplossing te vinden voor haar toekomst. Ze reflecteerde op haar persoonlijke competenties, waarden en passies, en de manier waarop deze samen kunnen komen. Zo vertelde ze dat ze er van de natuur houdt, en zou ze het liefst een baan vinden die past bij haar opleiding en haar passie voor natuur. Zo blijkt dat Laura zelf ook haar leven als een project beschouwt en leeft – zoals het de *entrepreneurial self* behoeft. De voortdurende zelfreflectie die Laura toepast, zoals naar voren kwam tijdens het interview, illustreert overigens ook de mate waarin Laura een product van haar tijd is. Dit geldt ook voor Sarah, die voortdurend reflecteerde op wat ze nou *echt* wil en zelf als coach anderen wil begeleiden in het proces van een echt passende baan te vinden, passend bij het zelf. Zelfreflectie en het nemen van verantwoordelijkheid voor het zelf, wat gepaard gaat met het echt kennen van het zelf, zo stelt Foster (2016), zijn culturele trends gepopulariseerd met de opkomst van een neoliberale cultuur. Individuen dienen 'authentiek' te zijn, te weten wie zij zijn, om zo de zelf te kunnen voorzien in persoonlijke behoeften. Het zelf wordt gemanaged door technieken van *selfcare* en *self-fulfilment* die zijn gebaseerd op zelfkennis. Foster (2016: 109) stelt dat *'the idea of responsible self-management weakens prevailing notions of the state's responsibility to its citizens in general'*. Dus een vergrote mate aan zelfreflectie en zelfverantwoordelijkheid maakt tegelijkertijd dat individuen minder verantwoordelijkheid leggen bij de overheid. Het lot ligt in de eigen handen. Dit kwam sterk terug in de gesprekken met MDT-deelnemers als Sarah en Laura: ze zijn zelf verantwoordelijk voor hun leven en de toekomst, en het echt kennen van het zelf is onderdeel van persoonlijke ontwikkeling die een succesvol en fijn leven genereert.

Terwijl Laura zelf volop reflecteert op haarzelf en haar leven, ondervond ze – net als een andere deelnemer, Nienke – weerstand op het moment dat ze haar eigen verhaal moest delen als onderdeel van de training personal branding. In de interviews spraken Laura en Nienke zich uit over het kringgesprek en hun voorkeur voor privacy. Ze zeiden dat ze het onnodig vonden om hun persoonlijk verhaal te delen met anderen, binnen de context van impact ondernemen. Dit laat zien dat Laura en Nienke hier afstand nemen van de entrepreneursgeest en voorkeur geven aan scheiding van de professionele identiteit en hun privélevens. Dit komt overeen met resultaten uit de studie van Oinonen (2018). De studenten die zij interviewde gaven ook aan behoefte te hebben aan een sterkere scheiding tussen privé en het professionele domein. Oinonen stelt dat dit illustreert dat jonge mensen uit zelfbescherming reageren op neoliberale idealen, en tevens een nieuwe inkleuring geven aan culturele normen en waarden: er *mag* een scheiding tussen privé en werk zijn.

Alwaar Laura en Nienke zich uitspraken over hun privacy, viel in het kringgesprek ook iets anders op. Namelijk, deelnemers die een 'probleem' of moeilijke periode in hun leven deelden faciliteerden door dit te delen uitgebreide reflectieve gesprekken en werden door andere deelnemers liefdevol en compassievol ontvangen. Zij praatten over discriminatie, problemen met leren, ouders met een migratieachtergrond en burn-out en konden deze kwesties op duidelijke wijze koppelen aan hun toekomstdoelen. 'Problemen', zo zou gesteld kunnen worden, leveren gespreksstof én persoonlijke missies (of *unique selling points*) op, in tegenstelling tot normativiteit en privileges. Een gebrek aan persoonlijke ervaringen met sociale

problemen kan ervoor zorgen dat maatschappelijke missies en doelen minder van belang zijn voor individuen, zo stelt Ryan (2011). Volgens Ryan kan van sommige ervaringen of problemen in het dagelijks leven, zoals bijvoorbeeld racisme of discriminatie, simpelweg geen afstand worden gedaan, en zo wordt het oplossen van dit probleem een doel voor de persoon zelf (zie ook Eliasoph 2011). Vanuit het ondernemersperspectief kan het persoonlijke probleem of de ervaring ook een persoons zelfmarketing worden, en zo wordt een probleem gecommodificeerd en dus onderdeel van de onderneming. Dit laat dus zien hoe iemands identiteit en positionaliteit vervlochten is met de onderneming; het zelf is de onderneming.

Laura en Nienke spraken niet over obstructies in hun leven (in tegenstelling tot andere jongeren) maar in plaats daarvan over hun fijne en rustige jeugd. Het zou kunnen dat een ervaren gebrek aan noodzaak het lastiger maakt voor hen om passie te identificeren, te koppelen aan een maatschappelijk doel, en deze vervolgens weer om te zetten in de carrière. Dit betekent overigens niet dat deze jongeren zich geen zorgen zouden maken over bepaalde kwesties, zoals bijvoorbeeld discriminatie of het klimaat.²⁷ Het laat wel zien dat Laura en Nienke de ondernemerstaal niet eigen zijn. Laura gaf bijvoorbeeld wel aan dat ze erg van natuur houdt en dat haar herinneringen van vroeger zich vaak afspeelden in de natuur. Zulke herinneringen had ze kunnen verbinden aan de klimaatcrisis en de afnemende biodiversiteit in Nederland, om zo haar zelf te verbinden met een maatschappelijke missie, om vervolgens impact te kunnen maken.

Zo werden persoonlijke uitdagingen en problemen die in verbinding staan met sociale problemen besproken als een *asset* als het gaat om *personal branding*. Dit betekent niet dat de respondenten de zwaarte van structurele problemen ontkenden of over het hoofd zagen. In interviews kwamen structurele kwesties ter sprake. David, Micha en Carlo (25), die zelf in hun dagelijks leven te maken hadden met verschillende vormen van uitsluiting en 'anders' zijn, reflecteerden op hoe structurele ongelijkheden hun levens aantastten. Freek sprak met schaamte over zijn eigen privileges en vergeleek zijn positie met die van anderen met minder privileges. Zo werden ongelijkheden en sociale problemen wel genoemd, maar werden oplossingen gezocht bij het individu zelf en niet zozeer in beleid. Dit komt overeen met de studie van Franceschelli en Keating (2018) die demonstreren dat jongeren hun toekomstig succes voornamelijk koppelen aan het vermogen om hard te (willen) werken, en dus afhankelijk is van een persoon zelf (zie ook hoofdstuk 4). Wat de maatschappelijke omstandigheden ook mogen zijn, hard werken is de enige manier om vooruit te kunnen komen. De auteurs laten hiermee zien dat jongeren, en dit geldt ook voor de MDT-deelnemers, zichzelf als architecten van hun leven zien, en dat zij zelf de verantwoordelijkheid dragen voor hun eigen succes of falen (zie ook Beer en Pinxteren 2016; Swierstra en Tonkens 2008). Respondenten bekritiseerden overheidsbeleid wel, maar leken geen verwachtingen te hebben van de overheid als het gaat om het aanpakken van structurele problemen. Antwoorden voor sociale problemen leken ze voornamelijk bij zichzelf te zoeken, onder andere middels impact ondernemen.

Eerder werd al de wens van jongeren om het privéleven te willen scheiden van het professionele domein van hun leven benoemd. Naast het belang van een privéleven dat afgeschermd is van werk, stelt Oinonen (2018) ook dat de studenten die zij interviewde een sterke behoeften voelden om sociale verbindingen te hebben en hier ook veel tijd en energie in te willen steken. Dit kan gezien worden, zo stelt Oinonen, als een andere reactie op de sterk geïndividualiseerde cultuur. De MDT-deelnemers gaven tijdens de interviews ook aan behoefte te hebben aan verbinding. Sarah noemde individualisme letterlijk als een sociaal probleem dat ze het liefst zo snel mogelijk zou zien verdwijnen. Vrijwel alle MDT-deelnemers spraken hun behoefte aan meer contact uit en gaven ook aan fijn contact te hebben gevonden dankzij het MDT-project. De mate waarin zelfreflectie onderdeel was van het programma droeg volgens de deelnemers bij aan het leren kennen van de andere deelnemers en resulteerde volgens hen in contact dat langduriger zou zijn dan de span van het MDT-programma. Dergelijk 'diep' contact is een van de doelen van het MDT-programma, zoals uiteengezet is door Joost toen hij sprak van *communities*, samenleven, en het uiteindelijke doel van impact ondernemen: samen de maatschappij (mooi) maken. Dit laat ook

²⁷ Zoals studies uitwijzen maken jongeren zich veel zorgen over het klimaat, meer dan andere groepen in de samenleving (Ballew et al. 2019).

zien dat contact multifunctioneel kan worden ingezet: als strategie om individualisering tegen te gaan en welzijn te genereren, en tegelijkertijd om professionele netwerken – met gelijkgestemden – te creëren en uit te breiden. Kortom, zowel de MDT-deelnemers als het MDT-project nemen (in verschillende mate) afstand van individualisme door het belang van sociale connecties te benadrukken en door het aangaan van sociale relaties met de intentie om deze langdurig voort te zetten.

Contact, *belonging* en *community* zijn doelen van het MDT-project die ook naar voren kwamen in de gesprekken met jongeren. Sarah sprak bijvoorbeeld van het belang om elkaar te helpen, en sprak zich tegelijkertijd kritisch uit over het feit dat haar generatie veel op Netflix zou zitten in plaats van samen te zijn. Zij zou graag aan de slag gaan als coach bij het MDT-project, en ook David gaf aan dat hij het als een mooie baan zag. Voor beiden leek (de organisatie achter) het MDT-project een omgeving waar zij zich thuis voelden en waar zij betekenisvol werk zouden kunnen doen. Ryan (2011: 1015) spreekt van jongvolwassenen die, *‘in resistance to a complex global society, create a cocooned space, which focuses on moral and spiritual values that can be enacted on a personal level’*. Het zou gesteld kunnen worden dat het MDT-project impact ondernemen project zo’n cocon of veilige omgeving is voor zowel de oprichters en begeleiders van het project impact ondernemen, alsmede de deelnemers van het programma. Allen deelden bepaalde visies betreft samenleven en duurzaamheid, hechten waarde aan zelfreflectie en ontplooiing en het vormen van een gemeenschap. In zo’n veilige omgeving komen persoonlijke ontwikkeling en de zorg voor het collectief samen middels impact ondernemen.

Zoals de informatie hiervoor ook aangeeft, bleek het maken van de ‘juiste’ keuze lastig en stressvol voor jongeren, en koppelden de deelnemers grote verwachtingen aan hun keuzes. De verwachtingen die jongeren van zichzelf hadden, waren verbonden aan de verwachtingen die ze van buitenaf ervoeren, zoals de verwachting de studie te beginnen en af te maken, een goede baan te vinden en financieel onafhankelijk te worden of te blijven. Dit leken overigens over het algemeen maatschappelijke verwachtingen en in mindere mate verwachtingen van familie. Dit komt overeen met SER-advies betreffende Nederlandse jongeren en de hoge verwachtingen die zij ervaren (SER 2019, 2022. Zie ook Boer et al. 2022; Kooijmans 2019; Van Lieshout et al. 2007). Tegelijkertijd bleek dat de meeste MDT-deelnemers als reactie op een onzekere toekomst probeerden te focussen op het heden en de nabije toekomst. Zo sprak David bijvoorbeeld van ‘carpe diem’ en ‘fuckingveel keuze’ als het gaat om de manier waarop hij het leven ervaart. Micha vertelde sowieso geen lange termijn plan te hebben. Gericht zijn op het nu als reactie op een onzekere toekomst door flexibilisering van de arbeidsmarkt – met gevolgen voor de ‘baan-, werk- en inkomenszekerheid van jongeren’ (SER 2022: 26) – kan ook gezien worden als een tegenbeweging of een copingmechanisme om te kunnen omgaan met dergelijke onzekerheden. Erikson (1969) legt uit dat religie en spiritualiteit als een zekerheid kunnen gelden voor jongeren ten tijde van grote veranderingen. Hierop voortbouwend stelt Ryan (2011: 1028) dat de Australische studenten met wie zij werkte inderdaad teruggrepen naar hun religie of een spirituele manier van leven, om zo een zekerheid te hebben ten tijde van wat zij ervoeren als een complexe en voortdurend veranderende werkelijkheid, waarin van studenten werd gevraagd om continu te veranderen, zich aan te passen, en mee te bewegen. Het in het hier en nu leven, en het oefenen van zelfacceptatie leek het sterkst beoefend door Micha, die dankzij zijn manier van ‘anders’ zijn het minst in staat leek te zijn om aan de hoge verwachtingen te voldoen. Maar, gaf Micha duidelijk aan tijdens het vertellen van zijn persoonlijk verhaal tijdens de personalbrandingsessie: ‘Als mensen buiten het systeem vallen, dan klopt het systeem niet.’

6.5 Conclusie

Talentontwikkeling als vorm en doelstelling van participatie(beleid) sluit aan bij het ontwikkelingsperspectief op participatie, zoals uiteengezet in hoofdstuk 3. Meedoen aan MDT betekent leren en ontwikkelen, door onder andere maatschappelijke inzet. Dit zagen we terug in het MDT-project impact ondernemen, waar jongeren hun talenten ontwikkelden door te focussen op (maatschappelijk of duurzaam) impact maken. Deze vorm van (MDT-)participatie maakt onderdeel uit van de ontwikkeling van jonge mensen naar volwassenheid, omdat het bijdraagt aan het opdoen van vaardigheden die nodig zijn om financieel onafhankelijk te zijn of worden. Tegelijkertijd, echter, zien we dat dit MDT-project ook

aansluit oudere jongeren die al zelfstandig leven maar die zich willen blijven ontwikkelen als persoon en professional. Dit laat zien dat *jeugd*participatie als een manier om een verantwoordelijke, actieve burger te worden niet altijd opgaat, en dat omdat de transitie naar volwassenheid niet langer rechttoe, rechtaan is, participatiebeleid specifiek gericht op jongeren niet vanzelfsprekend hoeft te zijn.

We zien ook dat talentontwikkeling en maatschappelijke participatie als doel van jongerenparticipatiebeleid schuren. Namelijk, met maatschappelijke participatie worden activiteiten bedoeld naast school of werk, die maatschappelijk van belang zijn, zoals vrijwilligerswerk. De focus is de ontwikkeling van individuele jongeren, maar ook de maatschappelijke bijdrage. Talentontwikkeling zoals vormgegeven in het MDT-project impact ondernemen – en dit zagen we ook terug in andere projecten – al heeft het een maatschappelijke focus, is voornamelijk gericht op de persoonlijke en professionele ontwikkeling van jongeren en jongvolwassenen. Door mee te doen aan het MDT-project ontwikkelen zij vaardigheden en kwaliteiten die hen helpen op de arbeidsmarkt. Daarmee lijken kansen op de arbeidsmarkt en economische zelfstandigheid – in dit geval als flexibele entrepreneurs – de belangrijkste doelen van MDT. Deze schuring tussen individu en maatschappij – dat draait om het economische belang dat hier gehecht wordt aan participatie – sluit aan bij de kritiek van respondenten uit het vrijwilligersveld, geuit in hoofdstuk 3, die de lezer zich wellicht nog kan herinneren. Als MDT een vormingsprogramma is voor individuele jongeren, hoe verhoudt het zich dan tot maatschappelijke doelen, vroegen zij zich af. Maar talentontwikkeling als professionele en persoonlijke ontwikkeling hoeft niet af te doen van participatie. De focus op talentontwikkeling is ingebracht door jongeren zelf, waarmee het democratisch recht op participatie voor jongeren gehonoreerd is. Zo kan talentontwikkeling als MDT-en participatiedoel ook gezien worden als een vorm van participatie vanuit de overheid, door jongeren te voorzien in hun behoeften. Jongeren de ruimte geven en luisteren naar hun stem is vanuit het democratisch perspectief op participatie inherent een positieve maatschappelijke ontwikkeling.

Voor jongeren werkte MDT goed omdat het project hen de ruimte bood om zichzelf professioneel en persoonlijk te ontwikkelen, in een veilige, fijne context en op een niet-competitieve of prestatiegerichte manier. Ook waren jongeren erg te spreken over de ruimte die zij kregen om zelf het MDT-project vorm te geven.

In hun gerichtheid op zelfontwikkeling en zelfreflectie weerspiegelen de jongeren het ideaal van het maakbare zelf dat typisch is voor de laat moderne, neoliberale samenleving. In hun verhalen zien we ook heel scherp de risico's of keerzijde van dit ideaal die in het MDT-beleid is vervat. Namelijk, jongeren zijn zich wel bewust van structurele ongelijkheden, maar zien desondanks het zelf hard werken als een oplossing of manier van in het leven staan. Dit gevoel van verantwoordelijkheid leidt tot enorme stress, om de juiste keuzes en beslissingen te maken in het leven. Ze voelen de druk van de verwachtingen van de maatschappij en van zichzelf, om hun eigen succes te maken. Hun coping strategie is te focussen op het hier en nu en wederom zelfreflectie. Het MDT-project biedt een veilige omgeving waarin jongeren aan zichzelf en hun talenten kunnen werken en reflectief te werk kunnen gaan. Het MDT biedt jongeren handvatten om te kunnen omgaan met de eigen verwachtingen en de verwachtingen die de maatschappij van ze heeft.

Voor jongeren betekent zinvolle participatie ontwikkeling van het zelf – inclusief de eigen talenten – om zo zelfstandig en zelfredzaam te blijven of worden, en om betekenis en *belonging* te vinden. Verbinding met anderen blijkt een belangrijk element van zinvolle participatie. Het belang dat respondenten hechten aan contact met anderen geeft een behoefte aan gemeenschap weer, die gezien kan worden als een reactie op de individualistische samenleving. Het MDT-project biedt een omgeving en ontmoetingsplek voor gelijkgestemden, die middels het programma onderdeel worden van een netwerk aan mensen met liefde en passie voor duurzaamheid, en die – hetzij op verschillende manieren – maatschappelijke veranderingen teweeg willen brengen. Zo creëert het een veilige plek waar jongeren zichzelf kunnen ontwikkelen zonder dat presteren noodzakelijk is. Zodoende kan participatie middels dit MDT-project als breder gezien worden dan puur gericht op de arbeidsmarkt; het betreft participatie in de maatschappij en in gemeenschapsvorming. Vraagtekens zullen wel gezet moeten worden bij de inhoud en haalbaarheid van zulke gemeenschapsvorming: in hoeverre en op welke wijze is het haalbaar om samen te leven binnen een context waarin de *entrepreneurial self* als ideaalbeeld geldt?

Tot slot bieden we een laatste kritiek op talentontwikkeling als participatie. Namelijk, wanneer ideale participatie gezien wordt als ondernemerschap, bestaat het risico dat structurele ongelijkheden uit het oog verloren raken. Het discours van ondernemerschap en de maakbare zelf brengt het risico mee dat mensen geloven dat ze zelf volledig verantwoordelijk zijn voor hun succes of hun falen. De MDT-focus op talentontwikkeling loopt hierom het risico om jongeren wederom zichzelf verantwoordelijk te laten voelen voor hun eigen keuzes, hun eigen succes en hun eigen falen. Dit commentaar relateert aan dat van critici op het ontwikkelingsperspectief op participatie (zie hoofdstuk 3), die waarschuwen voor het simpelweg integreren van jongeren in bestaande structuren (De Winter 2016: 26. Zie ook Hopman et al. 2014). Dus ook al biedt dit MDT-project jongeren rust en ruimte, dan nog steeds wordt van hen dezelfde flexibiliteit en zelfredzaamheid verwacht als tevoren: de wereld om hen heen is niet veranderd. Daarnaast legt een beleidsfocus op de talentontwikkeling van individuele jongeren oplossingen voor potentiële problemen bij het individu. Door aan het individu te sleutelen en hen hun talenten te laten ontwikkelen zullen zij beter in staat zijn om te gaan met maatschappelijke problemen of ontwikkelingen. Individuele jongeren – en hun participatie – worden zo als antwoorden gezien voor structurele problemen, en talentontwikkeling als een middel, niet een doel.

7 Iets doen voor de maatschappij

Henrike Hoogenraad

7.1 Introductie

In dit hoofdstuk kijken we naar het tweede MDT-doel: (op termijn) iets doen voor een ander en/of de samenleving. Dit betekent dat jongeren directe hulp aanbieden aan een ander of anderen, of op een andere manier bijdragen aan een duurzame wereld. De activiteiten van jongeren kunnen direct van invloed zijn, maar impact kan ook op termijn zichtbaar worden (Significant Public et al. 2020). Dit hoofdstuk biedt inzicht in de manier waarop dit doel is vormgegeven in MDT-projecten zelf, en wat het betekent voor jongeren.

Iets doen voor een ander of de maatschappij behelst, samen met inspraak, jongerenparticipatie. Door maatschappelijke participatie ontwikkelen jongeren zich tot actieve en betrokken burgers, is het idee. Tegelijkertijd wordt participatie gezien als een oplossing voor niet-meedoen, in het bijzonder voor jongeren die grotere risico's lopen, en jeugd die zelf gezien wordt als een maatschappelijk risico of probleem. Vaak is participatiebeleid dan ook gericht op de maatschappelijke participatie van de groep jongeren die aan risico's verbonden wordt (zie hoofdstuk 3). Jongeren die in mindere mate mee kunnen komen en doen kunnen veel baat hebben bij participatiebeleid omdat het hen de extra steun kan geven die ze nodig hebben. Dit is dus fijn voor jongeren zelf, maar ook voor de maatschappij: dankzij jeugdparticipatiebeleid zouden meer jongeren zich kunnen ontwikkelen tot zelfredzame individuen in latere levensfasen. Daarom zien we in dit hoofdstuk de focus op individuele jongeren zelf als een investering in de maatschappij: door aan zichzelf te werken, lossen jongeren tegelijkertijd het maatschappelijk probleem van risicojeugd op.²⁸ In dit hoofdstuk laten we zien dat deze twee doelen binnen MDT goed naast elkaar kunnen bestaan doordat er aandacht, ruimte en begeleiding is voor jongeren, waardoor zij toewerken naar de ook door henzelf gewenste zelfredzaamheid.

Het hoofdstuk is gebaseerd op etnografisch onderzoek bij twee MDT-projecten die hoofdzakelijk gericht zijn op jongeren in kwetsbare posities. Het gaat met name om jongeren met een beperking en/of jongeren die uitgevallen zijn op school maar nog wel leerplichtig zijn. Deze jongeren zijn via doorverwijzers bij MDT terechtgekomen. Het eerste MDT-project heet Beweeg!²⁹ en is een intensieve vorm van MDT waarbij jongeren in groepsverband elke week een andere sport uitproberen, middels vrijwillige inzet een bijdrage leveren aan de maatschappij en één op één met een coach aan persoonlijke doelen werken. Het tweede 80 uur durende MDT-project heet Leef! en is gericht op jongeren die stapeling van problematiek ervaren. Deze jongeren werken samen met een coach aan hun doelen en zetten zich hiernaast op verschillende manieren in voor de maatschappij.

Dit hoofdstuk ziet er als volgt uit. Allereerst wordt het *positive youth development*-perspectief als benadering van risicojeugd uiteengezet. We doen dit omdat dit perspectief (deels) ten gronde ligt aan de MDT-projecten die dit hoofdstuk behandelt, en omdat dit perspectief sinds de jaren negentig van de vorige eeuw een populaire benadering is van jongeren binnen jeugdbeleid die hand in hand ging met de opkomst van jongerenparticipatiebeleid. Hierna komen de twee MDT-projecten aan bod. De consortia en doelstellingen worden besproken, om hierna de projecten te omschrijven aan de hand van de gesprekken met jongeren en hun coaches. In de discussie die hierop volgt worden de onderzoeksresultaten naast

²⁸ In dit hoofdstuk gebruiken de termen jeugd en risicojeugd omdat deze gebruikt wordt in het wetenschappelijk, professionele en maatschappelijke discours. Als we schrijven over de MDT-ervaringen van jonge mensen spreken we van jonge mensen en jongeren.

²⁹ De namen van deze MDT-programma's zijn pseudoniemen.

beleidsperspectieven op risicojeugd gezet om inzicht te krijgen in de werking van MDT in de praktijk. In de conclusie maken we de verbinding tussen de MDT-waarde iets doen voor een ander en participatie.

7.2 Van kostenpost naar boordevol potentie

Zoals reeds uiteen is gezet in hoofdstuk 2 wordt in Nederlands jeugdbeleid veel aandacht geschonken aan potentiële problemen en risico's (De Winter 2016; Zeijl et al. 2003). Hoofdstuk 2 liet zien dat beleid in principe alle jonge mensen betreft, maar sinds de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw ook aandacht besteed aan een specifieke groep jongeren. Gebaseerd op onderzoek en evaluaties is een bijzondere focus op het gedrag van bepaalde, potentieel problematische groepen jongeren ontstaan. Dankzij zulke kennis zou tijdig ingrijpen en het bieden van ondersteuning makkelijker worden, en zou marginalisatie bestreden kunnen worden. Tegelijkertijd bestaat het risico dat beleid (en de samenleving) de jongeren zelf ziet als probleem, in plaats van de problemen die de jongeren ervaren (zoals armoede of discriminatie) (De Winter 2016). Sharkey en Shields (2008: 243) stellen dat 'probleemjeugd' met regelmaat als 'tweederangs burgers' of 'abject' worden gezien omdat zij (nog) weinig bijdragen aan de maatschappij (zie ook De Koning 2015). Whatman en Main (2018: 341) beargumenteren dat 'probleemjongeren' gezien worden als 'toekomstige non-participanten op de arbeidsmarkt' en dat overheidsbeleid voornamelijk inzet op het activeren van 'toekomstig arbeidskapitaal'.

Zoals in hoofdstuk 3 is omschreven, wordt vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw participatie gezien als een preventiemethode in jeugdbeleid. Problematisch gedrag, zoals crimineel gedrag, drugs- of alcoholmisbruik, werkloosheid, of het vroegtijdig verlaten van school wordt in mindere mate verbonden aan onderliggende oorzaken van zulk gedrag, maar wordt eerder verbonden aan aanleg en gebaseerd op bepaalde kenmerken of eigenschappen. Zo worden isolatie, afzijdigheid en onbetrokkenheid gezien als signalen van problemen als bijvoorbeeld werkloosheid en jeugdcriminaliteit (Bessant 2003: 91; Chalhi et al. 2018: 851). Inzetten op jeugd betrekken en meedoen is een antwoord op dergelijke non-participatie. Participatie is dus een middel om ontwikkeling en aansluiting bij de maatschappij te faciliteren, om uitval te voorkomen, en om goed burgerschap bij te brengen. In het bijzonder dus voor jongeren die als potentieel probleem of risico worden gezien.

Terwijl jongeren nog steeds als potentieel probleem gezien worden, is er sinds de eeuwwisseling een ander perspectief bijgekomen, *positive youth development*, dat jongeren beziet als mensen boordevol potentie. Waar de jongere dan nog steeds als 'ander' wordt neergezet, is er ruimte ontstaan voor een positievere benadering van jongeren waarbij wordt ingezet op mogelijkheden en *capabilities*. De verschuiving van het paradigma is sterk gerelateerd aan perspectieven op burgerschap en participatie. De opkomst van participatiebeleid hangt dan ook samen met die van *positive youth development* als benadering van jonge mensen. Binnen de Nederlandse context stellen Chalhi et al. dat een PYD-perspectief is ontstaan naast de meer traditionele vorm van jeugdwerk als opbouwwerk. Opbouwwerk betreft 'actieve samenwerking en participatie van de doelgroep zelf' (Chalhi et al. 2018: 852; zie ook Duyvendak en Uitermark 2005). Samenwerking met jongeren zelf is nog steeds gebruikelijk in Nederland, doordat jongeren vaak zelf de keuze hebben om mee te doen met jeugdwerkprogramma's. Het is dan aan de jeugdwerker om een goede relatie met jongeren op te bouwen, door het hebben van geduld, doorzettingsvermogen en originaliteit bij het ontwikkelen van goede relaties met jongeren. Volgens Chalhi et al. (2018: 852) is beleid kritisch op jeugdwerk omdat een heldere benadering van het werk zou ontbreken, en omdat de uitkomsten van het werk niet concreet te meten zijn. Deze behoefte vanuit beleid voor een meer gestructureerde werkwijze met duidelijk uiteengezette en meetbare doelen bracht de opkomst van het PYD-perspectief met zich mee.

PYD is een aanpak waarbij gekeken wordt naar de talenten van jonge mensen, en ziet (risico)jongeren dus niet per definitie als beschadigd. Een PYD-perspectief benadrukt zowel fysieke als psychologische veiligheid, gedegen structuren, ondersteuning en positieve rolmodellen, de ontwikkeling van zelfredzaamheid, talenten en sociale relaties, en het belang van bijdragen aan de samenleving (Nolas 2014: 27). Literatuur laat zien dat sportprogramma's met een PYD-perspectief vaak worden ingezet om jongeren in kwetsbare posities meer aansluiting te bieden bij de maatschappij (Danish et al. 2004; Fraser-

Thomas et al. 2005; Whatman en Main 2018). Wat jongeren leren bij dergelijke programma's is, volgens Danish et al. (2004: 39): informatie begrijpen en communiceren; aanpassingsvermogen binnen school en op werk; goed burgerschap (door maatschappelijke inzet en betrokkenheid met anderen); ethiek en betrokkenheid; een gezonde levensstijl; het aangaan van betekenisvolle relaties; zelfvertrouwen en -respect; het ontwikkelen van een eerst denken, dan doen mentaliteit; het kunnen inschakelen van ondersteunende netwerken; het vormen van een positief toekomstbeeld; en respect.

Het doel van jongerenprogramma's die een PYD-perspectief gebruiken is het betrekken van jongeren bij de maatschappij, juist door het ontdekken en ontwikkelen van talenten en het werken aan competenties (Buelens et al. 2017). Het PYD-perspectief beziet jonge mensen – in lijn met het neoliberale gedachten-goed – als '*human capital in need of developing their skills and resources*' (Chalhi et al. 2018: 851). Jongeren zouden veerkrachtige en productieve burgers moeten zijn en worden, en worden middels deze visie ontmoedigd om op de staat te leunen (Chalhi et al. 2018: 851). Zo worden deze jongeren omgevormd van een potentieel probleem of kostenpost, naar een zelfredzaam individu en ligt de focus op de ontwikkeling van het individu, en bij het individu (Buelens et al. 2017). Zo past het PYD-perspectief ook goed bij het idee van de participatiesamenleving, een samenleving waar burgers geacht worden actief betrokken te zijn en verantwoordelijkheden te nemen die voorheen die van de staat waren (Chalhi et al. 2018: 852. Zie ook Tonkens 2014).

Leunend op het werk van Nolas (2014) en Coussée et al. (2009) schetsen Chalhi et al. (2018: 852) keerzijdes van de PYD-benadering. Door de focus op structuren biedt PYD-jeugdwerkers minder ruimte voor het gebruiken van een meer 'radicale' of progressieve methode van te werk gaan, waarbij doelen niet altijd helder geformuleerd zijn, waar relaties cruciaal zijn, en waarbij jongeren meer te zeggen hebben en in hun kracht komen te staan. Daarnaast stellen de auteurs dat jongeren gestereotypeerd kunnen worden en dat er simplistische verwachtingen kunnen bestaan van jongeren; of jongeren zijn 'problematisch en gevaarlijk', of ze worden gezien als 'vindingrijk en in staat om hun wijk of de samenleving in den brede te veranderen' (Chalhi et al. 2018: 852). Tot slot stellen de auteurs dat jeugdwerk machtsrelaties kan reproduceren. Jeugdwerkers worden ingezet om onrust te verminderen, en jeugdwerk draagt bij aan het voorkomen van criminaliteit; dit zijn positieve maatschappelijke uitkomsten die niet per definitie ook bijdragen aan het empoweren van jongeren zelf. Het PYD-perspectief maakt dat er weinig ruimte is binnen jeugdwerk om jongeren zelf aan zet te laten als het gaat om het vormen van relaties en het creëren van dagelijkse activiteiten. Er is zo een stuk minder ruimte voor manieren van doen en denken die niet in samenhang zijn met het maatschappelijke discours en maatschappelijke doelen. In plaats daarvan bestaat het risico dat jeugdwerk wordt ingezet om politieke en sociale doelen te verwezenlijken (Chalhi et al. 2018: 852-853).

Nolas (2014: 26) benadrukt het belang van een genuanceerder beeld van wat jongeren nou eigenlijk hebben aan hun participatie binnen '*youth spaces*'. Zij stelt dat er oog moet zijn voor de 'rommeligheid' van het dagelijks leven, en de ongelijkheden waar jongeren mee te maken hebben in hun dagelijks leven. Chalhi et al. (2018: 853) geven aan dat jeugdwerkers in hun onderzoek dit deden, ondanks dat het beleid dit bemoeilijkt. Zoals onderstaand illustreert, gebruiken de twee MDT-projecten een PYD-benadering, maar hebben de MDT-projectleiders en coaches van de twee projecten tegelijkertijd ook veel oog voor de 'rommeligheid van het dagelijks leven', wat kan, volgens hen, door de open structuur van MDT-beleid. Daarnaast onderstrepen Hopper et al. (2019: 422) de waarde van recreatie en plezier als het gaat om het empoweren van jongeren in kwetsbare posities. Leuke activiteiten, zoals muziek maken of sporten zijn weliswaar geen meetbare, maar ook geen 'nutteloze' activiteiten omdat ze bijdragen aan zelfvertrouwen en betekenisgeving. Dit komt ook naar voren uit het etnografisch onderzoek bij de twee MDT-projecten. Tot slot gebruiken Knijnik en Hunter (2022) een 'pedagogiek van moed en hoop' en geven aan dat bij jeugdprogramma's waarin het dialoog centraal staat, jongeren in staat zijn hun autonomie en gevoel van *belonging*, erbij horen en thuis voelen, te kunnen vergroten. Het belang van het dialoog en van moed en hoop kwam ook terug in de gesprekken met MDT-jongeren en -coaches, zoals hierna omschreven.

Kader 7.1 **Boulderen met jongeren in kwetsbare situaties**

De SCP-onderzoeker heeft kennis gemaakt met twee MDT-projecten die als doelgroep jongeren in kwetsbare posities hebben. Het eerste project, Beweeg!, vindt plaats in één van de grote steden. De SCP-onderzoeker nam deel aan vier sportclinics om zo te participeren en observeren, en jongeren en coaches beter te leren kennen. Zo sportte de onderzoeker mee met de jongeren en leerde ze net als de jongeren over de verschillende sporten als padel en boulderen. Daarnaast observeerde de onderzoeker hoe de jongeren met verschillende thema's als het herkennen van talenten en opstellen van doelen, en de comfort zone. Waar deze methode van onderzoek gewenst was door de onderzoeker, was het projectleider Eva die deze manier van onderzoek doen ook aanraadde en faciliteerde. Zij zag 'meedoen' als een effectievere methode om het project en de jongeren te leren kennen dan andere methoden van onderzoek. Naast participerende observatie zijn interviews uitgevoerd met drie jongeren. De jongeren werden tijdens het vierde bezoek van de onderzoeker gevraagd of zij interesse hadden in een gesprek. De interviews vonden plaats op tijden en locaties die logistiek goed aansloten bij de jongeren zelf.

Het tweede MDT-project, Leef!, is één keer bezocht door de onderzoeker. Alwaar het MDT op verschillende locaties plaatsvindt, bezocht de onderzoeker een locatie in een regionale stad, wat tevens het 'hoofdkantoor' van het MDT is. Eén volle dag omvatte een aantal gesprekken. Zo sprak de onderzoeker als eerste projectleider Bas die sprak over het MDT-consortium en de doelstellingen van het project. Vervolgens sprak de onderzoeker in drie sessies met verschillende jongeren en hun coaches. De eerste sessie was met een jongere die het MDT-project reeds had afgerond, een jongere die overweegt mee te gaan doen aan het MDT, en de (potentiële) coach van beide jongeren. De laatste twee sessies betroffen twee jongeren en hun respectievelijke coaches die nog bezig waren met MDT. De sessies duurden tussen de 60 en 90 minuten. Projectleider Bas heeft de sessies met de verschillende jongeren en coaches georganiseerd om zo ondanks de krappe agenda van de SCP-onderzoeker toch een beeld te kunnen krijgen van de verschillende manieren waarop jongeren en hun coaches te werk gaan met MDT. Dat dit MDT niet in groepsverband met jongeren werkt, maar juist één op één met jongeren aan de slag gaat, is een tweede reden dat er geen participerende observatie gebruikt, naast de tijdsoverwegingen. Desalniettemin gaven de gesprekken met coaches en jongeren een goed beeld van de onderliggende dynamiek tussen hen.

7.3 **Beweeg! en Leef!**

Onderstaand laat zien dat terwijl de MDT-projecten een PYD-taal gebruiken, er tegelijkertijd veel aandacht en ruimte is voor de rommeligheid en de ongelijkheden van het dagelijks leven. MDT-projectleiders en -coaches benadrukken en scheppen waardevolle relaties met jongeren, en leggen veel nadruk op de behoeften van individuele jongeren waarbij doelen vaak niet direct meetbaar zijn. Dit doen zij door coaching, maar ook door het ondernemen van activiteiten die voor plezier zorgen. De coaches bezien het welzijn van jongeren als het belangrijkste doel. Deze aandacht voor de specifieke wensen en behoeften van jongeren is wat jongeren aangeven wat MDT een fijne tijd maakt. Het is opvallend dat jongeren MDT lijken te bezien als een plek waar zij eindelijk ruimte krijgen, en waar zij energie krijgen om andere activiteiten (weer) op te pakken of te continueren. Zo zou gesteld kunnen worden dat deze MDT-projecten jongeren – weliswaar op liefdevolle wijze – inderdaad helpen te ontwikkelen van 'risico' tot entrepreneurs van hun eigen leven en hiermee hun maatschappelijke bijdrage leveren.

7.3.1 De consortia en projectdoelstellingen

Beweeg!

Het doel van het MDT-project Beweeg! is om door middel van sport, jongeren in een kwetsbare positie in beweging te krijgen. Zo werken jongeren aan hun fysieke, maar ook hun mentale gezondheid en weerbaarheid. Tijdens deze intensieve versie van MDT maken jongeren gedurende een periode van zo weken elke week kennis met een nieuwe sport. Eén middag per week ontmoet de groep elkaar steeds op een andere locatie in de stad om een nieuwe sport uit te proberen, zoals padel, boulderen, freestyle voetbal, curling, tennis en kickboksen. Het gaat nadrukkelijk om plezier en het leuk hebben met elkaar, niet over sportieve vaardigheden. Zo leren jongeren elkaar kennen en werken ze in groepsverband. Tijdens deze sportmiddag komen ook thema's aan bod die te maken hebben met persoonlijke, mentale en emotionele ontwikkeling en weerbaarheid, zoals nadenken over doelen en de eigen comfortzone. Naast deze wekelijkse middag hebben jongeren met regelmaat contact met een coach om aan hun persoonlijke doelen te werken. Zulke doelen kunnen gerelateerd zijn aan onderwijs, aan werk, maar ook aan meer sociale, mentale en emotionele doelen – dit is afhankelijk van de wensen van de jongere. Er zijn verschillende coaches die gematcht worden met de jongeren op basis van expertise en onderlinge klik. Ook hier kunnen jongeren invloed op uitoefenen. Naast sporten en persoonlijke coaching zetten de jongeren zich zo'n acht uur in de week vrijwillig in. Dit kan op veel verschillende manieren. Tijdens de tweede sportsessie kunnen jongeren zich inschrijven bij verschillende projecten en organisaties (en kunnen deze voorkeuren gedurende het MDT-programma gemakkelijk aanpassen). Jongeren kunnen aan de slag bij de grootste voetbalclub van de stad, kunnen zich vrijwillig inzetten met ouders, met jongeren met een licht verstandelijke beperking, kunnen een sportbuddy worden voor een andere jongere, appels plukken voor de voedselbank, enzovoort.

Eva is projectleider voor dit MDT-project en vertelt tijdens een kop koffie in een hip stadscafé over de ontwikkeling van het sportprogramma door de jaren heen. Het programma is opgezet door Eva zelf. Eva begon haar loopbaan binnen jeugdzorg. Ze werkte in de crisisopvang, gezinsbehandeling, en later in management. Eva vertelt dat ze een tekort waarnam binnen jeugdzorg. Namelijk, een focus op sport was afwezig, terwijl Eva juist potentie zag in beweging. Haar directrice had vertrouwen in Eva's plan, en zo kon ze aan de slag met een sportprogramma voor jongeren. Dit oorspronkelijke plan had het doel om jongeren in jeugdzorg meer in beweging te krijgen, en te houden. Eva richtte een stichting op en toen de decentralisatie van jeugdzorg maakte dat ze zich niet meer op haar plek voelde bij jeugdzorg, kon ze met het programma van haar stichting overstappen naar een regionale organisatie die zich inzet voor jeugd en gezinnen. Deze organisatie koos ervoor om met Eva's programma en in samenwerking met een soortgelijk programma te reageren op de MDT-proeftuin *call*. Deze proeftuin is twee keer gedraaid, zoals verondersteld in de subsidieaanvraag. De volgende MDT-subsidieronde was gericht aan gemeenten. De gemeente waarin Eva's programma liep heeft een aanvraag gedaan waardoor Eva's programma, in samenwerking met andere organisaties en instanties binnen de gemeente als consortium het MDT-programma konden worden uitgevoerd. Aan het einde van deze rit werd afgesproken dat een grotere speler binnen het consortium de volgende MDT-subsidieaanvraag op zich zou nemen als penvoerder, en Eva's Beweeg!-project is meegenomen in deze aanvraag.

Eva legt uit dat Beweeg! voornamelijk is voor jongeren die om allerlei redenen wel wat hulp kunnen gebruiken. Jongeren die meedoen kampen bijvoorbeeld met mentale, emotionele en sociale problemen. Sommige jongeren hebben medische indicaties zoals autisme, ADHD of andere 'stoornissen', sommigen hebben een (licht) verstandelijke beperking. Andere jongeren zijn om uitlopende redenen voortijdig gestopt met school en komen via leerplicht in aanraking met Beweeg!. Maar ook kunnen mbo-studenten meedoen met het MDT-project voor hun stage. Het programma wordt dan aangepast zodat het aansluit bij de stageverwachtingen. Vaak gaat het om jongeren die zelf geen stageplek hebben kunnen vinden, en zo uiteindelijk via de mbo-opleiding bij Beweeg! terechtkomen. Tot slot is het Eva's doel om bij elke ronde (er zijn er twee per jaar) ongeveer twee jongeren met een licht verstandelijke beperking mee te laten doen aan het MDT-project, om zo ook hen een kans te geven en de diversiteit van de groep te bevorderen. Eva heeft nooit moeite gehad met het werven van jongeren voor het MDT-programma, en geeft aan dat er juist veel vraag naar is.

Voor Eva zijn niet alle MDT-doelen even belangrijk. Iets doen voor een ander ziet Eva meer vanuit het perspectief van de jongere: het moet ten dienste staan van de jongere zelf. Dan kunnen anderen of de samenleving er nog wel wat aan hebben, maar dit is bijzaak. Hoofdzak is het welzijn van de jongere zelf. Ze moeten bij het programma op hun gemak kunnen zijn, even niets hoeven, maar juist de ruimte kunnen krijgen om zichzelf te zijn. Vaak moeten jongeren al zoveel, stelt Eva, en ervaren jongeren veel druk en zorgen. Dit programma geeft jongeren de kans om bij te komen en terug naar de basis te gaan, om vanuit daar met talentontwikkeling aan de slag te gaan. De manier waarop talentontwikkeling gefaciliteerd wordt binnen het MDT-programma hangt af van de behoeften van de jongeren zelf. Het kan te maken hebben met het zoeken van een nieuwe opleiding, maar ook gaan om bijvoorbeeld communicatievaardigheden, routine of zelfkennis. Als het gaat om het stellen van doelen en talentontwikkeling wordt gekeken naar de toekomst, en juist niet veel naar het verleden, juist omdat dit in andere institutionele contexten continu van de meeste jongeren gevraagd wordt. Natuurlijk komt hun verleden uiteindelijk wel aan bod, stelt Eva, maar dit komt vanuit de jongeren zelf, en er is altijd ruimte en aanbod voor eventuele hulpvragen vanuit de jongeren zelf.

De ander ontmoeten doen jongeren middels de wekelijkse sportclinic, en daarnaast door middel van het vrijwilligerswerk dat zij uitvoeren. De vrijwillige inzet geeft ook invulling aan het MDT-doel iets doen voor de samenleving. Maar, stelt Eva duidelijk, deze activiteiten zijn allemaal ter ondersteuning van de jongeren zelf. De ander ontmoeten middels vrijwilligerswerk lukt heel goed, stelt Eva. Door de vrijwillige inzet maken jongeren contact met bijvoorbeeld statushouders, dak- of thuislozen en vrijwel altijd reageren jongeren enthousiast op zulke ontmoetingen en de activiteiten. Aan de andere kant heeft Eva samen met een projectleider van een ander MDT-project een ontmoeting tussen 'hun' jongeren gefaciliteerd. Dit was voor de Beweeg!-jongeren geen succes omdat de andere groep jongeren een aantal jaren ouder waren, vrijwel allen hbo- of wo-geschoold en voor hun MDT-project presentaties deden die dag. Dit was volgens Eva erg intimiderend voor haar jongeren, en, zo stelt Eva, kan contact dus verschillen alleen maar groter maken.

Leef!

Het MDT-project Leef! is vier jaar geleden gestart als proeftuin, vertelt Bas, de directeur van één van de organisaties uit dit MDT-consortium als we samen een kop thee drinken op een comfortabele bank in het nieuwe gebouw waar het MDT (en twee van de drie organisaties) gehuisvest is. Bas vertelt dat het consortium is in de loop der jaren veranderd is, maar dat het momenteel bestaat uit drie partijen die allen vanuit hun eigen expertise bijdragen aan de persoonlijke ontwikkeling van jongeren. Leef! is bedoeld voor jongeren die kampen met 'multiproblematiek'. Zo kan het zijn, legt Bas uit, dat jongeren bijvoorbeeld te maken kunnen hebben met reclassering, detentie, angststoornissen, jeugdzorg of mishandeling thuis. Overigens zijn ook andere jongeren welkom om met het MDT mee te doen. Het MDT-project duurt 80 uur, en de uren kunnen ingevuld worden in een tijdsbestek passende bij de wensen van jongeren zelf. Het MDT-project is actief door het hele land – inclusief in gesloten jeugdinstituten – en in de afgelopen vier jaar hebben zo'n 700 jongeren meegedaan. 95% van de aanmeldingen komen niet van jongeren of hun ouders zelf, maar van instanties zoals jeugdbescherming, scholen, jeugdreclassering, leerplichtambtenaren, zorginstellingen en wijkteams, en vaak staan jongeren op een wachtlijst, bijvoorbeeld bij de ggz. Zo heeft deze MDT ook wel een overbruggingsfunctie.

In plaats van in groepsverband – zoals gebruikelijk bij MDT – werken jongeren op individuele basis met een coach. Deze coaches worden ingezet via één van de drie partnerorganisaties die meer dan vijftien jaar ervaring heeft met jongeren en gedragsinterventies. Zo hebben coaches ruime kennis en (soms ook persoonlijke) ervaring met problemen waar de jongeren mee kampen. Gebaseerd op de eerste kennismaking met de jongeren worden ze gekoppeld aan een coach die bij ze past. De coach en de jongere leren elkaar kennen, en samen kijken ze naar de wensen, behoeften en doelen van de jongere, en gaan hiermee aan de slag. In de praktijk kan dit dus sterk variëren. Omdat jongeren lang niet altijd volledig vrijwillig deelnemen aan het project, en gezien hun complexe situaties, bestaat er met regelmaat veel wantrouwen onder de jongeren jegens het MDT-project en de MDT-coaches. Als eerste is het dus zaak om kennis te maken, en vertrouwen op te bouwen. Tegelijkertijd is het belangrijk dat jongeren even niets hoeven. In plaats daarvan wordt er gekeken naar wat jongeren zouden willen, wat

hun passies zijn, wat ze beweegt. Een volgende stap is om te bezien wat hier praktisch voor nodig is. Praktische activiteiten en ontwikkeling van talenten wordt gecombineerd met meer sociale, cognitieve en emotionele vaardigheden, zoals agressiecontrole of emotieregulatie, en idealiter staat het praktische en persoonlijke in contact met elkaar, en wordt het ook nog eens verbonden aan het maatschappelijke. Dat dit een kunst is wordt duidelijk doordat Bas dit 'koorddansen' noemt.

Waar het contact met de coach het startpunt is en gaat om zelfontplooiing, het krijgen van perspectief en levensvreugde, is de aanvulling van een tweede partner uit het consortium – een re-integratieorganisatie – bezien wat jongeren praktisch nodig hebben als het gaat om school, werk en vrijwilligerswerk. Zo wordt persoonlijke ontwikkeling idealiter gekoppeld aan een praktische toekomst waarmee jongeren door kunnen na MDT – dat is de hoop. Van de 80 MDT-uren worden er 20 besteed met de coach, en in de resterende uren gaan jongeren praktisch aan de slag binnen een organisatie, dankzij de bemiddeling van de re-integratieorganisatie. Concreet houdt dit in dat jongeren aan de slag gaan met muziek, in de zorg, met techniek, of in hun eigen buurt door bijvoorbeeld oudere burens helpen met boodschappen doen.

Door de multiproblematiek waar de jongeren mee kampen werken ze één op één met hun coach. Maar door praktisch aan de slag te gaan komen zij ook in aanraking met anderen. Dit sociale contact is ook een belangrijk aspect van het MDT, al kan dit – net als maatschappelijke impact – gezien worden als onderdeel van persoonlijke talentontwikkeling van jongeren (net als bij het MDT-project Beweeg!). En naast het (vrijwilligers)werk dat de jongeren doen bestaat er soms de mogelijkheid om voor jongeren om onderling samen te komen. In ieder geval in het 'hoofdkantoor' waar de onderzoeker Bas ontmoette, is een kamer (door jongeren zelf) als een muziekstudio ingericht waar jongeren gedurende de hele dag gebruik van kunnen maken. Daarnaast staat de deur altijd open voor jongeren om langs te komen en een praatje te maken. Ook na afloop van hun MDT-project, of als jongeren (nog) geen project hebben gedaan. Dit alles komt voort uit de erkenning van het belang van het sociale netwerk.

Al zou het mooi zijn als jongeren na het MDT-project naar school of werk doorstromen, is zo'n tastbaar succes niet de doelstelling. Voor dit MDT-project is het belangrijker dat jongeren zich beter gaan voelen, ontdekken wat ze leuk vinden en (weer) in contact komen te staan met de maatschappij. Gebaseerd op zulke ontwikkelingen is het vinden van een opleiding of baan een fijne bijkomstigheid, maar de baan of school zou niet het enige doel moeten zijn, stelt Bas. Zonder motivatie en zelfvertrouwen is er weinig kans dat dit standhoudt, aldus Bas.

Het mooie aan MDT vinden zowel Bas als Eva van Beweeg! dat MDT niet binnen al bestaande structuren bestaat, juist omdat het binnen die structuren is waar jongeren vastlopen, zoals op school of binnen de jeugdzorg. De afstand van MDT tot zulke instituten, maar tegelijkertijd de verbindingen die MDT-consortia maken met scholen, met de zorg en de overheid is wat MDT zo succesvol maakt. Eva stelt dat als MDT binnen een bestaande structuur zou bestaan, dit veel weerstand onder jongeren zou kunnen oproepen. Want juist in die structuren en instanties hebben jongeren vaak geen vertrouwen. Al denkt Eva zelf wel dat haar programma hulpverlening is, naar jongeren toe is het geen onderdeel van de reguliere hulpverlening waarmee ze te maken krijgen. Bas beaamt dit laatste: zijn MDT-programma is ook een vorm van hulpverlening, maar door de open MDT-structuur kan het gefinetuned worden op de wensen en behoeften van jongeren, in plaats van dat het vastzit aan vooropgestelde manieren van werken. En waar jongeren onzeker of vol wantrouwen binnenkomen (in het geval van Leef!), blijken jongeren razend enthousiast over hun tijd bij Leef! en Beweeg!. De volgende paragraaf betreft de ervaringen van jongeren met deze twee MDT-projecten.

7.3.2 Ervaringen van jongeren

In onderstaand volgt eerst een vignet om kennis te maken met MDT-project Beweeg!. Dit vignet illustreert hoe sport gekoppeld wordt aan ontwikkelingsthema's en hoe jongeren als een groep op een comfortabele wijze samen zijn. Hierna komen de ervaringen van jongeren van beide MDT-programma's aan bod. Thema's die naar voren komen uit de verhalen van jongeren en die besproken zullen worden in de discussie zijn: de waarde van het jeugdwerkperspectief door de zorgvuldige aandacht voor individuele jongeren; tegelijkertijd de waarde die jongeren hechten aan het ontwikkelen van competenties; alsmede het ervaren van samenzijn; en hoop en vreugde die geput kan worden uit MDT-deelname. Door de

positieve MDT-ervaring werkten jongeren aan zichzelf om zo te groeien van risicojeugd tot (potentiële) ondernemers van het leven.

Zumba en de comfortzone

Onderstaand vignet betreft een bezoek van de onderzoeker aan MDT-project Beweeg!. Het was de vijfde bijeenkomst van de jongeren samen, en het derde bezoek van de onderzoeker. Het vignet geeft een beeld van de werkwijze binnen dit MDT-project, de inhoud van het programma, en de interactie tussen jongeren en coaches.

Vandaag gaan we zumba doen. Twee coaches en één van de jongeren, Stanley, hebben de zumbamoves voorbereid. Voordat we beginnen zijn ze druk in de weer met de opstelling van de zaal, de muziek, en vragen ze zich hardop af of ze hun pasjes zelf wel kunnen herinneren. Stanley oefent nog wat.

Dan gaan we beginnen. De coach die begint als dansleraar vraagt wie weet wat een comfortzone is. Jongeren geven antwoord aan de hand van voorbeelden. Marco vertelt dat hij heel lang niet met het openbaar vervoer durfde. Toen besloot hij uit zijn comfortzone te treden en het te proberen. De eerste keer was heel erg eng, maar hoe vaker hij het probeerde, des te beter het ging. Nu vindt hij het niet erg om met het ov te reizen.

Dansen kan ook buiten de comfortzone liggen, stelt de coach. Bijna alle jongeren beamen dit en we beginnen allemaal te giechelen. Ja dit is zeker spannend! De coach stelt ons gerust: we gaan de danspasjes oefenen, maar het is ook prima om gewoon maar wat te doen. Het belangrijkste is dat we het leuk hebben. De coach vertelt zelf ook dat ze zenuwachtig was voor deze dag, en dat ze zelf ook overwoog om zich ziek te melden. Ze complimenteert ons met het feit dat we er allemaal zijn vandaag. Want dansen is wel een sport waarvan ze dacht: dat gaan veel jongeren niet leuk vinden.

De coach begint de pasjes uit te leggen, en we vinden het allemaal maar ingewikkeld. Veel jongeren staan achteraan in de danszaal, dat lijkt veiliger. Maar als de muziek begint doen we allemaal hartstikke ons best. En het gaat best! We proberen en lachen eigenlijk zijn we best goed! Na vier verschillende nummers waarop we de ingestudeerde pasjes proberen, mogen de jongeren zelf met liedjes en danspasjes komen. Milou, zo blijkt, heeft aan wedstrijddansen gedaan en blijkt niet alleen een fantastisch goede danser te zijn, maar ook een goede lerares. Stanley doet heel enthousiast met haar mee. Hij heeft zelf op zumba gezeten, een paar jaar terug. Ook andere jongeren sluiten aan. Rafael die eigenlijk heel verlegen is en lastig contact maakt met anderen. Maar ook de stoere jongens als Adam en Tim doen fanatiek mee.

Vanaf een bankje langs de muur kijken projectleider Eva en ik naar de dansende jongeren. Wat is het mooi om te zien dat wat een uur geleden buiten de comfortzone lag, nu klaarblijkelijk gewoon heerlijk comfortabel is, merken we op. En wat mooi om te zien dat deze jongeren zo op hun gemak zijn met zichzelf en met elkaar, precies nu op dit moment. Eva vertelt dat Milou eigenlijk een soort van is weggeduwd uit het wedstrijddansen vanwege haar tik. Ik realiseer me dat sinds ze aan het dansen is, ze geen last heeft gehad van haar tik en eigenlijk alleen maar aan het stralen is. Dan wijst Eva naar Mara. Mara heeft een licht verstandelijke beperking, woont onder begeleiding en kampt met technologieverslavingen. Vorige week is haar huisdier overleden. Het was ziek en moest worden ingeslapen. Dit heeft erg veel indruk gemaakt op Mara, die Eva een bericht stuurde dat ze eigenlijk niet wilde komen vandaag. Eva is blij dat Mara toch gekomen is, want niet alleen is het fijn om onder de mensen te komen, zo kan ze ook even iets heel anders doen, haar lichaam bewegen, en even aan niets denken.

Als het programma is afgelopen vertelt Milou dat ze erover nadenkt om weer op dansles te gaan. Ik vraag haar of ze misschien dansleraar zou willen worden. Dat lijkt haar zeker wel wat, al vraagt ze zich af of ze dat wel zou kunnen. Eva en ik roepen uit dat ze fantastisch zou zijn. Ik bedenk me dat het in Milous geval niet gaat om het ontdekken van haar talenten, maar het herontdekken van haar talenten. Ze wist wat ze kon en wat ze wilde, maar haar anders-zijn maakte dat de bestaande structuur haar buiten sloot.

– Veldwerknootitie SCP-onderzoeker.

Het vignet hiervoor illustreert verschillende aspecten van de werkwijze van het MDT-project. Middels de focus op de comfortzone wordt het duidelijk hoe sport gecombineerd kan worden met persoonlijke

ontwikkeling en zelfreflectie. Door te beginnen met een gesprek over de comfortzone, en wat het begrip eigenlijk inhoudt, kan er op een laagdrempelige manier gesproken en gedacht worden over gevoelens die als een obstructie kunnen zijn voor ontwikkeling. Het ongemak van buiten de comfortzone op de zumbavloer wordt vergeleken met andere situaties in het dagelijkse leven die buiten de comfortzone liggen. Zo worden ook strategieën besproken die eraan te pas kunnen komen om toch door te zetten, en de comfortzone als het ware uit te breiden. Dit alles gebeurt middels een organisch aanvoelend groepsgebrek terwijl we klaar staan voor zumba, en neemt een minuut of vijf in beslag. Doordat ook de coaches zich kwetsbaar opstellen en toegeven dat zij zich ook buiten hun comfortzone bevinden, krijgen de jongeren ook ruimte om hun oncomfortabele gevoelens te benoemen. Wanneer blijkt dat eigenlijk heel veel groepsleden zich oncomfortabel voelen wordt het oncomfortabele gevoel genormaliseerd en is er vervolgens ruimte voor gemak. Voor dergelijke gesprekken, en het dansen van zumba zelf, is een zekere kwetsbaarheid en openheid nodig. Het veilige gevoel binnen de groep, gecreëerd door jongeren en coaches samen, maakt dat de groep een mooie setting vormt om nieuwe, 'gekke' en soms ook lastige dingen uit te proberen. Het doel is niet: goed zijn in zumba, maar: iets nieuws uitproberen en lol hebben met elkaar. Dit lijkt de spanning eraf te halen en levert veel positieve energie op, die vervolgens jongeren kan oppeppen, moed of hoop kan geven, en kan motiveren om andere dingen aan- of op te pakken.

Leerplicht, belonging en zingeving

Interviews met Beweeg!-jongeren en informele gesprekken met Leef!-jongeren en hun coaches laten zien dat MDT inderdaad een periode en een setting is waarin jongeren ruimte, vertrouwen en energie kunnen krijgen, en tegelijkertijd persoonlijke en professionele ontwikkelingen doormaken. Dergelijke ontwikkelingen uit zich niet altijd in tastbare resultaten zoals een opleiding of een baan (vaak ook wel overigens), maar zeker in een groter gevoel van *belonging*, door zowel het contact met anderen en 'de maatschappij', en de persoonlijke ontwikkelingen die de jongeren doormaken. Zo werken 'risicojongeren' aan zichzelf, om zo het maatschappelijk probleem van risicojongeren op te lossen. MDT is een methode die als zeer positief wordt ervaren door de jongeren, goed lijkt aan te sluiten bij de behoeften van de jongeren, en daardoor jongeren de instrumenten biedt om het leven 'op de rails' te krijgen. De verhalen van de jongeren zoals ze hierna zijn geschetst laten de verschillende lastigheden zien waarmee jongeren te maken kunnen krijgen, en de manieren waarop zij MDT ervaren als beleid dat past bij hun behoeften, dus als beleid dat past. Ook laten de persoonlijke verhalen zien welke verschillende positieve uitwerkingen MDT kan hebben, maar tegelijkertijd niet een alles omvattende oplossing is voor problemen waar individuele jongeren en de maatschappij in den brede mee worstelen. In de discussie die volgt op deze persoonlijke verhalen binden we de thema's die voortkomen uit de verhalen samen. Deze thema's zijn: de comb jeugdwerk en PYD die binnen MDT wordt toegepast, de door jongeren ervaren *belonging* binnen MDT; en hoop en vreugde die jongeren putten uit MDT-deelname.

Jasmina

Jasmina doet mee met Beweeg!. We ontmoeten elkaar in een café vlak bij haar huis in een nieuwe buitenwijk van de stad. Jasmina woont heel dicht bij dit café, waar de onderzoeker overigens ook zat met Thomas uit het vorige hoofdstuk. Thomas had dit café initieel voorgesteld en zei verder niets over de plek. Wanneer Jasmina binnenkomt bewondert ze het café en roept ze uit hoe chique het is. Eerst slaat ze het aanbod voor een drankje af, ook als ik stel dat ik betalen zal. Wanneer ik aangeef dat het eigenlijk mijn baas is die betaalt, is ze uiteindelijk om en bestelt ze een kop thee. Een gebakje slaat ze af. De thee komt met honing en een koekje, en ook dat bewondert Jasmina. Ik mag wel haar koekje hebben, want vanwege allergieën is ze vegan. Overigens heeft ze een aantal boeken gelezen over veganisme en meent ze vanuit een duurzaamheidsperspectief dat dit wel het dieet van de toekomst is.

Jasmina is 19, woont samen met haar moeder, zat op de havo maar heeft het niet afgemaakt omdat ze naarmate ze ouder werd meer last kreeg van gezondheidsproblemen. Al zag Jasmina zichzelf al voor langere tijd als gesloten, leek de eerste coronaquarantaine een *trigger* te zijn die onderliggende gezondheidsproblemen blootgaf. In de vijfde klas stopt Jasmina een paar maanden voor de eindexamens met school. Het ging niet meer. Jasmina vond het eng om buiten te komen, had paniekaanvallen en black-outs. Ze legt uit dat ze op een wachtlijst stond bij de jeugd ggz, maar dat er nooit plek voor haar was. Toen ze 18 werd ging ze naar een 'organisatie' die haar diagnosticeerde met autisme. Dit instituut is, volgens Jasmina, voor mensen vanaf 18 jaar en behandelt vaak vrouwen, die vaak andere symptomen

hebben dan mannen. Jasmina's moeder wist al van dit instituut af sinds Jasmina 15 was. Dit laat zien dat Jasmina en haar moeder al langere tijd wisten dat er iets aan de hand was.

Sinds de diagnose leert Jasmina veel over het omgaan met haar autisme. Wekelijks ziet ze een therapeut en een coach, en besteedt ze ongeveer twintig uur per week aan haar MDT. En al stelt ze het op prijs dat ze veel zelfkennis heeft en weerstand opbouwt door het 'anders' zijn, het liefst was ze gewoon 'normaal' geweest en had ze niet zo over zichzelf hoeven nadenken. Jasmina geeft aan dat het 'balletje is gaan rollen' sinds de diagnose, maar dat ze eigenlijk sinds haar achtste wel naar psychologen ging. Samen met haar huidige therapeut gaat ze binnenkort ook van start met EMDR-therapie 'door dingen van vroeger', waar ze tegenop ziet.

Jasmina's coach kwam met het idee om het MDT-project te volgen. Jasmina is razend enthousiast over het MDT-project: 'Dit project heeft echt mijn ogen geopend gewoon. Echt me uit een nare situatie geholpen dus ja, dat vind ik wel echt heel fijn.' Ze zegt dat ze het zoveel jaren eerder had willen doen, om veel ellende te kunnen voorkomen. Sinds het project voelt ze zich een stuk beter en heeft ze ook weer zin om haar hobby dans op te pakken. Wat ze zo fijn vindt aan het project is de groep zelf, waarbij ze het gevoel heeft dat iedereen zichzelf kan zijn, ook als het wat minder gaat. Ze wilde graag andere mensen leren kennen die 'gewoon iets hebben', en met haar coach werkt ze aan zelfacceptatie. In maart 2022 stopte Jasmina met school, in het najaar van 2022 begon ze met het MDT-project wat loopt tot februari 2023, waarna ze zal beginnen met een mbo-sportopleiding. Jasmina is ontzettend enthousiast over haar toekomst.

Marco

Marco is ook razend enthousiast over zijn tijd bij Beweeg!. Marco is 17 jaar en woont in een klein dorpje vlak naast een grote stad. Marco was 13 toen zijn ouders uit elkaar gingen, wat uiteindelijk uitliep op een vechtscheiding en voor Marco op wat lijkt een diep gevoel van verraden te zijn door zijn moeder. Marco zat op het vwo toen de scheiding in gang gezet werd, en in de tweede klas begon het 'een beetje slecht te gaan'. Marco stopte met eten door 'dwang'. In 3 vwo ging het zo slecht met hem dat hij amper naar school is geweest, en op zijn 15^e lag hij met 38 kilo in het ziekenhuis. Al zijn Marco's ervaringen met de zorg en experts wisselend, dankzij medische hulp wist hij aan te komen. Nu nog steeds maakt hij gebruik van medicatie en heeft hij wekelijks contact met een psycholoog en een coach.

Door deze gebeurtenissen bleef Marco zitten in 3 vwo, maar ging wel over naar 4 vwo het jaar erna. Die tweede keer de derde klas deed Marco op een andere school. De manier waarop Marco's eerste middelbare school omging met zijn persoonlijke situatie – door deze te negeren en geen flexibiliteit te tonen – maakte het Marco nog een stuk lastiger. Op de nieuwe school kreeg Marco de mogelijkheid om een traject te volgen speciaal voor leerlingen die dreigden uit te vallen. Al beviel dit traject, toch besloot Marco 4 vwo te doen op een school voor speciaal onderwijs. Want thuis liep alles nog steeds niet goed en hij meende behoefte te hebben aan een rustiger tempo. Helaas was de leervorm te vrij voor Marco en deed hij op den duur 'eigenlijk helemaal niks meer. Niet omdat ik niet wilde of zo maar gewoon te veel moest denken.' Met zijn coach en psycholoog besloot Marco voorlopig helemaal te stoppen met school. Maar omdat hij minderjarig was kwam hij in contact met leerplicht. Samen met zijn school en met leerplicht heeft hij afgesproken dat hij de rest van het schooljaar gebruikt om te werken en een andere opleiding te vinden. Omdat hij in 4 vwo zit, kan hij volgend schooljaar beginnen op het mbo. Marco houdt ontzettend veel van muziek produceren en denkt na over een muziekopleiding, maar is ook geïnteresseerd in sport.

Marco's psycholoog vertelde hem over dit MDT-project. Omdat hij van sport houdt en omdat hij graag meer onder de mensen wilde komen – hij zat heel veel thuis – besloot hij mee te doen. Marco is heel erg tevreden met het MDT-project. Met zijn coach kijkt hij naar een vervolgopleiding en heeft hij open dagen gepland om te bezoeken. Ook kijken ze naar een geschikt bijbaantje waarmee Marco zijn passie voor muziek produceren mee kan bekostigen. Hij voelt zich erg op zijn gemak in de groep, en ook zijn vrijwillige inzet voor een jeugdcentrum biedt hem zingeving.

Lara

Lara is ook 17 jaar oud en doet het Beweeg!-project nu voor de tweede keer. Ze geniet van het project en ook heeft ze er veel aan gehad tot dusver. Lara heeft verscheidene medische problemen die zichtbaar werden toen Lara 15 was, toen haar arm plotseling begon te bewegen. Het leek erop dat Lara een functioneel neurologische stoornis heeft. Lara legt uit dat dit in Nederland wordt gezien als psychologisch, maar dat in landen als de Verenigde Staten (VS) en het Verenigde Staten (VK) men hier anders over denkt, net als Lara overigens, mede omdat uit onderzoek ook een streptokokkeninfectie kwam. Andere professionals stelden als diagnose tourette, waar ze nu mee gediagnosticeerd is. Lara heeft last van tics, dystonie, en aanvallen die op epilepsie lijken. Om haar hals draagt ze een koord met daaraan een label dat omschrijft wat omstanders kunnen doen wanneer ze een aanval krijgt. Ze hoeven niet de ambulance te bellen, want haar dossier stelt dat haar conditie psychologisch is en dat epilepsie is uitgesloten.

Door haar gezondheidsproblemen is Lara's wereld een stuk kleiner geworden. Langere stukken fietsen durft ze niet meer. Lara deed aan wedstrijddansen maar werd door haar coach buiten spel gezet. Ze doet haar eindexamenjaar havo in twee jaar – dat heeft haar school zo gefaciliteerd voor haar. Volgend jaar wil ze studeren. Ze zag leuke studies in steden op een treinreisafstand van 60 en 90 minuten, maar Lara weet nog niet of ze dat aandurft. Ook weet ze nog niet in hoeverre de studies van haar keuze te volgen zijn met haar tics. Dit is ze momenteel aan het uitzoeken.

Aan de andere kant maakt het MDT-project haar leven groter. Lara's psycholoog stelde het MDT voor, en na een gesprek met Eva en een coach was Lara 'gelijk verkocht', want 'het was gelijk heel erg liefdevol en open'. De psycholoog stelde het MDT voor om Lara wat meer in contact te laten komen met de maatschappij, naast haar school. Door en voor het MDT zet Lara zich wekelijks vrijwillig in op vijf verschillende plekken. Met haar coach werkt ze aan zelfvertrouwen door te reflecteren op haar jeugd. Lara is vol lof over het MDT. De coaches en de andere jongeren zijn ontzettend aardig en toegewijd en ook heeft ze minder last van tics. Daarom wil Lara na afloop van het MDT-project aan de gang blijven binnen dit netwerk, waar zij zich thuis voelt.

Jasper

Jasper is al klaar met het MDT-project Leef! wanneer ik hem en zijn coach Faris tref. Hij heeft zijn MDT-tijd heel snel doorlopen, is een schildersopleiding gaan doen tijdens de MDT en heeft deze nu bijna af. Dan kan hij daarna direct aan de slag bij het bedrijf waar hij nu de opleiding volgt. Dit is zo georganiseerd met en door de Leef!-partners. Jasper is door zijn MDT-tijd heen gevlogen omdat het hem goed beviel. School daarentegen lukte niet en vond hij maar niets. Hij heeft op zes verschillende scholen gezeten. Ook was zijn thuissituatie lastig. Op zijn 13^e is Jasper uit huis geplaatst, en toen hij 15 was kwam hij in een gesloten instelling terecht. Jasper was wel leerplichtig, maar wilde niet meer naar school. Hij werd vrijgesteld van de leerplicht onder de voorwaarde dat hij op zoek zou gaan naar werk, vertelt hij. Via de behandelcoördinator van de instelling is Jasper bij Leef! terechtgekomen. Aan het begin van het traject verbleef Jasper nog in de instelling, maar inmiddels woont Jasper onder begeleiding, wat hem erg goed bevalt.

Met Jasper pakte Faris het langzaam, net als met andere jongeren met wie hij werkt. Eerst elkaar leren kennen, en een goede band opbouwen. Voor Faris is het belangrijk om verder te kijken dan gedrag. Waarom doen jongeren wat ze doen? Waar komt dat vandaan? Daarnaast ziet Faris kwetsbaarheid als een kracht, en werkt hij met jongeren aan discipline en zelfrespect. Met Jasper ging het om het leren van op tijd te komen, maar ook leren communiceren: laat het aan je baas weten als je wat later bent, trek aan de bel als er iets is. Zo ervoer Jasper dat het niet erg is als hij af en toe wat laat is, zolang hij er maar over communiceert. En ook dat als er met regelmaat iets tussenkomt, dat er dan middels communicatie oplossingen ontstaan, in plaats van afstraffingen. Faris stelt dat jongeren als Jasper hun hele leven bekritiseerd en afgestraft zijn, en dat daarom positieve ervaringen juist zo belangrijk zijn. Faris is ook erg te spreken over het schildersbedrijf, dat volgens hem niet kijkt naar dossiers, maar naar mensen en zo open staat voor jongens als Jasper. Faris is er zeker van dat hij Jasper zal blijven zien, en wil hem graag ook inhuren als schilder in de toekomst, ook om zo mond-tot-mondreclame te maken.

Julian en Kenneth

Met coach Walter en jongeren Julian en Kenneth spreek ik over de kracht van het MDT-project Leef! die volgens hen ligt in het praktijkgerichte en persoonlijke karakter van de trajecten. 'De jongere krijgt echt het stuur', zo omschrijft Julian het. Voor hem betekende dat samen met coach Walter een toekomstplan uitstippelen. Julian (23) had het gymnasium afgerond en was met een universitaire studie begonnen, om vervolgens na twee maanden er weer mee te stoppen. Hij vond het helemaal niet leuk, en ziet voor hemzelf niet het nut in van een opleiding. Hij werkt nu fulltime bij Leef! en werkt daarnaast aan zijn muziek. Ook Kenneth zegt dat zijn interesses en talenten niet erkend worden in de school-setting. Kenneth is 22. Hij maakt muziek, danst en is kapper. Hij zou wel naar de kappersopleiding kunnen gaan, maar daar leren ze niet de stijlen die hij toepast en waarin hij wil verbeteren. Die leer je door in de praktijk mee te draaien met een kapper, en dan leer je direct de ondernemersvaardigheden die er ook bij horen. Kenneth zit nog te denken of hij echt mee wil gaan doen aan Leef!, maar dit zou wel iets zijn waar hij zijn 80 MDT-uren mee wil vullen.

Volgens het drietal biedt school maar een beperkt aantal mogelijkheden aan, en voor deze jongens zijn de mogelijkheden die worden aangeboden niet relevant. Walter onderstreept de werkdruk van leraren, die daardoor niet genoeg tijd hebben voor hun leerlingen. Kenneth zegt dat het systeem niet past bij hem, waarop Julian reageert door aan te geven dat er dan vaak wordt geconstateerd dat er iets mis is met de jongere zelf, in plaats van het systeem, en dat dit een negatieve impact heeft op jongeren en hun zelfbeeld. Dit ziet hij om zich heen. Julian en ook coach Walter menen dat Leef! hier verandering in brengt: dat er meer ruimte komt voor jongeren om hun eigen pad te bewandelen.

7.4 Discussie

De gesprekken met jongeren, MDT-coaches en -projectleiders laten zien dat jongeren die in het beleids- en maatschappelijk discours gezien kunnen worden als een 'probleem' of 'risico' middels MDT een positieve ervaring genieten, ruimte krijgen om zichzelf te zijn en te ontwikkelen, en zo indirect werken aan de maatschappelijke problemen van 'risicojeugd' en non-participatie onder jongeren. Deze discussie behandelt verschillende thema's die voortkomen uit de gesprekken met jongeren zoals die hiervoor aan bod zijn gekomen: de MDT-methodiek die *positive youth development* combineert met een meer progressieve vorm van jeugdwerk; het meten van MDT-uitkomsten; en *belonging* en levensvreugde.

MDT-projecten Leef! en Beweeg! gebruiken een dynamische methode die PYD combineert met een meer traditionele en radicale wijze van werken met jongeren. Het PYD-perspectief wordt vaak ingezet in sportprogramma's, om jongeren in kwetsbare posities maatschappelijke aansluiting te bieden (Danish et al. 2004; Fraser-Thomas et al. 2005; Whatman en Main 2018). Buelens et al. (2017) stellen dat 'kwetsbare jongeren' door uitsluitingsmechanismen binnen het onderwijs en op de arbeidsmarkt minder ruimte hebben om hun *human capital* in te zetten en te ontwikkelen dan jongeren die meer privileges genieten. Programma's gericht op sport geven deze jongeren de gelegenheid om zichzelf te ontwikkelen binnen een meer informele, en minder competentiegerichte setting (Buelens et al. 2017; Danish et al. 2004). Naast het doen van sportieve activiteiten, zoals ook het geval was bij het MDT-project Beweeg!, bieden dergelijke programma's jongeren ook handvatten om hun talenten te ontdekken en zich persoonlijk te ontwikkelen.

Tijdens zulke trajecten leren jongeren onder andere over communicatie, aanpassingsvermogen, betrokken zijn en maatschappelijke inzet, betekenisvolle relaties, gezondheid, zelfvertrouwen en respect (Danish et al. 2004: 39). Zulke competenties werden ook behandeld in het MDT-project Beweeg!, door de focus op groepsdynamiek en onderlinge relaties, maar ook door de wekelijkse thema's zoals bijvoorbeeld de comfortzone. En al draait het binnen het Leef!-project niet om sport, dezelfde thematiek komt aan bod wanneer jongeren aan de slag gaan met hun coach en door hun maatschappelijke inzet. Zo sprak coach Faris over discipline en zelfrespect, en leerde Jasper bij het schildersbedrijf over communicatie en aanpassen aan de verwachtingen van de werkgever.

PYD benadrukt veiligheid, structuur, rolmodellen en de ontwikkeling van het individu met als doelen zelfredzaamheid, maatschappelijke bijdrage, talentontwikkeling en sociale relaties. Deze termen

kwamen ook terug in de gesprekken met projectleiders Eva en Bas wanneer zij het bijvoorbeeld hadden over het belang van sociale contacten en een veilige omgeving voor jongeren. Ook werd duidelijk uit de gesprekken met coaches en het veldwerk bij Beweeg! dat elke jongere talenten zou hebben, en dat het simpelweg een kwestie zou zijn van samen op zoek gaan naar die talenten. Jongeren zijn dus niet beschadigd, maar zitten boordvol potentie, wat overeenkomt met het PYD-perspectief (Nolas 2014: 27).

PYD ziet jongeren niet als een probleem of een kostenpost, maar juist als boordevol onontdekte kwaliteiten. Het is voor jongeren dus zaak om weliswaar onder begeleiding, hun talenten te ontdekken (Buelens et al. 2017). Zo biedt beleid jongeren een kans om mee te doen, en om talentverspilling tegen te gaan (zie hoofdstuk 4), in plaats van ook te zoeken naar een oplossing of bijdrage aan de oplossing van structurele problemen. De focus en taal zijn veranderd van hebbende een negatievere insteek (met focus op problemen) naar een positieve insteek (kansen, competenties, talent, mogelijkheden). Dit zien we ook terug bij de MDT-projecten: jongeren gingen met hun coaches op zoek naar hun passies en talenten, met de hoop dat dit bij zou dragen aan persoonlijke ontwikkeling en om maatschappelijke aansluiting te vinden. Waar jongeren dit konden doen in een veilige omgeving en met voldoende ondersteuning, leek het idee dat jongeren hun ondernemersgeest zouden ontwikkelen, met de onderliggende boodschap dat 'als je het heel graag wil, dat het dan ook zal lukken' (Costa en Brunila 2016: 20). Zo lijkt er de hoop te bestaan dat ook deze jongeren als *entrepreneurial selves* hun competenties ontwikkelen om geen (toekomstige) last te zijn voor de maatschappij (Buelens et al. 2017; Costa en Brunila 2016; Kelly 2006. Zie ook hoofdstuk 6). Dankzij MDT-projecten transformeren jongeren van zijnde gepositioneerd buiten de samenleving en als 'abjecte' burgers (De Koning 2015), naar (toekomstige) burgers die een bijdrage leveren en zelfstandig en zelfredzaam zijn (Chalhi et al. 2018; Costa en Brunila 2016; Whatman en Main 2018).

De PYD-methodiek staat ten gunste voor de maatschappij omdat 'risicjongeren' door MDT meer participeren: zijn komen (meer of weer) in contact met anderen, zetten zich vrijwillig in, en werken aan zichzelf en hun toekomst. Zo lossen zij zichzelf als maatschappelijk probleem op. Net als de jongeren in de studie van Eliasoph (2011) leken MDT-jongeren zich er bewust van te zijn dat zij een probleem waren. In tegenstelling tot de meeste MDT-jongeren uit het vorige hoofdstuk, die middels impact ondernemen een maatschappelijk probleem wilden tackelen (naast de persoonlijke ontwikkeling die zij aspireerden), deden Leef!- en Beweeg!-jongeren mee om zelf aansluiting te vinden en om hun eigen positie in de samenleving te verbeteren. Zoals bijvoorbeeld Jasmina, Lara en Marco, die meer contact zochten, en Kenneth, die hoopte dat als hij mee zou gaan doen met MDT, hij passend werk zou kunnen vinden. Jongeren, kortom, wilden vaak meer meedoen, meer participeren.

De winst van de vrijwillige inzet van de jongeren zit hem voornamelijk in hun vergrote contact met de maatschappij, niet zozeer in de opbrengst van hun inzet voor de ander in kwestie. Jongeren winnen aan competenties en persoonlijke ontwikkeling door hun vrijwillige inzet. Dit komt overeen met de verwachtingen die Hustinx en Meijs (2011) uitspreken als het gaat om de toekomst van vrijwilligerswerk. Volgens hen zal vrijwilligerswerk het altruïstische karakter (deels) verliezen en in plaats daarvan als een verplichte activiteit worden ingezet onder bepaalde doelgroepen. Ook moet in acht genomen worden dat een aantal van de jongeren die meededen met MDT dit initieel niet geheel vrijwillig deden: zij kregen te maken met bijvoorbeeld leerplicht. Zelfontwikkeling en vrijwillige inzet was voor hen een keuze vanuit een beperkt kader.

Waar het PYD-perspectief ruimschoots aanwezig was binnen de MDT-projecten, werd het tegelijkertijd niet klakkeloos overgenomen. De vrije ruimte binnen MDT om projecten goed te laten aansluiten bij de wensen en behoeften van jongeren zelf, de aandacht en ruimte voor de relatie tussen coach en jongere, en de aandacht voor de rommeligheid van alledag laat een progressievere en meer radicale manier van werken zien die ook past bij de meer traditionele benadering van jeugdwerk (Chalhi et al. 2018).

De toevoeging van het belang van relaties, vertrouwen, beloning en focus op het zelf maakt dat MDT goed leek aan te sluiten bij de wensen en behoeften van jongeren zelf. Coaches en programmaleiders spraken genuanceerd over jongeren en voor hen leken relaties en vertrouwen essentieel. Jongeren zaten volgens hen wel vol onontdekt talent, maar leken jongeren voornamelijk te zien als medemensen.

Dit kwam bijvoorbeeld duidelijk naar voren in de manier waarop Faris sprak over 'zijn' jongeren: hij was geïnteresseerd in de persoon onder het gedrag, en door zijn eigen ervaringen in zijn leven zag hij jongeren niet als probleem. Ook was Faris erg open over zijn eigen verleden, wat hij belangrijk vond voor de relatie die hij wilde opbouwen met de jongeren. Hij wilde laten zien dat hij naast de jongeren stond, niet boven hen. Faris stak veel tijd in het leren kennen van de jongeren met wie hij werkte, omdat een vertrouwensband voor hem essentieel was, en een relatie opbouwen niet geforceerd zou kunnen of moeten worden.

Lara mocht van Eva een tweede keer meedoen met Beweeg!, omdat zij dit zo graag wilde. Voor Eva leek het opbloeien van de jongeren het voornaamste doel, als een basisvoorwaarde voor verdere ontwikkeling, en leken meer tastbare uitkomsten zoals het vinden van een baan of studie ook prachtig, maar wel secundair. Ook zag Eva het niet direct als een probleem wanneer jongeren niet kwamen voor de wekelijkse sportclinics, zolang ze het maar vooraf lieten weten. Eva bleef in contact met jongeren maar had begrip voor het feit dat jongeren om uiteenlopende redenen er niet altijd bij konden zijn.

Zo blijkt dat binnen Leef! en Beweeg! veel ruimte bestaat voor persoonlijke behoeften en ontwikkeling van jongeren, voor niet concrete en direct meetbare doelen, en voor sociale relaties en *belonging*. Deze ruimte wordt door Chalhi et al. (2018) en Nolas (2014) als essentieel bevonden als het gaat om effectief beleid, en waar volgens hen binnen het PYD-perspectief weinig ruimte voor is. Nolas (2014: 27) stelt dat:

'The emergence of PYD has generated a strong interest in outcomes monitoring and evaluation, and experimental and quasi-experimental approaches to assessing programme effectiveness. Yet the results of such endeavours, paint a mixed picture and recent calls have been made for qualitative systematic reviews to explore processes and contexts of youth development ... It is arguably the promise of social accountability that 'structured' programmes offer that appeals to policymakers, far more than the riskier and messier sounding language of relationships, identity and belonging.'

Dat Lara, Jasmina en Marco weer zin in het leven leken te krijgen is een gevoel of emotie die lastig kwantitatief meetbaar gemaakt kan worden, of omgezet in een praktisch doel als studie of werk. Dat MDT-projectleiders en coaches het niet altijd even makkelijk vonden het door hun geobserveerde succes van MDT uit te drukken met de bestaande meetinstrumenten werd reeds besproken in hoofdstuk 5. Hier observeren we dat er binnen de MDT-projecten veel ruimte was voor relaties met jongeren, veel aandacht voor de specifieke ervaringen van jongeren, en dat er ruimte was voor minder concrete of praktische doelen.

Aansluitend bij de ruimte voor een jeugdwerkperspectief is aandacht voor vreugde, hoop, samenzijn en een gevoel van thuis voelen onder jongeren belangrijk. Het contact met coaches en andere jongeren gaf MDT-jongeren een gevoel van beloning: van erbij horen en zich thuis voelen. Dit maakte dat zij vreugde ervoeren, en liet een vertrouwen en hoop in henzelf en in hun toekomst ontstaan. Lara ervoer MDT als 'liefdevol en open', Jasmina was op zoek naar en vond middels MDT anderen die net als zij 'anders' waren, en Marco uitte ook zijn behoefte aan connecties die hij uiteindelijk vond bij Beweeg!. Samen met de andere jongeren maakten zij plezier tijdens de wekelijkse sportclinics, en in tweetallen of kleine groepjes ondernamen zij vrijwillige activiteiten van eigen keuze. Leef! biedt fysieke ruimtes waar jongeren vrij gebruik van kunnen maken, ook jongeren die eerder mee hebben gedaan met het project, of dat wellicht nog zullen doen in de toekomst. Zo biedt Leef! op vrijblijvende basis een fysieke plek aan jongeren, maar ook een gemeenschap en een plek waar ze zich thuis mogen voelen. Het belang van 'youth spaces' als aanwezig bij de twee MDT-projecten wordt onderstreept door academici (Nolas 2014; Sharkey en Shields 2008). De vrijheid die aan jongeren werd gegeven als het gaat van het invullen van hun MDT-tijd, de ruimte voor positief contact met anderen en plezier maken (zeker in het geval van Beweeg! waar jongeren wekelijks bijeen kwamen) waren voor jongeren de aspecten die hun MDT waardevol maakten. Hopper et al. (2019) geven aan dat recreatie (*leisure*) een manier is voor 'risicojongeren' om zingeving te ervaren, zeker als de vorm van recreatie (mede) bepaald is door jongeren zelf. Recreatie zou volgens de auteurs bijdragen aan het ondersteunen van interesses en activiteiten; een verbinding zoeken met de samenleving; samen obstructies overkomen; en het ervaren van positieve uitkomsten (Hopper et al. 2019: 419).

Jongeren leren hoop en moed te krijgen door hun MDT-project. Samen met zijn coach maakte Marco een plan om op zoek te gaan naar een vervolgstudie, dat hij ook tijdens zijn MDT uitvoerde. Lara had de moed om samen met haar coach naar haar verleden te kijken. En Jasper is door zijn MDT als schilder aan de slag gegaan, iets wat hij voor het MDT niet voor ogen had gezien. Zulke observaties sluiten aan bij het concept van 'kritische hoop'. Volgens Knijnik en Hunter (2022: 380) kan kritische hoop aanzetten tot verandering. Door middel van kritisch dialoog, zo stellen zij, kan een hoop ontstaan die zelfbeschikking faciliteert, om zo jongeren als autonome individuen controle te laten voelen en uitoefenen over hun eigen leven en toekomst.

7.5 Conclusie

De MDT-projecten helpen jongeren in kwetsbare posities middels een focus op individuele ontwikkeling en maatschappelijke participatie (weer) aansluiting te vinden bij de maatschappij. Dit gebeurt op verschillende manieren en in verschillende maten, afhankelijk van de specifieke situatie van individuele jongeren. Juist de ruime aandacht voor jongeren zelf maakt dat zij participatie middels MDT als fijn en nuttig ervaren: doordat zij aan de slag kunnen met dat waar zij behoefte aan hebben kunnen ze de stappen maken die ze willen, en met de passende ondersteuning. De persoonlijke begeleiding van een coach – met veel aandacht voor de wensen en behoeften van jongeren zelf – wordt gezien als belangrijk omdat het jongeren reflectie, persoonlijke en professionele ontwikkeling biedt. Het contact met andere jongeren wordt als waardevol ervaren omdat zij zo aansluiting en vriendschap genieten. Dit creëert een gevoel van erbij horen en thuis voelen (*belonging*). Dankzij MDT krijgen jongeren de ruimte, en tijd, en daardoor ook energie en moed om met zichzelf en de toekomst aan de slag te gaan. Uit het onderzoek blijkt dat voor jongeren participeren en aansluiting bij anderen belangrijk zijn, maar dat 'de maatschappij' ook bekritiseerd wordt: normen en uitsluitingsmechanismen maken dat niet alle jongeren zich altijd willen aansluiten. MDT geeft jongeren wel een plek om zich thuis te voelen.

Jongeren die meedoen aan de bestudeerde MDT-projecten leveren tijdens de loop van hun MDT-project een tastbare maatschappelijke bijdrage, maar deze bijdrage staat voornamelijk ten dienste van de ontwikkeling van individuele jongeren. De uiteindelijke manier waarop jongeren een maatschappelijke bijdrage leveren aan de maatschappij is door zichzelf te ontwikkelen tot autonome en zelfredzame burgers. MDT vergroot de kans op het afmaken van of het vinden van een andere opleiding, of MDT biedt mogelijkheden voor stages en zelfs het vinden van een baan. Daarnaast biedt MDT jongeren een kans voor persoonlijke ontwikkeling die ten dienste staat van toekomstige zelfstandigheid. Zo zullen zij later minder risico lopen op langdurige afhankelijkheid van de staat. Voor de maatschappij betekent dit dat er minder uitkeringsgerechtigden (zullen) zijn en meer handen om (andere) maatschappelijke problemen, zoals vergrijzing, op te vangen. Maatschappelijke participatie wordt ingezet om professionele participatie te bewerkstelligen.

Zo is MDT-beleid dat – net als ander jeugdbeleid – bijdraagt aan het produceren van onafhankelijke en zelfredzame burgers, maar doet dat anders dan ander beleid doordat er ruimte bestaat voor jongeren om zelf invulling te geven aan hun MDT-tijd. Alhoewel ander jeugdbeleid niet onderwerp van dit onderzoek is, is dit wat respondenten aangeven. Deze MDT-benadering van zinvolle participatie, die juist zo goed aansluit bij de behoeften van jongeren, lijkt een combinatie te zijn van de perspectieven op jeugdparticipatie zoals besproken in hoofdstuk 3. Het ontwikkelingsperspectief komt terug in de doelstelling om aansluiting te vinden bij de maatschappij en in de focus in persoonlijke en sociale ontwikkeling. Het democratisch perspectief op participatie komt terug in het feit dat jongeren inspraak hebben in de manier waarop zij hun MDT-tijd kunnen invullen; zij ervaren autonomie, kunnen zelf keuzes maken en worden serieus genomen. Deze ruimte die MDT biedt voor autonomie en inspraak lijkt het succes van MDT-beleid te verklaren. Tegelijkertijd kan opgemerkt worden dat MDT-activiteiten gedepolitiseerd zijn en dus binnen normatieve kaders blijven. Jongeren leren dit niet erg te vinden omdat aansluiting voor hen belangrijk was.

Daarnaast kan het MDT-succes onder jongeren verklaard worden door het feit dat ook andere perspectieven op participatie herkenbaar zijn, die het belang van *belonging*, *care* en *social justice* onderstrepen (Laitinen 2018). MDT-projecten zijn betrokken bij jongeren, zo willen zij het welzijn (*care*) van jongeren vergroten, eveneens als het gevoel van erbij horen (*belonging*). Maar tegelijkertijd biedt MDT jongeren de erkenning dat problemen groter zijn en dus niet puur de verantwoordelijkheid van jongeren zelf, en de mogelijkheid om zich in te zetten voor rechtvaardigheid (*social justice*). Dit verschilt overigens per project en individueel MDT-traject, het kwam naar voren uit het gesprek met Julian en Kenneth en hun coach. Deze perspectieven op participatie komen overeen met de behoeften van jongeren die meededen aan MDT, wat verklaart waarom jongeren zo enthousiast zijn over MDT.

Aandacht voor het individu en een brede definitie van talent maken dat MDT als positiever wordt ervaren door jongeren dan ander jeugdbeleid (jeugdzorg of onderwijs). De vraag is dan in hoeverre een meer democratisch perspectief op participatie (middels inspraak en ruimte) in andere sectoren van jeugdbeleid geïncorporeerd kan worden, om zo inclusie te faciliteren en uitval te voorkomen. Tegelijkertijd is MDT juist een mooie aanvulling op ander jeugdbeleid omdat het buiten structuren valt die jongeren niet altijd (kunnen) vertrouwen. MDT onderbrengen bij bijvoorbeeld onderwijs kan mogelijk het succes van MDT aantasten. Doorverwijzers en hun kennis van MDT zijn hierom dan ook belangrijk: zij vormen een schakel tussen de reguliere jeugdsectoren en MDT.

De focus op het ontdekken en ontwikkelen van de talenten van deze groep jongeren past bij het kansengelijkheid discours zoals onder andere zichtbaar wordt in de taal gebruikt door de GKA (zoals uiteengezet is in hoofdstuk 4). Door middels beleid in minder geprivilegieerde jongeren te investeren wordt talentverspilling voorkomen. Daardoor kunnen deze jongeren zich ontwikkelen tot de werknemers en werkgevers van morgen. MDT is zo een middel om professionele participatie te bewerkstelligen en beziet participatie (mede) vanuit een economisch perspectief. Terwijl MDT enerzijds *equity* teweegbrengt door specifieke programma's aan te bieden voor jongeren in kwetsbare posities, blijft meedoen dus voornamelijk bezien vanuit een economisch oogpunt. Deze specifieke focus op jongeren in kwetsbare posities brengt het risico van beeldvorming en stigmatisatie met zich mee. Daarnaast bestaat het risico dat de focus op, en het taalgebruik rondom talentontwikkeling, jongeren zelf volledig verantwoordelijk laat voelen voor hun eigen talentontwikkeling. Zij krijgen kansen aangeboden (MDT) en kunnen die al dan niet grijpen. Meedoen met MDT levert dan dus perspectief op 'zinvolle' participatie op, terwijl niet meedoen de problemen op school, met leerplicht, het UWV, thuis of in een instelling in stand houden of groter maken.

8 Ontmoetingen

Henrike Hoogenraad

8.1 Inleiding

Dit hoofdstuk focust op de derde vorm van participatie binnen MDT-beleid: ontmoetingen. Elkaar ontmoeten betekent binnen MDT een onderlinge ontmoeting tussen deelnemende jongeren, en/of ontmoetingen tussen MDT-jongeren en anderen in de maatschappij, zoals bijvoorbeeld burgers voor wie jongeren zich vrijwillig inzetten middels hun MDT. Het gaat om ontmoetingen met 'mensen met verschillende leeftijden, schoolniveaus en/of, met een bijzondere nadruk, etnische, culturele en religieuze achtergrond' (Afdeling Buitengewone Zaken 2022: 3). Uit MDT-beleidsevaluaties blijkt dat de doelstelling 'elkaar ontmoeten' in MDT-projecten minder aandacht krijgt dan de andere twee MDT-waarden talentontwikkeling en iets doen voor een ander. Tevens blijkt dat de ontmoetingen die plaatsvinden niet altijd een positieve uitwerking hebben. De verwachte of op gehoopte vergroting van sociale cohesie is zo niet altijd het resultaat van MDT-ontmoetingen. Contact met een ander, zo lijkt het, is verondersteld positief te zijn. Dit komt ook naar voren uit een studie uitgevoerd door de Afdeling Buitengewone Zaken, in opdracht van het landelijk MDT-programma en het ministerie van SZW, directie Samenleving en Integratie. Zij spreken van 'effectieve ontmoetingen'. Ontmoetingen zijn effectief wanneer ze:

buiten de eigen leefwereld van de jongeren zijn. Dat kan op veel verschillende manieren. Een ontmoeting kan waardevol zijn door verschillen in sekse, leeftijd, etniciteit, opleidingsniveau, religie, ervaren beperkingen, seksuele geaardheid et cetera. Wanneer deze ontmoetingen buiten eigen leefwereld zijn, leidt dit tot het vergroten van de leefwereld en het netwerk van de jongeren. Dit is waarbinnen MDT naar gestreefd wordt in het kader van ontmoetingen (Afdeling Buitengewone Zaken 2022: 4).

Ontmoetingen met de ander zouden dus automatisch leiden tot een grotere leefwereld en een breder netwerk. Het zou voor jongeren moeten gaan om een 'concrete opbrengst' van dergelijk contact, namelijk 'netwerk opbouwen, skills op de arbeidsmarkt, open houding naar anderen, etc.' (Afdeling Buitengewone Zaken 2022: 4). Zo lijkt het doel van het MDT-doel 'elkaar ontmoeten' in feite 'effectieve ontmoetingen' te zijn, waarbij ze effectief zijn als ze a) van praktisch (voornamelijk professioneel) nut zijn door jongeren, en b) nuttig zijn voor de samenleving door het genereren van sociale cohesie. Er blijft weinig ruimte over voor ambigue of 'negatieve' ontmoetingen. Echter, zoals we lazen in hoofdstuk 4, is het idee van het ontmoeten van een ander niet eenduidig. Om te zien hoe de waarde 'elkaar ontmoeten' zich verhoudt tot de MDT-praktijk kijken we naar een MDT-project dat zich specifiek richt op de ontmoeting met de ander: een maatjesproject. Binnen dit project worden jonge statushouders gekoppeld aan Nederlandse jongeren om zo wederzijdse integratie te genereren.

Dit hoofdstuk zie er als volgt uit. Om MDT-doelen en ervaringen van jongeren te duiden, volgt eerst een korte uiteenzetting van de concepten 'de ander' en 'alledaags multiculturalisme'. Hierop volgt een korte omschrijving van maatjesprojecten, gebaseerd op literatuur. Vervolgens komt het MDT-maatjesproject aan bod, gevuld door een discussie van de belangrijkste thema's. In de conclusie koppelen we ontmoetingen terug aan participatie.

8.2 Een ander ontmoeten

8.2.1 Othering

Een ander ontmoeten is voor MDT een manier van participeren, maar wie is die ander? Allereerst zou 'de jongere' zelf als de ander gezien kunnen worden, zoals naar voren kwam in hoofdstuk 2. De jongere als ander kan dan vervolgens middels jongerenparticipatiebeleid aangezet worden om meer te participeren, zoals is omschreven in hoofdstuk 3. Met betrekking tot MDT geeft het regeerakkoord meer voorbeelden van andere groepen anderen waarmee jongeren verbindingen zouden kunnen aangaan: ouderen en nieuwkomers in Nederland (VVD et al. 2021).

Het concept 'de ander' is veel besproken in de literatuur. Zoals Shaker en Ahmadi (2022: 3) aangeven sprak Hegel in zijn dialectische filosofie al over het zelf en de ander in de slaaf-meester relatie; sprak Simone de Beauvoir in haar analyse van genderongelijkheden over de vrouw als 'ander'; en observeerde Edward Said door middel van zijn oriëntalisme theorie hoe ideeën omtrent ras en etniciteit de basis vormen voor reductionistische en schadelijke beeldvorming over een ander. De ander wordt zichtbaar gemaakt door een proces van *othering*, dat gepaard gaat met machtsverhoudingen. Het proces van *othering* baseert zich over het algemeen op klasse, ras en gender, waarbij 'een dominante groep negatieve karakteristieken verbindt aan een minderheidsgroep om zo deze minderheidsgroep te kleineren, pathologiseren en als moreel minderwaardig en bedreigend te bestempelen' (Shaker en Ahmadi 2022: 3). Zo wordt verschil neergezet als problematisch en zou het de minderwaardigheid van 'de ander' illustreren, om vervolgens een grens te trekken tussen 'wij' en 'zij', de ander (Shaker en Ahmadi 2022: 3).

Al hoeven processen van *othering* en het spreken over 'de ander' niet per definitie betrekking te hebben op ras, etniciteit, religie en migratiebeleid, laten studies zien dat in Nederland, de ander vaak niet-wit en niet-seculier christelijk is. Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders, Moslims, zwarte migranten uit Afrikaanse landen en asielzoekers hebben met regelmaat te maken met *othering*, discriminatie en uitsluiting (Essed en Hoving 2014; Essed en Trienekens 2008; Ghorashi 2014, 2020; Shaker en Ahmadi 2022; Sijpenhof 2021). Hiernaast spelen ook seksualiteit, gender, leeftijd, lichamelijke beperking en klasse een rol als het gaat om het definiëren van de ander. Door 'de ander' te definiëren, wordt ook het zelf, of de dominante groep gedefinieerd, wat vervolgens normativiteiten in de samenleving weergeeft.³⁰ Bepaalde groepen worden, overigens vaak gebaseerd op intersectionaliteit, verschillend gepositioneerd in de samenleving (Van den Bogert 2021). 'Andere' groepen in de samenleving hebben door de voor die specifieke groep geldende uitsluitingsmechanismen minder toegang tot de privileges die de dominante groep geniet.

8.2.2 Maatjesprojecten in een context van alledaags multiculturalisme

Asielzoekers en vluchtelingen zijn migranten in een bijzonder kwetsbare positie, voor wie *belonging* – ofwel thuis voelen – niet vanzelfsprekend is. Allereerst is migratie voor deze groep niet vrijwillig, en omvat het migratieproces gevoelens van verlies, trauma, en het moeten aanvaarden van een ingrijpende verandering in het leven. Het verlangen om zich thuis te voelen is niet enkel praktisch en politiek van aard, maar ook emotioneel. Het gaat immers over een scala aan verlangens – van het recht om te mogen verblijven in Nederland, het leren van de taal, een passende baan, opleiding en een woning vinden, omgaan met discriminatie en uitsluiting in het dagelijks leven alsmede binnen de institutionele context, en sociaal deel uitmaken van de lokale gemeenschap (Askins 2014, 2016; Behnia 2007). Dit noemen Koefoed en Simonsen (2012) een zoektocht naar erkenning, en Noble (2005) spreekt van het belang van 'ontologische veiligheid': het hebben van vertrouwen in de dingen en mensen om ons heen (zie ook Giddens 1990). Ontologische veiligheid is hier een sociaal fenomeen, geaard in lokale en sociale interacties in het dagelijks leven. Het gaat om de erkenning van de zelf als mens door de ogen van anderen (Noble 2005: 113-114).

³⁰ Als jongeren en ook ouderen de ander zijn, dan zijn allen daartussenin de norm. Als niet-witte inwoners van Nederland bestempeld wordt als de ander, dan zijn witte inwoners van Nederland klaarblijkelijk de norm. Als vrouwen als ander benoemd worden, weerspiegelt dit patriarchale normen, en als lgbtqi+-individen als probleem worden gezien, laat dit tevens zien hoe heteroseksualiteit en cisgender de norm blijven. En denk bijvoorbeeld aan het denigrerende gebruik van het begrip 'tokkie' om armere Nederlanders te benoemen, wat zo normatieve middenklasse waarden bloot legt.

Maatjesprojecten kunnen een manier zijn om (in dit geval jonge) statushouders zich meer thuis te laten voelen in Nederland en in hun directe omgeving. Maatjesprojecten in hun algemeen zijn initiatieven waarmee mensen in kwetsbare posities en met onvoldoende sociale en emotionele ondersteuning worden gekoppeld aan vrijwilligers, om zo hulp te krijgen daar waar de behoefte is en vaak voor een voorop vastgesteld tijdsbestek. Maatjesprogramma's bestaan niet alleen voor nieuwkomers, maar kennen door de jaren heen verschillende doelgroepen, zoals 'ouderen, kinderen, vrouwen met depressie, en mensen met suïcidale gedachten' (Behnia 2007: 2). Hagard en Blickem (1987: 11-12) definiëren maatjesprojecten als zijnde 'ontworpen om specifieke groepen die verworpen zijn door de samenleving van dienst te zijn'. Het gaat hier dus vaak om 'anderen'. Van der Tier en Potting (2015: 40) bieden de volgende definitie:

Een maatjesproject is een project dat getrainde vrijwilligers (het maatje) een-op-een koppelt aan hulpvragers met een ondersteuningsvraag die gerelateerd is aan het krijgen van sociaal contact of netwerkuitbreiding, perspectiefverbetering, geaccepteerd worden of het verkrijgen van sociale steun. Het maatjescontact heeft tot doel sociale uitsluiting van mensen in een kwetsbare positie in de samenleving te voorkomen en de hulpvrager te stimuleren en uit te dagen om een veranderingsproces aan te gaan.

De vrijwillige maatjes kunnen verschillende rollen en taken op zich nemen, maar allen om de integratie van 'de ander' in de samenleving te bewerkstelligen. Zo kunnen ze fungeren als coach, maar ook als luisterend oor, of als verstrekkers van praktische informatie. Literatuur onderstreept het nut van maatjesprojecten voor de 'sociaal buitengeslotenen': projecten verbeteren hun gezondheid, vergroten het geluksgevoel, verminderen sociale isolatie, en verminderen gevoelens van depressie (Behnia 2007: 3. Zie ook bv. Gavin et al. 2003; Harris et al. 1999; McNeil 1995).

Maatjesprojecten met en voor vluchtelingen komen met regelmaat voor. Het doel van maatjesprogramma's is de integratie van de nieuwkomer. Studies wijzen opnieuw uit naar het succes van maatjesprojecten voor vluchtelingen, die dankzij het contact met hun maatje passende hulp en informatie verkrijgen, meer kennis vergaren van de cultuur en samenleving, hun taal en communicatievaardigheden verbeteren, hun sociale netwerk uitbreiden, vergrote toegang tot sociaal beleid genieten, een vergroot vertrouwen krijgen in alledaagse sociale interacties, en een verminderd gevoel van isolatie en angst (Van der Tier en Potting 2015). Daarbij zouden vluchtelingen met een maatje eerder een baan vinden en de taal eigen maken, minder afhankelijk zijn van overheidsuitkeringen, sneller vrienden maken, en zich meer optimistisch voelen over de toekomst, dan vluchtelingen zonder maatje (Behnia 2007: 3).

Alwaar uitkomsten van maatjesprojecten duidelijk positief zijn, bestaat er ook kritiek op maatjesprojecten. Allereerst zou het belang en de noodzaak van maatjesprojecten structurele ongelijkheden illustreren, die al dan niet versterkt worden door beleid, zoals bijvoorbeeld kennis van en toegang tot informatie, en (institutioneel en alledaags) racisme (Askins 2016). Gerelateerd aan dit eerste punt merken Van der Tier en Potting (2015) op dat er sprake is van ongelijke machtsrelaties en sociaal en cultureel kapitaal tussen maatjes, dat vervolgens ongelijkheden kan uitvergroten, in plaats van te verkleinen (Eliasoph 2011). Ten derde is praktisch gezien het contact tussen maatjes niet altijd vanzelfsprekend. Zo dient, stellen Machielse en Bos (2018), aandacht besteed te worden aan de verwachtingen, behoeften en het voorbereiden van de vrijwilliger. Binnen de MDT-context dient ook aandacht besteed te worden aan de motivatie van Nederlandse jongeren, en het 'nut' van het zijn van een maatje voor hen (Naber en Uozie 2016: 3). Zoals het onderstaande ook zal illustreren, ontstaat contact met 'de ander' vaak op basis van de beste bedoelingen en met motivatie en belangstelling. Maar contact is meer dan nuttig, leuk en positief. Contact kan ook stroef zijn, dat is onvermijdelijk in een diverse samenleving. Contact is dus ambigu, maar is gebaseerd op de bereidheid onder jongeren om naar buiten te treden.

Om (stroef) contact tussen maatjes beter te begrijpen maken we in dit hoofdstuk gebruik van het perspectief van *everyday multiculturalism*, ofwel 'alledaags multiculturalisme'. Vaak worden termen als multiculturalisme, migratie, diversiteit en 'superdiversiteit' bestudeerd en getheoretiseerd vanuit een macro-perspectief (Scholten et al. 2019; Vertovec 2006, 2007; Wise en Velayutham 2009). Minstens zo belangrijk is het kijken naar de manier waarop leven in diversiteit nou eigenlijk gebeurt in het dagdagelijks leven 'op straat' en binnenshuis. Hoe ervaren mensen culturele diversiteit, hoe komen ze ermee in

aanraking, waar, wanneer, en wat doet het met ze? Wat gaat er goed, waarom en wanneer ontstaat er conflict, en wat gebeurt er vervolgens? Hoe lossen mensen ongemak of conflict al dan niet op, en hoe laat dit ze voelen? (Essed 1991; Hage 2000; Noble 2007; Wise 2005)? Naar zulke vragen kan worden gekeken vanuit een perspectief van 'alledaags multiculturalisme'.

Alledaags multiculturalisme kan volgens Wise en Velayutham (2009: 3) gedefinieerd worden als een benadering die 'de dagelijkse praxis en beleefde ervaring van specifieke situaties en contexten van samenzijn bestudeert'. Tevens verkent alledaags multiculturalisme 'hoe individuen als sociale wezens culturele diversiteit beleven en onderhandelen in hun dagelijks leven, en hoe hun sociale relaties vervolgens gevormd en hervormd worden door dit proces' (Wise en Velayutham 2009: 3). Waar de focus van dit perspectief ligt op 'microniveau en de dagdagelijkse interactie, worden sociale, politieke en culturele macroprocessen niet over het hoofd gezien, maar is juist de intentie om te illustreren hoe zulke grotere processen en structuren het dagdagelijkse leven van mensen beïnvloeden, en vice versa' (Wise en Velayutham 2009: 3). Multiculturalisme kan zo gezien worden als een proces, niet per se als een uitkomst. Soms gaat het goed, soms loopt het stroef, soms gaat het niet goed. Het kijken naar ervaringen van individuen met multiculturalisme helpt ons het leven in diversiteit beter te begrijpen, en kan ons ook helpen om duidelijk te krijgen waar men hulp kan gebruiken: van anderen, van maatschappelijke organisaties, en ook vanuit de overheid. We kijken naar het contact met de ander binnen het maatjesproject vanuit dit perspectief van alledaags multiculturalisme en zullen er in de discussie op terug komen.

8.3 MDT-maatjesproject

8.3.1 Het consortium en de projectdoelstellingen

Het doel van het MDT-maatjesproject is *wederzijdse integratie*.³¹ Voor nieuwkomers houdt dit in dat ze hun Nederlands kunnen oefenen, en in contact komen – en mogelijk een vriendschap opbouwen – met Nederlandse leeftijdsgenoten om zo sociaal isolement te voorkomen of doorbreken, en om zich zo uiteindelijk meer deel te voelen van de Nederlandse samenleving. Voor Nederlandse jongeren betekent dit dat ze zich openstellen voor, en leren van, jonge statushouders. Dit houdt bijvoorbeeld in dat ze leren over een culturele achtergrond anders dan die van henzelf, maar ook over de ervaringen van de jonge nieuwkomers. Op deze manier is een van de doelen van het project dat de jongeren van nu zich beter in de ander kunnen verplaatsen, wat vervolgens sociale cohesie aanwakkert. Stijn, de coördinator van dit MDT-project legt dit heel praktisch uit, als hij zegt dat zijn hoop is dat in de toekomst deze Nederlandse jongeren bijvoorbeeld niet zullen discrimineren op achternaam, als ze in de toekomst wellicht als werkgevers een nieuwe werknemer zullen zoeken. Zo beoogt dit MDT-project door op microniveau – door het werken met jongeren – veranderingen op macroniveau te genereren; om gelijkwaardigheid te bewerkstelligen zal niet alleen een individu te moeten integreren, ook de samenleving in het geheel dient te veranderen.

Net als de andere MDT-projecten bestaat het maatjesproject uit een consortium. Het consortium omvat verschillende organisaties en stichtingen die betrokken zijn bij lokale voorzieningenverstrekingen en het organiseren en verlenen van vrijwilligerswerk. Dankzij het overkoepelende MDT-project worden lokale en reeds bestaande netwerken en organisaties gekoppeld, versterkt, en verbonden, en op hun beurt maken lokale netwerken het mogelijk dat dit MDT-project op de specifieke locatie uitgevoerd kan worden. Het maatjesprojectconsortium opereert door heel Nederland, met fysieke locaties op meer dan tien plekken, voornamelijk buiten de grote steden – al zijn sommige locaties gesitueerd in nabijheid van grote steden en binnen de randstad. Ook is er een landelijke tak, voor jongeren die niet in de buurt van een van de locaties wonen, maar wel graag mee willen doen met het project. Jongeren die zich aansluiten bij een lokale versie van het MDT-project gaan niet alleen op pad met hun maatje, maar op fysieke locaties komen ze vaker samen als groep en met hun coach. Het Nederlandbrede project vindt initieel meer online plaats: een jongere heeft digitaal contact met de projectleider, die vervolgens de jongere koppelt aan een andere

³¹ Deze sectie is gebaseerd op gesprekken met de coördinator van het MDT-project en de drie projectleiders, alsmede de website van het MDT-project zelf.

jongere in dezelfde omgeving. Voor deze versie van het MDT-project wordt ook een groepsontmoeting georganiseerd, al is dat vanzelfsprekend logistiek lastiger dan in projecten binnen een kleinere context.

Johanna en Marije zijn projectleiders en coaches bij de locaties in Noordwest- en Midden-Nederland, en zijn beiden werkzaam bij stichtingen die zich inzetten voor vrijwilligerswerk, saamhorigheid en participatie en die zijn aangesloten bij het MDT-maatjesproject. De dagelijkse taken van Johanna en Marije bestaan uit het maken en onderhouden van connecties met andere partijen, zoals de gemeente, scholen en opleidingen, en de vrijwilligerscentrale. Naast deze organisatorische kant van hun taken, werven en begeleiden Marije en Johanna ook jongeren voor en tijdens hun MDT-projecten, en zijn ze verantwoordelijk voor de stagerapporten en MDT-certificaten.

Het contact met scholen en opleidingen, en het werven van jongeren verdient uitleg. Terwijl jongeren zichzelf kunnen aanmelden bij het maatjesproject, worden jongeren ook actief geworven. Dit gebeurt vaak op scholen en door middel van samenwerkingsverbanden met scholen en opleidingen. Marije en Johanna werken samen met studietoördinatoren van mbo- en hbo-opleidingen. Dit zijn studietoördinatoren op bijvoorbeeld roc-scholen, en voor hbo-vakken als Social Work en Applied Psychology. Studenten van het hbo kunnen het MDT-traject doen als stage. Dat is dus (gedeeltelijk) onder schooltijd. Mbo-studenten kunnen de MDT niet doen als stage omdat zij voor hun stage aan de slag gaan bij een leerbedrijf – zoals een garage of een kapperszaak – maar kunnen wel hun praktijkvak invullen met de MDT. Dan komen de maatjes samen op school in plaats van dat ze samen vrijwilligerswerk doen, en gaan ze daarnaast ook nog samen op pad.

Het zijn voornamelijk de Nederlandse jongeren die geworven worden op mbo- en hbo-scholen, maar ook nieuwkomers. Statushouders worden in contact gebracht met het MDT-maatjesproject door Vluchtelingenwerk en gelijksoortige organisaties, maar ook komen nieuwkomers in contact met het maatjesproject via scholen. Mbo-niveau 1 is bijvoorbeeld waar jonge nieuwkomers heengaan om zich de Nederlandse taal eigen te maken. Die studietoördinatoren kunnen dan weer de koppeling maken tussen hun studenten en MDT. Marije vertelt dat de nieuwkomersgroep op het mbo waar zij mee in contact staat geen keuze heeft om wel of niet dit maatjesproject te doen: dit is het vak dat aangeboden wordt en dat gevolgd moet worden. Deze studenten worden dan gekoppeld aan mbo-niveau 4, derdejaarsstudenten. Deze studenten kunnen kiezen uit drie verschillende manieren om hun praktijkvak in te richten, waar het maatjesproject er één van is. Terwijl jongeren MDT (gedeeltelijk) onder schooltijd kunnen uitvoeren, doen niet alle jongeren dit. Met name de landelijke versie van dit MDT-project wordt uitgevoerd door jongeren naast hun studie of werk.

Wat Johanna en Marije zien is dat meer jonge statushouders zich aanmelden, en door het hele jaar heen, dan Nederlandse jongeren. Dit betekent dat statushouders vaak even moeten wachten voordat de MDT-projectleiders een Nederlands maatje voor ze gevonden hebben. Een match tussen twee jongeren komt tot stand naar aanleiding van een intakegesprek waarin de jongeren wat over zichzelf vertellen en voorkeuren aangeven wat betreft hun toekomstige maatje. Zo zullen sommigen bijvoorbeeld de voorkeur hebben voor een maatje van hetzelfde geslacht, of juist niet. Vaak gaat zo'n match goed, maar soms ook niet. Als een match niet blijkt te werken, kan er een nieuwe match plaatsvinden, als de jongere in kwestie dat wil.

De eerste keer dat de jongeren samenkomen is in het bijzijn van de projectleider. Hierna gaan de jongeren er samen op uit om elkaar beter te leren kennen, en natuurlijk om Nederlands te spreken. Ze kunnen bijvoorbeeld een wandeling maken samen, maar er is ook een klein budget om andere activiteiten te ondernemen, zoals bijvoorbeeld naar de bioscoop samen, of een potje minigolf spelen. Onderwijl blijft er contact met de projectleider, ten minste één keer in de twee weken. Voor jongeren die dit MDT-project als stage doen, volgt na een periode van elkaar beter leren kennen, de toevoeging van vrijwilligerswerk. Samen gaan de koppels op zoek naar een vrijwilligersplek om aan de slag te gaan. De projectleider ondersteunt de koppels hierbij – zij hebben immers een goed overzicht van wat er allemaal mogelijk is.

Naast het contact dat de koppels onderling hebben, worden er ook groepsbijeenkomsten georganiseerd waar alle koppels van de specifieke locatie samenkomen. Zulke bijeenkomsten worden één keer in de zes weken georganiseerd. De activiteiten zijn verschillend en altijd laagdrempelig. Zo wordt er bijvoorbeeld gebowld, maar is er ook eens een iftarpicknick georganiseerd, en een bijeenkomst waar jongeren aan de slag gingen met rap en poëzie. Johanna en Marije vertellen dat deze groepsbijeenkomsten als ontzettend leuk worden ervaren door jongeren. Als projectleiders zijn zij er zelf ook bij, en ze merken dat jongeren het fijn vinden om te zien dat ze deel uitmaken van een groter geheel. Johanna merkt op dat vaak vrijwel alle jongeren aanwezig zijn. Dit verbaast haar wel, omdat de bijeenkomsten vaak op een zondag georganiseerd worden, en volgens haar jongeren dan toch ook druk zijn met andere dingen, zoals sport, familie of vrienden. Tijdens de laatste groepsbijeenkomst vindt vaak ook de uitreiking van de MDT-certificaten plaats.

8.3.2 Ervaringen van jongeren

Jongeren waren positief over het MDT-project en het contact met hun maatje. Dit werd duidelijk uit de gesprekken tussen de maatjes zelf en ook met de onderzoeker, maar kwam ook naar voren uit de observaties die de SCP-onderzoeker maakte. Tijdens het bowlen trokken maatjes naar elkaar toe, moedigden elkaar aan en 'high fiveden' ze bij het scoren van een *strike*. Tijdens het tuinieren maakten jongeren grapjes samen, zuchtten en steunden samen, en stortten zich als een team op het snoeien van een heg. Tegelijkertijd bleek uit de gesprekken en interviews met individuele jongeren dat het contact met het maatje als fijn en positief werd ervaren, maar dat er ook spanningen konden bestaan, contact soms als instrumenteel werd gezien en dat contact ook het eigen anders-zijn kon uitvergroten. Hierna worden eerst de jongeren voorgesteld, op basis van de gesprekken en interviews. In de discussie die hierop volgt zal dieper in worden gegaan op de complexiteit van contact en datgeen wat contact beïnvloedt, met specifiek aandacht voor onderliggende motivaties voor het aangaan van contact, verwachtingen van het contact en ervaringen voorafgaande aan het contact, machtsrelaties, ideeën omtrent burgerschap, en het uitvergroten van ongelijkheden door het hebben van contact met een ander.

Kader 8.1 Methoden van dataverzameling

Het SCP mocht onderzoek uitvoeren bij twee verschillende locaties, alsmede met het landelijke maatjesproject. Een van de lokale projecten bevindt zich in het noordwesten van het land, de ander in midden-Nederland. De SCP-onderzoeker ging in gesprek met de coördinator van het maatjesproject, en ontmoette op locatie drie projectleiders van de verschillende locaties, die uitlegden hoe dit MDT-maatjesproject in zijn werk gaat, zowel organisatorisch als in de praktijk. Ook was de SCP-onderzoeker aanwezig bij twee groepsbijeenkomsten op twee verschillende locaties, en dus met twee verschillende groepen jongeren.

Eén van de bijeenkomsten was georganiseerd door een fysieke locatie, en omdat jongeren op deze locatie als maatjes al vrijwilligerswerk doen, bestond deze groepsbijeenkomst uit een leuke activiteit: bowlen. Zoals participatief onderzoek het betaamt, en zeer zeker dankzij de hartelijkheid van de projectleider, mocht de SCP-onderzoeker ook haar bowlkunsten vertonen. De tweede groepsbijeenkomst die de SCP-onderzoeker mocht bijwonen was georganiseerd voor de jongeren aangesloten bij het landelijke maatjesproject. In het midden van het land ontmoetten we elkaar voor een uitgebreide lunch en achtereenvolgens een middag van tuintjes opknappen. Deze middag vrijwilligerswerk werd georganiseerd uit samenwerken tussen de MDT-projectleider en een lokale vrijwilligersorganisatie.

In totaal ontmoette de onderzoeker met dertien jongeren. Tijdens de twee groepsbijeenkomsten ontmoette ze twaalf jongeren, waarvan er vijf ook zijn geïnterviewd op een later moment. Vanuit een derde locatie is nog één jongere geïnterviewd. In totaal zijn met drie nieuwkomers en drie Nederlandse jongeren interviews afgenomen. Van de dertien jongeren kozen vier Nederlandse jongeren, allen identificerend als vrouw, voor het MDT-maatjesproject, omdat ze graag een bijdrage wilden leveren aan de samenleving. Ze doen dus mee zonder dat dit onderdeel is van hun opleiding, en doen dit MDT naast hun studie of werk. Hiernaast deed één mannelijke deelnemer mee als invulling van zijn vrijwillige dagbesteding. Twee jongeren doen het project (gedeeltelijk) als stage. De laatste vijf jongeren zijn nieuwkomers, die via organisaties als Vluchtelingenwerk of dankzij een online search in aanraking gekomen zijn met het maatjesproject.

De sectie over de ervaringen van jongeren is gebaseerd op deze interviews, alsmede op participerende observatie tijdens de groepsbijeenkomsten en de daaruit voortkomende veldnotities.

Anis en Julia

Maatjes Julia en Anis, met wie geen interviews zijn afgenomen, maar met wie de SCP-onderzoeker op een zonnige en warme zaterdag tuintjes heeft opgeknapt, lijken elkaar helemaal gevonden te hebben. Julia is 30 jaar oud en woont in een van de grote steden, net als haar maatje Anis. Julia stelt duidelijk dat ze constateerde dat met haar appartement, goede baan en leuk sociaal leven, het ook belangrijk was om zichzelf dienstbaar op te stellen in plaats van alleen voor haarzelf te leven. Zodoende zocht ze online naar vrijwilligerswerk. Het leek haar leuk om met een nieuwkomer in contact te komen, en van de verschillende maatjesprojecten die ze vond, was dit MDT-project het eerste dat op haar contactverzoek reageerde. Julia werd gekoppeld aan Anis, die sinds een paar jaar in Nederland woont. Terwijl hij druk is met het aanvegen van de tuin, vertelt hij dat hij elk moment zijn laatste studieresultaten verwacht. Als hij een voldoende heeft voor zijn werk, heeft hij eindelijk zijn hbo-studie afgerond. Anis studeert al tien jaar. Hij begon in zijn land van herkomst, maar door oorlog verhuisde hij naar een ander land waar hij zijn studie weer oppakte. Toen hij daar ook niet kon blijven kwam hij in Nederland terecht. Hier vervolgde hij zijn studie, maar dit was niet gemakkelijk. Onder andere door de taalbarrière stapte hij – met tegenzin – van zijn universitaire studie over naar een hbo-studie.

Anis en Julia lijken een goede band te hebben opgebouwd. Ze arriveren samen in Julia's auto, zitten naast elkaar, en maken grapjes samen. Ze gaan ontspannen met elkaar om; Julia slaat haar arm om Anis heen, en leunt zo op hem. Het is duidelijk dat ze echte maatjes zijn geworden. Tijdens hun MDT-tijd, die er overigens bijna op zit, hebben ze voornamelijk samen gekookt. Omdat ze begonnen in winter- en coronatijd konden ze niet veel verschillende activiteiten doen, maar ook kwamen ze er snel achter dat ze allebei erg van koken houden. Zo komt Julia bij Anis langs, en vice versa. Dat ze in dezelfde stad wonen maakt dit contact een stuk makkelijker. Tijdens het koken en genieten van voor hen beiden traditionele lokale gerechten kletsten ze over van alles. Zo hebben ze elkaar beter leren kennen, maar hebben ze ook elkaars cultuur leren kennen, en natuurlijk Anis' Nederlands geoefend. Ook heeft Julia hem wel eens geholpen met zijn studie, door een respondent te zijn geweest voor zijn afstudeeronderzoek. Als het MDT-project afloopt denkt Julia wel dat ze nog contact houden. Misschien niet met de regelmaat die ze nu volgens de MDT-regels aanhouden, maar zeker wel eens per maand.

Sanne en Hayat

Sanne en Hayat zijn naar eigen zeggen een fijne match. Beiden staan open voor een interview en ik ontmoet ze afzonderlijk in de stad waar ze allebei wonen. De 24-jarige Sanne ontmoet ik op een terras vlak bij het universiteitsgebouw waar ze zich vijf dagen per week, acht uur per dag bevindt. Ze doet een tweejarige master in scheikunde en is druk met haar afstudeeronderzoek. Ze vindt het labwerk soms lastig, maar voornamelijk ontzettend leuk en interessant. Het is duidelijk dat ze haar passie heeft gevonden, zoals ook blijkt wanneer ze aangeeft graag verder te gaan, als het zou lukken, als promovendus. Sanne vertelt dat ze een goed en geprivilegieerd leven geniet. Ze komt uit wat ze noemt een fijn gezin, met twee ouders en geen geldzorgen. Net als bij haar broer en zus ging leren en gaat studeren haar gemakkelijk af. Sinds het begin van het academische jaar woont ze alleen, maar ze heeft hiervoor sinds de start van haar studentenleven nu vijf jaar geleden met huisgenoten gewoond. Ongeveer drie avonden per week geeft Sanne bijles. Haar weekenden zijn om uit te rusten en te ontspannen. Zo gaat ze bijvoorbeeld graag naar groene plekken buiten de stad. Af en toe gaat Sanne bij haar ouders langs, en ook kookt en eet ze samen met vrienden die ze onder andere in het lab ontmoet. Als ik vraag naar haar hobby's geeft Sanne aan dat ze interesse heeft in scheikunde, en dat ze af en toe een 'nieuwsgierigheid' heeft. Zo heeft ze een poosje geschilderd, en had ze vervolgens interesse in *urban planning*. Sanne houdt niet echt van clubs, en gaat dus ook nooit uit dansen. Ook in festivals is ze niet geïnteresseerd, want 'daar gedij ik niet zo goed'.

Als ik Sanne vraag hoe het gaat, zegt ze dat het wel goed gaat: haar studie gaat goed en ze wordt er blij van. Over vijf jaar hoopt Sanne nog bezig te zijn met onderzoek in een lab. Over tien jaar weet ze het nog niet zo goed. Wel hoopt ze dan een baan te hebben die op de een of andere manier bijdraagt aan de

wereld, dus 'niet bij de "stock exchange", ofzo'. Iets wat Sanne uit haar MDT-project heeft gehaald is dat ze in de toekomst graag vrijwilligerswerk wil blijven doen. Ze legt uit hoe ze kwam bij dit MDT-project: 'Ik wilde iets meer doen, meer oog hebben voor andere mensen in de maatschappij omdat ik toch wel in een bubbel leef. [Dit project] leek me wel leuk omdat het ook iemand van mijn leeftijd was en iemand die een ander leven leidt dan ik.'

Als de onderzoeker vraagt naar wat ze bedoelt met haar bubbel, antwoordt ze met het volgende:

Sanne: Over het algemeen ga ik alleen maar om met andere studenten die hoogopgeleide ouders hebben. Nou ja, mensen die geen oorlog hebben meegemaakt.

SCP-onderzoeker: Waarom denk jij na over je bubbel?

Sanne: Ik vind het wel vanzelfsprekend dat je er over na moet denken. Ik probeer al heel veel jaren actief te leren over andere mensen, omdat zij hier ook gewoon zijn, en ik ben niet alleen in deze maatschappij. Maar ik heb nog heel veel blinde vlekken hoor, maar ik probeer er aan te werken.

Even later in het interview geeft Sanne ook het voorbeeld van haar medestudenten en klasgenoten op haar vwo-opleiding: een niet erg divers cohort. Zulke reflecties op haar positie in de maatschappij geven aan dat Sanne nadenkt over haar privileges, maar ook hoe zij bij kan dragen aan een gelijkere, socialer en minder verzuild Nederland.

Sanne en haar maatje Hayat zagen elkaar voor een periode van zes maanden wekelijks, zo'n één à twee uur, en daarnaast hadden ze whatsappcontact. Samen maakten ze wandelingen, kwam Sanne bij Hayat thuis, en ze zijn ook eens naar de bioscoop en een museum geweest. Wat Sanne en Hayat gemeen hebben is eenzelfde kijk op het leven, en manier van in het leven staan. Ook het feit dat ze beiden graag studeren lijkt de klik tussen de twee te versterken. Zo is een van de eerste dingen die Sanne me trots vertelt als we samen naar het café lopen waar het interview zal plaatsvinden, dat Hayat is aangenomen voor de master waar ze zich voor had aangemeld. Sanne kreeg gisteren een berichtje van Hayat, die het goede nieuws met haar deelde. Sanne ziet Hayat nu als haar vriendin, en wil ook zeker in contact blijven nu het project is afgelopen.

Als ik Sanne vraag naar wat ze aan het MDT-project gehad heeft, zegt ze dat ze veel van Hayat heeft geleerd, over wat ze allemaal heeft meegemaakt, en hoe ze dat allemaal heeft weten te doen. Sanne heeft ontzettend veel bewondering voor Hayats kracht om opnieuw te beginnen in Nederland. Ook hoopt ze dat andersom Hayat ook iets aan haar heeft gehad. Ook het vrijwillig tuinieren vond Sanne heel waardevol. Ze geeft toe dat ze nooit echt over zulke buurtinitiatieven had nagedacht, maar dat ze het mooi vond om mee te maken en om te zien hoe mensen elkaar helpen. Terwijl Sanne zich excuseert voor haar idealisme stelt ze:

Maar ik wil dat het met iedereen goed gaat in de maatschappij en soms denk ik eigenlijk moet de overheid daarvoor zorgen, maar dat doen ze niet echt altijd. En dan denk ik, als ik maar een beetje help door iemands tuintje op te knappen, of door iemand af te spreken iedere week, dan vind ik dat heel leuk en als dat dan ook nog helpt...

Net als voor Julia is het voor Sanne dus ook een bewuste keuze geweest om 'uit haar bubbel' te komen, om in contact te komen met anderen met wie ze normaal gesproken niet in aanraking zou komen, en om iets bij te willen dragen aan de samenleving. Dit was echter een vooropgesteld doel, en MDT was één van de opties die ze hadden om dit te bewerkstelligen – online hadden ze net zo goed een ander maatjesproject kunnen kiezen. En net als in het geval van Julia en Anis, zien ook Hayat en Sanne elkaar als vrienden. Dit wordt onderstreept als ik een dag na mijn interview met Sanne, ook met Hayat afspreek voor een interview.

Met Hayat zoek ik een park op, vlak bij haar woonadres. Het is zacht lenteweere en we strijken neer in het zojuist gemaaid gras. Hayat is 27 en politiek vluchteling. Ze woont sinds een jaar en zeven maanden in Nederland. Ze participeert actief: sinds haar aankomst is ze druk met Nederlands leren, heeft ze

stage gelopen, leert ze Engels, doet ze een MDT, heeft ze zich ingeschreven voor een master, en heeft ze dus gisteren te horen gekregen dat ze is aangenomen. Dagdagelijkse activiteiten en sociale contacten heeft Hayat klaarblijkelijk te over, en zelfs meer dan in haar thuisland: 'Ik heb geen werk, maar eigenlijk voel ik me drukker dan in [land van herkomst], want ik heb altijd iets om te doen, een afspraak of vrijwilligerswerk, taal leren, cursussen....' Ook woont haar vriend sinds een paar maanden in Nederland, die in de context van gezinshereniging haar kon nareizen. Ze wonen samen in een klein appartement niet ver buiten het centrum van de stad, en ook helpt Hayat hem, onder andere door hem wegwijs te maken met regels en procedures. Ook heeft ze hem aan een MDT geholpen; hij bezoekt nu wekelijks een oudere man met wie hij thee drinkt, zijn Nederlands oefent en spelletjes speelt.

Als ik Hayat vraag hoe het nu gaat in Nederland, en of het land haar bevalt, antwoordt ze dat ze 'eigenlijk helemaal blij is' in Nederland. Al is een nieuw leven opbouwen vaak ook niet makkelijk, benadrukt ze. Hayat meent dat ze geluk heeft gehad dat haar asielprocedure veel sneller ging dan gewoonlijk het geval is. Ze kon na vier maanden het azc inruilen voor een verblijf bij een familie. Het was een kort verblijf, maar Hayat is er erg dankbaar voor. De vrouw waarbij ze terecht kwam was ontzettend aardig, hielp haar veel, onder andere met het vinden van de stage, en hier had ze ook de privacy waar ze zo'n behoefte aan had en die ze niet kreeg in het azc. Zo kon ze zich goed concentreren op haar Nederlandse les. Na twee maanden had de gemeente al een plek voor haar gevonden. Hier woont ze nu. Eerst alleen, en nu met haar partner.

Naast het leren van Nederlands en Engels en het MDT, onderneemt Hayat ook activiteiten in haar vrije tijd. Ze gaat soms naar de bioscoop met haar vriend, en samen waren ze laatst naar een klassiek concert van een Nederlandse vriend die ze tijdens haar stage heeft leren kennen. Ook neemt ze deel aan evenementen van verschillende organisaties. Ze is bijvoorbeeld 'activist' bij Amnesty International, en woont bijeenkomsten en activiteiten bij. In haar land van herkomst speelde ze viool en ze hoopt nu van harte dat haar ouders haar viool kunnen opsturen. Qua sport houdt ze van wandelen en pilates. Hiernaast houdt ze van lezen en schrijven.

Hayat werkt momenteel niet, maar hoopt dit in de toekomst in te halen:

Na mijn studie wil ik graag werken, want ik wil zelf geld verdienen. Ik vind het niet gemakkelijk om van iemand anders zijn geld te leven. Want ik heb al twee jaar gewerkt in [thuisland] na mijn [bachelor]studie en ik was het gewend ... Het is ook gewoon voor mijn mental health, gezond, denk ik, want als je werkt voel je jezelf beter, je draagt bij aan de maatschappij, je voelt je zelf onderdeel van de maatschappij. Misschien is dat een illusie, maar je voelt het.

Voor Hayat lijken zelfstandigheid en een betaalde baan dus de belangrijkste vorm van participatie. In haar thuisland heeft Hayat een commerciële bachelorstudie afgerond en hierna twee jaar bij een technologiebedrijf gewerkt. Toen al merkte ze dat ze graag meer betrokken wil zijn de maatschappij, en een meer positieve bijdrage wilde leveren. Met haar master Governance of Migration and Diversity hoopt Hayat zo een nieuwe weg in te slaan. Als ik haar vraag hoe ze haar leven ziet over tien jaar, benadrukt ze opnieuw dat ze graag zelfvoorzienend wil zijn en dat ze haar leven goed opgebouwd wil hebben. Zeker voordat ze kinderen zal krijgen, want die wil ze graag helpen met hun huiswerk.

Hayat ontdekte het MDT-maatjesproject online, toen ze op zoek was naar manieren om haar Nederlands te oefenen. Ze meldde zich aan en kwam in contact met Adam, die haar aan Sanne koppelde. Net als Sanne vertelt ze over hun wekelijkse ontmoetingen, en net zoals Sanne aangeeft voornamelijk geleerd te hebben van Hayat, onderstreept Hayat op haar beurt dat ze zoveel geleerd heeft van Sanne. Voor Hayat betekent Sanne zoveel omdat ze in Nederland nog niet veel mensen kende. Sanne is een vriendin van haar geworden.

Lina

In tegenstelling tot Hayat zegt een andere statushouder, de 23-jarige Lina, dat ze niet veel te doen heeft en nog vrijwel geen sociale contacten heeft. Lina woont samen met haar vriend die ze in Nederland heeft leren kennen. Op het moment van het interview is Lina zeven maanden in Nederland. Ze kwam hier voor een stage nadat ze haar bachelor in *civil engineering* had afgerond in haar land van herkomst. In Nederland ontmoette ze haar vriend en omdat het thuis niet veilig is voor Lina, heeft ze vier maanden geleden asiel aangevraagd in Nederland. Terwijl de aanvraag is goedgekeurd wacht ze nog op haar bsn. Dit is belangrijk, omdat ze zonder bsn weinig kan participeren. Ze wil bijvoorbeeld graag werken, wat niet kan zonder bsn. Zelfs Nederlandse les volgen kan nog niet, zonder bsn.

Lina voelt zich niet helemaal lekker momenteel. Al woont ze samen met haar vriend, doen ze leuke dingen samen, zoals sporten, fietstochtjes maken en naar de bioscoop, mist ze sociaal contact en het hebben van haar eigen leventje. Ze vertelt dat toen ze nog 'thuis' woonde, ze werkte en haar vriendinnen om zich heen had met wie ze leuke dingen deed. En natuurlijk mist ze haar ouders, broers en zussen, die allemaal nog thuis wonen. Daar voelde ze zich als een vis in het water, maar dat is nu verre van het geval. Gelukkig kan ze wel videobellen met haar familie en vrienden thuis, en dat doen ze dan ook dagelijks. Maar dat is toch niet hetzelfde als fysiek contact. Lina zou graag vriendinnen maken hier in Nederland, maar dat vindt ze lastig: omdat ze (nog) niet studeert of een baan heeft, is het lastig met anderen in contact te komen. De dagen zijn lang voor Lina.

Lina heeft zich aangemeld voor het MDT-maatjesproject op aanraden van haar vriend, zodat Lina Nederlands kon oefenen met anderen, in plaats van alleen maar achter de computer de taal te leren. Lina en haar maatje Eline spreken eens in de twee weken af, en doen van alles samen. Ze zijn naar het Rijksmuseum geweest, naar Madurodam, en naar de dierentuin. In Madurodam leerde Eline Lina over de Nederlandse highlights, en in de dierentuin oefenden ze samen met dierenamen. Naast zulke activiteiten, die overigens betaald worden door het MDT-project, hebben Eline en Lina contact via whatsapp berichtjes. Maar het koppel belt nooit, en zijn ook nooit bij elkaar thuis geweest. Al is ze blij met het contact met Eline, Lina geeft aan dat het wel fijn zou zijn om meer 'dagelijks' contact te hebben: een wekelijkse wandeling maken, of een koffiemomentje iedere maandagochtend, bijvoorbeeld. Of wanneer ze Nederlands aan het leren is en iets niet snapt, dat ze iemand even een berichtje kan sturen om hulp te vragen. Aan zulk dagelijks en klein, en daarom waardevol, contact heeft Lina behoefte. Als dit MDT-project over twee maanden is afgelopen hoopt ze dat ze nog een maatjesproject kan doen, om door te gaan met het verbeteren van haar Nederlands. Dan zou ze graag aan een andere Nederlandse jongere gekoppeld worden, om zo haar netwerk uit te kunnen breiden.

Sven

Ook Sven geeft aan dat het contact met zijn maatje niet helemaal was wat hij gehoopt had. Sven is 23 jaar oud en doet de hbo-studie Toegepaste Psychologie in de stad waar hij woont. Hij zit in het tweede jaar van zijn studie, en in zijn zesde studiejaar. Hiervoor is Sven een economische studie begonnen, maar deze uiteindelijk niet afgemaakt. Hij wilde dat wel, al beviel de studie hem niet, maar dat zou betekenen dat Sven geen tweede (en meer passende) bachelorstudie kon doen om financiële redenen. Namelijk, een tweede bachelorstudie, na het afronden van de eerste, betekent ook meer collegegeld betalen. Al vindt hij zijn studie interessant, Sven mist de academische en meer theoretische uitdaging. Maar een overstap naar de universiteit is lastig: hij is immers al eens van studie gewisseld, en ook is het studentenreisproduct een prestatiebeurs, wat betekent dat als Sven zijn studie niet binnen tien jaar afmaakt, de kosten van het reisproduct voor hemzelf zullen zijn. Hierom heeft Sven besloten deze studie af te maken. Daarna ziet hij wel weer of hij eventueel een master zal doen.

Sven komt oorspronkelijk uit een kleinere gemeente in het midden van Nederland, waar zijn ouders nog steeds wonen. Al komt hij zoals hij aangeeft uit de 'Biblebelt', en kent zijn familie een katholieke traditie inclusief het doopritueel, Sven zelf gelooft niet in God. Maar, zegt hij, hij is wel spiritueel, en gelooft in 'de stromingen van het leven, die kan je misschien ook wel als goddelijk ervaren'. Sven heeft een oudere broer die net klaar is met zijn master. Samen met twee vrienden woont Sven in een appartement dat eigendom is van zijn vader. Hij heeft een bijbaantje in de horeca, waar hij ongeveer vijf uur per week aan kwijt is en hij staat ingeschreven als taalcoach. Svens hobby's zijn klimmen, mediteren, kickboksen,

en ‘alles wat zo’n beetje te maken heeft met kunst, cultuur, muziek, filosofische onderwerpen of gewoon dingen die je niet zomaar tegen zou komen in het dagelijks leven’. Sven zit niet op sociale media.

Als ik Sven vraag hoe het gaat, antwoordt hij dat ondanks de studiestress aan het eind van het academisch jaar, het goed gaat, ‘*living the good life*’. Hij durft nog geen uitspraken over de toekomst te doen, ook omdat hij probeert meer in het ‘nu’ te leven, en de toekomst los te laten: ‘Ja, de toekomst ook in de [context van de] westerse maatschappij, denk ik gauw aan n carrière of iets dergelijks, ja en die waardes laat ik wel los, die interesseren me niet. Nee. Dat komt wel, en werken kan altijd nog.’

Het MDT-maatjesproject doet Sven als onderdeel van zijn stage. Naast het contact met zijn maatje, en het vrijwilligerswerk dat ze samen doen, vervult hij ook administratieve MDT-taken op de specifieke locatie. Zo vervult hij zijn stage en MDT op één doordeweekse dag, maar ook in de avond en in het weekend. Sven staat op het punt om het traject van zes maanden af te ronden. Als ik Sven vraag hoe hij het project ervaren heeft, geeft hij aan dat het contact met zijn maatje niet altijd geruisloos verliep:

Ik vind het hartstikke leuk, alleen ik had meer verwacht van het contact tussen mij en m’n maatje, puur omdat hij zich dus vrijwillig kandidaat had gesteld. Maar tijdens het traject merkte ik dat hij niks meer van zich liet horen. Zo had ik het gevoel dat heel veel vanuit mij moest komen en dat maakte het minder leuk, want het ging me meer energie kosten. Want ik moest het contact initiëren: kom je dan en dan? Zullen we dan wat doen? Hoe gaat het met je? Nooit kwam het spontane contact van hem. En dat had ik misschien wel verwacht. Want ja, als je graag de Nederlandse taal wil oefenen en Nederland wil leren kennen, dan moet het ook vanuit jezelf komen, toch? Maar ik moet zeggen, die jongen had ook wel wat persoonlijke omstandigheden waardoor ‘ie niet kon.

Sven geeft aan dat hij wel begrijpt dat zijn maatje waarschijnlijk andere prioriteiten had, maar voelde zich tegelijkertijd teleurgesteld in het gebrek aan reciprociteit dat hij ervaarde. Zo heeft hij zichzelf afgevraagd of hij het ‘voor joker’ deed, en dat hij juist zo graag zijn maatje ‘een goede ervaring’ had willen geven. Na afloop van het interview vertelt Sven nog eens over het contact met zijn maatje en zegt hij dat hij denkt dat cultuur ook een rol speelt. Vervolgens noemt hij specifieke gebeurtenissen en ervaringen in het leven van zijn maatje, die volgens hem invloed hebben gehad op het contact tussen Sven en zijn maatje, en dat Sven het zich kan voorstellen dat zijn maatje gewoon heel erg veel aan zijn hoofd heeft. Uit Svens verhaal is het duidelijk dat Sven en zijn maatje na het MDT hoogstwaarschijnlijk niet langer contact zullen houden. De verschillen tussen de twee lijken te groot.

Nour en Fleur

Waar de verschillen tussen maatjes Fleur en Nour ook haast onoverbrugbaar lijken, ervoeren zij hun tijd samen als positief. Net als Sven neemt ook Fleur deel aan het MDT als invulling van haar stage, en Nour is als statushouder via lokale organisaties bij het maatjesproject terechtgekomen. Ik ontmoet Fleur en Nour voor het eerst tijdens de groepsbijeenkomst bowlen, en het is direct duidelijk dat ze het goed met elkaar kunnen vinden. Ze omhelzen elkaar bij aankomst, en lachen samen wat af.

Als ik de week erna op bezoek kom op hun stageplek in de ‘speel-o-theek’ – een plek in de lokale bibliotheek waar kinderspeelgoed en -spellen uitgeleend worden – wordt het intieme contact tussen Nour en Fleur nog duidelijker. Weer omhelzen ze elkaar bij aankomst. Omdat dit de laatste keer is dat ze samen het vrijwilligerswerk doen, hebben ze allebei een cadeautje voor elkaar bij zich. Nour heeft een kaartje geschreven aan Fleur, en Fleur geeft Nour een gelamineerde fotocollage van een aantal van hun ontmoetingen samen. Ook wordt hun band zichtbaar door de kennis die ze van elkaars dagelijks leven hebben. Fleur vraagt Nour hoe het concert was, waar ze afgelopen weekend naartoe is geweest. Fleur weet dat Nour een beetje verliefd is op de Nederlandstalige zanger, en samen maken ze er grapjes over. Nour ging naar het concert met een mannelijke vriend, en ook deze relatie is gespreksonderwerp: is hij gewoon een vriend, of een wel heel bijzondere vriend? Al is het voornamelijk Fleur die vragen stelt, de onderwerpen die aan bod komen, de relaxte manier waarop Nour antwoord geeft, en daarmee ook het vertrouwen dat Nour indirect aangeeft te hebben, maken het duidelijk dat beiden comfortabel zijn bij en met elkaar. Omdat het de hele ochtend voornamelijk over Nour gaat, vraag ik me af hoeveel Nour weet van Fleurs persoonlijke leven.

Nadat we de kasten vol speelgoed en spelletjes hebben opengemaakt, en de laptop met uitleen-informatie is opgestart, drinken we samen thee en kletsen we nog wat aan de lange tafel waar we aan zitten. Ik vraag hoe hun dinsdagochtend er normaliter uitziet. Fleur geeft antwoord, en vertelt dat Nour en zijzelf de afgelopen maanden elke dinsdagochtend van half elf tot half een in de speel-o-theek zijn geweest, als onderdeel van het MDT-maatjesproject. Als vrijwilligers zijn ze verantwoordelijk voor het aanbieden, uitlenen en organiseren van het speelgoed en de spelletjes. Als het rustig is in de speel-o-theek drinken ze samen thee, maken ze spellen schoon en kijken ze na of ze nog compleet zijn, en doen ze zelf spelletjes. Nour houdt het meest van rummikub, dus dat gaan we vast nog wel spelen vandaag, lacht Fleur. Naast hun vrijwillige inzet doen ze ook andere dingen samen. Zo hebben ze een keertje pannenkoeken gebakken bij Nour thuis, en gaan ze soms samen de winkelstraat in.

Als onze theekopjes leeg zijn is er tijd voor interviews. Fleur stelt voor om te beginnen, en samen verplaatsen we ons naar een comfortabele bank aan de andere kant van de bibliotheek. Fleur is 19 jaar oud en zit in het eerste jaar van haar hbo-studie Social Work. Ze woont nog thuis, in een klein dorp in het noordwesten van het land, met haar beide oudere en een van haar broers. Haar andere broer woont in hetzelfde dorp maar op zichzelf. In de toekomst wil Fleur zelf ook uit huis, maar wel dicht in de buurt blijven wonen. Al heeft Fleur het vwo afgerond, ze koos voor een hbo-studie omdat de praktijk haar leuker leek dan het zelfstandige en theoretische van de universiteit: 'echt met mensen werken', is wat ze wil. Voor haar studie reist ze drie à vier dagen per week af naar Amsterdam, en daarnaast heeft ze haar stagedag die ze nu invult met MDT. Ook heeft ze een bijbaantje bij een fruitbedrijf, en gaat ze naar de sportschool. Over een paar weken gaat Fleur naar het Rock Werchter festival. Pearl Jam en Metallica komen optreden, vertelt ze, 'ik denk dat m'n vader jaloers is!'.

Fleur had geen moeite met haar studiekeuze, ze wist precies wat ze wilde. Ze is vrij zeker dat ze haar propedeuse zal halen dit jaar. Daarom, stelt ze, heeft ze het gevoel dat het momenteel goed met haar gaat. Al weet Fleur niet zozeer hoe haar toekomst eruit zal komen te zien, ze hoopt over vijf jaar afgestudeerd te zijn en een baan in het veld te hebben. Daarom is ze nu ook al bezig met hoe ze zoveel mogelijk ervaring kan opdoen. Zo wil ze volgend studiejaar studentcoach worden, wat inhoudt dat ze als tweedejaarsstudent, eerstejaars roc-studenten zal begeleiden met hun overstap naar het mbo. Zo stelt ze, 'ik doe er ervaring mee op ... in het veld. En ik krijg allemaal trainingen vanuit school aangeboden daarvoor. Dus het helpt wel echt ook mee aan m'n ontwikkeling.'

Dat Fleur MDT als stage kon doen was voor haar een goede reden om te kiezen voor het maatjesproject, blijkt als ik haar vraag naar haar ervaringen met het project. Ze vertelt dat ze het leuk vond om het maatjesproject te doen, dat het een rustige introductie tot Social Work was en dat het MDT-certificaat een extraatje op haar cv zou betekenen – iets wat ze niet zou krijgen middels een andere stage. Deze strategische keuze voor het MDT-maatjesproject sluit niet uit dat goed contact tussen Fleur en Nour is ontstaan. Desalniettemin lijkt het contact tussen een stagiair en een statushouder een andere vorm aan te nemen dan tussen bijvoorbeeld Julia en Anis, en Hayat en Sanne. Dit komt naar voren wanneer ik Fleur vraag wat ze geleerd heeft van Nour. Naast het leren van communiceren met mensen die de Nederlandse taal nog niet helemaal eigen zijn, noemt Fleur het professioneel leren omgaan met haar eigen gevoelens van machteloosheid voortkomende uit het geconfronteerd worden met de traumatische ervaringen die Nour meemaakte voor maar ook tijdens het MDT-project. Voor Fleur is het contact met Nour – naast dat het goed bevalt – ook een manier om professionele kennis als sociaal werker te vergaren.

Aan het eind van de voor Nour en Fleur laatste ochtend in de speel-o-theek arriveert hun coach en mogen ze hun MDT-certificaten in ontvangst nemen. Fleur is blij en Nour is door het dolle met het certificaat. We spelen nog een laatste spelletje Rummikub en dan is het tijd om de kasten met speelgoed en spelletjes weer te sluiten. Nour en Fleur geven elkaar een dikke knuffel en beloven elkaar heel gauw weer te zien – 'volgende week!' roept Fleur Nour na.

Kader 8.2 Het ontmoeten van de ander binnen andere MDT-projecten

Participerende observatie en informele gesprekken met jongeren, coaches en projectleiders bij de andere drie projecten illustreerden ook dat contact met de ander niet vanzelfsprekend is. Over het algemeen reageerden alle jongeren enthousiast op de vraag hoe ze het contact met anderen ervoeren. Ze vonden het waardevol dat ze mensen leerden kennen die ze anders niet zouden hebben ontmoet, en dit contact was bovendien één van de meest waardevolle aspecten van MDT voor hen. Waar er zeer zeker veel interactie bestaat tussen jongeren en ‘anderen’, worstelden projectleiders en coaches met de vraag of dit wel voldoende was, hoe het er idealiter uit zou moeten zien, en ten dienste van wie of wat dit contact zou moeten staan. Voor Eva, die werkt met jongeren in kwetsbare posities zou contact met de ander voornamelijk ten dienste van jongeren moeten staan, en niet de samenleving. Voor ‘haar’ jongeren was hun eigen verbinding met de samenleving het probleem en merkte ze in het verleden dat haar jongeren in hun schulp trokken toen zij in contact kwamen met ‘meer succesvolle’ jongeren. Maar ook vertelt ze over een diner dat ze samen met haar jongeren hielp te verzorgen voor statushouders. Waar de jongeren eerst negatief tegenover statushouders stonden, noemden jongeren deze avond uiteindelijk een van de beste van hun leven. Joost, projectleider van het MDT-project impact ondernemen, benadrukt dat ook een ogenschijnlijk homogene groep jongeren in feite verschrikkelijk heterogeen is. In zijn projecten werken jongeren intensief met elkaar samen en is samenwerken juist één van de uitdagingen voor jongeren. Zo beziet hij dit contact dat ‘zijn’ jongeren onderling hebben in principe als voldoende contact met de ander, naast overigens de nieuwe connecties die ze maken in de context waarin ze aan het werk gaan. Zulke ervaringen en observaties tonen aan dat de mate en vorm van contact met de ander afhankelijk is van de type projecten, en in samenhang met de behoeften van jongeren in kwestie.

8.4 Discussie

Gebaseerd op de omschrijving hiervoor van het maatjesproject en de ervaringen van jongeren zal in de discussie de complexiteit van contact met de ander besproken worden. Specifiek wordt er aandacht besteed aan kennismaking met de ‘ander’, motivaties voor het aangaan van contact, verwachtingen van het contact en ervaringen voorafgaande aan het contact, onderlinge machtsrelaties, visies van jongeren op burgerschap en het uitvergroten van ongelijkheden door contact met een ander.

De doelstelling van het maatjesproject – wederzijdse integratie – laat zien dat het project vast houdt aan de officiële definitie van integratie, door de verantwoordelijkheid voor integratie niet alleen bij nieuwkomers te leggen, maar ook bij de ontvangende samenleving (Damen et al. 2022: 3). Naast het accommoderen van nieuwe Nederlanders is ook het doen leven van diversiteit onder Nederlandse jongeren een doel van het project. Sociale cohesie, en het tegengaan van uitsluiting en discriminatie vanuit Nederlanders zijn onderliggende wensen, die ook letterlijk benoemd werden door de project-coördinator. Dit is in lijn met wat academici beogen als een belangrijke stap voorwaarts: het reflecteren op privileges, zoals bijvoorbeeld structuren van witheid en hun relatie tot alledaags en institutioneel racisme (Sijpenhof 2021; Wekker 2016). Waar de literatuur over maatjesprojecten met regelmaat specifiek focust op de winst van dergelijke projecten voor de ‘hulpbehoevende’ (Askins 2016; Behnia 2007), biedt dit maatjesproject een andere visie, namelijk dat integratie een wederzijds proces is en dat er van twee kanten te leren valt. Dit werd ook onderstreept door Nederlandse jongeren: door het directe contact met hun maatje leerden ze over andere gebieden in de wereld, hoe traumatisch de vluchtervaring is, en reflecteerden jongeren op hun eigen geprivilegieerde positie.

Het onderzoek laat zien dat ervaringen, verwachtingen en motivaties voor het aangaan van contact invloed hebben op de belevenis van het contact. Jongeren hebben verschillende motivaties om mee te doen met het MDT-project: het verdienen van studiepunten, Nederlands oefenen, contact maken buiten de bubbel, anderen helpen, anderen leren kennen en leren van anderen. De verwachtingen die jongeren hebben van het contact staan in relatie tot wat er voorafgaand aan het contact al bestaat in de levens van jongeren. Het gaat hier om ervaringen en bovengenoemde motivaties om mee te doen met MDT. Het al dan niet hebben van een vluchtervaring, een lastige of juist soepeler integratietraject, een studie waarvoor MDT als stageplek geselecteerd is, behoeften aan helpen, vriendschap, het leren van de taal, of juist leren van samenzijn: zulke contexten en behoeften beïnvloeden verwachtingen van contact,

alsmede het contact zelf. Wat blijkt is dat contact voornamelijk beïnvloed wordt door de migratie- en vluchtervaring van het ene maatje, en het al dan niet ontvangen van een beloning (studiepunten) van het andere maatje.

Contact voor studiepunten lijkt de verwachtingen van het contact en het contact zelf anders te maken dan wanneer contact vanuit de Nederlandse jongeren vrijwillig is. Sven en Fleur kozen voor dit MDT-project omdat het ze studiepunten opleverde en omdat de extra trainingen die aangeboden werden goed pasten op het cv. Dit had ook invloed op het contact zelf. Sven, als student toegepaste psychologie, neemt hij zijn taak als maatje erg serieus. Het is belangrijk voor hem dat hij ten dienste kan staan van zijn maatje. Sven vindt het jammer dat zijn maatje niet dankbaarder is, en de hulp die hij aanbiedt niet beter benut. Hij bespreekt en analyseert met zijn coach waarom zijn maatje niet meer inzet toont en hoe Sven hiermee kan omgaan. Sven ergerde zich eraan dat zijn maatje niet kwam opdagen of te laat kwam. Het gaf hem het gevoel steeds te worden laten zitten. Contact met zijn maatje was zo voor hem niet altijd leuk. Alhoewel Sven goed zijn best deed om de situatie van zijn maatje te begrijpen en op zoek ging naar oplossingen, lijkt het dat er voor Sven geen sprake was van een zekere wederkerigheid of reciprociteit in zijn relatie met zijn maatje. Tevens gaf Sven aan dat hij zijn maatje wilde helpen, maar dat zijn maatje hier niet voor openstond, wat uiteindelijk weer voor teleurstelling voor Sven zorgde. Zo lijkt Sven op zoek te zijn naar een gelijkwaardige relatie met zijn maatje, maar ziet hij tegelijkertijd zijn contact met het maatje als onderdeel van zijn opleiding én als het aanbieden van hulp. Uiteindelijk is het geen ramp dat de relatie niet lukte; Sven heeft geleerd en zijn stage is er niet negatief door beïnvloed. De ongelijke relatie tussen Sven en zijn maatje wordt zo zichtbaar.

De analyse van Svens ervaringen laat de ongelijke machtsrelatie tussen hem en zijn maatje zien. Dit kunnen we ook doen met de relatie tussen Fleur en Nour. Beiden ervaren hun relatie als positief. Tegelijkertijd blijkt uit gesprekken met beiden, alsmede hun coach, dat Fleur een begeleidende rol aannam, en Nour de 'hulpbehoevende' was. Fleur ging het maatjesproject aan als student Social Work en gebruikte ze ervaringen in het contact met Nour als professionele leermomenten. Waar Nour akkoord leek te gaan met deze rolverdeling, zeker omdat ze aan leek te geven de hulp goed te kunnen gebruiken, is het belangrijk de ongelijkheden in positie te noemen en problematiseren. Zo is Nour de ander, gebaseerd op ervaringen in haar leven, en worden verschillen tussen Fleur en Nour uitvergroot doordat Fleur als student sociaal werk vanuit een academische/professionele motivatie hulp biedt aan Nour. In het contact blijft Fleur relatief abstract en wordt het leven van Nour onder een vergrootglas gelegd.

Naber en Uzozie (2016: 11) stellen dat het zijn van een maatje van betekenis kan zijn voor een individu omdat 'ze het contact als sociale verrijking ervaren of als versterking van hun gevoel van maatschappelijke betrokkenheid'. Dit werd bijvoorbeeld duidelijk uit de gesprekken met Julia en Sanne, die beiden vrijwillig meededen met het MDT-project. Julia en Sanne stelden dat zij iets doen voor een ander, een maatschappelijke bijdrage, als een van hun verantwoordelijkheden zagen. De keuze van Julia en Sanne om vrijwillig maatje te worden laat zien dat zij 'actief burgerschap' vertonen, en participeren zoals van hen verlangd wordt (De Koning et al. 2015). Tegelijkertijd sprak Sanne zich kritisch uit over de overheid, die volgens haar te weinig verantwoordelijkheid zou nemen. Dit laat zien dat normatieve ideeën omtrent burgerschap, rechten en plichten niet simpelweg worden overgenomen door burgers, maar dat deze ook bekritiseerd worden.

Vanuit het perspectief van nieuwkomers maakt een gebrek aan sociaal kapitaal haast elk contact welkom. Contact is altijd nuttig voor het oefenen van de Nederlandse taal, en met een beetje geluk is er ook nog eens een klik met het Nederlandse maatje, zoals tussen bijvoorbeeld Anis en Julia. Zo kan contact als mooi en waardevol worden ervaren. De positieve aspecten van het contact dat ontstaat tussen de twee jongeren komt overeen met de literatuur over maatjesprojecten, zoals omschreven aan het begin van dit hoofdstuk (Behnia 2007; Van der Tier en Potting 2015).

Maar contact kan stroef zijn en ongelijkheden uitvergroten. De ervaringen van jongeren laten zien dat goed en gemakkelijk contact met een ander niet vanzelfsprekend is, en dat het ook (tijdelijk) als negatief ervaren kan worden. Bij omgang met elkaar horen ook spanningen (Blonk et al. 2019). Lina gaf aan dat ze het contact met haar maatje waardeerde, maar voelde zich er tegelijkertijd eenzamer door. Ze voelde niet echt een klik, en het gevoel van afhankelijk zijn van haar maatje maakt dat ze zich soms nog eenzamer voelde. Lina's ervaringen zijn dus ambigu: aan de ene kant is ze ontzettend blij met het contact met haar maatje en de mogelijkheid die het haar biedt om haar Nederlands te oefenen, maar aan de andere kant kan het haar soms erg alleen laten voelen. Contact kan dus de reeds bestaande gevoelens van eenzaamheid ook vergroten. En niet alle nieuwkomers hoeven zin te hebben in contact. Volgens Sven had zijn maatje andere prioriteiten. Sven vond het jammer dat zijn maatje niet dankbaarder was. Dit laat zien dat dankbaarheid verwacht kan worden van nieuwkomers (Tilbury 2007). Dit legt opnieuw de verschillende machtsposities bloot tussen Nederlandse jongeren en nieuwkomers.

Wat blijkt is dat contact met een ander ambigu en gelaagd is. Hier is het belangrijk in gedachten te houden dat contact tussen maatjes niet uit kan gaan van een 'schone lei', maar juist de context, inclusief de ongelijkheden en machtsverhoudingen, waarin contact ontstaat op de voorgrond te plaatsen. Eliasoph's boek *Volunteers* (2011), over *empowerment projects* in de Verenigde Staten, biedt inzichten. Allereerst stelt zij dat jongeren precies wisten waarom ze deel uitmaakten van de projecten. Jongeren met privileges (vaak gebaseerd op ras en klasse) gaven als reden om anderen te helpen, en om hun cv op te krikken om zo toegelaten te worden bij de opleiding van hun keuze. Jongeren met minder privileges gaven aan dat zijzelf het probleem waren en dus verbeterd moesten worden (Eliasoph 2011: 17). Tegelijkertijd leek het in de VS niet de bedoeling dat jongeren hier lang stil bij stonden – daar was in korte projecten simpelweg geen tijd voor, en bovendien was het zaak om vooral een leuke tijd te hebben. Eliasoph legt uit dat zulke verschillen juist niet genegeerd kunnen worden, omdat levensomstandigheden en ervaringen impact hebben op het alledaagse leven van jongeren (en mensen in het algemeen). Juist het bij elkaar zetten van mensen met zulke verschillende levensomstandigheden kan ze oncomfortabel en ongelijk laten voelen, omdat die ervaringen en verschillen dan plotseling opvallen (Eliasoph 2011: hoofdstuk 9). Dit geldt ook voor dit maatjesproject en in bredere zin MDT-projecten die 'elkaar ontmoeten' dienen te faciliteren. Waar het de bedoeling is dat jongeren met elkaar omgaan en een leuke tijd samen hebben, blijkt het in werkelijkheid niet altijd gemakkelijk hun verschillende achtergronden en situaties te negeren. Dit levert confrontaties op. Want de verschillen tussen maatjes kunnen ontzettend groot zijn, ondanks dat ze overeenkomsten in interesses en levensstijlen hebben. Aan de ene kant begeven statushouders zich in precarie posities (Damen et al. 2022; zie ook Tilbury 2007), en aan de andere kant erkennen Nederlandse jongeren hun privileges, zoals hiervoor uiteengezet. Met zulke grote verschillen in leefwerelden kan het niet als vanzelfsprekend geacht worden dat maatjes soepel en fijn contact hebben, en dat juist zulke verschillen in achtergrond én toekomstbeelden verschillen en frustraties teweeg kunnen brengen.

Zulke lastigheden bevestigen zeker niet dat maatjesprojecten niet 'goed' zijn, of dat integratie niet zou werken. Dergelijke verscheidenheid in ervaringen in contact met een ander kunnen juist gezien kunnen worden als voorbeelden van wat Wise (2005) 'hoopvolle interculturele ontmoetingen' noemt. Zij gebruikt termen als 'vreugde' en 'huiselijkheid' om levenshoop te omschrijven. Het gaat haar hier niet om een hoop gebaseerd op kapitalistische idealen, die maken dat vreugde en plezier in het leven (tijdelijk) aan de kant worden gezet om bepaalde doelen te bereiken, maar juist om hoop, vreugde en het zich thuis voelen in het alledaagse leven en in alledaagse ontmoetingen met anderen (Wise 2005: 177). Juist zulke ontmoetingen zijn essentieel, volgens Wise. Levenshoop, zo stelt zij, en vreugdevolle hoop, 'representeren een openstelling naar de wereld, de ander, de vreemde. Het laat een open houding zien naar nieuwe mogelijkheden, nieuwe manieren van denken, doen, weten, naar nieuwe relaties en verbindingen' (Wise 2005: 177). Een gevoel van gemeenschap, en een zekere mate van thuis voelen, vertrouwen en veiligheid waarmee we vervolgens naar buiten kunnen treden (Wise 2005: 178). De ervaringen van jongeren zoals hiervoor omschreven, hoe zij zich openstelden voor een ander, demonstreren precies zulke hoopvolle interculturele ontmoetingen.

8.5 Conclusie

In een snel veranderende en diverse samenleving ziet een algemeen beleidsdiscours jeugdparticipatie als een ontwikkelingskans voor jongeren waarbij zij kunnen leren om als actieve burgers mee te doen en aansluiting te vinden in verschillende contexten tegelijkertijd. Het gaat om het leren van samenleven (in diversiteit), het bewerkstelligen van sociale cohesie, en het tegengaan van marginalisatie (hoofdstuk 3). De MDT-participatiedoelstelling ontmoetingen draagt bij aan zulke ontwikkelingsdoeleinden. Binnen MDT-beleid is het doel van ontmoetingen dat ze 'effectief' zijn, wat hier betekent dat ze van praktisch nut zijn voor jongeren. Dit houdt in dat jongeren, door mee te doen aan MDT hun leefwereld vergroten, hun netwerk uitbreiden en zich professioneel ontwikkelen. Ook zouden ontmoetingen nuttig zijn voor de samenleving omdat ze sociale cohesie zouden bevorderen. Deze beleidstheorie ziet ontmoetingen dus als een middel om andere doelen te verwezenlijken: de professionele ontwikkeling van jongeren in een snel veranderende samenleving, en sociale cohesie in een diverse samenleving.

In het huidige regeerakkoord werd MDT specifiek genoemd als een middel om statushouders te helpen integreren in de samenleving, door middel van maatjesprojecten. In theorie levert een maatjesproject dubbele winst op; ten eerste zouden *alle* jongeren die meedoen zo leren om te leven in diversiteit, en zouden zij hun moreel kompas ontwikkelen (zie hoofdstuk 2). Ten tweede zouden nieuwkomers hulp krijgen bij het eigen maken van de Nederlandse taal en cultuur, wat integratie zou faciliteren en zo het risico op achterstanden zou verkleinen. Ontmoetingen zouden zo een middel zijn om maatschappelijke doelen te bereiken, en voor jongeren een kans om te leren wat het betekent om een actieve en verantwoordelijke burger te zijn.

Dit hoofdstuk naar MDT-ontmoetingen, dat gebaseerd is op veldwerk bij een maatjesproject, laat zien dat het MDT-project jongeren inderdaad veel oplevert. Nieuwkomers hadden behoefte aan het oefenen van de Nederlandse taal, en aan ontmoetingen en vriendschappen met Nederlandse jongeren. Het MDT-project voorzag hen in deze behoeften. Tijdens het project ervoeren zij verbinding, en door het verbeteren van hun Nederlandse taalvaardigheden hoopten zij toekomstige (professionele en economische) participatie in de maatschappij te bewerkstelligen. De Nederlandse jongeren deden mee met het MDT-project vanuit een intrinsieke motivatie, maar ook vanuit pragmatisme kozen zij voor dit maatjesproject als stage (een economische of professionele motivatie). De Nederlandse jongeren leken buiten hun MDT geen moeite te hebben met participatie, want allen leken druk genoeg met werk, studie, hobby's, familie en vrienden. Wel leek dit MDT voor hen een extra dimensie toe te voegen als het gaat om maatschappelijke participatie. Waar dit voor sommige jongeren ter voorbereiding van hun professionele carrière gold, voelden andere jongeren dat dit een verantwoordelijkheid was voor hen als actieve burgers. Er kan geconcludeerd worden dat de geïnterviewde jongeren, door mee te doen aan MDT, inderdaad hun leefwereld vergroten, hun netwerk uitbreiden en zich professioneel ontwikkelen.

Net als talentontwikkeling en iets doen voor een ander en/of de samenleving, zoals besproken in de voorgaande hoofdstukken, kan de doelstelling ontmoetingen daarom ook gezien worden als een vorm van maatschappelijke participatie die ten dienste staat van professionele participatie. Dit geldt voor jongeren die meedoen aan dit MDT voor studiepunten, voor statushouders die door het oefenen van de Nederlandse taal hun professionele kansen vergroten, en eventueel voor Nederlandse jongeren die meedoen aan dit MDT-project om zo extra curriculaire hun cv aan te vullen.

Het hoofdstuk liet ook zien dat eerdere levenservaringen, motivaties voor het meedoen en de verwachtingen van het contact van invloed zijn op de inhoud van het contact. Zulke ervaringen, motivaties en verwachtingen relateren aan structurele ongelijkheden. Soms, zo bleek, verloopt contact stroef en is er sprake van ongelijkheden tussen maatjes. Ongelijkheden vielen in het bijzonder op wanneer Nederlandse jongeren meededen aan het maatjesproject in ruil voor studiepunten. Dit wil niet zeggen dat deze jongeren het contact met hun maatje als minder zinvol ervoeren. Ook bleek dat maatschappelijke participatie middels MDT niet kan compenseren voor een gebrek aan participatie via werk of een opleiding zoals statushouders dit kunnen ervaren. Zo kan contact naast het bieden van leermomenten en vreugde ook gevoelens van onbegrip en eenzaamheid produceren. Dit hoeft niet problematisch te zijn: lastigheden zijn ook onderdeel van contact. Deze ervaring kan als onderdeel van persoonlijke ontwikkeling voor

jongeren gezien worden, maar het ervaren van lastigheden in contact hoeft voor volwassenen natuurlijk ook niet altijd makkelijk te zijn.

Contact met de ander kan dus – ondanks de beste intenties – stroef verlopen. Doordat jongeren verschillend gepositioneerd zijn in de Nederlandse samenleving ervaren zij in verschillende mate privileges en obstructies. Alwaar gezamenlijke interesses en passies, en simpelweg een leuke tijd samen, contact ten goede kan komen, kan dergelijk contact tussen individuen met zulke verschillende levensomstandigheden de verschillen tussen hen ook juist vergroten omdat er een confrontatie met anders-zijn ontstaat. Dit kan spanningen opleveren, en onbegrip in de hand werken. Dergelijk stroef contact kan gezien worden als onderdeel van leven in verscheidenheid, als ‘hoopvolle interculturele interacties’ en zodoende als ‘effectief’, maar hier dient wel ruimte voor te zijn.

Het instrumenteel inzetten van contact om andere doelen te bereiken brengt het risico met zich mee dat contact gecommodificeerd wordt. Wanneer contact als middel wordt ingezet om elders winsten te behalen kan dit van invloed zijn op de inhoud van contact, en kan de kwaliteit van het contact aangetast worden. De vraag blijft dan hoe deze vorm van instrumenteel contact bijdraagt aan het ontwikkelen van het morele kompas van jongeren (zie hoofdstuk 2) en indirect aan het vergroten van sociale cohesie. Contact levert namelijk niet alleen maar verbondenheid en wederzijdse identificatie op, maar ook schuringen en de zichtbaarheid van ongelijkheden. De winst van dit MDT-project voor zowel jongeren als maatschappij zit hem dan ook in het feit dat er ruimte is voor stroef contact tussen jongeren die ervoor kiezen om hoopvolle interculturele ontmoetingen aan te gaan.

Deel C Discussie en handelingsperspectieven

Tot dusver heeft dit rapport perspectieven op ‘zinvolle’ participatie gedeeld van enerzijds maatschappij en beleid (deel A) en anderzijds jongeren (deel B). Als *brokers* of tolken tussen beleidsmakers en de beleidsdoelgroep zijn de uitvoerders van beleid in beide delen aan het woord gekomen. Wat duidelijk is geworden is dat waar in Nederland participatiebeleid voornamelijk is ingestoken vanuit een ontwikkelingsperspectief op jongeren – waarbij jongerenparticipatie voornamelijk als een educatief proces gezien wordt en niet zozeer als een democratisch recht – MDT-beleid jongeren actief betreft in de vormgeving van beleid. Ook krijgen jongeren die aan MDT-projecten meedoen de ruimte om zelf hun traject – en zo beleid – invulling te geven. Deze integrale aanpak en open structuur van MDT-beleid biedt veel mogelijkheden om beleid in uitvoering te laten aansluiten bij de wensen en behoeften van jongeren. Deze inspraak en ruimte die MDT biedt aan jongeren is wat jongeren waarderen aan MDT. Participatie zien als recht en als ontwikkelingskans voor jongeren kunnen zo naast elkaar bestaan.

Ook werd het duidelijk in het rapport dat beleidsvisies niet altijd even gemakkelijk in te passen zijn in de praktijk. De verbinding van MDT aan onderwijs, bijvoorbeeld, is niet altijd rechtlijnig, zo lieten hoofdstuk 7 en 8 zien. Daarnaast bleken er verschillende perspectieven te bestaan wat betreft het duurzaam borgen van MDT, waarbij uitvoerders van beleid (in hoofdstuk 5) aangaven dat het onrealistisch is dat MDT zonder overheidssteun kan blijven voortbestaan. Deze en andere conclusies en schuringen bespreken we in dit laatste deel van het rapport. Hier wordt antwoord gegeven op de laatste deelvraag (d) van het onderzoek:

Zijn er punten aan te duiden waarop de perspectieven op zinvolle participatie middels MDT van enerzijds jongeren en anderzijds beleidsmakers en uitvoerders schuren? Welke handelingsperspectieven levert dit op?

We doen dit op twee verschillende manieren. In hoofdstuk 9 wordt de cocreatiesessie met MDT-beleidsmakers, uitvoerders van beleid en jongeren behandeld. Tijdens de cocreatie werd het dit onderzoek naar MDT besproken, vonden groepsgesprekken plaats over MDT-doelen en relevante thema's als kansengelijkheid en sociale cohesie, en werden door dit onderzoek geïdentificeerde schuringen tussen beleidsvisies op participatie en de realiteit van de praktijk en visies van jongeren besproken. De analyse van de sessie biedt inzicht in perspectieven op jongeren en jongerenparticipatie van jongeren, beleidsmakers en uitvoerders van beleid, en biedt een voorzet om in de slotbeschouwing handelingsperspectieven te presenteren. Voordat de slotbeschouwing zulke handelingsperspectieven zal delen, geeft het eerst een samenvatting van het rapport en biedt de conclusie inzicht op de manier waarop de beoogde doelen van de MDT zich verhouden tot de zienswijzen en gedragingen van jongeren en wat zij als zinvolle participatie ervaren.

9 MDT-cocreatie

Henrike Hoogenraad en Lonneke van Kampen

9.1 Introductie

Het SCP heeft volgens de meerjarenprogrammering als doel om handelingsperspectieven te formuleren. Echter sluiten onderzoeksresultaten en aanbevelingen niet automatisch aan bij de beleidscontext en de handelingsruimte van beleidsmakers en beleidsuitvoerders. Daarom is voor dit onderzoek een cocreatiesessie opgezet om een brug te slaan tussen onderzoeksresultaten en de beleidscontext. Binnen de MDT-context is cocreatie geen nieuw concept. Zoals eerder besproken in hoofdstuk 4 en 5, is MDT van oorsprong participatief beleid. Dit houdt in dat beleidsmakers samenkomen met het jongerenpanel en vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld, met als doel MDT zo goed mogelijk af te stemmen op de wensen en behoeften van MDT-gebruikers en betrokkenen.

De MDT-cocreatiesessie had als doel de voorlopige onderzoeksresultaten te presenteren en om op zoek te gaan naar potentiële 'schuringsmomenten' tussen beleids- en jongerenperspectieven op participatie. Ook gingen we in gesprek over de manier waarop de onderzoeksresultaten al dan niet aansluiten bij de beleidscontext, en wat kwalitatief onderzoek beleid kan bieden. Tot slot zochten we gezamenlijk naar handelingsperspectieven, met de focus op MDT-beleidsdoelen, beleidsaannames, praktijkuitwerkingen aan de hand van een aantal thema's:

- 1 Talentontwikkeling en kansengelijkheid;
- 2 Sociale cohesie en contact met de ander;
- 3 MDT binnen het onderwijs;
- 4 Meten van MDT-succes;
- 5 MDT duurzaam borgen;
- 6 MDT als verplichting.

Er is gekozen voor een sessie van twee uur die verschillende betrokkenen (jongeren, beleidsmakers en -uitvoerders) bij elkaar bracht. Door verschillende soorten betrokkenen bij elkaar te brengen werd geprobeerd de handelingsperspectieven breed te laten aansluiten bij de leefwerelden van de verschillende groepen die met MDT in aanraking komen.³² Zeventien MDT-betrokkenen waren aanwezig: twee jongeren, twee onderzoekers, vijf beleidsmedewerkers en acht uitvoerders van MDT-beleid. Ongeveer de helft van de deelnemers is ook aan het woord gekomen in hoofdstuk 5, de andere deelnemers ontmoette de onderzoekers voor het eerst tijdens de sessie. Het landelijk programma zorgde ervoor dat MDT-beleidsmakers met verschillende thematische verantwoordelijkheden aanwezig waren.

Dit hoofdstuk geeft een verslag van de cocreatiesessie en reflecteert op de discussies die plaatsvonden. In de conclusie reflecteren we op de rode lijnen die terugkeerden tijdens de sessie en verbinden we deze aan eerdere hoofdstukken van dit rapport.³³

³² In het eerste deelrapport van het overkoepelende *Perspectieven op 'zinnvolle' participatie*-onderzoek, naar IKC-beleid en werkende ouders van jonge kinderen, werd een cocreatiesessie georganiseerd om in gesprek te gaan met beleidsmaker over de vraag: wat kan beleid met dit onderzoek, en wat is de handelingsruimte van beleidsmakers?

³³ In de slotbeschouwing van dit rapport komen de handelingsperspectieven zoals ontwikkeld door de deelnemers samen met de andere onderzoeksresultaten van het rapport aan bod, en worden de uiteindelijke handelingsperspectieven geformuleerd.

9.2 De MDT-cocreatiesessie

9.2.1 MDT-doelen

In het eerste onderdeel van de cocreatiesessie werden de MDT-beleidsdoelstellingen besproken, daarmee werd een start gemaakt met het benoemen van mogelijke beleidsaannames. We gebruikten digitaal hulpmiddel Mentimeter om doelen te delen, en bespraken een aantal van deze doelen plenair. Figuur 9.1 toont de antwoorden die werden gegeven op de vraag 'wat is het doel van MDT?'.

Figuur 9.1 Het doel van MDT volgens deelnemers aan de MDT-cocreatiesessie

Bron: SCP

Voor de hand liggend werden de drie MDT-waardes veel genoemd: talentontwikkeling, ontmoeten van de ander en iets doen voor een ander of de samenleving. Deelnemers vinden vooral talentontwikkeling belangrijk, maar ook duidelijk werd dat er een overlap bestaat tussen de drie waardes. Doelen gekoppeld aan talentontwikkeling ('dagritme krijgen', 'betere kansen op werk' en 'minder uitval op school') zijn niet alleen ten bate van de individuele jongeren maar leveren indirect ook een bijdrage aan sociale en maatschappelijke problemen. Tegelijkertijd komt ook participatie als overkoepelend doel duidelijk terug in de antwoorden van de deelnemers wanneer zij 'meedoen aan de samenleving' en 'actieve deelname' noemen. Voor jongeren en jongerenwerkers zou de focus op jongeren moeten liggen, maar vanuit beleid, bestuur en politiek komen daarnaast ook andere doelen. Ondanks de diversiteit aan perspectieven op MDT-doelen is er volgens deelnemers ook samenhang.

Door één deelnemer werd genoemd dat waar voor sommigen het een MDT-doel is om jongeren in het gareel te krijgen of houden in het sociale en burgerlijke verkeer, het tegelijkertijd ook duidelijk was dat MDT, gezien het noemen van 'diensttijd' in de beleidstitel, plichten met zich meebrengt. Sterker nog, zo werd er gesteld door deze deelnemer, gaat het de politiek wel om individuele jongeren, of gaat het eigenlijk voornamelijk om plichten van jongeren ten opzichte van de maatschappij, en om jongeren om te vormen tot 'goede burgers' puur vanuit een economisch-maatschappelijk perspectief?

Opvallend, naast de centrale rol van talentontwikkeling, is dat vrijwilligerswerk vrijwel niet werd genoemd (met uitzondering van het eenmalig noemen van 'vrijwillige inzet'). Voor de deelnemers van de cocreatiesessie ligt de focus van MDT op jongeren en hun ontwikkeling. In de discussie die volgde op de Mentimeter-resultaten werd ook benoemd dat talentontwikkeling door jongeren is ingebracht in MDT-beleid. Het weinig benoemen van vrijwilligerswerk en de doorstroom van jongeren naar vast

vrijwilligerswerk lijkt daarom samen te hangen met de input van het vrijwilligersveld zoals ook omschreven in hoofdstuk 5; daar zou binnen het huidige MDT-beleid relatief weinig aandacht voor zijn. Dit laat zien dat MDT een ontwikkelingsperspectief op participatie gebruikt maar dat jongeren het recht krijgen tot inspraak en dat die inspraak wordt gehonoreerd. MDT zou gezien kunnen worden als één van de instrumenten om de transitie van jeugd naar volwassenen te begeleiden, volgens specifieke ideeën (van de overheid) over hoe een goede volwassenheid of goed burgerschap eruit zou moeten zien (zie hoofdstuk 2 en 3).

Aansluitend hierbij valt ook op dat er ook volgens de deelnemers van de sessie in de praktijk veel aandacht is voor de behoeften van jongeren zelf. Hierom stelden deelnemers dat verschillende perspectieven op MDT-doelen naast elkaar kunnen bestaan. Er leek consensus te zijn onder de cocreatiedeelnemers dat politieke ideeën en ideologieën verstoring kunnen werken, en dat het essentieel is het jongerenperspectief als uitgangspunt te gebruiken. Het zou de maatschappelijke opdracht van MDT niet in de weg hoeven te staan om de behoeften van jongeren centraal te stellen, volgens de deelnemers. In dit argument vallen overeenkomsten met het perspectief van *critical youth*-wetenschappers te herkennen die pleiten voor het hoofdzakelijke gebruik van het jongerenperspectief (hoofdstuk 2).

9.2.2 Discussie van onderzoeksresultaten

In het tweede gedeelte van de sessie werden beleidsaannames in relatie tot de beleidsuitwerking in de praktijk besproken, waarbij de onderzoekers een aantal voorlopige onderzoeksresultaten deelden. Er werden onderzoeksresultaten uit zowel de kritische discoursanalyse als de etnografie gedeeld. De focus lag op een aantal centrale thema's: contact met de ander, talentontwikkeling en kansengelijkheid. Deelnemers benadrukten, na het bespreken van de voorlopige resultaten van de kritische discoursanalyse van de maatschappelijke stage, dat de verhuizing van MDT van VWS naar OCW betekent dat de koppeling van MDT met het onderwijs ook een belangrijk thema is. Volgens hen zou MDT niet verplicht moeten worden, al werd door de deelnemers wel genoemd dat hier met de verhuizing en de relatie met onderwijs wel een spanningsveld is.

Het thema 'contact met een ander' leidde tot een discussie over de waarde van contact, met aandacht voor maatschappelijke kwesties zoals sociale cohesie, isolatie en polarisatie. Er werden verschillende visies benoemd, waarbij sommigen benadrukten dat contact op zichzelf al waardevol is, ongeacht de vorm. Er was consensus over het feit dat de vorm van contact afhankelijk is van het specifieke MDT-project en dat het forceren van contact afbreuk zou kunnen doen aan de persoonlijke groei van MDT-deelnemers. Het werd benadrukt dat contact tussen jongeren via MDT-projecten niet als dé oplossing voor maatschappelijke problemen als polarisatie en polarisering moet worden gezien. Dat aangenomen wordt dat contact met de ander altijd positief is, maar in realiteit ook lastig kan zijn en ambigue gevoelens oproept – zoals besproken in hoofdstuk 8 – werd benoemd. Dat contact gelaagd is, en ook dat de overheid hier een belangrijke rol in speelt, kwam sterk naar voren uit deze discussie. MDT werd geprezen voor het bevorderen van contact tussen verschillende mensen, maar het werd ook benadrukt dat de rol van individuele jongeren niet overschat moet worden.

Talentontwikkeling en kansengelijkheid werden gelijktijdig besproken, maar leidde vooral tot een discussie wat betreft het meten van het succes van MDT. De discussie ontstond nadat de onderzoeker stelde dat het feit dat MDT gratis is, niet per definitie voor kansengelijkheid zorgt. Deze observatie werd gedeeld naast observaties betreffende de bewonderingswaardige wijze waarop MDT-projecten op dynamische wijze vorm krijgen, in samenspraak met jongeren zelf, onder andere om zo ervoor te zorgen dat ook jongeren die al veel verantwoordelijkheden hebben de mogelijkheid krijgen toch te kunnen aansluiten. De discussie liet zien dat het meten van succes belangrijk is, maar tevens complex en beladen. Aan de ene kant werd het open karakter van MDT-beleid geprezen, en werd erop gewezen dat MDT-beleid nadrukkelijk geen tot weinig indicatoren van succes heeft opgesteld. Een beleidsmedewerker legde uit dat de motivatie voor bescheidenheid jegens indicatoren sec was om te kijken hoeveel mensen iets maatschappelijks doen, en hoe dat 'maatschappelijke' invulling krijgt afhankelijk van lokale en persoonlijke contexten. Er werd echter ook benoemd dat consortia voor subsidieaanvragen wel verantwoording moeten afleggen: het veld ervaart wel verwachtingen en een meting van succes. Het programma MDT op hun beurt zal verantwoording moeten afleggen naar de politiek toe, wat betreft

de maatschappelijke impact van MDT in verhouding tot de begroting: wordt het MDT-budget met wijsheid benut, en wat doet MDT nou eigenlijk voor jongeren, maar ook maatschappijbreed?

Hierbij werd ook door de deelnemers aangegeven dat de verwachtingen van politici als vrij hoog werden ervaren, en dat de politieke verwachtingen niet aansluiten bij de betekenis van succes in de praktijk. MDT-betrokkenen vanuit het veld, alsmede de aanwezige beleidsmakers, maakten duidelijk dat individuele jongeren, zeker jongeren in kwetsbare posities, enorm grote stappen maken dankzij MDT-participatie. De resultaten die deze jongeren boeken waren volgens de deelnemers prijzenswaardig groot, maar tegelijkertijd bevroegen zij de manier waarop zulke resultaten overtuigend kunnen zijn naar bijvoorbeeld politici toe. Zulke individuele succesverhalen passen namelijk niet zozeer in categorieën als 'aantal deelnemers dat doorstroomt naar vrijwilligerswerk', of 'aantal deelnemers dat (opnieuw) een opleiding is gaan volgen'. De verhalen van jongeren en de uiteenlopende manieren waarop MDT-beleid jongeren én daarmee ook de samenleving ten dienste staat, valt zich moeilijk te vertalen naar harde indicatoren, maar is essentieel om het succes van MDT-beleid te bezien.

9.2.3 Handelingsperspectieven

Het derde gedeelte van de cocreatiesessie stond in het teken van het formuleren van handelingsperspectieven. De deelnemers besproken in kleine groepjes een aantal kwesties, gekozen door de onderzoekers, die op dat moment relevant waren voor de voortgang van het onderzoek. Vervolgens werden de kwesties plenair besproken. De bespreking van de vijf thema's komen hierna aan bod. Handelingsperspectieven – gebaseerd op het onderzoek inclusief de cocreatiesessie – zijn geformuleerd in de slotbeschouwing.

Talentontwikkeling en kansengelijkheid

De casus 'talentontwikkeling en kansengelijkheid' was door de onderzoekers op de volgende manier uitgeschreven:

Centraal binnen het MDT-beleid staat de persoonlijke ontwikkeling van jongeren ten dienste van de samenleving. Hiervoor wordt ongedefinieerd de term talentontwikkeling gebruikt, die vervolgens gerelateerd wordt aan kansengelijkheid: 'er is sprake van kansengelijkheid wanneer ieder kind/jongere de ruimte en mogelijkheden heeft om zijn/haar talenten te ontwikkelen'. Kansengelijkheid wordt hier gezien als het krijgen van mogelijkheden om talenten te ontwikkelen:

- *Hoe kijk je tegen talentontwikkeling aan?*
- *Hoe denk je over de ontwikkeling van het individu ten dienste van de maatschappij?*
- *Is er ruimte voor een breed scala aan talenten?*
- *Draagt MDT bij aan kansengelijkheid? Wat kan beter, indien gewenst? Wat is jouw praktische advies of handelingsperspectief voor politici en beleidsmakers?*

Volgens de deelnemers zou talent vooral breed gedefinieerd moeten worden, waarbij aandacht moet zijn voor de lokale en persoonlijke context van MDT-deelnemers. Iedereen heeft talent, en het ene talent zou niet als beter gezien moeten worden dan het andere. Als het gaat om ontwikkeling werd het belangrijk geacht om waardering te uiten voor elke stap die een jongere maakt. Wellicht, werd er gesteld, is het beter om te spreken van perspectiefontwikkeling, waarbij jongeren ontwikkelen door iets te doen of aan te haken waar zij op dat moment verder mee kunnen komen.

Kansengelijkheid zag de groep als een breed begrip dat verschillende aspecten van het leven raakt, waarmee het wel binnen MDT-beleid past maar geconcretiseerd moet worden binnen de individuele levens van jongeren. MDT zou gericht moeten zijn op de manier waarop jongeren mee kunnen draaien in de eigen maatschappelijke context, wat verschilt per jongere. MDT kan volgens deelnemers bijdragen aan kansengelijkheid. Deze kijk op kansengelijkheid sluit het meest aan bij het perspectief op kansengelijkheid dat als doel gelijke kansen op geschiktheid heeft, waarbij MDT als een compenserende factor wordt ingezet om te compenseren voor wat ontbreekt ofwel thuis, ofwel binnen het onderwijs – het idee van *equity* (zie ook hoofdstuk 4). Successen vinden op microniveau plaats, wat schuurt met de eerder genoemde verwachtingen van MDT binnen de politiek. Hier moet opgemerkt worden dat betrokkenen zichzelf enigszins tegenspraken, want het bieden van kansen aan individuele jongeren

niet hoeft bij te dragen aan gelijkheid: structurele problemen als discriminatie of armoede blijven zo buiten discussie, terwijl die juist genoemd werden door cocreatiedeelnemers als veroorzakers van kansenongelijkheid.

Sociale cohesie en contact met de ander

De SCP-onderzoekers leverden de volgende omschrijving en bijbehorende vragen betreft het thema sociale cohesie en contact met de ander:

Iets doen voor een ander en ontmoetingen buiten de eigen leefwereld zijn doelstellingen van MDT. Dit zou de sociale cohesie moeten vergroten. Het is niet altijd duidelijk wie 'de ander' is. Desondanks blijft een centraal idee dat contact met de ander een positieve uitwerking heeft.

- *Wie zie jij als 'ander', en hoe zie jij het belang van het contact met de ander?*
- *Is contact met de ander per definitie positief, en is deze vraag relevant voor MDT?*
- *Hoe kan MDT (nog beter) sociale cohesie vergroten? Wat is jouw praktische advies of handelingsperspectief voor politici en beleidsmakers?*

De groep gaf aan dat jongeren signalen afgeven over de behoefte aan contact, waarbij MDT als facilitator fungeert en positief wordt gewaardeerd door deelnemers. De deelnemers benadrukten dat 'de ander' simpelweg medemensen zijn, los van leeftijdsgroepen. Voor meer permanent contact werd 'nazorg bieden' als suggestie genoemd. Het voorstel is om MDT-coaches of projectleiders jongeren te vragen hoe ze betrokken willen blijven, bijvoorbeeld via vrijwilligerswerk of sociale bijeenkomsten. Dat kan zijn met het vrijwilligerswerk dat ze deden tijdens hun MDT-project, maar het zou ook kunnen dat ze worden opgenomen in het netwerk middels reünies of andere sociale aangelegenheden.

De groep merkte ook op dat contact met anderen vaak een bijproduct is van andere MDT-activiteiten. Ze vroegen zich af hoe en waarom ontmoetingen plaatsvinden binnen een project. De diepgang van contact en de implementatie ervan kunnen meer aandacht krijgen tijdens de subsidieaanvraag en beoordeling.³⁴ De cocreatiedeelnemers waardeerden de organische ontwikkeling van contact, maar suggereerden dat het beter benut kan worden.

MDT binnen het onderwijs

De derde casus betrof 'MDT binnen het onderwijs' en werd ingeleid door de volgende omschrijving:

Onlangs is MDT verhuisd van het ministerie van VWS naar OCW. Uit gesprekken met het MDT-veld blijkt dat de verhuizing vragen en onzekerheden oproept over de richting van MDT in de toekomst. We zijn benieuwd naar jullie visie op de verbinding tussen MDT en Onderwijs:

- *Wat zijn de voor- en nadelen van een koppeling tussen MDT en onderwijs?*
- *Wat voor invloed heeft een koppeling tussen MDT en onderwijs op kansengelijkheid en sociale cohesie?*
- *Kan MDT-succesvol geïntegreerd worden in het onderwijs? Zo nee, waarom niet? Zo ja, kan je perspectief of advies bieden over hoe dit uitgevoerd kan worden, en eruit zou kunnen zien?*

MDT binnen het onderwijs brengt tegenstrijdigheden met zich mee. De discussie begon met de verhuizing van VWS naar OCW. MDT is voor alle jongeren tussen 12 en 30, maar niet allemaal zijn ze verbonden aan een onderwijsinstituut. De rijksbrede opdracht van MDT lijkt niet logisch binnen de directie Primair- en Voortgezet Onderwijs. Aan de ene kant is er potentie in de verbinding met onderwijs, omdat dit veel jongeren bereikt die nog niet bekend zijn met MDT. Het kan ook dienen als extra ondersteuning voor bijvoorbeeld jongeren in gesloten instellingen. MDT kan gekoppeld worden aan burgerschapsonderwijs en loopbaanoriëntatie, een verrijking volgens de groep. Deelnemers vinden het belangrijk dat scholen zelf kunnen kiezen hoe ze MDT inzetten.

³⁴ Na afloop van de sessie vertelde een MDT-beleidsmedewerker over MDT-onderzoek naar contact. Dit onderzoek van Afdeling Buitengewone Zaken (2022), genaamd *Sociale Cohesie en Effectieve Ontmoetingen binnen MDT*, is vervolgens ook gedeeld met, en gebruikt door, de onderzoekers.

De kwestie van verplichtstelling van MDT in het onderwijs kwam naar voren. Een integratie van MDT binnen het onderwijs, ook al zou MDT nog steeds een keuze kunnen blijven voor scholieren en studenten, maakt volgens deelnemers wel dat kiezen voor MDT niet een volledig vrije keuze is. De vraag voor OCW is of dit wenselijk is. Daarnaast merkt de groep op dat MDT uitvoeren binnen onderwijstijd niet altijd makkelijk, omdat in sommige gevallen er een bevoegd docent aanwezig moet zijn. Het idee dat MDT de werkdruk voor docenten kan verlichten, lijkt in de praktijk anders uit te pakken.

Hoe meet je MDT-succes?

De casus 'Hoe meet je MDT-succes?' werd besproken aan de hand van de volgende inleiding:

Er bestaat een spanning tussen MDT als doel en middel. Doel van de MDT is o.a. de zelfontwikkeling van jongeren, tegelijkertijd is de MDT in het coalitieakkoord ook een middel tegen andere sociale problemen: eenzaamheid onder ouderen en de integratie van nieuwkomers (VVD et al. 2021). Gegeven deze spanning is het meten van het succes van de MDT complex: is de MDT juist succesvol wanneer jongeren de ruimte hebben om zichzelf te ontwikkelen of als de MDT als middel bijdraagt aan andere sociale problemen? Hangt succes samen met het aantal jongeren dat een MDT volgen/hebben gevolgd?

- *Hoe zie jij MDT-succes, en hoe zou je dat het lijfs willen meten?*
- *Hoe zou je de minister kunnen overtuigen van het succes van MDT?*
- *Als het gaat om MDT als doel en middel: Is het realistisch om te verwachten dat MDT zo'n groot scala aan doelstellingen kan bewerkstelligen? Zo niet: waar zou de focus moeten liggen?*

De groep benadrukte dat 'succes' vanuit verschillende perspectieven bekeken kan worden: op individueel, organisatorisch, en maatschappelijk niveau. Deze visies kunnen verschillen maar ook samenhangen. Dat MDT een stem geeft aan jongeren, en jongeren en het jongerenperspectief centraal stellen, zonder een top-downverplichting werd als zeer positief ervaren door de groep. Volgens de groep staan jongeren in hun kracht wanneer ze inspraak hebben in participatie en zelf kunnen bepalen wat succes voor hen betekent. De perspectieven van jongeren op MDT-succes zijn cruciaal en moeten ze gelijkwaardig worden behandeld als maatschappelijke opdrachten of sociale problemen. De groep zag MDT als doel en MDT als middel, en dus niet als een binaire opstelling, maar onderstreepte juist het samenspel tussen doelen en middelen. Jongerenparticipatie zou in den brede herkend moeten worden.

Juist het ontbreken van een opdracht aan jongeren zou maken dat MDT een unieke bijdrage levert aan de samenleving. Jongeren worden volgens de groep binnen MDT-beleid gezien als onderdeel van de samenleving, en ze worden het vertrouwen toegekend dat zij weten (in samenwerking met anderen) waar zij behoefte aan hebben en wat zij voor zichzelf als succesvol zien.

MDT duurzaam borgen?

De vijfde en laatste kwestie die werd besproken betrof het duurzaam borgen van MDT, en werd aan de hand van de volgende inleiding besproken:

Het liefst zien we een duurzame MDT-toekomst, en graag denken we samen na over hoe we dit kunnen verwezenlijken.

- *Hoe zou je vanuit je eigen positie MDT duurzaam borgen?*
- *Hoe zie je de rol van anderen (jongeren, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven, lokale en centrale overheid)?*

Een kleine groep besprak dit onderwerp, waarvan twee van de vier participanten vanuit beleid aansloten. Voornamelijk het beleidsperspectief op duurzaam borgen van MDT werd besproken. De nadruk lag op het belang van eigenaarschap van MDT in het veld, de uitdagingen en waarde van samenwerking tussen verschillende overheden, bedrijven en het maatschappelijk middenveld. De groep benadrukte de noodzaak van langdurig beleid en politieke onafhankelijkheid om MDT te duurzaam te borgen. Het idee was dat MDT niet afhankelijk moet zijn van de politieke en ideologische visies van de huidige regering, om kwetsbaarheid te voorkomen.

Om MDT kabinetoverstijgend te maken, is volgens deze groep het verbreden van MDT eigenaarschap essentieel, waarbij gemeenten, bedrijven, onderwijsinstellingen en maatschappelijke organisaties financieel en/of praktisch bijdragen aan de lokale integratie van MDT. De centrale overheid zou kunnen bijdragen door middel van cofinanciering, naast financiering vanuit gemeenten, regio's of provincies. Desondanks erkende de groep dat in de praktijk onafhankelijkheid van de centrale overheid niet eenvoudig is. Gemeenten werken vaak binnen specifieke domeinen, waardoor het moeilijk kan zijn om die domeinen te overstijgen. Grote gemeenten, zoals gemeente Amsterdam, ervaren extra uitdagingen bij het herzien of herdefiniëren van bestaande structuren. Daarnaast worden gemeenten geconfronteerd met bezuinigingsopgaven, waardoor het momenteel een risico is om zich bij MDT aan te sluiten.

Tot slot werd de groep gevraagd hoe MDT er idealiter over tien jaar uit zou moeten zien. De groep hoopte op een MDT dat onafhankelijk is van de centrale overheid, volledig geïntegreerd is in de samenleving, met opgebouwde lokale en regionale netwerken waarin eigenaarschap, kennisopbouw, kennisdeling en de zorg voor het waarborgen van kwaliteit centraal staan. Voor jongeren zou het idealiter over tien jaar heel normaal zijn om een MDT te doen en een vrijwillige inzet te leveren, en tegelijkertijd kunnen in de specifieke behoeften van jongeren voorzien worden. Dit weerspiegelt een beleidswens naar maatschappelijke en individuele zelfredzaamheid, waarbij participatie als vanzelfsprekend wordt gezien.

9.3 Conclusie

De onderzoeksresultaten, thema's en casussen die tijdens de cocreatie voorgesteld en gepresenteerd werden door de onderzoekers werden ook door de MDT-betrokkenen gezien als relevant en herkenbaar vanuit hun professionele posities. De betrokkenheid en het enthousiasme van de deelnemers maakte dat de discussie inhoudelijk, relevant en kritisch was. Concluderend gaan we kort in op twee rode lijnen die we observeerden tijdens de reflectie op de cocreatiesessie.

- 1 Jongerenparticipatie en een jongerenperspectief stonden centraal voor alle deelnemers van de cocreatiesessie. Volgens de deelnemers zou MDT moeten draaien in het voorzien van jongeren in hun wensen en behoeften, wat zou moeten leiden tot maatschappelijke bijdragen. Deelnemers erkenden over het algemeen bestaande kaders voor 'goede' of 'zinvolle' participatie, hoewel slechts één deelnemer dit openlijk ter discussie stelde. Het heersende beeld van jongeren als onaf en in ontwikkeling tot volwassenheid bleef grotendeels onbesproken. Gebaseerd op kennis over goede ontwikkeling en politieke en maatschappelijke ideeën over goed en moreel burgerschap dat de jeugd (nog) niet in de vingers heeft, wordt er met jeugdparticipatiebeleid gepoogd jongeren te begeleiden om zo te transformeren tot gelukkige, gezonde, actieve en zelfredzame burgers. Deze opvattingen sluiten aan bij breder beleidsdenken over jeugd en jongerenparticipatie zoals beschreven in hoofdstuk 2 en 3 van het rapport.
- 2 De overlap tussen MDT als doel en middel is een tweede rode draad die terug kwam tijdens de sessie. Duidelijk werden de verschillende perspectieven op de doelen van MDT: het jongerenperspectief, maatschappelijk perspectief en politiek perspectief. De verschillen hiertussen maken dat doelen kunnen verschuiven naar middelen. Bijvoorbeeld, jongeren geven aan meer behoefte aan contact te hebben. Ontmoetingen zijn daarom een doel. Maar vanuit maatschappelijk en politiek oogpunt zijn ontmoetingen tussen jongeren een middel om sociale cohesie te vergroten en polarisatie te verkleinen. En jongeren ervaren persoonlijke- en talentontwikkeling door trainingen en het doen van vrijwilligerswerk, waardoor (indirect) potentiële maatschappelijke problemen (immorele/afwezige jeugd, vergrijzing) aangepakt worden. Hier is talentontwikkeling zowel doel als middel. Individuele doelen voor jongeren kunnen zo ook middelen zijn om maatschappelijke doelen te bereiken.

10 Slotbeschouwing

Lonneke van Kampen en Henrike Hoogenraad

10.1 Samenvatting

Dit rapport is het tweede deel in de driedelige onderzoeksserie ‘Perspectieven op ‘zinnvolle’ participatie’. De reeks is gericht op het begrip ‘zinnvolle’ participatie en onderzoekt hoe participatie bevorderende beleidsinstrumenten de praktijk beïnvloeden. De drie afzonderlijke onderzoeken focussen elk op specifiek participatie bevorderend beleid in een andere levensfase: ouders van jonge kinderen en kinderopvangbeleid, jongeren en de maatschappelijke diensttijd, en ouderen en langer thuisbeleid. Voor elk van deze levensfasen en bijbehorend beleid streven we ernaar inzicht te krijgen in de diverse perspectieven op ‘zinnvolle’ participatie. We willen begrijpen in hoeverre deze perspectieven vanuit het beleid overeenkomen of juist schuren met de perspectieven van de mensen zelf.

Dit specifieke deelproject richt zich op perspectieven op ‘zinnvolle’ jongerenparticipatie. Daarmee biedt dit rapport inzicht in beleidsvisies op jongerenparticipatie en jongerenparticipatie in de praktijk. We benaderen de analyse van jongerenparticipatie vanuit een theoretisch kader gebaseerd op het werk van Foucault. Dit biedt inzicht in de denkwijzen, aannames en ideologieën die het beleid sturen (de *governmentality*) en hoe mensen vervolgens interacteren met dit beleid. Een Foucaultiaans perspectief focust op de manier waarop machtsrelaties gereproduceerd worden. Als casestudy gebruiken we de maatschappelijke diensttijd als beleidsinstrument om participatie te bevorderen bij jongeren tussen 12 en 30 jaar. MDT is één van de instrumenten waarmee de Nederlandse overheid vorm geeft aan jongerenparticipatiebeleid. We plaatsen dit specifieke instrument hier allereerst in sociaalhistorisch perspectief.

Het rapport is begonnen met een analyse van de beleidsperspectieven op jongerenparticipatie, waarbij we gebruik hebben gemaakt van literatuuronderzoek, een kritische discoursanalyse en gesprekken met beleidsmakers en beleidsuitvoerders. Daarnaast hebben we inzicht geboden in de praxis van jongerenparticipatie in de maatschappelijke diensttijd en de manier waarop jongeren deelnemen aan MDT-projecten. Dit inzicht is gebaseerd op etnografisch onderzoek. Tot slot hebben we – mede middels cocreatie – ons gericht op mogelijke handelingsperspectieven, met de vraag hoe het beleid kan profiteren van dit onderzoek. Als resultaat hebben we een beeld gekregen van de diverse opvattingen (binnen beleid en binnen de beleidsdoelgroep) over ‘zinnvolle’ jongerenparticipatie, en waar deze opvattingen overeenkomen en waar ze verschillen.

De Foucaultiaanse en multimethodieke benadering van dit onderzoek schetst een gedetailleerd beeld van jongerenparticipatiebeleid en het beleidsdiscours, evenals hoe mensen zich ertoe verhouden. Dit biedt inzicht in hoe normatieve kaders en structuren de levens en keuzes van mensen beïnvloeden. Deze inzichten kunnen helpen bij het formuleren van beleid dat beter aansluit bij de leefwereld van jongeren en kunnen ook verklaren waarom bepaald beleid in de praktijk anders uitpakt dan verwacht.

Deze slotbeschouwing biedt een reflectie op de belangrijkste thema’s die uit onze analyse naar voren zijn gekomen en beantwoordt de vraag hoe jongerenparticipatiebeleid zich verhoudt tot de leefwerelden van jongeren en wat beleid daaruit kan leren. We beginnen met een beknopte samenvatting van de voorgaande hoofdstukken.

10.1.1 Samenvatting deel A

Deel A van dit rapport beantwoordde de eerste deelvraag: *welke beleidsassumpties en (stille) ideologieën liggen ten gronde aan jongerenparticipatiebeleid?* Daarom begint hoofdstuk 2 met een uiteenzetting van theorie omtrent jongeren als sociaal construct en de manier waarop kennis over jongeren van invloed is op de beleidsvorming. Het hoofdstuk laat zien dat jongeren vanwege hun leeftijd met andere rechten en plichten te maken krijgen dan volwassenen. Deze rechten en verantwoordelijkheden verschuiven naarmate jongeren ouder worden. Deze kaders zijn bedoeld om zowel jongeren als de samenleving te beschermen, maar kunnen ook leiden tot beeldvorming en stereotypering. Deze juridische kaders en ander jeugdbeleid zijn gebaseerd op kennis over jeugd en jongeren, categorieën waarbij de leeftijds-grenzen niet statisch zijn en afhankelijk zijn van de context.

Beleid leunt op zowel sociologische transitieperspectief als op het psychologische ontwikkelingsperspectief op jeugd. Deze perspectieven bieden samen inzicht in hoe jongeren zich het beste kunnen ontwikkelen in een diverse, complexe en snel veranderende samenleving. Het idee is dat de transitie naar volwassenheid door de combinatie van kennis en beleid in goede banen geleid kan worden. Het gewenste eindresultaat is dat jongeren zelfstandige, verantwoordelijke en zelfredzame volwassenen worden. Hoewel de groeiende kennis in de loop der jaren meer mogelijkheden biedt om jongeren te begeleiden in hun vorming, hebben we ook laten zien dat er risico's plakken aan de toenemende kennis en behoefte aan begeleiding bij ontwikkeling, waarbij de focus op preventie een indirecte nadruk legt op potentiële risico's en jongeren zo zelf als (potentieel) risico of probleem gezien worden. Voor alle jongeren zou gelden dat – aangezien zij nog volop in ontwikkeling zouden zijn – hun morele kompas nog niet ontwikkeld zou zijn. De ontwikkeling van dit morele kompas kan in goede banen geleid worden, maar er bestaat ook het risico dat dit niet gebeurt. Een specifieke groep jongeren, die te maken heeft met een stapeling problemen en minder privileges of hulpbronnen bezit en die ook wel 'risicojeugd' wordt genoemd, wordt in het bijzonder gezien als een risico en kampend met problemen. Jeugdbeleid tracht deze problemen aan te pakken, en jeugdparticipatiebeleid wordt ingezet om uitval onder jongeren te voorkomen en hun morele kompas te ontwikkelen. Zo zitten jongeren boordevol potentie wanneer zij een juiste ontwikkeling doormaken en hierbij de nodige begeleiding krijgen, maar bestaat er ook het risico dat de ontwikkeling en transitie naar volwassenheid verstoord wordt. Zo blijven risico's onderdeel van het discours over jonge mensen.

Hoofdstuk 2 behandelde ook het perspectief van *critical youth*-wetenschappers, die vraagtekens zetten bij de normatieve categorisering van jongeren als toekomstige burgers. Deze wetenschappers zijn geïnteresseerd in de levens van jongeren zelf en beschouwen hen als reeds actieve en participerende burgers. Dit perspectief is relevant omdat het inzicht biedt in de eigen perspectieven van jongeren op participatie. Daarnaast wordt ook dit perspectief zichtbaar in meer recentelijk beleid waarbij jongeren in vergrote mate deel uitmaken van het beleidsvormings- en uitvoeringsproces.

Hoofdstuk 3 behandelt de ontwikkeling en implementatie van jeugdparticipatiebeleid in Nederland in de periode van 1945 tot ongeveer 2010 aan de hand van literatuuronderzoek. Het laat zien dat jeugdparticipatie in de literatuur verwijst naar maatschappelijke en politieke participatie. Deze vormen van participatie zijn dan ook doelen van specifiek jeugdparticipatiebeleid. Bovendien wordt duidelijk dat er twee veelgebruikte perspectieven op jeugdparticipatie bestaan: het ontwikkelingsperspectief dat participatie beziet als een manier voor jongeren om zich te ontwikkelen (tot actieve, geïnformeerde en betrokken burgers), en het democratisch perspectief waarbij participatie gezien wordt als een democratisch recht. Het ontwikkelingsperspectief op participatie valt te verbinden met het transitieperspectief en het psychologische ontwikkelingsperspectief op jeugd. In het democratisch perspectief op jongerenparticipatie valt het *critical youth*-perspectief te herkennen.

Jeugdparticipatiebeleid ontwikkelde zich in Nederland, net als in andere westerse landen, in de jaren negentig van de vorige eeuw en kreeg grootschalige toepassing vanaf de eeuwwisseling. Participatiebeleid slaat aan bij culturele en sociaal-economische veranderingen, zoals de opkomst van het neoliberalisme, de individualisering van de samenleving, de participatiesamenleving en de opkomst van (de culturalisering van) burgerschap, waarbij jeugdparticipatie wordt gezien als een middel om jongeren te helpen ontwikkelen tot zelfstandige en verantwoordelijke burgers. In het verleden lag in

Nederland de nadruk binnen jeugdparticipatiebeleid vooral op minder geprivilegieerde jongeren als potentieel risico door hun vermeende gebrek aan participatie, maar met de opkomst van het vernieuwde burgerschapsdiscours richt het beleid zich daarnaast ook op de morele ontwikkeling van alle jongeren. Gedurende deze periode is in Nederland voornamelijk het ontwikkelingsperspectief op jeugdparticipatie toegepast en wordt inspraak van jongeren gezien als een mogelijkheid voor ontwikkeling voor jongeren.

Er zijn verschillende analyses toegepast op jeugdparticipatiebeleid. Analyses vanuit een pedagogische hoek laten zien dat het ontwikkelingsperspectief op participatie tekort zou schieten en dat het idee dat participatie een recht is een barrière vormt voor de werking van beleid. Andere analyses concluderen juist dat jongeren niet voldoende inspraak zouden hebben en dat beleid voornamelijk wordt ingezet om maatschappelijke doelen te bereiken middels jeugdparticipatie, waarbij jongeren zelf ook als mogelijke problemen worden beschouwd afhankelijk van de mate en vorm van hun participatie. Andere maatschappelijke doelen van jeugdparticipatiebeleid zouden bijvoorbeeld het vergroten van sociale cohesie en het opvangen van de druk van de vergrijzende samenleving omvatten. Uit deze analyses komt naar voren dat zo de focus zou komen te liggen op non-participatie als het probleem, waarbij participatie van individuele jongeren wordt gezien als de oplossing voor zowel de problemen van deze jongeren als maatschappelijke kwesties. Aan uitsluitingsmechanismen en sociale problemen waar jongeren mee kampen worden zou dan minder aandacht geschonken worden. Ten slotte zou er vaak weinig ruimte voor inspraak zijn.

Hoofdstuk 2 en 3 schetsten zo een algemene sociaal-historische context wat betreft jongerenparticipatiebeleid. Vanaf hoofdstuk 4 komt de casus MDT aan bod. In hoofdstuk 4 hebben we een kritische discoursanalyse uitgevoerd op het beleid van de maatschappelijke stage (MaS) en MDT. Deze analyse werd uitgevoerd om MDT in een meer specifieke en gedetailleerde context te plaatsen, in aanvulling op de inzichten die we hebben verkregen over jongerenparticipatiebeleid in hoofdstuk 3. Uit de analyse van het beleid met betrekking tot de MaS kwam een impliciete ideologie naar voren die gericht was op participatie, betrokkenheid en sociale cohesie, waarbinnen leerlingen worden gepresenteerd als een homogene groep die niet voldoende in aanraking komt met 'de ander'.

Bij MDT viel met name de sterke nadruk op persoonlijke ontwikkeling op, wat een duidelijke breuk vormde met het MaS-beleid. Tegelijkertijd wordt benadrukt dat de individuele ontwikkeling van jongeren een maatschappelijk doel moet dienen. Opvallend is ook de introductie van de termen kansengelijkheid en talentontwikkeling, waarbij de overheid zichzelf ziet als een faciliterende instantie. We hebben echter geconstateerd dat de concrete invulling en uitwerking van kansengelijkheid en talentontwikkeling niet expliciet worden toegelicht. Ook beschreven we hoe deze benadering (onbedoeld) kan aansluiten bij een meritocratisch gedachtegoed, waarbij de verantwoordelijkheid voor individuele prestaties sterk wordt benadrukt, terwijl er tegelijkertijd onvoldoende aandacht is voor structurele ongelijkheden, ongelijke startposities en ongelijke uitkomsten. Hiernaast liet de kritische discoursanalyse zien dat participatie als doel én middel wordt beschouwd in MDT-beleid, waarbij de beleidsteksten inzicht bieden in wat er wordt verwacht van jongeren als toekomstige burgers: (mede)verantwoordelijkheid nemen voor sociale/maatschappelijke problemen. Dit weerspiegelt een visie op burgerschap waarin de nadruk vooral ligt op het vermogen van individuen om de 'juiste' keuzes te maken voor de samenleving.

Hoofdstuk 5 bood een beleidsreconstructie en beschreef de inhoud van het MDT-beleid aan de hand van gesprekken met respondenten die als beleidsmedewerkers of beleidsuitvoerders betrokken zijn bij MDT. Deze betrokkenen omvatten ook leden van het MDT-jongerenpanel en mensen uit het vrijwilligersveld die meewerken aan de ontwikkeling en vormgeving van MDT-beleid.

Terwijl hoofdstuk 3 en 4 aantoonde dat het niet altijd even duidelijk is in welke mate jongeren inspraak hebben in de beleidsvorming, liet dit hoofdstuk zien dat MDT-beleid in de praktijk relatief veel ruimte biedt voor de inspraak van jongeren, zowel bij het ontwikkelen van beleid als bij de uitvoering en evaluatie ervan, met behulp van het MDT-jongerenpanel. Een belangrijke constatering was dat jongeren het participatiedoel 'talentontwikkeling' aan MDT-doelstellingen hebben toegevoegd. Desondanks, ondanks de goede bedoelingen van het landelijk programma, bleken er ongelijke machtsverhoudingen

te bestaan als het gaat om beloningen voor beleidsparticipatie en de zeggenschap over uiteindelijke besluitvorming: deze jongeren kregen geen salaris maar een vrijwillige bijdrage voor hun inzet en soms werd hun inspraak beperkt meegenomen.

Daarnaast bleek dat de ruime subsidie en de open structuur van MDT-beleid uitvoerders van jongerenparticipatiebeleid de mogelijkheid geeft om op maat te werken en methoden en doelen van jongerenwerk af te stemmen samen met en gebaseerd op de behoeften van individuele jongeren. Beleidsprognoses om structuur aan te brengen, bijvoorbeeld door middel van kwantitatieve succesmetingen en MDT-beloningen zoals certificaten en werkskills, werden gezien als potentiële belemmeringen voor zorgvuldig en effectief werk, omdat ze niet alle successen van individuele jongeren adequaat weerspiegelden. De ruime subsidie werd echter gezien als een teken van een overheid die zich na jaren van terugtrekking weer betrokken toonde. Het betrekken van gemeenten en bedrijven bij cofinanciering bleek in de praktijk complexer dan beleid veronderstelde en vereiste overheidsbegeleiding (zie handelingsperspectieven).

Het hoofdstuk illustreerde dat MDT-beleid jongerenparticipatie ziet als zowel een democratisch recht als een middel voor persoonlijke ontwikkeling ten gunste van de maatschappij. Het belang van jongereninspraak werd benadrukt, zowel op het gebied van politieke participatie als in het vrijwillige karakter van MDT, waar jongeren ruimte krijgen om hun eigen maatschappelijke participatie binnen MDT-projecten vorm te geven. Jongerenparticipatie als ontwikkelingsinstrument en als democratisch recht kunnen dus in principe samengaan, hoewel het hoofdstuk laat zien dat het belangrijk is om de ruimte die aan jongeren wordt geboden te waarborgen, zowel op het gebied van politieke als maatschappelijke participatie. Dit belang wordt niet alleen onderschreven door de jongeren en professionals die betrokken waren bij het ontwerpen van MDT-beleid, maar ook door de jongeren die deelnamen aan MDT. Ten slotte bleek dat naast politieke en maatschappelijke participatie, ook arbeidsmarktparticipatie doel is van MDT. MDT heeft dus als direct doel politieke en/of maatschappelijke participatie, maar is daarnaast een middel om jongeren te begeleiden naar zelfredzaamheid door her/instroming in het onderwijs of de arbeidsmarkt.

10.1.2 Samenvatting deel B

Deel B van het rapport bood inzicht in de volgende twee deelvragen: *Wat betekent jongerenparticipatie binnen de MDT-context in de praktijk? En: in hoeverre sluit MDT-participatie aan bij perspectieven van jongeren op (zinnige) participatie alsmede hun ervaringen met maatschappelijke in- en uitsluiting?* In de inleiding van dit deel werd benadrukt dat jongeren participatie als belangrijk beschouwen, maar dat structurele ongelijkheden en overheidsbeleid participatie beïnvloeden, en daarmee ook kunnen belemmeren. In de drie hoofdstukken was er aandacht voor de betekenis van MDT in de levens van jongeren die deelnamen. Elk hoofdstuk richtte zich op één van de drie MDT-participatiedoelen.

In hoofdstuk 6 concentreerde zich op het MDT-doel 'talentontwikkeling'. Uit dit hoofdstuk bleek dat jongeren die deelnamen aan MDT veel waarde hechten aan de mogelijkheid om aan hun persoonlijke ontwikkeling en talentontwikkeling te werken. Het hoofdstuk benadrukte dat persoonlijke ontwikkeling en de talentontwikkeling vaak nauw met elkaar verweven zijn en veel overlap kennen. In lijn met hedendaagse opvattingen lijken jongeren als *entrepreneurial selves* hun leven te beschouwen als een voortdurend project waarin ze streven naar een balans tussen persoonlijke interesses en hun professionele carrière. Werk werd zo gezien als een verlengde van het zelf en zou idealiter persoonlijk zinvol en daarnaast maatschappelijk relevant zijn. Daarmee werd er veel druk gelegd op het maken van de juiste keuzes. Voor jongeren komen maatschappelijke en professionele participatie samen. Tegelijkertijd werd in dit hoofdstuk duidelijk dat arbeidsmarktparticipatie en het behalen van financiële zelfstandigheid belangrijke MDT-doelen zijn. MDT is zo dus een instrument om jongeren te ontwikkelen tot zelfredzame volwassenen.

Het hoofdstuk illustreerde ook dat jongeren die deelnamen aan MDT de ruimte waardeerden die zij kregen om met zichzelf aan de slag te gaan: met persoonlijke en talentontwikkeling en met zelfreflectie. MDT bood een niet-competitieve context die niet gericht is op prestaties, en waar sociale relaties en het vormen van een gemeenschap centraal staan. Het waardevolle aspect van MDT-participatie voor jongeren leek dan ook de ruimte die zij kregen gemeten in tijd en verwachtingen.

Persoonlijke ontwikkeling werd breder geïnterpreteerd dan louter gericht op economische participatie op de arbeidsmarkt en het leidde tot een gevoel van verbondenheid met zowel het individu zelf als anderen.

Hoofdstuk 7 behandelde het MDT-participatiedoel 'iets doen voor een ander en/of de samenleving'. Geïllustreerd werd hoe jongeren die te maken hebben met een stapeling van problemen door beleid beschouwd kunnen als een potentieel probleem of risico, vanwege hun gebrek aan participatie en het daaruit voortvloeiende risico op toekomstige non-participatie, met name op de arbeidsmarkt. MDT wordt hier dan – soms in minder vrijwillige vorm, namelijk binnen de Participatiewet en als keuze binnen een verplichting – ingezet als een middel om deze jongeren zichzelf te laten ontwikkelen als en tot *entrepreneurial selves* die zelfredzaam en ondernemend zijn en juiste keuzes zullen maken.

Hoewel deze benadering van jongeren en burgerschap enkele risico's met zich meebrengt, zoals negatieve beeldvorming en stigmatisering, bleek uit de praktijk dat de methode van MDT (zoals toegepast binnen de twee gevolgde MDT-projecten) goed aan te sluiten bij de wensen en behoeften van jongeren. Juist de aandacht voor persoonlijke doelen, interpersoonlijk contact (zowel tussen coach en jongere als tussen jongeren onderling) en de rommeligheid van alledag – in plaats van concrete arbeidsmarktcompetenties – maakt dat jongeren MDT als een zingevende ervaring zien. Het geeft hun de moed, hoop en energie om uitdagingen aan te gaan. Jongeren aspireren om mee te doen en in te passen binnen de structuren van werk en studie, al waren zij tegelijkertijd kritisch op de grenzen en de invulling van deze structuren. De ruimte en het vertrouwen die MDT hen biedt, samen met het contact met coaches, kan gezien worden als een welkome dynamiek in een structuur die anders door jongeren als buitensluitend wordt ervaren. Het MDT-doel 'iets doen voor een ander of de samenleving' was voor jongeren een bijkomstigheid; voor hen was MDT vooral een manier om opnieuw maatschappelijke aansluiting te vinden. Het vinden van deze aansluiting kan gezien worden als iets doen voor de maatschappij, omdat risicojeugdigen middels MDT stappen maken naar zelfredzaamheid.

Hoofdstuk 8 behandelde het laatste MDT-doel, ontmoetingen, aan de hand van een maatjesproject met en voor statushouders als casestudie. Het liet zien dat jongeren om verschillende redenen ervoor kozen om deel te nemen aan het MDT-maatjesproject: om hun Nederlandse taalvaardigheid te verbeteren, om Nederlanders of nieuwkomers te ontmoeten, als stage en als een manier om maatschappelijk betrokken te zijn. Deelname aan MDT lijkt voor jongeren een mogelijkheid om zich persoonlijk én professioneel te ontwikkelen, met een toegevoegde maatschappelijke waarde. Uit dit hoofdstuk bleek dat de keuze voor contact met de ander als een hoopvolle interculturele interactie kan worden gezien, waarbij deelnemers het contact met goede intenties aangaan. De ervaringen en motivaties van jongeren vóór hun deelname aan MDT, net als hun motivaties en de verwachtingen waren van invloed op het contact zelf. Wat bleek is dat het aangaan van contact in ruil voor studiepunten het contact anders maakte dan wanneer contact ontstond vanuit een intrinsieke motivatie, omdat deze verschillende insteken van invloed waren op de vorm en het doel van het contact. Hoewel jongeren overwegend spraken over positieve ervaringen met contact, liep contact soms ook stroef. Deze uitdagingen op het gebied van contact zijn inherent aan het leven in een diverse samenleving, en van het doen van alledaags multiculturalisme. Stroef contact hoeft niet als problematisch gezien te worden, maar juist als onderdeel van een proces van wederzijdse integratie en diversiteit – waar elkaar leren kennen en het hebben van meningsverschillen eveneens belangrijke aspecten van zijn.

10.1.3 Samenvatting deel C

Het laatste deel van dit rapport beantwoordt de laatste deelvraag: *Zijn er punten aan te duiden waarop de perspectieven op zinvolle participatie middels MDT van enerzijds jongeren en anderzijds beleidsmakers en uitvoerders schuren? Welke handelingsperspectieven levert dit op?* Dit antwoord wordt gepresenteerd in hoofdstuk 9, waarin de focus ligt op de cocreatiesessie. Tijdens deze sessie heeft er een dialoog plaatsgevonden tussen beleidsmakers en uitvoerders van MDT-beleid, jongeren die betrokken zijn bij MDT, en onderzoekers. De doelstellingen van deze cocreatiesessie waren het bespreken en bediscussiëren van de onderzoeksresultaten, de waarde van dit onderzoek, en het formuleren van handelingsperspectieven.

De deelnemers aan de cocreatiesessie hebben nadruk gelegd op het cruciale belang van de stem van jongeren bij het vormgeven en uitvoeren van MDT. Over het algemeen waren de meeste deelnemers

het eens over wat goed zou zijn voor jongeren, in lijn met de huidige nadruk op zelfredzaamheid. MDT werd gezien als een instrument om jongeren te helpen ontwikkelen tot actieve en betrokken burgers die zowel zelfredzaam als maatschappelijk betrokken zijn. Deze visie werd deels gebaseerd op de perspectieven van jongeren zelf en benadrukte dat participatie zowel als een ontwikkelingsmiddel als een fundamenteel recht werd beschouwd. Beargumenteerd werd dat jongeren actief betrokken moeten zijn bij hun MDT-deelname, en dat MDT zowel een doel als een middel is. Bovendien zou het jongerenperspectief het zwaarst moeten wegen, eerder dan het oplossen van grotere maatschappelijke problemen. Het idee was dat door tegemoet te komen aan de individuele behoeften van jongeren, bredere thema's zoals kansengelijkheid automatisch zouden worden aangepakt, omdat jongeren op die manier beter bereikt kunnen worden. Dit perspectief heeft zo dus oog voor *equity*, maar erkende nog steeds de rol van individuen bij het aanpakken van grotere maatschappelijke problemen. De deelnemers benadrukten de successen en vooruitgang die individuele jongeren boekten door hun deelname aan MDT, maar plaatsten vraagtekens bij de beste manier om deze resultaten te meten en vast te leggen. Er zou volgens hen in ieder geval rekening moeten worden gehouden met de diverse startposities van jongeren en dat er erkenning moet zijn voor de persoonlijke groei die jongeren doormaken.

Uit de cocreatiesessie kwamen handelingsperspectieven naar voren, die in de volgende paragraaf worden uitgewerkt, nadat de hoofdvraag van dit deelrapport is beantwoord.

10.2 Perspectieven op 'zinvolle' participatie

In deze paragraaf binden we de antwoorden op de deelvragen bij elkaar tot een conclusie en de beantwoording van de hoofdvraag:

Hoe verhoudt de inzet vanuit de overheid gericht op de bevordering van participatie van jongeren – gezien vanuit MDT – zich tot hun eigen zienswijzen en gedragingen en wat zij als zinvolle participatie ervaren?

Binnen dit onderzoek hebben we specifiek gekeken naar MDT als instrument om te analyseren hoe verschillende opvattingen over maatschappelijke, politieke en (toekomstige) arbeidsmarktparticipatie van jongeren tot uiting komen in zowel beleidskaders als in de levens van jongeren zelf. Dit hebben we gedaan gebruikmakende van een literatuurstudie, kritische discoursanalyse en etnografisch onderzoek naar de participatie van jongeren en hun interactie tussen persoonlijke overtuigingen, maatschappelijke normen en de idealen van het beleidsdiscours. Uit ons onderzoek blijkt dat het huidige beleidsdiscours wordt gekenmerkt door een combinatie van maakbaarheid en persoonlijke verantwoordelijkheid.

Het concept maakbaarheid wordt gekenmerkt door de nadruk op talentontwikkeling en kansengelijkheid, terwijl persoonlijke verantwoordelijkheid tot uiting komt in de focus op maatschappelijke inzet en de aandacht voor maatschappelijke problemen. De beleidsveronderstelling die hieraan ten grondslag ligt, is dat jongeren door middel van zelfontwikkeling ook een bijdrage leveren aan de samenleving. Een fundamentele aanname in dit beleidskader is het perspectief dat participatie ziet als een ontwikkelingsinstrument voor jongeren. Afgezien van het begeleiden van jongeren naar volwassenheid en actief burgerschap, heeft jongerenparticipatie tot doel om maatschappelijke problemen, zoals vergrijzing en een (gebrek aan) sociale cohesie, aan te pakken. Jongeren worden zo aangemoedigd te kiezen voor meer participatie, waardoor impliciet wordt aangenomen dat geen of minder participatie minder waardevol is. Hierdoor ontstaat het risico dat jongeren die om verschillende redenen andere keuzes maken, worden gezien als minder verantwoordelijke burgers door politici en beleidsmakers. Dit komt overeen met resultaten uit de eerste publicatie uit deze onderzoeksreeks naar 'zinvolle' participatie (Vliek et al. 2023).

MDT als jongerenparticipatiebeleid maakt deel uit van een breder beleidsdiscours over jongerenparticipatie, waarbij beleid streeft naar politieke participatie van jongeren in beleidsvorming, en maatschappelijke participatie die nauw aansluit bij de leefwereld van jongeren. Doel van zulke participatie is een veronderstelde juiste ontwikkeling van jongere naar actief burgerschap en zelfredzaamheid in de volgende levensfase. Dit onderzoek laat zien dat MDT-beleid participatie ook beschouwt als een democratisch recht

waarbij jongeren inspraak hebben. Dit wordt onderstreept door het opnemen van talentontwikkeling als participatiedoel dat werd ingebracht door het MDT-jeugdpanel. Tegelijkertijd blijven concepten van goede en minder goede participatie bestaan.

Het doel om participatie onder jongeren te vergroten komt overeen met een ideologie gerelateerd aan burgerschapsidealisme die jongeren beschouwt als potentiële risico's of problemen vanwege hun mogelijke (toekomstige) non-participatie. Participatie vormt een instrument voor vorming en een manier om uitval te voorkomen of recht te trekken. Tegelijkertijd vereisen maatschappelijke problemen zoals de vergrijzing een vergrote inzet, en wordt het potentiële arbeids- en vrijwilligerskapitaal onder jongeren erkend als een (gedeeltelijke) oplossing voor maatschappelijke vraagstukken. De risico's die hiermee gepaard gaan, zijn onder meer beeldvorming, waarbij jongeren worden gezien als non-participanten, en een verschuiving in de focus van het welzijn van jongeren naar grotere maatschappelijke kwesties, waarvan de non-participatie van de jeugd er één is.

De intredende overheid streeft door middel van MDT naar het verbeteren van kansengelijkheid onder jongeren, met name door jongeren mogelijkheden te bieden om hun talenten te ontwikkelen. Enerzijds bevordert MDT *equity* door in te spelen op specifieke behoeften en wensen van jongeren zelf. Anderzijds bestaat het risico dat de nadruk op talentontwikkeling en maakbaarheid als verantwoordelijkheden voornamelijk bij jongeren gelegd worden. MDT biedt jongeren de mogelijkheden om zelf keuzes te maken voor persoonlijke en professionele ontwikkeling, waarbij minder aandacht wordt besteed aan structurele ongelijkheden en de keuzevrijheid. Tegelijkertijd hebben we vastgesteld dat MDT niet altijd volledig vrijwillig is, waarbij sommige jongeren meer sturing krijgen dan anderen. Dit resulteert in variaties in de mate van keuzevrijheid tussen jongeren.

Aan de hand van vier thema's en de bevindingen uit dit onderzoek zullen wij nu deze risico's illustreren en handelingsopties bieden voor beleid.

10.2.1 Visies op participatie

Perspectieven van beleid

De afgelopen decennia werd de stem van jongeren belangrijk(er) geacht en worden jongeren betrokken bij het opzetten van beleid en programma's, al bestaan er kritieken op deze trend die zich met name richten op de mate waarin jongeren inspraak hebben. Binnen MDT heeft dit geresulteerd in het opzetten van het jeugdpanel, dat – hoewel vooral reactief – een redelijke invloed geniet. Dit sluit ook aan bij eerdere bevindingen van SCP over de verschuivende overheidsvisie op verantwoordelijkheidsverdeling: met de coronacrisis is er hernieuwde aandacht gekomen voor de actieve rol van burgers bij de beleidsvorming (en niet enkel bij beleidsuitvoering) (Blijleven en Kooiker 2022). Het is het jeugdpanel dat het MDT-doel talentontwikkeling toevoegde, en ook is het panel betrokken bij de (door)ontwikkeling van MDT-beleid en projecten. Voor MDT lijkt participatie dan ook een ontwikkelingsmiddel, maar tegelijkertijd een recht (jongeren zijn betrokken in de opzet). Binnen de MDT-projecten zelf hebben jongeren inspraak in de thema's waarmee zij zich willen bezig houden, waarmee zij zelf zinvolle participatie creëren.

Normaliter draait jeugdparticipatiebeleid om maatschappelijke en politieke participatie, niet zozeer om participatie binnen het onderwijs of op de arbeidsmarkt. Voor MDT-beleid zijn zowel politieke als maatschappelijke participatie belangrijk, maar zeker de maatschappelijke inzet van jongeren is ten tijde van vergrijzing en een groeiende vraag naar vrijwillige inzet een belangrijk aandachtspunt. Dit werd ook onderstreept in het Regeerakkoord van kabinet-Rutte IV dat MDT ziet als een manier om maatschappelijke problemen aan te pakken door bijvoorbeeld eenzaamheid onder ouderen tegen te gaan en door de integratie van nieuwkomers te bespoedigen. Zo is het doel van MDT om jeugdparticipatie te bevorderen, en tegelijkertijd een middel om sociale problemen als eenzaamheid onder ouderen en de integratie van nieuwkomers aan te pakken. Ten tijde van een krappe arbeidsmarkt biedt MDT-beleid een (potentiële) oplossing voor bredere problemen: door jongeren vrijwillig in te zetten worden wordt er vorming geboden, kunnen jongeren hun morele kompas ontwikkelen, wordt uitval onder jongeren voorkomen en zal deze vergrote maatschappelijke inzet bijdragen aan maatschappelijke doelen.

Door jongeren op deze manier maatschappelijk te betrekken, is het idee, zal de vrijwillige inzet (maatschappelijke participatie) groter worden. Daarnaast wordt er op ingezet om met MDT de kansen van jongeren op de arbeidsmarkt te vergroten. Dit geldt zeker voor jongeren in minder kansrijke posities die middels MDT betere of opnieuw aansluiting vinden bij de maatschappij. MDT helpt hen, middels onder andere vrijwillige inzet, om ofwel terug het onderwijs in te stromen, ofwel met het vinden van een geschikte baan. Zo blijken niet alleen maatschappelijke en politieke participatie van jongeren MDT-doelen, maar ook arbeidsmarktparticipatie. Daarmee is de bedoeling dat MDT zelfredzame, participerende en maatschappelijk betrokken burgers schept. Deze burgers zullen dan vanuit eigen initiatief bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke problemen, inclusief het (potentiële) probleem dat jongeren zelf zijn wegens hun nog ontwikkelende morele kompas en uitval.

Perspectieven van jongeren

De leden van het jeugdpanel gaven aan tevreden te zijn met de mate van inspraak die ze genoten. Ze zagen dat hun stem over het algemeen gold, al herinnerden zij zich ook momenten dat dit niet het geval was geweest. De toevoeging van het door hen voorgestelde MDT-participatiedoel talentontwikkeling ervoer het panel als een positief resultaat. Jongeren die deelnamen aan MDT-projecten beschouwden MDT als een middel om zichzelf te ontwikkelen en bij te dragen, hoewel hun perspectief sterk afhing van hun persoonlijke context. Het feit dat jongeren vaak vrijelijk een project konden kiezen dat bij hen paste, dat ze inspraak hadden in de uitvoering ervan, en dat het project hen persoonlijke en/of professionele groei opleverde, werd door jongeren gewaardeerd. De inzet van uitvoerders van beleid wordt hier duidelijk: zij faciliteerden de positieve ervaring van jongeren door zoveel mogelijk af te stemmen op de wensen en behoeften van jongeren. Dit alles toont aan dat het participatiedoel talentontwikkeling goed aansluit bij de wensen van jongeren en dat participatie als ontwikkelingsinstrument en als recht op inspraak goed samengaan. Eerder onderzoek van het SCP liet ook zien dat inspraak en zeggenschap kunnen bijdragen aan meer draagvlak voor en legitimiteit van participatiebeleid, en dat anderzijds wanneer burgers inspraak krijgen maar hun inzichten geen plek krijgen in het beleid er afbreuk wordt gedaan aan de legitimiteit (Blijleven en Kooiker 2022).

De wensen en behoeften van jongeren die deelnamen aan MDT-projecten vielen over het algemeen binnen de normen van actief burgerschap. Jongeren namen deel om zich persoonlijk en professioneel te ontwikkelen, in de hoop meer financiële onafhankelijkheid en zelfredzaamheid te bereiken, en vanwege morele overwegingen met betrekking tot vrijwilligerswerk en het leveren van een maatschappelijke bijdrage. Voor sommige jongeren konden maatschappelijke betrokkenheid en hun professionele carrière ook samengaan, en veel jongeren beschouwden hun betrokkenheid bij MDT als een waardevolle ervaring. Het lijkt erop dat jongeren die deelnamen aan MDT actief burgerschap als belangrijk beschouwden, en hun keuze voor MDT was een integraal onderdeel van hun streven naar zelfredzaamheid en gemeenschapsvorming. De behoeften van jongeren leken dus goed te passen binnen de geldende normen in de Nederlandse context.

... en wat kan beleid hiermee?

Als beleidsmakers de waardering van jongeren voor MDT willen behouden, dan is het belangrijk democratische inspraak van jongeren te borgen, ook wanneer deze inspraak spanning creëert met de maatschappelijke doelen waaraan beleidsmakers mogelijk prioriteit geven.

Dit onderzoek wijst uit dat het ontwikkelingsperspectief op jongerenparticipatie binnen de MDT-context goed samengaat met het democratische perspectief. Jongeren kiezen ervoor deel te nemen aan MDT vanwege de behoefte of noodzaak om zich in te zetten en/of te ontwikkelen tot actieve en betrokken burgers, en waarderen MDT omdat ze inspraak hebben in hoe MDT wordt vormgegeven. Inspraak van jongeren maakt voor hen hun ontwikkelingsreis waardevol. Hier komen het democratisch recht op participatie en het ontwikkelingsperspectief op participatie samen: middels inspraak hebben jongeren keuze en invloed als het gaat om hun ontwikkeling en het uitstippelen en/of continueren van hun levensweg. Hiernaast blijken de uitvoerders van beleid belangrijke spelers, omdat zij als *brokers* beleid laten aansluiten bij de wensen en behoeften van jongeren.

Persoonlijke en professionele ontwikkeling, (financiële) zelfstandigheid en zelfredzaamheid, morele idealen met betrekking tot vrijwilligerswerk en het bijdragen aan de maatschappij zijn de belangrijkste drijfveren voor jongeren om deel te nemen aan MDT. Dit onderzoek toont echter aan dat de maatschappelijke positie van jongeren van invloed is op hun keuze voor maatschappelijke participatie middels vrijwillige inzet. Voldoende hulpbronnen en een gevoel van zekerheid spelen een belangrijke rol. Ook voor beleid blijkt zelfredzaamheid onder jongeren een voornaam doel. Dit blijkt uit de focus op talentontwikkeling (met als doel (meer) zelfredzaamheid) en het aanbod van MDT-programma's voor jongeren in kwetsbare posities waardoor deze jongeren ondersteuning krijgen bij het (opnieuw) vinden van aansluiting bij de maatschappij.

MDT streeft naar het bevorderen van de politieke, maatschappelijke en arbeidsmarktparticipatie van jongeren, en doet dit op diverse manieren. Tegelijkertijd is het soms moeilijk om deze verschillende doelen met elkaar te verenigen. Er bestaat het risico dat maatschappelijke inzet in het gedrang komt omdat er een sterke nadruk ligt op talentontwikkeling (voor arbeidsmarktdeelname). Dit komt deels voort uit de inspraak van jongeren, die aangeven dat talentontwikkeling voor hen van groot belang is. Tegelijkertijd is maatschappelijke betrokkenheid een inherent onderdeel van MDT-projecten, waarbij jongeren zowel professionele als morele ontwikkeling ervaren door hun vrijwillige inzet. Daarnaast investeert MDT in de maatschappij doordat het jongeren inspraak, aandacht en ruimte biedt.

Toch bestaat het risico dat een grotere nadruk op maatschappelijke inzet MDT-beleid verschuift naar een middel om vooral andere doelen aan te pakken, en jongeren daarmee voornamelijk utilitair inzet. De democratische inspraak is deel van de reden dat jongeren het instrument waarderen en de doelen onderschrijven. Eerder onderzoek van het SCP liet ook zien dat inspraak en zeggenschap kunnen bijdragen aan meer draagvlak voor en legitimiteit van participatiebeleid, en dat anderzijds wanneer burgers inspraak krijgen maar hun inzichten geen plek krijgen in het beleid er afbreuk wordt gedaan aan de legitimiteit (Blijleven en Kooiker 2022). Binnen de context van MDT-beleid bestaat het MDT-jeugdpanel dat ten tijde van het onderzoek haar bijdrage leverde en hier een vrijwilligersvergoeding voor kreeg. Een vraag die gesteld kan worden is in hoeverre verschillen in vergoeding – jongeren een vrijwilligersvergoeding, beleidsmedewerkers een salaris – in lijn is met het streven naar volwaardige en democratische participatie van jongeren.

10.2.2 Keuzevrijheid en kansengelijkheid

Perspectieven van beleid

Een van de beleidsdoelstellingen is dat MDT een instrument is dat aansluit bij de wensen en behoeften van jongeren zelf. Jongeren hebben de vrijheid om zelf te kiezen of ze deelnemen aan MDT en welk type MDT-project ze willen doen. Deelname aan MDT is niet verplicht; het is een keuze die jongeren zelf kunnen maken. Tegelijkertijd wordt de vrijblijvendheid van MDT bediscussieerd en de aanwezigheid van MDT binnen onderwijs en andere instituties wordt uitgebreid. MDT wordt soms aangeboden als 'keuze binnen een verplichting'. Het wordt ingezet als beleidsinstrument ter ondersteuning van de Participatiewet en de Leerplichtwet. Dit betekent dat jongeren MDT kunnen kiezen als tegenprestatie voor een uitkering of wanneer zij uitvallen op school maar nog wel leerplichtig zijn. Daarnaast wordt MDT steeds vaker aangeboden als een optie binnen het onderwijs. MDT kan worden gekoppeld aan een stage of aan burgerschapsonderwijs. Ook helpt MDT jongeren die dreigen uit te vallen, of die reeds uitgevallen zijn weer aansluiting te vinden en te begeleiden naar zelfstandigheid. Voor deze jongeren is MDT dus een keuze binnen een verplichting. Aan de andere kant hebben jongeren die niet te maken hebben met uitsluiting of uitval, volledige vrijheid om te kiezen voor MDT. Door MDT kunnen zij zich richten op het uitbreiden van hun cv of op altruïsme.

MDT streeft naar bijdragen aan kansengelijkheid, hoewel de concrete invulling van dit doel tijdens het onderzoek niet volledig helder is geworden. MDT heeft connecties met de GKA (Gelijke Kansen Alliantie), die onder het ministerie van OCW valt, maar de aard van deze samenwerking bleef onduidelijk gedurende het onderzoek. Wel is het duidelijk dat deelname aan MDT voor alle jongeren mogelijk zou moeten zijn. Dit zou negatieve beeldvorming en stigmatisering voorkomen. Doordat projecten kosteloos zijn, ook tijdens schooltijd aangeboden worden en op diverse manieren afgestemd worden op de

leefwerelden van jongeren, hebben in principe veel (niet alle) jongeren toegang tot MDT. De variëteit aan projecten zorgt ervoor dat jongeren op verschillende manieren in hun behoeften kunnen voldoen en dat jongeren met minder privileges via MDT hun positie in de samenleving kunnen verbeteren. Tegelijkertijd biedt MDT geprivilegieerde jongeren ook de mogelijkheid om zich verder te ontwikkelen en hun cv uit te breiden, wat suggereert dat de kloof tussen jongeren gelijk blijft. Hoe MDT precies moet bijdragen aan kansengelijkheid blijft echter nog onduidelijk.

Perspectieven van jongeren

Dankzij het rijke aanbod van MDT-projecten troffen we jongeren die om verscheidene redenen meededen aan MDT. Sommigen wilden hun Nederlandse taalvaardigheid verbeteren, studiepunten verdienen, puur maatschappelijk betrokken zijn, of hun persoonlijke en (professionele) vaardigheden ontdekken en ontwikkelen. Waar voor sommigen maatschappelijke inzet als beweegreden gold, was voor het merendeel van de jongeren de eigen ontwikkeling een belangrijke factor die hen liet kiezen voor MDT. Tegelijkertijd waren jongeren vaak maatschappelijk begaan en vonden zij hun maatschappelijke inzet middels MDT plezierig en belangrijk. De eigen positionering van jongeren in de maatschappij bleek belangrijk als het gaat om de MDT-keuze. Enerzijds kon er vanuit een ervaren zelfstandigheid en/of voldoende hulpbronnen gekozen worden voor MDT en vrijwillige inzet. Anderzijds kon een combinatie van een stapeling van problemen en de sturing van professionals en hulpverleners jongeren laten beslissen mee te doen met MDT en zo voor maatschappelijke participatie. Toch was er maar een jongere die sprak van een initieel onvrijwillige keuze voor MDT. Dit illustreert dat jongeren ofwel MDT kiezen als actieve burgers of MDT kiezen om actieve burgers te worden.

Het onderzoek benadrukt het belang van arbeidsmarktgerichte participatie voor jongeren. De voornaamste doelen van MDT voor jongeren zijn gericht op persoonlijke en professionele ontwikkeling om zich te kunnen onderscheiden op de arbeidsmarkt. Maatschappelijke (en politieke) participatie dient voor velen als een middel om (economische) onafhankelijkheid te bereiken. Hieruit blijkt dat de keuzes van jongeren worden geleid door normatieve kaders van gepast, gewenst en noodzakelijk gedrag.

Maar doordat jongeren veelal het gevoel hadden vrijwillig te kiezen voor MDT en tevens inspraak hadden wat betreft de vormgeving van hun MDT-project ervoeren zij hun MDT-project als waardevol. Hierdoor sloot MDT-beleid aan bij hun wensen en behoeften, wat leidde tot wat we 'zinvolle' participatie kunnen noemen. MDT bood jongeren de mogelijkheid om te kiezen voor wat zij belangrijk vonden, vooral omdat jongeren elders in hun leven deze mogelijkheid niet in dezelfde mate ervoeren. Jongeren deelden vaak kritiek op de huidige maatschappij of cultuur die te veeleisend en druk zou zijn en tegelijkertijd in beperkte mate mogelijkheden zou bieden om het anders te doen. Bovendien erkenden veel jongeren de bestaande structurele ongelijkheden en hadden ze weinig vertrouwen in de overheid, aangezien hun visies op een goed leven en een goede samenleving leken te verschillen. Via MDT kregen jongeren echter de ruimte om hun eigen ideeën te ontwikkelen, te ontwikkelen en zich op hun eigen manier maatschappelijk in te zetten. Met deze ruimte bedoelen we letterlijk de plek en de tijd om met het zelf of de eigen keuze aan de slag te gaan, en tevens de aanmoediging van coaches of begeleiders, en samen met andere jongeren (en anderen die zij tijdens MDT tegenkwamen). Voor sommige jongeren bood MDT zelfs een context waarin ze actief konden bijdragen aan een betere wereld, vanuit hun overtuiging dat de overheid dit niet zou doen. In vergelijking met ander jeugdbeleid lijkt MDT jongeren op een andere manier te zien en te benaderen, wat jongeren zeer aanspreekt. Ze voelen zich binnen MDT gezien en gehoord, ervaren het als zinvol, en geloven dat ze een verschil kunnen maken.

... en wat kan beleid hiermee?

Borg de toegankelijkheid van MDT voor alle jongeren, maar realiseer je dat desondanks niet iedereen mee kan of wil doen en dat daar legitieme redenen voor kunnen zijn.

Dit onderzoek benadrukt de noodzaak om de diverse motivaties van jongeren om deel te nemen aan MDT te begrijpen, net als de manier waarop deze passen binnen de vastgestelde kaders. MDT wordt gezien als een kans voor persoonlijke en maatschappelijke groei en wordt op steeds meer plaatsen aangeboden. Jongeren die deelnemen waarderen de groei die ze doormaken sterk. Dat meedoen aan

MDT veelal een vrije keuze is en dat jongeren invloed kunnen uitoefenen op de vorm van hun MDT-project maakt dat MDT veelal als positief ervaren wordt door jongeren. Tegelijkertijd bestaat het risico dat zo persoonlijke en professionele ontwikkeling als verantwoordelijkheid bij jongeren zelf gelegd wordt waarbij sommige jongeren wel kiezen voor deze ontwikkelingskansen, en anderen niet. Deze anderen zouden er dan voor kiezen deze kans te missen en daardoor niet de gewenste actieve (toekomstige) burgers zijn of worden. Niet meedoen is echter niet hetzelfde als non-participatie, en jongeren die minder kansen hebben om mee te doen aan MDT doordat zij andere verplichtingen hebben lopen daarnaast ook het risico om bestempeld te worden als non-participanten als zij niet zouden kiezen voor maatschappelijke participatie middels MDT. Door de verantwoordelijkheid voor participatie bij jongeren te leggen, met de onderliggende norm dat deze vorm van participatie de 'juiste' is, kunnen structurele ongelijkheden die de participatie onmogelijk maken uit het oog verloren raken. De rol van beleid in het tegengaan van structurele ongelijkheden blijft onduidelijk.

Het is daarom belangrijk om te benadrukken dat terwijl MDT in theorie openstaat voor alle jongeren, dit niet betekent dat alle jongeren ook daadwerkelijk kunnen deelnemen. Persoonlijke omstandigheden kunnen deelname belemmeren. Denk bijvoorbeeld aan jongeren die mantelzorgtaken hebben of die naast school een bijbaan hebben om hun ouders financieel te ondersteunen, of jongeren die het zich na hun studie niet kunnen veroorloven een periode lang geen geld te verdienen vanwege gebrek aan financieel vangnet. Dit blijft een aandachtspunt.

Dat MDT-programma's op maat gemaakte ondersteuning bieden voor jongeren met een stapeling van problemen biedt *equity*. Maar door de ongelijke keuzevrijheid, waarbij structurele ongelijkheden en regelgeving maken dat sommige jongeren een vrijere keuze hebben dan andere, bestaat ook het risico op stereotypering en stigmatisering van jongeren met een stapeling van problemen, juist op het moment dat zij niet dezelfde vrijheid genieten om te kiezen voor MDT zoals andere jongeren, maar meedoen in de vorm van een tegenprestatie (bv. in relatie tot de Participatiewet). Hoewel dit onderzoek laat zien dat jongeren in deze situatie MDT als positief ervoeren, geeft het landelijk programma aan dat MDT als een keuze binnen een verplichting gemengde resultaten oplevert (zie ook: AEF 2021). Zodoende lijkt de balans niet makkelijk te vinden tussen het bieden van een gepast en gewaardeerd steuntje in de rug en betutteling.

Jongeren komen vanuit verschillende startposities naar MDT en de impact van MDT varieert voor elk van hen. Deze diversiteit erkennen is belangrijk om beleid te laten aansluiten bij jongeren, bijvoorbeeld door het ontwikkelen van een visie op kanselijkheid en met de erkenning van het belang van keuzevrijheid. Door voldoende ruimte te (blijven) bieden aan jongeren om zich maatschappelijk, politiek en professioneel te ontwikkelen en in te zetten ontstaat een door hen ervaren zinvolle participatie. Waakzaamheid voor (onzichtbare) normen, visies en verwachtingen zou in dat geval ook belangrijk zijn, omdat kaders beperkend kunnen werken. Dit sluit aan bij eerdere aanbevelingen van het SCP: als beleid effectief wil zijn, is het van belang om voldoende aandacht te schenken aan wat mensen moeten, kunnen, willen en mogen (Van Campen en Olsthoorn 2022). Juist omdat jongeren de ruimte die zij kregen binnen MDT zo waardeerden kan het behulpzaam zijn om stil te staan bij het belang hiervan in jeugdbeleid in den brede.

10.2.3 Talentontwikkeling

Perspectieven van beleid

De expliciete focus op talentontwikkeling bij MDT is nieuw voor jeugdparticipatiebeleid en verklaart de verschuivende focus van voornamelijk maatschappelijke en politieke participatie naar een meer prominente nadruk op (toekomstige) arbeidsparticipatie als beleidsdoel. Binnen MDT helpt talentontwikkeling jongeren zich te ontwikkelen tot zelfstandige en zelfredzame individuen, of als zij dit al zijn, helpt MDT hen bij het verder ontwikkelen van hun (professionele) identiteit. Daarnaast is een ander doel van talentontwikkeling om vroegtijdig schoolverlaten te voorkomen en jongeren terug te leiden naar onderwijs of werk, wat een oorspronkelijk doel was van jeugdparticipatiebeleid. Er kan echter op basis van enkel dit onderzoek geen definitieve uitspraak worden gedaan over de effectiviteit van MDT op dit gebied. Met de focus op talentontwikkeling is MDT onderdeel van een breder discours dat we dat van de

entrepreneurial self noemen: waar het leven idealiter door de ondernemende, maakbare en zelfredzame individu ondernomen wordt, als het ware als een onderneming, en nooit af is. Dit discours is cultureel en beleidsmatig EU-wijd verspreid.³⁵ Dat jongeren het doel talentontwikkeling geïntroduceerd hebben laat zien dat zij het discours van de *entrepreneurial self* geïnternaliseerd hebben.

Dat MDT jongeren de kans biedt om hun talenten te ontwikkelen betekent ook dat MDT bijdraagt aan het voorkomen van zogenoemde ‘talentverspilling’: door MDT kan uit onontdekt talent geput worden. Zeker MDT-projecten gericht op jongeren in kwetsbare posities bieden deze mogelijkheid omdat zij middels MDT vaker weer (terug) naar school gaan of (opnieuw) een baan vinden, of in ieder geval stappen deze richtingen opzetten. Daarmee zou echter talent vooral worden gedefinieerd in relatie tot betaald werk. Dit wordt des te meer duidelijk door het MDT-certificaat – dat gezien wordt als een mooie aanvulling op het cv – en de ontwikkeling van werkskills zoals omschreven in hoofdstuk 4 en 5, waarbij persoonlijke en talentontwikkeling van jongeren grotendeels wordt gemeten aan de hand van de wensen van werkgevers.

Perspectieven van jongeren

De aanzienlijke waarde die jongeren hechten aan talentontwikkeling toont hun motivatie hun eigen talenten te ontdekken en ontwikkelen, met als doel hun kansen op (toekomstige) arbeidsparticipatie te vergroten. Dit laat zien dat jongeren als *entrepreneurial selves* (in spe) aan zichzelf werken om zelfredzaam en onafhankelijk te worden (of te blijven). Jongeren voelen vaak een grote verantwoordelijkheid voor hun eigen toekomst en succes, wat soms gevoelens van onrust of onzekerheid met zich meebrengt. Hoewel sommige jongeren die meededen aan MDT kritiek hebben geuit op de overheid en hebben gesproken over structurele ongelijkheden, zien jongeren hun toekomst grotendeels als afhankelijk van hun eigen ondernemerschap en inspanningen. Zij waardeerden dat MDT hen de middelen gaf om persoonlijke en professionele ontwikkeling aan te gaan. De middelen die jongeren binnen MDT waardeerden waren tijd, ruimte en persoonlijke begeleiding in een gemoedelijke en niet-competitieve context waarbij contact met andere jongeren als belangrijke bijdrage gold.

... en wat kan beleid hiermee?

Wanneer beleid een positieve identiteitsontwikkeling onder jongeren als MDT-doel van belang acht, dan strekt het tot aanbeveling om talentontwikkeling te blijven benaderen vanuit een breed perspectief waarbij talentontwikkeling niet alleen ten dienste staat van de arbeidsmarkt. Daarbij is het belangrijk om rekening te houden met gevoelens van stress en prestatiedruk onder jongeren, en ook met de structurele ongelijkheden die jongeren met verschillende uitgangsposities ervaren.

In het artikel *Talentologie, voorbij een neoliberale focus op talentontwikkeling* pleit Kooijmans (2019) dat een succesvolle vorm van talentontwikkeling jongeren de ruimte moet geven te ontdekken wat ze leuk vinden en waar ze goed in zijn. Er ligt volgens haar veel waarde in het opdoen van een positieve ervaringen en positieve identiteitsontwikkeling, juist zonder de druk van presteren en meten en monitoren, en buiten het competentiegerichte onderwijs. Gebaseerd op de ervaringen van jongeren zoals omschreven in dit onderzoek is dit de toegevoegde waarde van MDT. Tegelijkertijd lijkt er vanuit de politiek een zekere druk te bestaan – onder andere door de hoop dat MDT kan worden ingezet als een middel om andere doelen te behalen – om talentontwikkeling nauwer te definiëren door het te koppelen aan wensen van de arbeidsmarkt. Dit blijkt uit de wens om MDT in te zetten om tekortsectoren te voorzien van (toekomstige) werknemers. Gebaseerd op dit onderzoek zien we een concretisering van (het werken aan en het ontdekken van) talent, ten gunste van de positionering van jongeren op de arbeidsmarkt als een potentieel risico omdat het een schuring kan genereren met de wijze waarop jongeren zinvolle (MDT-)participatie percipiëren.

Hiernaast willen we een risico aanstippen met betrekking tot het bredere discours van de entrepreneuriale tijdsgeest, talentontwikkeling en -verspilling. Dat MDT jongeren uitnodigt ‘de beste versie’ van henzelf

³⁵ Zie bijvoorbeeld Brökling (2016) en Laalo en Heinonen (2016). En zie paragraaf 6.2 van dit rapport.

te worden kan gezien worden als mooi, maar tegelijkertijd als emblematisch voor de huidige tijd waar de nadruk op continue ontwikkeling competitie en (keuze)stress teweegbrengt, zoals verscheidene studies naar stress en prestatiedruk onder Nederlandse jongeren aanwijzen. Voor de toenemende prestatiedruk onder jongeren en de verslechtering van de mentale gezondheid van met name meisjes heeft het SCP al eerder aandacht gevraagd (Boer et al. 2022). Ook laat eerder SCP-onderzoek zien dat meer participatie niet per definitie beter of slechter is: een meer diverse participatie zorgt bij jongeren voor meer tijdsdruk, maar geeft hun ook het gevoel een bijdrage te leveren aan de samenleving (De Roos en De Boer 2023).

10.2.4 Ontmoetingen en belonging

Perspectieven van beleid

Net als in eerder jeugdparticipatiebeleid, zijn contact met de ander en het vergroten van de leefwereld van jongeren ook in MDT-beleid centrale doelstellingen. Door ontmoetingen met een ander – die op basis van etniciteit, religie, cultuur, opleiding, leeftijd, sekse, seksualiteit of het al dan niet ervaren van een beperking anders zou kunnen zijn – zouden jongeren hun leefwereld en netwerk kunnen vergroten. Dit zou jongeren vervolgens kunnen helpen op de arbeidsmarkt. Het contact tussen een jongere en een ander zou tegelijkertijd sociale cohesie in de samenleving vergroten (Afdeling Buitengewone Zaken 2022: 3). Uit beleidsevaluaties blijkt dat ontmoetingen niet altijd als positief ervaren worden en dat MDT-projecten relatief minder nadruk leggen op dit doel in vergelijking met talentontwikkeling en inzet voor de ander. In opdracht van MDT is onderzoek gedaan naar contact en ontmoetingen (Afdeling Buitengewone Zaken 2022). Dit onderzoek toont aan dat de aard en frequentie van contacten binnen MDT-projecten divers zijn en sterk afhankelijk zijn van zowel het specifieke karakter van de projecten als de betrokken jongeren.

Perspectieven van jongeren

Uit dit onderzoek blijkt dat jongeren positieve gevoelens hadden over ontmoetingen, al was dit om verschillende redenen. Jongeren zagen ontmoetingen als een persoonlijke én een professionele verrijking. Jongeren gingen doorgaans bewust contact met anderen met de beste intenties aan, maar was het contact niet altijd even gemakkelijk. Het informele contact tussen jongeren onderling en tussen jongeren en anderen die ze via MDT ontmoetten werd doorgaans wel zeer gewaardeerd. In meer of mindere mate gestructureerde ontmoetingen met andere gelijkgestemde jongeren, en/of jongeren met dezelfde levenservaringen, werden als belangrijk en zinvol gezien. Soms werden ontmoetingen met anderen die 'te' anders waren als ongemakkelijk ervaren en in een geval riep contact gevoelens van eenzaamheid op. Ook kon contact als tegenstrijdig worden ervaren: jongeren konden contact tegelijkertijd als nuttig en als een pijnlijke realisatie van hun ervaren eenzaamheid ervaren. Wat opmerkelijk was, is dat de ervaring van MDT-contact en ontmoetingen sterk beïnvloed werd door de context waarin ze plaatsvonden. Jongeren die om diverse redenen geïsoleerd waren of zich buitengesloten voelden, ervoeren ontmoetingen anders dan jongeren die meer verbonden waren met de samenleving. Het gevoel van ergens bij horen, het ervaren van een gemeenschapsgevoel en een gevoel van verbondenheid bleken cruciaal te zijn voor een positieve MDT-ervaring. Als gevolg hiervan beschouwden de jongeren die aan dit onderzoek deelnamen ontmoetingen als een waardevol aspect van MDT.

Jongeren brachten hun persoonlijke ontmoetingen over het algemeen niet direct in verband met het bevorderen van sociale cohesie. Dit laat zien dat de opvattingen van beleid en die van de beleidsdoelgroep aanzienlijk van elkaar kunnen verschillen.

... en wat kan beleid hiermee?

Als beleidsmakers de waardering van jongeren voor contact willen borgen en het als instrument willen optimaliseren, dan strekt het tot aanbeveling om een inhoudelijke visie op contact te ontwikkelen waarbij contact hoofdzakelijk als doel gezien wordt en niet als middel. Ook moet daarbij ruimte bestaan voor (het nut van) de complexiteit van contact.

Dit onderzoek laat zien dat vanuit beleidsperspectief contact tussen jongeren en de ander instrumenteel wordt ingezet om participatie op de arbeidsmarkt en sociale cohesie te bevorderen. Zo zouden contact en ontmoetingen vooral maatschappelijk nuttig moeten zijn. Het is echter belangrijk op te merken dat er aannames lijken te bestaan over de mate van contact die jongeren al hebben, zowel voorafgaand aan als zonder de interventie van MDT-beleid. Bovendien wijst deze sturing richting meer contact erop dat er voor het oplossen van problemen zoals polarisatie en een gebrek aan sociale cohesie naar jongeren gekeken wordt, als toekomstige actieve burgers. Zoals ook onderzoek naar ontmoetingen en contact, dat is uitgevoerd in opdracht van het landelijke programma MDT (Afdeling Buitengewone Zaken 2022) aantoont, vereist effectief contact maatwerk en is er geen universele formule voor het faciliteren van positieve ontmoetingen. Dat gezegd hebbende, is een visie op contact essentieel.

Tenslotte merken we op dat het instrumentele gebruik van contact een beperkte benadering oplevert van wat als inhoudelijk 'goed' contact wordt beschouwd: ogenschijnlijk ervaren jongeren contact met een ander als positief en levert het daarom de gewenste sociale cohesie en kansen op de arbeidsmarkt op. Dat zou contact 'effectief' maken. Dit onderzoek onderstreept het belang van voorzichtigheid als het gaat om het formuleren van 'effectief' of 'positief' contact, alsmede de noodzaak voor aandacht voor de relatie tussen de inhoud van contact en structurele ongelijkheden. Contact als doel kan worden versterkt door voldoende ruimte te laten voor de ervaringen en positie van individuele jongeren voorafgaand aan contact, voor diverse vormen van contact en voor (het nut van) conflict of andere wrijving en de oorzaken van dergelijk ongemak binnen contact.

10.3 Tot slot: politieke en maatschappelijke ontwikkelingen

In het coalitieakkoord van het kabinet-Rutte IV werd € 200 miljoen per jaar aan MDT besteed. Daarmee werd er flink geïnvesteerd in jongerenparticipatie(beleid). Ondanks deze aanzienlijke impuls spraken beleidsmedewerkers en uitvoerders van MDT-beleid tijdens dit onderzoek over een onzekere toekomst, hoewel ze hoopten op voortzetting van de overheidssteun: het was de vraag of toekomstige regeringen ook zo in MDT zouden investeren. Tijdens de cocreatiesessie in 2022 werd door een beleidsmedewerker gesproken over de mogelijkheid van een volledige integratie van MDT in de samenleving, mocht de subsidie vanuit de centrale overheid wegvallen. In dit scenario zouden gemeenten, bedrijven en burgers samen verantwoordelijk zijn voor het voortzetten, waarbij jongerenparticipatie zoals MDT die stimuleert als normaal wordt beschouwd.

Het is een politieke overweging om al dan niet aan te sturen op jongerenparticipatie door middel van jongerenparticipatiebeleid vanuit de landelijke overheid. De vraag bestaat in hoeverre gemeenten en andere instellingen (publiek of privaat) willen of kunnen investeren in MDT, mocht de rijksoverheid besluiten om het op deze manier voort te zetten. Het risico bestaat dat gemeenten MDT niet kunnen of willen ondersteunen en voortzetten, omdat zij daar niet de middelen voor hebben. Ook kan het zo zijn dat er willekeur ontstaat, waarbij sommige gemeenten wel, en anderen geen MDT-beleid implementeren. Dit komt kanselijkheid niet ten goede. Ook kan ruime steun vanuit de private sector marktwerking creëren, wat eveneens invloed heeft op kanselijkheid. Het risico bestaat dat het aanbod en de kwaliteit van MDT verschuift wanneer grotere of meer welvarende bedrijven selectief projecten (co)financieren. Dit neemt overigens niet weg dat er op plekken waar geen MDT-projecten zijn, wel andere initiatieven voor jongerenparticipatie kunnen bestaan. Dit is belangrijk om te noemen: jongerenparticipatiebeleid is veelal een gemeentelijk initiatief, – wat opgezet kan zijn voor de invoering van MDT-beleid – terwijl MDT een opdracht is vanuit de landelijke overheid. Daarom betekent beëindiging niet direct ook een einde aan jongerenparticipatiebeleid.

Deelnemende jongeren aan dit onderzoek vonden maatschappelijke aansluiting belangrijk, in de vorm van contact met anderen, vrijwillige inzet en door (weer) aan de slag te gaan met het uitstippelen van en/of werken aan de eigen toekomst. De inspraak van jongeren zelf om hun MDT-traject vorm en betekenis te geven, leek het maatschappelijk nut van jongerenparticipatiebeleid in de vorm van MDT te versterken. Voor sommigen was MDT zelfs een lichtpunt of ommekeer in een moeilijke periode. Hoewel duurzaam of effectief beleid niet de hoofdrol speelde in de verhalen van jongeren, laten deze reflecties zien dat deze

jongeren MDT als cruciaal beschouwden. Terwijl de impact ervan op hun levens en gemoedstoestanden verschilde, bleek voor hen de waarde – en dus de effectiviteit – te zitten in de persoonlijke aandacht en ruimte om zichzelf te kunnen zijn. Daaruit kwam vervolgens persoonlijke ontwikkeling voort, evenals het gevoel van *belonging* en het ervaren van gemeenschap. Het is van belang om deze perspectieven van jongeren mee te nemen tijdens gesprekken over jeugdbeleid en jongerenparticipatiebeleid.

Het is eveneens van belang om aandacht te besteden aan het huidige tijdsgewricht tijdens gesprekken over jongerenparticipatie(beleid). Dit legt aanzienlijke druk op jongeren, zoals eerder onderzoek van het SCP al liet zien (De Roos en De Boer 2023). Deze druk is namelijk ook voelbaar binnen het kader van MDT. De uitdaging voor MDT ligt in het vergroten van de politieke, maatschappelijke en arbeidsmarktparticipatie van jongeren, terwijl er tegelijkertijd allerlei specifieke bijdragen van het beleid (en daarmee indirect van jongeren) aan uiteenlopende maatschappelijke vraagstukken worden gevraagd. Denk hierbij aan vergrijzing, arbeidsmarktkrapte, eenzaamheid onder zowel jongeren als ouderen, integratie van nieuwkomers, het streven naar kansengelijkheid, het stimuleren van de morele ontwikkeling van jongeren, en het verminderen van vroegtijdig schooluitval. De vraag is in hoeverre naar jongeren gekeken kan worden om maatschappelijke vraagstukken te verlichten, in welke mate, en in welke vorm en mate zij inspraak genieten om hier hun visie op te geven.

Het plezier dat jongeren beleven aan MDT weerspiegelt, vanuit hun perspectief, het succes van het maatwerk en de persoonlijke aandacht binnen MDT-projecten. Ook zegt het iets over de manier waarop zij de bredere context en sociale structuren ervaren. In deze context fungeert MDT als een toevluchtsoord in een wereld waar hoge verwachtingen en verplichtingen heersen. MDT biedt jongeren de ruimte voor persoonlijke ontwikkeling, mogelijk gemaakt door ontmoetingen en maatschappelijke participatie. Het biedt jongeren daarmee ruimte voor positieve identiteitsontwikkeling, in de hoop hen daarmee beter uit te rusten voor zowel de arbeidsmarkt als de bredere samenleving.

Zowel jongeren als beleid vinden meedoen en erbij horen belangrijk. Participatie van individuen wordt vanuit het beleidsperspectief als belangrijk gezien en kan waar mogelijk vergroot worden. Hier speelt onder andere jongerenparticipatiebeleid een rol. Zo legt dit beleid de focus veelal op het individu en minder op de context; ‘de maatschappij’, waarbij individuen zouden aansluiten door te participeren, wordt minder ter discussie gesteld. Uit dit onderzoek blijkt dat jongeren soms kritisch zijn op de politiek en de maatschappij, omdat deze te veel van hen zou vragen of juist zou buitensluiten. Daarom zouden ze liever kiezen voor een andere plek van thuis voelen. MDT kon jongeren die meededen aan het onderzoek een plek bieden en liet hen *belonging* en aansluiting ervaren. De perspectieven op ‘zinvolle’ participatie van MDT-beleid en jongeren komen daarom veelal overeen. De twee belangrijkste conclusies over ‘zinvolle’ jongerenparticipatie uit dit onderzoek zijn:

1 *Inspraak van jongeren is essentieel*

Jongerenparticipatiebeleid als vormingsmechanisme heeft een bepaalde maatschappelijke ontwikkeling van jongeren als voornaam doel, waarbij zelfredzaamheid en maatschappelijke betrokkenheid gestimuleerd worden. Tegelijkertijd wordt (politieke) participatie middels inspraak in beleidsvorming door de tijd heen steeds meer als een democratisch recht van jongeren gezien. Het huidige jongerenparticipatiebeleid MDT biedt jongeren ruimte voor inspraak tijdens de ontwikkeling en de uitvoering van beleid. Deze inspraak blijkt essentieel voor de waardering van MDT door jongeren. Zo sluit inspraak op het jongerenparticipatiebeleid aan bij de doelgroep.

2 *Blijf bewust van context en normatieve waarden*

Het is waardevol om blijvend te reflecteren op de huidige context en normatieve waarden, omdat deze bepalen wat wordt gezien als ‘zinvolle’ participatie. MDT geeft jongeren ruimte in een wereld die ze als druk, stressvol en soms als oneerlijk ervaren. Deze waardering van ruimte kan inzicht bieden in de behoeften van jongeren. Tegelijkertijd laat de nadruk op talentontwikkeling zien dat persoonlijke en professionele ontwikkeling vaak niet losgekoppeld kunnen worden. Jongeren willen zichzelf op individualistische en *entrepreneurial* wijze ontwikkelen tot professionele, zelfredzame individuen. Dit wordt ook van ze verwacht in de huidige culturele context. Zo weerspiegelt deze behoefte van

jongeren de huidige tijdsgeschiedenis waarin het individu nooit 'af' is, en waarin zelfoptimalisatie hand in hand gaat met het vergelijken met anderen, en daarmee ook competitie. Daarnaast bestaat het risico dat structurele ongelijkheden uit het oog worden verloren. Deze inzet van talentontwikkeling is ook zichtbaar binnen MDT-beleid: naast politieke en maatschappelijke participatie blijkt ook arbeidsmarktparticipatie een voornaam doel dat geoptimaliseerd kan worden door de focus op talenten en talentontwikkeling. Kortom, al biedt MDT jongeren de door hen gewenste ruimte voor ontwikkeling, in feite blijft het de vraag in hoeverre MDT los staat van dominante maatschappelijke normen en in hoeverre een focus op individuele talenten kansengelijkheid kan bevorderen. Daarom blijft het van belang om te reflecteren op de maatschappelijke verwachtingen van jongeren, net als op visies over burgerschap en op 'zinvolle' jongerenparticipatie.

Literatuur

- Afdeling Buitengewone Zaken (2022). *Sociale Cohesie en Effectieve Ontmoetingen binnen MDT*. Rotterdam: Afdeling Buitengewone Zaken.
- Anderson, A. (2018). Toward a genealogy of the liberal government of youth. In: *Journal of Youth Studies*, jg. 21, nr. 4, p. 459-475 (doi.org/10.1080/13676261.2017.1394993).
- AEF (2021). *Volledig vrijwillig of een verplichte vorm? Verkenning van een meer verplichtende variant van MDT*. In opdracht van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Utrecht: Andersson Elffers Felix.
- Arnstein, S.R. (1969). A Ladder of Citizen Participation. In: *Journal of the American Planning Association*, jg. 35, nr. 4, p. 216-224.
- Askins, K. (2014). A quiet politics of being together: the case of Miriam and Rose. In: *Area*, jg. 46, nr. 4, p. 344-360.
- Askins, K. (2016). Emotional citizenry: everyday geographies of befriending, belonging and intercultural encounter. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, jg. 41, nr. 4, p. 515-527.
- Ballew, M., J. Marlon, S. Rosenthal, A. Gustafson, J. Kotcher, E. Maibach en A. Leiserowitz (2019). *Do younger generations care more about global warming?* New Haven/Fairfax: Yale University/George Mason University.
- Banjac, M. (2017). Youth, risk and the Structured Dialogue: governing young EU citizens. In: *Journal of Youth Studies*, jg. 20, nr. 4, p. 471-486 (doi.org/10.1080/13676261.2016.1241866).
- bans (1999). *Jeugdbeleid in Ba(la)ns I. Afspraken van rijk, provincies en gemeenten over een gezamenlijk jeugdbeleid*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- bans (2001). *Jeugdbeleid in Ba(la)ns II*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Baxter, K. (2011). *The Modern Age: Turn-of-the-Century American Culture and the Invention of Adolescence*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity* (zeventiende druk). Londen: SAGE Publications.
- Beck, U. (2007) Beyond Class and Nation: Reframing Social Inequalities in a Globalizing World, In: *The British Journal of Sociology*, jg. 58. Nr. 4, p. 679-705.
- Beer, P. de en M. van Pinxteren (2016). *Meritocratie: Op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Behnia, B. (2007). An Exploratory Study of Befriending Programs with Refugees. In: *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, jg. 5, nr. 3, p. 1-19 (doi.org/10.1300/J500v05n03_01).
- Bernard, M. (2016). Affirmative Governmentality and the Politics of Youth Inclusion: A Critical Analysis of Youth Voice and Engagement in Dominant Political Discourse in Ontario. In: *Canadian Review of Social Policy*, nr. 75, p. 113-137.
- Bessant, J. (2003). Youth participation: a new mode of government. In: *Policy Studies*, jg. 24, nr. 2-3, p. 87-100 (doi.org/10.1080/0144287032000170984).
- Blijleven, W. en S. Kooiker (2022). *Overdragen, delen en herstellen. Overheidsvisies op de verdeling van verantwoordelijkheden sinds 2011*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Blonk, L., F. Bredewold, A. Machiels en E. Tonkens (2019). *Wat is een betekenisvolle ontmoeting? Een literatuurstudie voor focus en onderbouwing van de werkwijze van het Oranje Fonds*. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek/Oranje Fonds.
- Boeije, H., H. 't Hart en J. Hox (red.) (2016). *Onderzoeksmethoden*. Amsterdam: Boom.
- Boer, M., S. van Dorsselaer, M. de Looze, S. de Roos, H. Brons, R. van den Eijnden, K. Monshouwer, W. Huijk, T. ter Bogt, W. Vollebergh en G. Stevens (2022). *HBSC 2021: Gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Bogert, K. van den (2021). "If Geert Wilders has freedom of speech, we have freedom of speech!": Girls' soccer, race, and embodied knowledge in/of The Netherlands. In: *Transforming Anthropology*, jg. 29, nr. 1, p. 58-72.
- Boutellier, H. (2006). Koersen op een minister van Jeugd. In: *o|25: Vaktijdschrift over jeugdwelzijn, jeugdzorg, jeugdbeleid*, jg. 7, p. 28-30.
- Brock, A., M. Kwakernaak, F. de Meere en H. Boutellier (2019). *Literatuurstudie Sociale Cohesie: ten behoeve van de ontwikkeling van de Maatschappelijke Impact Analyseren (MIA)*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

- Brok, E. (2016). De responsabilisering van burgers van verzorgingsstaat tot participatiesamenleving. In: *Beleid en Maatschappij*, jg. 43, nr. 3, p. 5-27.
- Brökling, U. (2016). *The Entrepreneurial Self. Fabricating a New Type of Subject* (vertaling Steven Black). Londen: Sage.
- Bucholtz, M. (2002). Youth and Cultural Practice. In: *Annual Review of Anthropology*, jg. 31, p. 525-552 (doi.org/10.1146/annurev.anthro.31.040402.085443).
- Buelens, E., M. Theeboom, J. Vertonghen en K. de Martelaer (2017). Conditions for Successfully Increasing Disadvantaged Adolescents' Engagement in and Development through Volunteering in Community Sport. In: *Social Inclusion*, jg. 5, nr. 2, p. 179-197 (doi.org/10.17645/si.v5i2.895).
- Campen, C. van en M. Olsthoorn (2022). *Meedoen aan de samenleving*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (2022). Mentale gezondheid jongeren afgenomen. In: CBS.nl, 1 juni 2022. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 23 april 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/22/mentale-gezondheid-jongeren-afgenomen.
- Chalhi, S., M. Koster en J. Vermeulen (2018). Assembling the Irreconcilable: Youth Workers, Development Policies and 'High Risk' Boys in the Netherlands. In: *Ethnos*, jg. 83, nr. 5, p. 850-867 (doi.org/10.1080/00141844.2017.1362452).
- Cohen, S. (1972). *Folk Devils and Moral Panics: the Creation of the Mods and Rockers* (eerste druk). Londen: MacGibbon and Kee.
- Commissie-Meijer (1992). *Naar dienstplicht nieuwe stijl: advies commissie Dienstplicht*. Den Haag: Commissie Dienstplicht.
- Cornelissen, M. (2000). 'De' Jongere Bestaat Niet: Negatieve gevolgen van beeldvorming over jongeren. Utrecht: Landelijk Bureau Leeftijdscriminatie.
- Costa, S. en K. Brunila (2016). Becoming entrepreneurial: Transitions and education of unemployed youth. In: *Power and Education*, jg. 8, nr. 1, p. 19-34.
- Coussée, F., G. Roets en M. De Bie (2009). Empowering the Powerful: Challenging Hidden Processes of Marginalization in Youth Work Policy and Practice in Belgium. In: *Critical Social Policy*, jg. 29, nr. 3, p. 421-442.
- Crawford, K. (2006). *Adult Themes: Rewriting the Rules of Adulthood*. Sydney: Pan Macmillan.
- Crystal, D. (2001). *Language and Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Damen, R., M. van der Linden, J. Dagevos en W. Huijnk (2022). About but not without: Recently Arrived Refugees' Understanding of and Expectations for Integration within a Local Policy Context in the Netherlands. In: *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, jg. 22, nr. 2, p. 278-290 (doi.org/10.1080/15562948.2021.2023720).
- Danish, S., T. Forneris, K. Hodge en I. Heke (2004). Enhancing Youth Development Through Sport. In: *World Leisure Journal*, jg. 46, nr. 3, p. 38-49 (doi.org/10.1080/04419057.2004.9674365).
- Dean, J. (2015). Volunteering, the market, and neoliberalism. In: *Place and Policy*, jg. 9, nr. 2, p. 139-148.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2016). *Gedeelde waarden en een weerbare democratie. Een verkenning op basis van bevolkingsenquêtes*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dooren, W. van (2012). De stille ideologie van besluitvorming. Participatie en elitarisme in een groot infrastructuurproject. In: C. van Montfort, A. Michels en W. Dooren (red.), *Stille ideologie: Onderstromen in Beleid en Bestuur* (p. 41-54). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Drosterij, G. en R. Peeters (2011). De nieuwe burgerlijkheid. Participatie als conformerende zelfredzaamheid. In: *Beleid en Maatschappij*, jg. 38, nr. 4, p. 456-472.
- Drosterij, G. en R. Peeters (2013). De staat als bondgenoot van burgers. Hoe de intredende overheid zichzelf legitimeert. In: *Bestuurskunde*, jg. 22, nr. 2, p. 29-38.
- Durkheim, E. (1893). *De la division du travail social*. Parijs: Félix Alcan.
- Duyvendak, J.W. (1999). *De planning van ontplooiing. Wetenschap, politiek en de maakbare samenleving*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Duyvendak, J.W. en J. Uitermark (2005). De opbouwwerker als architect van de publieke sfeer. In: *Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij*, jg. 32, nr. 2, p. 76-89.
- Eliasoph, N. (2011). *Making Volunteers. Civic Life after Welfare's End*. Princeton: Princeton University Press.
- Erikson, E. (1969). *Identity: youth and crisis*. New York: Norton.
- Essed, P. (1991). *Understanding Everyday Racism. An Interdisciplinary Theory*. Londen: Sage.
- Essed, P. en I. Hoving (2014). *Dutch Racism*. Amsterdam: Rodopi.

- Essed, P. en S. Trienekens (2008). 'Who wants to feel white?' Race, Dutch culture and contested identities. In: *Ethnic and Racial Studies*, jg. 31, nr. 1, p. 52-72 (doi.org/10.1080/01419870701538885).
- EC (2013). *Actieplan Ondernemerschap 2020: De ondernemingsgeest in Europa nieuw leven inblazen*. Brussel: Europese Commissie. Geraadpleegd 2 februari 2023 via eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/ALL/?uri=celex:52012DC0795h.
- EC (2018). *Council recommendation on key competences for lifelong learning*. Brussel: Europese Commissie. Geraadpleegd 2 februari 2023 via eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2018.189.01.0001.01.ENG.
- EC/EACEA/Eurydice (2016). *Entrepreneurship education at school in Europe* (Eurydice-rapport). Luxemburg: Publications Office of the European Union (data.europa.eu/doi/10.2797/301610).
- Elffers, L. (2022). *Onderwijs maakt het verschil. Kansengelijkheid in het Nederlandse onderwijs*. Zutphen: Walburg Pers.
- Evans, K. (2016). Reflections on Ulrich Beck's legacy in the field of youth transitions and employment. In: *Work, Employment and Society*, jg. 30, nr. 5, p. 891-892.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. Londen: Longman.
- Fairclough, N. (1992). Discourse and text. Linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. In: *Discourse & Society*, jg. 2, p. 193-217.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. Londen/New York: Routledge Taylor/Francis Group.
- Fermin, A. (2009). Burgerschap en multiculturaliteit in het Nederlandse integratiebeleid. In: *Beleid en Maatschappij*, jg. 36, nr. 1, p. 12-26.
- Flanagan, C. (2009). Young people's civic engagement and political development. In: A. Furlong (red.), *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas* (p. 293-300). Londen: Routledge.
- Forrest, R. en A. Kearns (2001). Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood. In: *Urban Studies*, jg. 38, nr. 12, p. 2125-2143.
- Foster, R. (2016). Therapeutic culture, authenticity and neo-liberalism. In: *History of the Human Sciences*, jg. 29, nr. 1, p. 99-116.
- Foucault, M. (1982). The Subject and Power. In: *Critical Inquiry*, jg. 8, p. 777-795.
- Foucault, M. (1991). Governmentality. In: G. Burchell, C. Gordon en P. Miller (red.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality* (p. 87-104). Chicago: University of Chicago Press.
- Franceschelli, M. en A. Keating (2018). Imagining the Future in the Neoliberal Era. Young People's Optimism and Their Faith in Hard Work. In: *Young*, jg. 26, nr. 45, p. 1-17.
- Fraser-Thomas, J., J. Côté en J. Deakin (2005). Youth sport programs: an avenue to foster positive youth development. In: *Physical Education & Sport Pedagogy*, jg. 10, nr. 1, p. 19-40 (doi.org/10.1080/1740898042000334890).
- Futureproof (z.d.) *Are you futureproof.nl* (website). Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Geraadpleegd 6 december 2022 via www.areyoufutureproof.nl.
- Gavin, J.A., N. Gavin, S. Begley en D. Brodie (2003). Assisting friendship, combating loneliness. Users' views on a befriending' scheme. In: *Ageing and Society*, nr. 23, p. 349-362.
- GKA (2021). *De 151 van de GKA: Een index van interventies voor gelijke kansen*. Den Haag: Gelijke Kansen Alliantie, ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Gezamenlijke adviesraden (2022). *Jongeren en het zorgen voor hun morgen*. Den Haag: Gezamenlijke adviesraden.
- Ghorashi, H. (2014). Racism and 'the ungrateful other' in the Netherlands. In: P. Essed en I. Hoving (red.), *Dutch Racism* (p. 101-116). New York: Rodopi.
- Ghorashi, H. (2020). Taking racism beyond Dutch innocence. In: *European Journal of Women's Studies*, jg. 30, nr. 1, p. 1-6 (doi.org/10.1177/1350506820978897).
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Stanford University Press.
- Gill, R. en S. Ganesh (2007). Empowerment, Constraint, and the Entrepreneurial Self: A Study of White Women Entrepreneurs. In: *Journal of Applied Communication Research*, jg. 35, nr. 3, p. 268-293 (doi.org/10.1080/00909880701434265).
- Gilsing, R. (1999). *Lokaal jeugdbeleid: een inventariserend onderzoek*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Gilsing, R., T. Roes, V. Veldheer en M. Vorthoren (2000). *Knelpunten in het stedelijk jeugdbeleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Giugni, M. en M. Grasso (2020). Talking About Youth: The Depoliticization of Young People in the Public Domain. In: *American Behavioral Scientist*, jg. 64, nr. 5, p. 591-607.
- Gunsteren, H. van (2009). Burgerschap in Nederland 1992-2008: voortschrijdend inzicht? In: *Beleid en Maatschappij*, nr. 1, p. 41-49.
- Haan, I. de (2014). Het hegemoniale discours van de participatiesamenleving. Kritiek van de 'doe-democratie'. In: *Beleid en Maatschappij*, jg. 41, nr. 3, p. 268-273.
- Hagard, M. en V. Blickem (1987). *Befriending. A sociological case-history*. Cambridge: The Oleander Press Ltd.
- Hage, G. (2000). *White Nation. Fantasies of White Supremacy in a Multicultural Society*. Londen: Routledge.
- Handy, F., R. Cnaan, L. Hustinx, C. Kang, J. Brudney, D. Haski-Leventhal, K. Holmes, L. Meijs, A. Pessi, B. Ranade, N. Yamauchi en S. Zrinscak (2010). A cross-cultural examination of student volunteering: is it all about résumé building? In: *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, jg. 39, nr. 3, p. 498-523.
- Harris, A. (2009). Young People, politics and citizenship. In: A. Furlong (red.), *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas* (p. 301-306). Londen: Routledge.
- Harris, T., G.W. Brown en R. Robinson (1999). Befriending as an intervention for chronic depression among women in an inner city. In: *British Journal of Psychiatry*, nr. 174, p. 219-224.
- Hart, R.A. (1992). *Children's participation. From tokenism to citizenship* (Innocenti-essays nr. 4). Florence: UNICEF International Child Development Centre.
- Hedtke, R. (2013). Who is afraid of a non-conformist youth? The right to dissent and not participate. In: R. Hedtke en T. Zimenkova (red.), *Education for Civic and Political Participation. A Critical Approach* (p. 54-78). New York/Abingdon: Routledge.
- Heinz, W. (2009). Youth transitions in an age of uncertainty. In: A. Furlong (red.), *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas* (p. 3-13). Londen: Routledge.
- Hirzalla, F. en L. van Zoonen (2009). De online/offline-deling voorbij: convergenties van online en offline participatievormen onder jongeren. In: *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, jg. 37, nr. 3, p. 215-237.
- Holdsworth, C. en J. Quinn (2012). The epistemological challenge of higher education student volunteering: "Reproductive" or "deconstructive" volunteering?. In: *Antipode*, jg. 44, nr. 2, p. 386-405.
- Holdsworth, C. en G. Brewis (2013). Volunteering, choice and control: a case study of higher education student volunteering. In: *Journal of Youth Studies*, jg. 17, nr. 2, p. 204-219.
- Hopman, M., M. de Winter en W. Koops (2014). The Hidden Curriculum of Youth Policy: A Dutch Example. In: *Youth & Society*, jg. 46, nr. 3, p. 360-378.
- Hopper, T., Y. Iwasaki, G. Walker en T. McHugh (2019). I feel like we finally matter: the role of youth-led approaches in enhancing leisure-induced meaning-making among youth at risk. In: *Leisure*, jg. 43, nr. 4, p. 419-444 (doi.org/10.1080/14927713.2019.1697351).
- Houdt, F. van en W. Schinkel (2009). Aspecten van burgerschap. Een historische analyse van de transformaties van het burgerschapsconcept in Nederland. In: *Beleid en Maatschappij*, jg. 36, nr. 1, p. 50-58.
- Hurenkamp, M., E. Tonkens en J.W. Duyvendak (2012). *Crafting Citizenship: Negotiating Tensions in Modern Society*. Londen: Palgrave Macmillan.
- Hustinx, L. en L. Meijs (2011). Re-embedding volunteering: in search of a new collective ground. In: *Voluntary Sector Review*, jg. 2, nr. 1, p. 5-21.
- Hustinx, L., L. Meijs, F. Handy en R. Cnaan (2012). Monitorial Citizens or Civic Omnivores? Repertoires of Civic Participation Among University Students. In: *Youth & Society*, jg. 44, nr. 1, p. 95-117.
- Jager-Vreugdenhil, M. (2011). Spraakverwarring over participatie. In: *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, jg. 20, nr. 1, p. 76-99.
- Jeffs, T. en M. Smith (1999). The problem of 'youth' for youth work. In: *Youth and Policy*, nr. 62, p. 45-66.
- Johansson, T. (2017). Youth studies in transition: theoretical explorations. In: *International Review of Sociology*, jg. 27, nr. 3, p. 510-524 (doi.org/10.1080/03906701.2016.1261499).
- Kaulingfreks, F. (2023). *Movisie Participatielezing 2023: Geen participatie maar ruimte voor eigenwijsheid*. Utrecht: Movisie. Geraadpleegd 13 juni 2023 via www.movisie.nl/artikel/er-radicaal-engagement-nodig-om-ruimte-te-maken-jongeren.
- Kelly, P. (2006). The Entrepreneurial Self and 'Youth At-Risk'. Exploring the Horizons of Identity in the Twenty-First Century. In: *Journal of Youth Studies*, jg. 9, nr. 1, p. 17-32 (doi.org/10.1080/13676260500523606).

- Kelly, P. (2009). Generation Y, Flexible Capitalism and New Work Ethics. In: A. Furlong (red.), *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas* (p. 399-405). Londen: Routledge.
- Kennelly, J. en K. Llewellyn (2011). Educating for active compliance: discursive constructions in citizenship education. In: *Citizenship Studies*, jg. 15, nr. 6-7, p. 897-914 (doi.org/10.1080/13621025.2011.600103).
- Kimball, G. (2017). *Ageism in youth studies: generation maligned*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Kleinjan, M., I. Pieper, G. Stevens, N. van de Klundert, M. Rombouts, M. Boer en J. Lammers (2020). *Geluk onder druk? Onderzoek naar het mentaal welbevinden van jongeren in Nederland*. Den Haag: UNICEF Nederland.
- Knijnik, J. en J. Hunter (2022). The pedagogy of courage: critical Aboriginal football education in Australia's Northern Territory. In: *Critical Studies in Education*, jg. 63, nr. 3, p. 371-386 (doi.org/10.1080/17508487.2020.1779768).
- Knoblauch, H. (2005). Focused ethnography. In: *Forum: Qualitative Social Research*, jg. 6, nr. 3, art. 44.
- Kofoed, L. en K. Simonsen (2012). (Re)Scaling Identities: Embodied Others and Alternative Spaces of Identification. In: *Ethnicities*, jg. 12, nr. 5, p. 623-642.
- Koning, A. de (2015). Citizenship agendas for the abject: the production of distrust in Amsterdam's youth and security domain. In: *Citizenship Studies*, jg. 19, nr. 2, p. 155-168 (doi.org/10.1080/13621025.2015.1005947).
- Koning, A. de, Jaffe, R. en Koster, M. (2015). Citizenship agendas in and beyond the nation-state: (en)countering framings of the good citizen. In: *Citizenship Studies*, jg. 19, nr. 2, p. 121-127 (doi.org/10.1080/13621025.2015.1005940).
- Koning, F. de, J. den Ridder, S. Peters, W. Blijleven en Y. de Kluizenaar (2023). *SCP-reflectie op het organiseren van burgerfora. Vier aandachtspunten vanuit het burgerperspectief*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kooijmans, M. (2019). Talentologie, voorbij een neoliberale focus op talentontwikkeling. In: *Jeugdbeleid*, nr. 13, p. 13-37.
- Laalo, H. en J. Heinonen (2016). Governing the Entrepreneurial Mindset: Business Students' Constructions of Entrepreneurial Subjectivity. In: *European Educational Research Journal*, jg. 15, nr. 6, p. 696-713 (doi.org/10.1177/1474904116662288).
- Laitinen, H. (2018). Empowering New Agents of Civil Society or Fostering Good Citizens? Framing Youth Participation in Finnish Youth Organizations. In: *Journal of Civil Society*, jg. 14, nr. 4, p. 328-345 (doi.org/10.1080/17448689.2018.1518770).
- Lesko, N. (2012). *Act Your Age! A Cultural Construction of Adolescence* (tweede editie). New York: Routledge.
- Levering, B. (2017). Burgerschapsvorming en nationale identiteit. In: *Pedagogiek*, jg. 37, nr. 2, p. 131-142.
- Liefbroer, A. en J. Puy (2005). *De transitie naar volwassenheid en de rol van het overheidsbeleid. Een vergelijking van institutionele arrangementen in Nederland, Zweden, Groot Brittannië en Spanje*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Lieshout, I. van (1993). *Deskundigen en ouders van nu. Bindingen in een probleemcultuur* (dissertatie Universiteit Utrecht). Utrecht: De Tijdstroom.
- Lieshout, P. van, S. van der Meij en J. de Pree (2007). *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid*. Den Haag/Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid/Amsterdam University Press.
- Lucio, B. en K. Papadakis (2008). *Promise and Perils of Participatory Policy-Making*. Genève: International Labour Office.
- Machielse, A. en P. Bos (2018). Vrijwillige maatjes voor eenzame ouderen. Grenzen en mogelijkheden van vrijwillige inzet bij een kwetsbare doelgroep. In: *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, jg. 27, nr. 4, p. 69-90.
- Males, M. (1999). *Framing youth. Ten myths about the next generation*. Monroe: Common Courage Press.
- Maslowski, R. (2019). *Grenzen aan een leven lang leren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- McNeil, J.K. (1995). Effects of nonprofessional home visit programs for subclinically unhappy and unhealthy older adults. In: *Journal of Applied Gerontology*, jg. 14, nr. 3, p. 333-342.
- Mendoza-Denton, N. en A. Boum (2015). Breached Initiations. Sociopolitical Resources and Conflicts in Emergent Adulthood. In: *Annual Review of Anthropology*, nr. 44, p. 295-310.
- Michels, A. en L. de Graaf (2010). Examining Citizen Participation. Local Participatory Policy Making and Democracy. In: *Local Government Studies*, jg. 36, nr. 4, p. 477-491 (doi.org/10.1080/03003930.2010.494101).

- Montfort, C. van, A. Michels en W. Dooren (red.) (2012). *Stille ideologie: Onderstromen in Beleid en Bestuur*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Mortimer, J.T. en M.J. Shanahan (red.) (2003). *Handbook of the Life Course*. New York: Kluwer/Plenum.
- Munniksma, A., A.B. Dijkstra, I. van der Veen, G. Ledoux, H. van de Werfhorst en G. ten Dam (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Musgrove, F. (1964). *Youth and the Social Order*. Londen: Routledge/Kegan Paul.
- Nabben, I., T. Gommans, N. van der Steege, M. Jongerius en A. Onstenk (2019). *Rapportage Bevindingen Begeleidend Onderzoek MDT. Inzage in de werkzame elementen*. Utrecht: Significant Public, in opdracht van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Naber, P. en A. Uzozie (2016). *Match voor de toekomst? Een verkennend onderzoek naar de bijdrage van maatjesprojecten aan de maatschappelijke participatie van jonge alleenstaande asielzoekers*. Amsterdam: Hogeschool InHolland.
- Nicoll, K., A. Fejes, M. Olson, M. Dahlstedt en G. Biesta (2013). Opening discourses of citizenship education. A theorization with Foucault. In: *Journal of Education Policy*, jg. 28, nr. 6, p. 828-846 (doi.org/10.1080/02680939.2013.823519).
- Noble, G. (2005). The Discomfort of Strangers: Racism, Incivility and Ontological Security in a Relaxed and Comfortable Nation. In: *Journal of Intercultural Studies*, jg. 26, nr. 1/2, p. 107-20.
- Noble, G. (2007). Respect and Respectability amongst Second Generation Arab and Muslim Australian Men. In: *Journal of Intercultural Studies*, jg. 28, nr. 3, p. 331-44.
- Nolas, S. (2014). Exploring young people's and youth workers' experiences of spaces for 'youth development': creating cultures of participation. In: *Journal of Youth Studies*, jg. 17, nr. 1, p. 26-41 (doi.org/10.1080/13676261.2013.793789).
- NOS (2019). Maatschappelijke Diensttijd: Nuttig project of subsidiespons? In: NOS.nl, 25 november 2019. Geraadpleegd 18 januari 2022 via nos.nl/op3/artikel/2311987-maatschappelijke-diensttijd-nuttig-project-of-subsidiespons.
- Notten, T. (2015). Jeugdbeleid en zorgen om de jeugd. In: *De Cascade*, jg. 10, p. 14-16.
- OCW (2004). *Koers VO – De leerling geboeid, de school ontketend*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- OCW (2007). *Samen leven kun je leren. Plan van aanpak voor de invoering van de Maatschappelijke stage in het Voortgezet Onderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- OCW (2022). *MDT opschalen en onderbouwen. Onderzoek 2022 Maatschappelijke Diensttijd*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- OCW (z.d. a). *Doe mee met MDT.nl* (website, maatschappelijke diensttijd). Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Geraadpleegd 6 december 2022 via www.doemeemetmdt.nl.
- OCW (z.d. b). *MDT onderwijs.nl* (website, maatschappelijke diensttijd). Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Geraadpleegd 6 december 2022 via mdtonderwijs.nl.
- OCW (z.d. c). *Visie MDT Onderwijsgroep 2021-2024*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Geraadpleegd 11 januari 2023 via organisaties.doemeemetmdt.nl/media/uploads/useruploads/626a7782foaes.pdf.
- OCW (z.d. d). *Factsheet Werkskills*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Geraadpleegd 9 mei 2022 via media.mdt-certificaat.nl/documents/LANDELIJK_Werkskills_certificering.pdf.
- Oinonen, E. (2018). Under pressure to become – from a student to entrepreneurial self. In: *Journal of Youth Studies*, jg. 21, nr. 10, p. 1344-1360 (doi.org/10.1080/13676261.2018.1468022).
- Operatie Jong (2003). *Samenwerken aan integraal jeugdbeleid*. Den Haag: Ministeries van BZK, JenV, OCW, SZW en VWS.
- OESO/EU (2018). *Supporting Entrepreneurship and Innovation in Higher Education in The Netherlands* (OECD Skills Studies). Parijs/Brussel: OECD Publishing, Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling/Europese Unie (doi.org/10.1787/9789264292048-en).
- Ossewaarde, R. (2006). *Eigen verantwoordelijkheid. Vrijheid of beheersing?* Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Oudenampsen, M. (2021). The riddle of the missing feathers: rise and decline of the Dutch Third Way. In: *European Politics and Society*, jg. 22, nr. 1, p. 38-52 (doi.org/10.1080/23745118.2020.1739198).

- Papadopoulos, Y. en P. Warin (2007). Are innovative, participatory and deliberative procedures in policy making democratic and effective? In: *European Journal of Political Research*, nr. 46, p. 445-472.
- Peeters, R. (2013). Responsibilisation on Government's Terms. New Welfare and the Governance of Responsibility and Solidarity. In: *Social Policy & Society*, jg. 12, nr. 4, p. 583-595.
- Pettigrew, T.F., L.R. Tropp, U. Wagner en O. Christ (2011). Recent advances in intergroup contact theory. In: *International Journal of Intercultural Relations*, jg. 35, nr. 3, p. 271-280 (doi.org/10.1016/j.ijintrel.2011.03.001).
- Phillips, R. en S. Goodwin (2014). Third Sector Social Policy Research in Australia. New Actors, New Politics. In: *Voluntas*, nr. 25, p. 565-584.
- Ploeg, P. van der (2015). Burgerschapsvorming anders: een pleidooi voor zakelijk onderwijs. In: *Pedagogiek*, jg. 35, nr. 3, p. 285-298.
- Programma voor Jeugd en Gezin (2007). *Alle Kansen voor Alle Kinderen*. Den Haag: Programmaministerie voor Jeugd en Gezin.
- Putnam, R.D. (2016). *Our Kids: The American Dream in Crisis*. New York: Simon and Schuster.
- Putten, R.J. van (2020). *De ban van beheersing: Naar een reflexieve bestuurskunst*. Amsterdam: Vrije Universiteit/Boom.
- Quijada Cerecer, D., C. Cahill en M. Bradley (2013). Toward a Critical Youth Policy Praxis. Critical Youth Studies and Participatory Action Research. In: *Theory Into Practice*, jg. 52, nr. 3, p. 216-223 (doi.org/10.1080/00405841.2013.804316).
- Raad van Europa (1993). *The development of an integrated approach to youth policy planning at local level*. Straatsburg: European Steering Committee for Intergovernmental Co-Operation in the Youth Field (CDEJ).
- RVS (2018). *Over bezorgd. Maatschappelijke verwachtingen en mentale druk onder jongvolwassenen*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.
- Reekum, R. van (2016). Out of Character. Dutchness as a Public Problem. In: J.W. Duyvendak, P. Geschiere en E. Tonkens (red.), *The Culturalization of Citizenship* (p. 23-47). Londen: Palgrave Macmillan.
- Ridder, J. den, E. Miltenburg, S. Kunst, L. van 't Hul en A. van den Broek (2022). *Burgerperspectieven: 2022*1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- RIVM (2018). *Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018. De mentale druk op jongeren lijkt toe te nemen*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. Geraadpleegd op 20 april 2023 via www.vt2018.nl/druk-op-jongeren.
- Roes, T., R. Gilsing en E. Zeijl (2002). *Naar een agenda voor de jeugd. Voorstellen voor een positief lokaal jeugdbeleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rooij, H. van, M. van Wessel en N. Aarts (2019). Over zelfredzame burgers gesproken. Hoe ambtenaren een buigzaam burgerschapsideaal vormgeven. In: *Beleid en Maatschappij*, jg. 46, nr. 4, p. 429-452.
- Roos, S. de en A. de Boer (2023). *Meer meedoen is niet per se goed voor jongeren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rose, N. (1990). *Governing the soul: the Shaping of the Private Self*. Londen: Routledge.
- Rose, N. (1996). Governing "advanced" liberal democracies. In: A. Barry, T. Osborne en N. Rose (red.), *Foucault and Political Reason. Liberalism, Neo-liberalism and Rationalities of Government* (p. 37-64). Londen: UCL Press.
- Ryan, M. (2011). Productions of space: civic participation of young people at university. In: *British Educational Research Journal*, jg. 37, nr. 6, p. 1015-1031.
- Scheffer, P. (2000). Het multiculturele drama. In: NRC, 29 januari 2020.
- Schinkel, W. (2009). De virtualisering van burgerschap en de paternalistische staat. In: *Sociologie*, jg. 5, 48-68.
- Schinkel, W. en F. van Houdt (2010). Besturen door vrijheid: Neoliberaal communitarisme en de verantwoordelijke burger. In: *Bestuurskunde*, jg. 2, p. 12-21.
- Schmeets, H. en M. Coumans (2021). *Maatschappelijke Diensttijd 2020*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 17 januari 2022 via www.cbs.nl/nl-nl/longread/aanvullende-statistische-diensten/2021/maatschappelijke-diensttijd-2020.
- Schoemaker, C., M. Kleinjan, W. van der Borg, M. Busch, M. Muntinga, J. Nuijen en C. Dedding (2019). *Mentale gezondheid van jongeren: enkele cijfers en ervaringen*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Scholten, P., M. Crul en P. van de Laar (red.) (2019). *Coming to Terms with Superdiversity: The Case of Rotterdam*. Springer Open.

- Schouten, S. (2017). (De)politiseren van klimaatgovernance? Over de verschillende gezichten van de 'energieke samenleving'. In: *Sociologie*, jg. 13, nr. 1, p. 45-59.
- Schulz, W., R. Carstens, B. Losito en J. Fraillon (red.) (2016). *IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016*. Amsterdam: The International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
- Shaker, R. en D. Ahmadi (2022). Everyday embodied othering experiences of young Muslims in the Netherlands. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 48, nr. 19, p. 4567-4585. (doi.org/10.1080/1369183X.2022.2096577).
- Sharkey, A. en R. Shields (2008). Abject citizenship – rethinking exclusion and inclusion: participation, criminality and community at a small town youth centre. In: *Children's Geographies*, jg. 6, nr. 3, p. 239-256 (doi.org/10.1080/14733280802183973).
- Shaw, A., B. Brady, B. McGrath, M. Brennan en P. Dolan (2014). Understanding youth civic engagement. Debates, discourses, and lessons from practice. In: *Community Development*, jg. 45, nr. 4, p. 300-316.
- Significant Public/Andersson Elffers Felix/Rebel (2020). *Onderzoeksrapport Maatschappelijke Diensttijd. Een ontdekkingsreis naar de beste versie van jezelf*. Den Haag: Rijksoverheid. Geraadpleegd 8 januari 2023 via www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/06/02/een-ontdekkingsreis-naar-de-beste-versie-van-mdt.
- Sijpenhof, M.L. (2021). Constructing race in white spaces of Dutch education (1968-2017). In: *History of Education Review*, jg. 50 nr. 2, p. 115-129.
- Skoss, M., R. Batten, P. Cain en M. Stanley (2022). Vulnerable, recalcitrant and resilient: a Foucauldian discourse analysis of risk and older people within the context of COVID-19 news media. In: *Ageing and Society*, jg. 44, nr. 7, p. 1579-1596 (doi.org/10.1017/S0144686X22000897).
- SER (2019). *Hoge verwachtingen. Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad.
- SER (2022). *Veelbelovend. Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2021*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad.
- Steketeer, M., J. Mak, P. van der Graaf en A. Huygen (2005). *Jeugdparticipatiebeleid: wat levert het op? Onderzoek naar het ontwikkelen van indicatoren voor effectmeting van jeugdparticipatiebeleid*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Susser, S.A. en C.F. Keating (1990). Adult sex role orientation and perceptions of aggressive interactions between girls and boys. In: *Sex Roles*, nr. 23, p. 147-155 (doi.org/10.1007/BF00289862).
- Swierstra, T. en E. Tonkens (red.) (2008). *De beste de baas. Verdienste, respect en solidariteit in een meritocratie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Tanner, J. en J. Arnett (2009). The emergence of 'emerging adulthood': the new life stage between adolescence and young adulthood. In: A. Furlong (red.), *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas* (p. 39-45). Londen: Routledge.
- Threadgold, S. (2017). *Youth, Class and Everyday Struggles*. Florence: Taylor and Francis.
- Tier, M. van der en M. Potting (2015). *Een maatje voor iedereen. Een wetenschappelijke basis onder de methode maatjesproject*. Utrecht: Movisie/Zuyd Onderzoek.
- Timmermans, G. (2009). Youth policy and participation. An analysis of pedagogical ideals in municipal youth policy in the Netherlands. In: *Children and Youth Services Review*, nr. 31, p. 572-576.
- Tilbury, F. (2007). "I feel I am a bird without wings": Discourses of sadness and loss among East Africans in West Australia. In: *Identities: Global Studies in Culture and Power*, jg. 14, nr. 4, p. 433-458 (doi.org/10.1080/10702890701578464).
- Tonkens, E. (2014). *Vijf misvattingen over de participatiesamenleving (afscheidsrede)*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Tonkens, E. en J.W. Duyvendak (2016). Introduction: The Culturalization of Citizenship. In: J.W. Duyvendak, P. Geschiere en E. Tonkens (red.), *The Culturalization of Citizenship: Belonging and Polarization in a Globalizing World* (p. 1-20). Londen: Palgrave Macmillan.
- Trommel, W.A. (2015). Vrij van neoliberale dwang. In: R. Cuperus en M. Hurenkamp (red.), *Omstreden vrijheid. Waartoe een vrije samenleving verplicht* (p. 91-111). Amsterdam: Van Gennep.
- Tummers-Van der Aa, M. en M. Coumans (2022). *Maatschappelijke Diensttijd 2021*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 22 november 2022 via www.cbs.nl/nl-nl/longread/rapportages/2022/maatschappelijke-diensttijd-2021.

- TK (2004/2005). *Wijziging van de Wet op het primair onderwijs, de Wet op de expertisecentra en de Wet op het voortgezet onderwijs in verband met de bevordering van actief burgerschap en sociale integratie en van de Wet op het primair onderwijs in verband met het bieden van meer ruimte voor het invullen van expressie-activiteiten en het invoeren van de mogelijkheid dat het onderwijs mede de Duitse of Franse taal omvat*. Memorie van toelichting. Tweede Kamer, vergaderjaar 2004/2005, 29959, nr. 3.
- TK (2007/2008). *Zorg dat je erbij hoort! Integratienota 2007-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 31268, nr. 2.
- TK (2010/2011). *Wijziging van de Wet op het voortgezet onderwijs en de Arbeidstijdenwet in verband met de invoering van een maatschappelijke stage in het voortgezet onderwijs*. Memorie van toelichting. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 32531, nr. 3.
- TK (2013/2014). *Wijziging van de Wet op het voortgezet onderwijs en de Wet voortgezet onderwijs BES in verband met het vervangen van de verplichte maatschappelijke stage door een facultatief programmaonderdeel, het invoeren van de vakbenaming Latijnse en Griekse taal en cultuur en het schrappen van het verplichte vak algemene natuurwetenschappen uit het gemeenschappelijk deel van de vwo-profielen*. Memorie van antwoord. Tweede Kamer, vergaderjaar 2013/2014, 33740, nr. 3.
- TK (2018/2019). *Maatschappelijke diensttijd*. Brief van de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Tweede Kamer, vergaderjaar 2018/2019, 35034, nr. 3.
- TK (2019/2020a). *Voortgang Maatschappelijke Diensttijd*. Brief van de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Tweede Kamer, vergaderjaar 2019/2020, 35034, nr. 18.
- TK (2019/2020b). *Bijlage 2: Beleidskader MDT*. Bijlage bij brief van de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Tweede Kamer, vergaderjaar 2019/2020, 35034, nr. 18.
- TK (2019/2020c). *Bijlage 3: MDT-doelstellingen, indicatoren en streefwaarden*. Bijlage bij brief van de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Tweede Kamer, vergaderjaar 2019/2020, 35034, nr. 18.
- TK (2019/2020d). *Wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs*. Memorie van toelichting. Tweede Kamer, vergaderjaar 2019/2020, 35352, nr. 3.
- TK (2020/2021a). *Maatschappelijke diensttijd*. Brief van de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Tweede Kamer, vergaderjaar 2020/2021, 35034, nr. 18.
- TK (2020/2021b). *Maatschappelijke diensttijd*. Brief van de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Tweede Kamer, vergaderjaar 2020/2021, 35034, nr. 19.
- TK (2021/2022). *Voortgang Maatschappelijke Diensttijd*. Brief van de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Tweede Kamer, vergaderjaar 2021/2022, 35034, nr. 22.
- TK (2022/2023a). *Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (VIII) voor het jaar 2023*. Motie van de leden Van der Molen en Segers. Tweede Kamer, vergaderjaar 2022/2023, 36 200 VIII, nr. 102.
- TK (2022/2023b). *Beleidslijnen Leven Lang Ontwikkelen*. Kamerbrief van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid van 23 september 2022. Tweede Kamer, vergaderjaar 2022/2023, 2022-0000194169.
- Verbij, E., J. Bervaes en V. Filius (2000). *Vertegenwoordigers in beleidsprocessen: manoeuvreren tussen beleid en achterban* (Alterra rapport 105). Wageningen: Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte.
- Verheijen, L. (2016). De macht van nieuwe media: hoe Nederlandse jongeren communiceren in sms'jes, chats en tweets. In: D. van de Mierop, L. Buysse, R. Coesemans en P. Gillaerts (red.), *De macht van de taal. Taalbeheersingsonderzoek in Nederland en Vlaanderen* (p. 275-293). Leuven/Den Haag: Acco.
- Verhoeven, I. en M. Oude Vrielink (2012). De stille ideologie van de doe-democratie. In: C. van Montfort, A. Michels en W. Dooren (red.), *Stille ideologie. Onderstromen in Beleid en Bestuur* (p. 55-66). Amsterdam: Boom Lemma uitgevers.
- Verhoeven, I. en E. Tonkens (2013). Talking Active Citizenship: Framing Welfare State Reform in England and the Netherlands. In: *Social Policy & Society*, jg. 12, nr. 3, p. 415-426.

- Vermeulen, B.P. (2007). *Vrijheid, gelijkheid, burgerschap. Over verschuivende fundamenten van het Nederlandse minderhedenrecht en -beleid: immigratie, integratie, onderwijs en religie*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Vermeulen, W., T. Schwartz, S. Hoekstra en M. Kleinjan (2021). *Druk in het Voortgezet Onderwijs. Onderzoek naar oorzaken van schooldruk in het voortgezet onderwijs*. Amsterdam/Utrecht: SEO Economisch Onderzoek/Trimbos-instituut, in opdracht van het ministerie van OCW.
- Vertovec, S. (2006). *The Emergence of Super-diversity in Britain*. Oxford: University of Oxford, Centre on Migration, Policy and Society.
- Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. In: *Ethnic and Racial Studies*, jg. 30, nr. 6, p. 1024-1054.
- Verweij, S., H. van Xanten en M. van Houten (2018). *Verbinden werk en inkomen en zorg en welzijn*. Utrecht: Movisie. Geraadpleegd 10 december 2022 via www.movisie.nl/publicatie/verbinden-werk-inkomen-zorg-welzijn.
- Vliek, M., A. Merens en R. Reichling (2023). *Doe je mee?! Perspectieven op 'zinvolle' participatie. Deel 1: Ouders en kinderopvang*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vogels, R., M. Turkenburg en L. Herweijer (2021). *Samen of gescheiden naar school: De betekenis van sociale scheiding en ontmoeting*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- VWS (1993a). *Jeugd verdient de toekomst. Nota intersectoraal Jeugdbeleid*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- VWS (1993b). *Jeugd betrekken. Een notitie over jeugdparticipatie*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- VWS (2020). *Varianten van MDT in de praktijk*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- VVD/CDA/D66/CU (2017). *Vertrouwen in de toekomst. Regeerakkoord 2017-2021*. Den Haag: Rijksoverheid.
- VVD/D66/CDA/ChristenUnie (2021). *Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst. Coalitieakkoord 2021-2025*. Den Haag: Rijksoverheid.
- Voorberg, W., V. Bekkers, K. Timeus, P. Tonurist en L. Tummers (2017). Changing public service delivery: learning in co-creation. In: *Policy and Society*, jg. 36, nr. 2, p. 178-194.
- Vrooman, C., V. Veldheer, J.J. Jonker en L. van Noije (2012). *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid?* (Sociaal en Cultureel Rapport 2012). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Weis, L. (2009). Social class, youth and young adulthood in the context of a shifting global economy. In: A. Furlong (red.), *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas* (p. 49-57). Londen: Routledge.
- Weis, L. en M. Fine (red.) (2000). *Construction sites. Excavating race, class, and gender among urban youth*. New York: Teachers College Press.
- Wekker, G. (2016). *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race*. Durham: Duke University Press.
- Wennekers, A., J. Boelhouwer, C. van Campen en J. Kullberg (2019). *De sociale staat van Nederland 2019. Een bundeling van analyses, thematische verkenningen en essays*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- WVO (2021). Artikel 17. Actief burgerschap en sociale cohesie. Wet op het voortgezet onderwijs. Geraadpleegd 2 december 2022 via wetten.overheid.nl/BWBR0002399/2022-07-14.
- Whatman, S. en K. Main (2018). Re-engaging 'youth at risk' of disengaging from schooling through rugby league club partnership: unpacking the pedagogic practices of the Titans Learning Centre. In: *Sport, Education and Society*, jg. 23, nr. 4, p. 339-353 (doi.org/10.1080/13573322.2016.1184135).
- Wiesner, C. (red.) (2021). *Rethinking Politicisation in Politics, Sociology and International Relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Winter, M. de (2016). *Children as Fellow Citizens: participation and commitment*. Boca Raton/Londen/New York: CRC Press/Taylor Francis Group.
- Wise, A. (2005). Hope and Belonging in a Multicultural Suburb. In: *Journal of Intercultural Studies*, jg. 26, nr. 1-2, p. 171-186 (doi.org/10.1080/07256860500074383).
- Wise, A. en S. Velayutham (2009). Introduction: Multiculturalism and Everyday Life. In: A. Wise en S. Velayutham (red.), *Everyday multiculturalism* (p. 1-17). Londen: Palgrave Macmillan.
- Wyn, J. en R. White (1997). *Rethinking Youth*. Londen: Sage.
- Young, M. (1958). *The Rise of the Meritocracy 1870-2033: an Essay on Education and Society*. Londen: Thames and Hudson.
- Zeijl, E. (red.) (2003). *Rapportage Jeugd 2002*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Zeijl, E., S. Keuzenkamp en M. Beker (2003). *Voorstel voor de toekomstige ontwikkeling van de landelijke jeugdmonitor*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dit is een uitgave van:

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl